

Magyar Háztartás Panel

Magyar Háztartás Panel

Műhelytanulmányok

9.

ZÁRÓTANULMÁNY

Jelentés a Magyar Háztartás Panel

6. hullámának eredményeiről

(Szerkesztette: Sik Endre és Tóth István György)

Budapest, 1998. február

Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem
Szociológia Tanszék

Társadalomkutatási Informatikai Egyesülés
(TÁRKI)

Tartalomjegyzék

<u>Bevezetés (Sik Endre – Tóth István György)</u>	3
<u>1. Munkaerőpiac és munkanélküliség, jövedelem és szegénység</u>	6
<u>1.1. Munkaerőpiac és jövedelmek (Kolosi Tamás – Bedekovics István – Szívós Péter)</u>	6
<u>1.2. Munkanélküliség (Nagy Gyula – Sik Endre)</u>	16
<u>1.3. Szegénység (Spéder Zsolt)</u>	32
<u>1.4. A háztartások jövedelmi szerkezete, egyenlőtlenségek, szegénység és a jóléti támogatások (Szívós Péter – Tóth István György)</u>	58
<u>2. A háztartások gazdálkodása</u>	73
<u>2.1. Megtakarítások, hitelek és pénzhasznaítati módok (Lengyel György – Tóth István János)</u>	73
<u>2.2. Iskoláztatási költségek (Varga Júlia)</u>	82
<u>2.3. Az egyének munkaidő-gazdálkodása (Sik Endre)</u>	88
<u>2.4. Mezőgazdasági kistermelés (Szép Katalin)</u>	111
<u>3. A mai magyar társadalom egyes jelenségei</u>	119
<u>3.1. A lakáshelyzet (Csanádi Gábor)</u>	119
<u>3.2. Idősek (Vukovich György)</u>	129
<u>3.3. A migrációs potenciál (Sik Endre)</u>	134
<u>3.4. Az emberi kapcsolatok (Albert Fruzsina – Dávid Beáta)</u>	164
<u>4. Vélemények, politikai attitűdök</u>	182
<u>4.1. A szegénységgel és az állami feladatvállalással kapcsolatos attitűdök (Dögei Ilona – Ferge Zsuzsa)</u>	182
<u>4.2. Néhány társadalmi érték megítélése – az állam szerepe (Ferge Zsuzsa – Dögei Ilona)</u>	188
<u>4.3. Vélemények a gazdaságról (Lengyel György)</u>	195
<u>4.4. Elégedettség, lelki problémák, elidegenedés, anómia (Elekes Zsuzsa – Paksi Borbála – Spéder Zsolt)</u>	208
<u>4.5. Vélemények a cigányokról és az idegenellenesség Magyarországon (Fábián Zoltán)</u>	223
<u>5. Szavazói magatartás és politikai attitűdök (Fábián Zoltán)</u>	238
<u>Függelékek</u>	246
<u>1. Függelék – A hatodik hullám adatfelvétele (Nagy Róbert – Tarjányi József)</u>	246
<u>2. Függelék – Magyar Háztartás Panel 6. hullámának súlyozása (Cszér Kata – Tarjányi József)</u>	252
<u>A kötet szerzőinek címe:</u>	271
<u>A vizsgálat 6. hullámának támogatói:</u>	272

Bevezetés (Sik Endre – Tóth István György)

Tisztelt Olvasó! Ön a Magyar Háztartás Panel (MHP) kutatás hatodik s egyben utolsó, búcsú kötetét tartja kezében.

A kutatás 1991-ben indult útjára. A kutatás célja a munkaerőpiac, a jövedelem-egyenlőtlenségek és szegénység változásainak követése volt a magyarországi átmenet éveiben. A fő kutatási kérdés a háztartások jövedelmi és anyagi helyzetének feltérképezése volt, illetve az, hogy felmérjük, milyen tényezők játszanak közre az elszegényedésben, illetve a meggazdagodásban. Ezenkívül nagy hangsúlyt fektettünk a háztartások gazdasági és pénzügyi stratégiáinak, illetve a háztartástagok demográfiai, munkaerőpiaci helyzetének követésére. Nem a mi feladatunk annak eldöntése, hogy mennyire volt vállalkozásunk sikeres. Ez igazán azon dől el, hogy a jövő gazdagság- és társadalomtörténései használják-e majd az MHP adatbázisát a korszak jellemző folyamatainak megismerésére, hogy a leendő PhD hallgatók tudják-e majd alkalmazni tételeik tesztelésére stb. Mi természetesen (?) nem vagyunk elégedettek. Élesebben fogalmazva, körülbelül most érkezünk el oda, hogy már tudjuk, hogyan kellene egy panel kutatást kitalálni-lefolytatni, de a panel elemzés technikáit még tanulnunk kell.

Az MHP elemzéseit tartalmazó dokumentációs kötetek és jelentések rendszeres olvasóinak már nem kell bemutatni a kutatás módszereit. Az induló minta 2600 elemből (háztartásból) állt. A kezdeti minta (négy lépcsős rétegzett) reprezentálja a magyarországi nem intézményi háztartásokat. A terepmunkát minden évben április és május hónapban a TÁRKI kiképzett kérdezői végezték el. Az 1997. évi adatok SPSS/PC file-ban hozzáférhetőek angol és magyar változatban a TÁRKI-ban. Az adatok tudományos használata nincs korlátozva.

Az MHP legfrissebb adatait bemutató tanulmányokat kilenc műhelytanulmány kötet tartalmazza, de eddig több mint 100 cikket publikáltunk a Magyar Háztartás Panel kutatásairól. A Magyar Háztartás Panel az egyetlen longitudinális kutatás, ami a magyar tudóstársadalom rendelkezésére áll. Az MHP számos nemzetközi kutatásnak is része és két hullámnak az adatai elérhetőek a Luxemburg Jövedelem Kutatás (Luxembourg Income Study) keretében is.

A hatodik hullám, csakúgy, mint az előzőek, a Társadalomkutatási Informatikai Egyesülés (TÁRKI) és a BKE Szociológia Tanszék közös munkájának eredményeképpen jött létre. A kutatás (és a magyar társadalomtudomány) elmúlt évi legnagyobb vesztesége az MHP egyik kitalálójának és talán lelelkesebb támogatójának, az adatok kritikus és alapos elemzőjének, Andorka Rudolfnak a korai halála volt. E kutatás elindításában még részt vett, tudta azt is, hogy szakmai és anyagi okok miatt ez lesz az utolsó hullám, a kötet megírásában azonban már nem tudott részt venni.

A kutatás befejezésének pénzügyi és szakmai okai egyaránt vannak. A kutatás pénzügyi hátterét az első időszakban az Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA) támogatása jelentette, noha ez már az első évben is a teljes kutatási költségvetés csak egyharmadát fedezte. A későbbiekben a kutatás pénzügyi alapjának mind nagyobb részét kutatási szerződések biztosították, amelyeket részben kormányzati szervekkel (Nemzeti Bank, Népjóléti Minisztérium, Budapesti Önkormányzat), részben magáncégekkel (pl. Budapest Bank, MATÁV) kötöttünk. A kutatási támogatások csupán kisebbik része származott hosszabb távú (több mint egy éves) szerződésekből. A leggyakoribbak az éves szerződések voltak. Az 1997-es év változást hozott a kutatás életében, pénzügyi és szakmai szempontokat tekintve. Ami a pénzügyi helyzetet illeti, a hosszú távú szerződések nagy része lejárt.

A szakmai szempontok között a minta csökkenését kell megemlíteni. A kezdeti 2600 fős minta a hatodik hullámra erősen lecsökkent. Ez a csökkenés akkora mértékű volt, hogy az már a minta minőségét veszélyeztette. Két lehetőség állt előttünk. Az első változat, hogy a vizsgálatot 1997-ben befejezzük. Ez azt jelenti, hogy a korábbi hullámok tudományos kutatása folytatódik, de újabb adatfelvételre nem kerül sor. A második lehetőség, hogy az adatfelvétel is folytatódik. Ehhez azonban újabb (és nagyobb) mintára lett volna szükség. Megkíséreltük ezt a második utat követni. Szakmailag ez azt jelentette volna, hogy új, reprezentatív mintát veszünk, aminek a megfelelő részei lehetett volna helyettesíteni a régi mintával. Ennek eredményeképpen az új panel rendelkezhetett volna egy olyan szegmessel, aminek meglehetősen hosszú előtörténete van. A minta ilyen kibővítése az 1997-es kutatás összköltségét jelentősen emelte volna, s pénzfelhajtó erőfeszítéseink sem jártak sikerrel. Maradt tehát az első variáns, szépen meghalni.

Hogyan fejezhető be egy kutatás méltósággal? Elsősorban a hatodik, záró hullám elkészítésekor arra törekedtünk, hogy ne hagyjunk elvarratlan szálakat, befejezetlen gondolatmeneteket. Ezért a kérdőívet úgy terveztük meg, hogy a záró kérdőívben előkerült csaknem minden olyan téma, ami az előző években felmerült. A jelen kötet részben ezért is vastagabb az összes eddiginél. Az első fejezet a hagyományoknak megfelelően a munkaerőpiac és a jövedelmi folyamatok elmúlt évi (1996-97-es) változásairól ad általános leírást. Ezt az általános képet az egyes részterületeken tovább elemzik a kötet későbbi fejezeteiben található tanulmányok. Sorra kerülnek mindazon jelenségek, amelyeket szinte minden évben vizsgáltunk (munkanélküliség, szegénység, egyenlőtlenség, elégedettség, anómia, választói magatartás stb.). Vannak azonban olyan témák, amelyekkel korábban nem, vagy csak mellékesen foglalkoztunk. Ilyen az iskoláztatási költségek alakulása, a mezőgazdasági kistermelés, a háztartások időgazdálkodása. Az elmúlt évekhez képest sokkal részletesebben foglalkozunk a lakáshelyzet egyes mutatóinak alakulásával. Külön alfejezetekben kaptak helyet az idősök problémái, a migrációs potenciál, valamint az emberi kapcsolatok elemzése.

Másodsorban, részletesen bemutatjuk a súlyozás során alkalmazott eljárást. Részben, mert a nagy mintacsökkenés miatt ebben az évben a szokottnál is több gondunk volt a megfelelő súlyok megtalálásával, részben, mert azt tervezzük, hogy a közeljövőben mind a hat hullámot újrasúlyozzuk.

Harmadsorban ismét törekedtünk arra, hogy az eredmények minél gyorsabban eljussanak mindazokhoz, akiknek napi munkájához szüksége lehet a magyar társadalomban és gazdaságban lezajló folyamatokkal kapcsolatos empirikus ismeretekre.

Végül, de nem utolsósorban, minden energiánkkal arra fogunk törekedni, hogy a kutatás adatállományát részletesebben és alaposan elemezzük. S mivel a kutatás Tématanácsa fontosnak tartja, hogy az adatokat a hazai és külföldi társadalomtudomány képviselői számára hozzáférhetővé tegye, ezért arra törekszünk, hogy adatainkat a lehetőségekhez képest felhasználóbarát módon archiváljuk és a kutatás minden lépését pontosan dokumentáljuk. Ennek első lépéseként a befejező hullám adatainak részletes dokumentációját két vastag kötetből álló kódkönyvbe sűrítettük. Ebből az első kötet az általános technikai leírásokat, a kutatás menetével, az adatfelvétellel és a mintával kapcsolatos ismereteket rögzíti, a másik kötet pedig az országosan reprezentatív minta alaposításait közli.

Az adatfelvétel ugyan befejeződik, de a kutatás nem. Úgy véljük, hogy az MHP készítése során az elmúlt hét évben felhalmozott ismeretek és maga az adatállomány is olyan közjószág, amelyet meg kell őrizni. Továbbá, a Magyar Háztartás Panel módszertani kísérletnek is felfogható, ami új szemléletet, új kérdésfelvetéseket hozott és az eddigiekhez képest új elemzési technikák kifejlesztését tette szükségessé. Nagyon sok olyan új módszertani tapasztalattal szolgált, amit újabb vizsgálatokban mindenképpen hasznosítani fogunk. A Magyar Háztartás Panel szakmai tapasztalatai remélhetőleg beépülnek majd azokba a longitudinális vizsgálatokba, amiket az Európai Unióhoz közeledő Magyarországon az erre hivatott állami intézmények is elkezdene majd. Végezetül, a kutatás során

felgyülemlett tapasztalatokat szeretnénk az oktatásban hasznosítani. Nem csak úgy, hogy a Magyar Háztartás Panel kutatói, akik általában tanítanak valamelyik magyarországi vagy külföldi egyetemen, felhasználják az eredményeket az oktatásban, hanem úgy is, hogy magát az adatállományt szeretnénk hozzáférhetővé tenni PhD kurzusok hallgatói és a diplomadolgozatok jövőbeni szerzői számára.

Kutatásunk meglehetősen költséges vállalkozás, ezért köszönettel tartozunk mindazoknak, akik segítettek. A kutatás támogatóinak, az egyes részkutatások megrendelőinek részletes listája a kötet negyedik oldalán található.

1. Munkaerőpiac és munkanélküliség, jövedelem és szegénység

1.1. Munkaerőpiac és jövedelmek (Kolosi Tamás – Bedekovics István – Szivós Péter)

A munkaerőpiac és a jövedelmek területén történő események, főbb tendenciák számszerűsítése hagyományosan az MHP-felvétel eredményeiről beszámoló jelentés első fejezete. A közelmúlt gyors változásai, a makrogazdaság teljesítményének utóbbi időben történő javulása miatt különösen fontos, hogy jelezzük: lakossági adatfelvételünk az 1996. április, 1997. március közötti időszakról, illetve annak végpontjáról szolgál adatokkal. Ezt azért tartjuk lényegesnek megjegyezni, mert úgy tűnik ebben az időszakban a jövedelem alakulásban alapvető változások történtek, a csökkenő trendet növekvő váltotta fel. Kezdő adataink még a váltás előtti, az időszak végi adatok a váltás utáni állapotot jelzik.

1.1.1. A munkaerőpiaci változások¹

A munkaerőpiac két legfontosabb tényezőjének, a gazdasági aktivitásnak és a foglalkoztatottnak, a rendszerváltás kezdete óta tapasztalt csökkenése 1996/97-ben is tovább folytatódott. A gazdaságilag aktív népesség csökkenése az évtized első éveiben meglehetősen gyors volt, majd az évtized közepére a csökkenés lelassult, megállt, az elmúlt évben viszont újra a gazdaságilag aktívok számának csökkenése volt jellemző. (1.1.1. sz. táblázat) A foglalkoztatottak csökkenése 1993-ban volt a legnagyobb, abban az évben a munkanélküliek² aránya az eddigi legmagasabb értéket mutatta. Összességében, a különböző hatások eredőjeként a gazdaságilag aktív népesség csökkenése az inaktívok arányának növekedésével járt együtt. Ezt követően az aktív-inaktív arány nem módosult érdemlegesen, a változások sokkal inkább a gazdaságilag aktív népességben belül történtek. A munkanélküliek számának csökkenésével párhuzamosan a foglalkoztatottak aránya kismértékben emelkedett 1995/96-ban, de ez a trend ismét megfordulni látszott az elmúlt időszakban. Az adatainkban tükröződő munkanélküliségi ráta-növekedés – az előző időpont 7,6%-áról 10%-ra nőtt – nem illeszkedik a KSH által számítottéhoz, aminek oka lehet a definíciós különbség mellett, a felvételben kétségtelenül meglévő bizonytalanság. A változás azonban nemcsak a foglalkoztatottak és munkanélküliek között történt, hanem egyúttal az aktív-inaktív arány is módosult. Először fordult elő, hogy az inaktívok kerültek többségbe a felnőtt népességben belül, miután az aktívok aránya 4 százalékponttal csökkent. Ez egyben azt is jelenti, hogy a teljes népességnek alig több, mint 1/3-a tényleges kereső, ami igen magas eltartási rátát eredményez.

1996/97-ben a foglalkoztatottakon belül az alkalmazottak aránya jelentősen csökkent, a vállalkozók és az alkalmi munkások aránya nem változott. A nyugdíj mellett dolgozók aránya szintén csökkent, a gyesen lévőké viszont emelkedett. Az elmúlt évi változás az inaktívoknál megegyezik a hosszú távú trenddel. Ötéves távon egyedül a vállalkozók aránya növekedett

¹ A fejezetben a B súlyt alkalmaztuk, amely a gazdasági aktivitást is magában foglalja (lásd a 2. sz. függelék). Így ebben az évben a munkaerőpiaci adatok némileg másképp álltak elő, mint a korábbi években. Továbbá a gazdasági aktivitás témájában tett megállapításaink részben magának az alkalmazott súlynak a következményei.

² Munkanélkülinek e fejezetben azokat tekintjük, akik a gazdasági aktivitásra vonatkozó kérdésünkre munkanélkülinek mondták magukat.

a népességben, a legnagyobb csökkenés – 8 százalékpont – az alkalmazottaknál tapasztalható. A gazdaságilag nem aktívak között a nyugdíjasok aránya emelkedett számottevően, az eltartottak aránya ennél kisebb mértékben.

Ha az egyes személyeknek az egy év alatt bekövetkezett foglalkoztatási váltásait nézzük (1.1.2.a. sz. táblázat) akkor azt tapasztaljuk, hogy 1996-97 között az alkalmazottak 13%-a lett inaktív, ami közel azonos az elmúlt években tapasztaltakkal. Az alkalmazotti körből vállalkozóvá válók aránya megegyezik az egy időszak kivételével fennálló aránynak (1994-95 7%, 1993-94, 1995-96 és 1996-97 2%). Az egy évvel korábbi munkanélkülieknek 1995-ben csak 21%-a maradt munkanélküli, ezzel szemben 1996-ban 26%, csakúgy mint 1994-ben, amikor a tartós munkanélküliséget mutató arány 30% körül volt. Most ez az arány 25%. A munkanélküliek közül kilépők között a tavalyinál kisebb a nyugdíjba menők és – ami fontos – nagyobb az aktívvá válók aránya.

Ha az aktivitási kategóriák közötti mozgásokat nem egy, hanem négyéves perspektívában vizsgáljuk (1.1.2.b. sz. táblázat), akkor azt tapasztaljuk, hogy az 1992. évi alkalmazottak több, mint 30%-a kikerült a foglalkoztatottak köréből, az öt évvel korábbi vállalkozók több, mint fele ma is vállalkozó, és az akkori munkanélkülieknek csak kevesebb mint a fele talált vissza a munkaerőpiacra, közel 2/5-ük nyugdíjassá vált és egytizedük ismét munkanélküli. A munkanélküliség tehát feltehetőleg sokkal inkább a gazdasági szerkezet globális változásához, s kevésbé a konjunkturális tényezőkhöz kapcsolódik a jelenlegi Magyarországon. Az egyszer munkanélkülivé válók több mint fele nagy valószínűséggel végleg kiszorul a munkaerőpiacról, s ennek fő intézményes csatornája a nyugdíjazás.

A foglalkoztatottaknak a munkaadók gazdálkodási formája szerinti megoszlásában tovább folytatódott a korábbi években tapasztalt változások. (1.1.3. sz. táblázat) A magánszektor térnyerése folytatódott, a foglalkoztatottaknak már a fele a „tisztá” magánszférában dolgozik (tehát magántulajdonú gazdasági társaságban és magánvállalkozásban), a vegyes szférával együtt pedig arányuk meghaladja a 60%-ot. Figyelmet érdemel, hogy a részben magántulajdonú társaságok aránya csökkent az előző évhez képest és a „tisztá” magánszektor térnyerése folytatódott. Az állami vállalatok és a költségvetési szervek súlya 40%- körülire mérséklődött. (1.1. sz. ábra) Öt év alatt a „tisztá” magánszektorban dolgozók aránya megduplázódott, az állami vállalatokban és a költségvetésben dolgozók aránya 2/3-ról 2/5-re esett vissza. Ezt az átrendeződést alapvetően két tényező határozza meg, egyrészt a foglalkoztatottak mobilitása, másrészt a gazdasági szervezetek átalakulása.

A foglalkoztatottak ágazati megoszlása az elmúlt egy évben kismértékben változott, nőtt az ipar és a mezőgazdaság részaránya, a többi ágazat részesedése az építőipar kivételével csökkent. (1.1.4.a. sz. táblázat) Ötéves távon lényegesen nagyobbak voltak a szerkezeti változások, a szolgáltatások súlya jelentősen, az egészségügy és kultúra súlya mérsékelten megnőtt, az iparé nem változott, a mezőgazdaságé és a kereskedelemé viszont jelentősen visszaesett. A magánszektor külön vizsgálva – amely szektor természetesen más ágazati megoszlást mutat – a változások még markánsabbak (1.1.4.b. sz. táblázat). A szolgáltatások aránya 8 százalékponttal nőtt, a kereskedelemé viszont 6 százalékponttal csökkent. Az iparban dolgozók aránya itt sem változott érdemlegesen, a szolgáltatási szektorral együtt azonban már a magán-foglalkoztatottak 2/3-át tették ki.

1.1.2. A háztartások jövedelmi helyzete

A háztartások bevallott 12 havi (áprilistól márciusig számolt) jövedelme egy év alatt egy háztartásra vetítve nem egészen 18%-kal emelkedett, ami 3 százalékponttal magasabb, mint az egy évvel korábban mért érték. Mivel az infláció (áprilistól márciusig) 21,5%, alacsonyabb volt mint egy évvel korábban, így a reáljövedelmek bár ebben az időben is csökkentek (3%-kal), a visszaesés mértéke már lényegesen kisebb volt az egy évvel korábban tapasztaltnál (akkor 7-8% volt). Az elmúlt öt évben – mely folyamatos reáljövedelem-csökkenéssel jellemezhető – a mostaninál kisebb csökkenés csak egyszer,

1994/95-ben fordult elő, amikor az inflációt a kormány mesterségesen leszorította. A gazdaság növekedése 1996. második felében kezdődött el ismét, így ennek a folyamatnak a háztartások jövedelmére gyakorolt hatása csak részben érződik az elmúlt időszak adataiban.

A jövedelem szerkezetében két markáns változás figyelhető meg; adataink szerint egyrészt a tőkejövedelmek aránya visszaesett, amit a lassuló inflációval párhuzamosan jelentkező kamatlábcsökkenés magyaráz, másrészt a társadalombiztosítási jövedelmek aránya dinamikusan emelkedett. (1.1.5. sz. táblázat) A munkából származó jövedelmeknél kisebb átrendeződés tapasztalható a főmunkahelyi és különmunka jövedelmek között az előbbiek javára, de együttes arányuk pontosan megegyezik az egy évvel azelőtti értékkel. A szociális jövedelmek aránya kismértékben visszaesett, a mezőgazdasági jövedelmeké enyhén emelkedett. A hosszabb távú tendenciákat vizsgálva a jövedelemszerkezetben két érdemleges elmozdulás látható: A főmunkahelyi jövedelmek arányának csökkenése, illetve a tb. jövedelmek arányának emelkedése, amelyek jól tükrözik a népesség gazdasági aktivitásában bekövetkezett változásokat.

A felvétel szerint a jövedelmek egyenlőtlensége a legutolsó időszakban ismét növekedett. (1.1.6. sz. táblázat) A legalsó jövedelemtized jövedelme az átlagnál kevésbé emelkedett – az átlagtól való elmaradása a vizsgált időszakban most a legnagyobb –, ugyanakkor a legmagasabb jövedelműek növelték a legnagyobb mértékben a jövedelmüket, így a legfelső és legalsó jövedelemtized átlagának hányadosa 7 és félszeresről 8 szorosra növekedett, ami az eddig mért legmagasabb érték 1992-1997 között. Míg a jövedelemegyenlőtlenség e mutatója az évtized kezdetén 6-6,5 szoros volt, mára ez a jövedelemegyenlőtlenségi mérték már közelíti az egyenlőtlenebb nyugat-európai országok mértékét. Az alsó és középső jövedelemtizedek relatív pozíciója az évtized elején javult a felsőkhöz képest. 1993/94-ben megfordult a helyzet, az alacsony jövedelműek leszakadtak, a két szélső tized között a különbség több, mint 7 szorosra nőtt. Ez a növekedés az 1994/95-ben történt átmeneti megtorpanást leszámítva azóta is folytatódott.

Az 1991/92 és az 1996/97 év adatait összehasonlítva látható, hogy a jövedelemnövekedés a két alsó decilisben és a kilencedikben a legalacsonyabb, a középső decilisekben átlaghoz közeli, a legfelsőben pedig a legmagasabb. Ötéves távon az átalakulás – bár minden rétegben csökkent az életszínvonal – differenciáltan érintette a különböző jövedelmi csoportokat, a legnagyobb terhet az alacsony jövedelműek viselték. Érdekes lehet a relatív pozíciók változásának időbeli alakulása is. Az egyenlőtlenség változása a 1980-as évek végén, az 1990-es évek elején egy U alakú görbéhez volt hasonlítható, ahol a legalsó és legfelső decilis jövedelemváltozása magasabb, mint a szinte egyforma mértékben változó közbelső deciliseké. Ennek ellentettje az 1995/96. évi, amikor szinte szabályos fordított U megoszlás jellemezte a decilisenkénti jövedelem-megoszlást. 1996/97-ben – mint jeleztük – a viszonylag egyforma mértékű változástól leginkább a kilencedik decilis alacsonyabb és a legfelső decilis magasabb dinamikája tér el.

Az imént felrajzolt kép további árnyalatokkal gazdagítható a dinamikus elemzéssel. Egy év elteltével a legfelső egy főre jutó jövedelem kvintilishez tartozók 74, a legalsó kvintilishez tartozók 65%-a tartozik ugyanabba a kvintilisbe. Mindkét érték közel azonos a tavalyival, s magasabb, mint az azt megelőző, amikor az előző évhez képest a legszegényebbek 60%-a, a legjobb módúak 66%-a nem cserélődött ki egy év alatt (1.1.7.a. sz. táblázat). Mint várható volt 1997-ben az 1992-ben szegényeknek és a jómódúaknak már csak 37 és 55% tartozott ugyanabba a kategóriába (1.1.7.b. sz. táblázat).

1.1.3. A személyi jövedelmek³

1996 és 1997 márciusa között az egyes aktivitási és foglalkozási csoportok közül a vállalkozók jövedelemnövekménye messze kiemelkedő volt: nominálisan 44, reálértékben közel 20%-kal emelkedett a személyi jövedelmük. (1.1.8. sz. táblázat) A nyugdíjasok és munkanélküliek jövedelme szintén a fogyasztói árszínvonalnál jobban nőtt, az alkalmazottaké és a gyesen-gyeden lévőké viszont elmaradt ettől. Az 1996/97-ben lezajlott folyamatok lényegében a korábbi években kialakult relatív pozíciókat erősítették tovább.

Ötéves távon is egyértelműen a vállalkozók jövedelemnövekedése a legnagyobb, azonban az árszínvonal növekedéstől ők is elmaradtak 6-7%-kal. A nyugdíjasoknál 12%, az alkalmazottaknál pedig már 22-23% a személyi jövedelem reálérték vesztese öt év alatt.

A foglalkoztatottak átlagos személyi jövedelme 1994 után jobban emelkedett az inflációnál. (1.1.9. sz. tábla) Öt év alatt azonban a foglalkoztatottak személyi jövedelmének reálértéke mintegy 17%-kal csökkent, a többi évben elszenvedett nagymértékű csökkenés miatt.

A részletesebb foglalkozási csoportok szerint elég szélsőséges jövedelemnövekedéseket mutat a felvétel, amit megfelelő óvatossággal célszerű kezelni. A legmagasabb személyi jövedelemmel 1997-ben is a felső vezetők rendelkeztek, bár jövedelmük nominálisan nem nőtt az egy évvel korábbihoz képest. (1.1.10. sz. táblázat és 1.1.3. sz. ábra) A segédmunkások jövedelemnövekedése az átlagot meghaladó volt, így elkerültek a foglalkozásonkénti rangsor utolsó helyéről, így most a mezőgazdasági alkalmazottak a sereghajtók. Mivel a foglalkozásonkénti rangsor mindkét szélén az átlagnál kisebb volt a jövedelemváltozás, a két szélső érték közötti különbség tovább csökkent, most kevesebb, mint 4-szeres (3,87).

1.1.4. A jövedelmi adatok megbízhatósága

A korábbiakhoz hasonlóan idén is elvégeztük az MHP felvétel jövedelemadatainak összevetését a makrostatisztika adataival. Az összehasonlítás célja elsősorban a bevallott jövedelemadatok minőségének vizsgálata, ezen adatok és a nemzeti számlákban elszámolt háztartási jövedelem különbségével két kérdést felvetve: időben hogyan alakul ez az arány, illetve a különböző jövedelemtípusoknál milyen tendenciák figyelhetők meg.

Az összehasonlítást nagymértékben nehezíti, hogy a lakossági felvétel és a nemzetgazdasági elszámolások különböző jövedelemfogalmakat használnak, igazodva a különböző típusú statisztikáknál meghonosodott gyakorlathoz. A makrostatisztika jövedelemfogalmait – amennyire lehetséges volt – hozzáigazítottuk a felvétel által használt fogalmakhoz, az eredményeket azonban így is csak inkább tendenciájában, mint pontos számszerűségében lehet értelmezni. Az összehasonlítást ugyancsak megnehezíti, hogy az MHP felvétel az áprilistól márciusig terjedő időszakra kérdezi a háztartás jövedelmeit, míg a nemzetgazdasági elszámolások naptári évre vonatkoznak.

A lakosság rendelkezésre álló jövedelme 1996-ban a nemzetgazdasági elszámolások szerint – az MHP felvétellel azonos jövedelemelemekkel számolva – mintegy 4000 milliárd forint volt. A panelfelvétel 2600-2650 milliárd forint jövedelmet regisztrált, ami a makroadat 2/3-ára tehető. Eszerint ismét romlott kissé a jövedelemadatok bevallása, ugyanis egy évvel korábban 68, előtte 70 illetve 72%-ot tett ki a felvételben bevallott jövedelem a nemzetgazdasági elszámolásokkal összehasonlítva.

³ A felvétel során a jövedelmek többsége személyekhez kötődik, ezek összege a személyi jövedelem. Háztartási szinten mindössze a bérbeadásból származó jövedelmeket és a háztartás egésze által kapott segítyt, illetve támogatást veszi számba ez a felvétel. Talán egy kicsit szokatlan – bár a felvételnél már tradíció – ezzel a fogalommal találkozni, mindenestre lehetőséget ad, hogy néhány aktivitási és foglalkozási csoport jövedelmi helyzetét részletesebben is vizsgálhassuk.

A jövedelmek jogcíme szerinti bevallása az átlag mögött nagy szóródásokat takar. A keresetknél és a vállalkozói jövedelmeknél, amelyek a lakossági jövedelem több, mint 60%-át teszik ki, a bevallás az 1995/96 évi 37%-os hiánnyal szemben 42%-ra nőtt, és lényegében ez okozta az összes jövedelem bevallásának romlását. A hiány nagy része a korábbi időszakokban feltehetően a vállalkozói jövedelmeknél volt, 1996/97-ben viszont a keresetek bevallása is romlott, hiszen a felvétel szerint a vállalkozók növelték legnagyobb mértékben a jövedelmüket az elmúlt időszakban. A mezőgazdasági jövedelmeknél a hiány (40%), azonos az egy évvel korábbival, a tulajdonosi jövedelmeknél romlott, a társadalmi juttatásoknál javult a jövedelmek bevallása az 1995/96. évi adatokhoz viszonyítva.

A jövedelmek szerkezetét (1.1.11. sz. táblázat) tekintve a főmunkahelyi és különmunka jövedelmek aránya az MHP felvételben szinten maradt, a makrostatisztikában viszont közel 3 százalékponttal nőtt. A mezőgazdasági jövedelem aránya nagyjából megegyezik, a tőkejövedelmeké viszont a makrostatisztikában szinten maradt, a felvételben azonban csökkent.

A társadalombiztosításból származó jövedelmek aránya a felvételben hagyományosan magasabb, mint a KSH által publikált nemzeti számlákban. Ez az eltérés most növekedett, ugyanis a két statisztikában ellentétesen alakult a jövedelemforma aránya. A szociális jövedelmeknél viszont az arány és annak változása is hasonló volt a felvételben és a makrostatisztikai adatokban. Összességében úgy ítélték meg, hogy a jövedelemadatok megbízhatósága jobban romlott, mint amit az aggregált jövedelem változása mutat, ugyanis az egyes jövedelemelemeknél eddig nem tapasztalt, nehezen magyarázható szélsőséges mozgások következtek be.

1.1.1. sz. táblázat

A 16 éves és idősebb népesség munkaerőpiaci összetétele (adott év március), %

	1992	1993	1994	1995	1996	1997
alkalmazott	40,1	36,6	35,9	37,6	36,2	32,4
vállalkozó	3,6	3,4	3,9	4,9	5,5	5,4
alkalmi munkás	1,1	0,7	0,9	0,8	1,2	1,1
nyugdíj mellett dolgozó	1,7	1,6	1,7	1,9	1,9	0,9
gyed-gyes	3,7	3,7	4,0	3,7	3,9	4,4
foglalkoztatott	50,2	45,9	46,5	48,9	48,8	44,2
munkanélküli	5,7	7,2	5,2	4,5	4,0	4,9
gazdaságilag aktív	55,9	53,1	51,7	53,4	52,8	49,1
nyugdíjas	34,7	37,4	38,3	36,3	36,1	39,4
eltartott	9,3	9,4	10,0	10,2	11,1	11,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

1.1.2.a. sz. táblázat

A 16 éves és idősebb népesség munkaerőpiaci összetételének longitudinális változása 1996 és 1997 között, %

1997 \ 1996	alkal- ma- zott	vállal- kozó	alkalmi mun- kás	nyugdíj mellett dolgozó	gyed- gyes	munka- nélküli	nyug- díjas	eltar- tott	össze- -sen	N
alkalmazott	84	2	0	1	2	6	5	0	100	977
vállalkozó	13	75	4	2	0	1	3	2	100	159
alkalmi munkás	24	12	27	0	6	10	19	2	100	(40)
nyugdíj mellett dolgozó	4	0	0	35	0	0	62	0	100	(35)
gyed-gyes	17	2	0	0	66	8	3	3	100	117
munkanélküli	33	6	1	0	7	25	22	6	100	120
nyugdíjas	2	1	0	1	1	2	92	1	100	1140
eltartott	8	2	1	0	4	5	5	76	100	330

1.1.2.b. sz. táblázat

A 16 éves és idősebb népesség munkaerőpiaci összetételének longitudinális változása 1992 és 1997 között, %*

1997 \ 1992	alkal- ma- zott	vállal- kozó	alkalmi mun- kás	nyugdíj mellett dolgozó	gyed- gyes	munka- nélküli	nyug- díjas	eltartott	össze- -sen	N
alkalmazott	59	6	1	1	3	5	23	1	100	1035
vállalkozó	20	54	2	5	2	2	15	0	100	81
alkalmi munkás	3	14	25	0	0	13	46	0	100	(21)
nyugdíj mellett dolgozó	0	0	0	10	0	0	90	0	100	(33)
gyed-gyes	50	3	0	0	35	7	1	3	100	93
munkanélk.	29	13	2	1	4	11	38	3	100	133
nyugdíjas	2	1	0	1	0	1	94	1	100	711
eltartott	32	4	1	0	4	5	23	31	100	215

*Itt és a további táblázatokban a 100%-tól eltérő értékek a kerekítésből adódnak.

1.1.3. sz. táblázat

A foglalkoztatottak megoszlása munkahelyük gazdálkodási formája szerint (adott év március), %

	1992	1993	1994	1995	1996	1997
költségvetési szerv	15,7	17,4	20,7	22,8	19,5	18,1
állami vállalat	33,2	21,8	10,0	8,5	7,7	4,9
önkormányzati vállalat	4,8	5,4	4,4	3,7	4,1	4,9
hagyományos szövetkezet	7,4	5,9	5,0	3,7	2,7	1,9
állami tulajdonú gazd. társaság	7,1	11,8	14,0	12,1	11,1	10,4
részben magántulajdonú gazd. társaság	8,6	10,8	13,3	11,9	12,3	10,2
magántulajdonú gazd. társaság	13,9	17,0	21,2	24,7	29,1	35,0
magánvállalkozás	9,5	9,9	11,5	12,5	13,5	14,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

1.1.4.a sz. táblázat

A foglalkoztatottak ágazati megoszlása (adott év március), %

	1992	1993	1994	1995	1996	1997
ipar	26,9	25,7	27,0	25,4	25,8	26,8
építőipar	6,2	5,0	4,6	5,2	4,6	5,4
mezőgazdaság	10,9	9,3	7,8	6,3	6,2	7,0
kereskedelem	12,6	12,5	10,8	10,0	10,3	9,9
eü-kultúra	15,3	18,1	20,1	20,2	19,4	18,1
szolgáltatás	19,9	21,8	22,1	23,6	25,7	24,9
közigazgatás	8,3	7,5	7,7	9,3	8,0	7,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

1.1.4.b sz. táblázat

A magánszektorban foglalkoztatottak ágazati megoszlása (adott év március), %

	1992	1993	1994	1995	1996	1997
ipar	36,5	34,4	38,2	35,9	36,2	36,0
építőipar	11,6	9,2	8,1	8,7	7,1	8,6
mezőgazdaság	5,7	5,1	5,4	6,1	5,5	7,6
kereskedelem	21,3	22,0	18,8	16,7	16,3	14,9
eü-kultúra	2,4	2,7	2,0	2,5	1,9	2,2
szolgáltatás	22,5	26,7	27,4	30,0	33,0	30,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

1.1.5. sz. táblázat**Az egy háztartásra jutó éves jövedelem források szerint (április-március)**

	1991/92		1993/94		1994/95		1995/96		1996/97	
	forint	%	forint	%	forint	%	forint	%	forint	%
főmunka-helyi jöv.	160443	48,8	195744	45,9	242210	47,6	270721	46,3	322456	46,8
különmun-ka jöv.	23151	7,0	29037	6,8	42827	8,4	49012	8,3	53721	7,8
mezőgazd.kisterm	21462	6,5	16110	3,7	21780	4,2	23294	4,0	29735	4,3
tőkejöv.,nyereség	21352	6,5	28156	6,6	39125	7,7	49904	8,5	30175	4,4
társada-lombizt.	78498	23,9	123357	28,9	129652	25,5	150710	25,8	205618	29,9
szociális jövedelem	22709	6,9	31052	7,3	32798	6,4	37664	6,5	41462	6,0
transzfer jöv.	1460	0,4	2710	0,6	2458	0,5	3376	0,6	5406	0,8
Összesen	329075	100,0	426166	100,0	510850	100,0	584681	100,0	688571	100,0

1.1.6. sz. táblázat**Az egy főre jutó jövedelem alapján képzett háztartási decilisek átlagos jövedelmei (április-március)**

	1991/92 (1)	1993/94 (2)	1994/95 (3)	1995/96 (4)	1996/97 (5)	(5)/(4)	(5)/(1)
alsó decilis	3734	4600	6295	6673	7318	109,7	196,0
2	5836	7264	9208	10282	11458	111,4	196,3
3	6782	8873	10865	12589	14167	112,5	208,9
4	7533	10031	12311	14482	16215	112,0	215,3
5	8257	11073	13647	16189	18146	112,1	218,8
6	9069	12234	15070	17734	19835	111,8	218,7
7	10147	13694	16994	19860	21831	109,9	215,1
8	11722	15933	19758	22693	24723	108,9	210,9
9	14571	19806	25161	28894	30240	104,7	207,5
felső decilis	24937	33920	45705	50549	58564	115,9	234,8
átlag	10258	13739	17491	19972	22232	111,3	216,7
alsó/átlag	0,364	0,335	0,360	0,334	0,329		
felső/átlag	2,430	2,469	2,613	2,531	2,634		
felső/alsó	6,678	7,374	7,261	7,575	8,002		

1.1.7.a. sz. táblázat**A jövedelmi helyzet longitudinális változása 1996 és 1997 között, %**

1996/1997	1.	2.	3.	4.	5.	Összesen	N
alsó kvintilis	65	24	6	3	1	100	505
2.	16	46	29	7	2	100	593
3.	7	21	46	22	5	100	589
4.	3	6	18	53	21	100	528
felső kvintilis	2	3	4	17	74	100	466

Megjegyzés: egy főre jutó jövedelem alapján képzett személyi kvintilisek szerepelnek a táblázatban

1.1.7.b. sz. táblázat**A jövedelmi helyzet longitudinális változása 1992 és 1997 között, %**

1992/1997	1.	2.	3.	4.	5.	Összesen	N
alsó kvintilis	37	29	19	11	5	100	470
2.	22	27	32	13	6	100	590
3.	14	22	28	26	10	100	539
4.	8	17	18	33	25	100	485
felső kvintilis	5	9	12	19	55	100	458

Megjegyzés: egy főre jutó jövedelem alapján képzett személyi kvintilisek szerepelnek a táblázatban

1.1.8. sz. táblázat**A 16 éven felüli népesség egyes csoportjainak személyi jövedelme (adott év március)**

	1992 (Ft)	1994 (Ft)	1995 (Ft)	1996 (Ft)	1997 (Ft)	1997/1996 (%)	1997/1992 (%)
alkalmazottak	18927	26192	31746	34975	40509	115,8	214,0
vállalkozók	25706	32074	38814	46475	67022	144,2	260,7
gyed-gyesen lévők	8362	12513	15200	16619	17678	106,4	211,4
munkanélküliek	9208	10520	10207	13609	16839	123,7	182,9
nyugdíjasok	8811	12467	13971	17585	21619	122,9	245,4

1.1.9. sz. táblázat**A foglalkoztatottak személyi jövedelme és az árszínvonal (adott év március)**

	forint	személyi jövedelem		fogyasztói ár	
		előző év március=100,0	1992=100,0	előző év március=100,0	1992=100,0
1992	19262	-	100,0	-	100,0
1993	22439	116,5	116,5	123,4	123,4
1994	26518	118,2	137,7	116,8	144,1
1995	32268	121,7	167,5	127,5	187,7
1996	36629	113,5	190,2	125,6	235,7
1997	44443	121,3	230,7	118,8	280,0

1.1.10. sz. táblázat

Az egyes foglalkozási csoportok személyi jövedelme (adott év március)

	1992 (Ft)	1994 (Ft)	1995 (Ft)	1996 (Ft)	1997 (Ft)	1997/1996 (%)	1997/1992 (%)
foglalkoztatott	18929	26416	32584	36629	44685	122,0	236,1
(felső vezető)	45003	70342	95995	100035	99877	99,8	221,9
közép vezető	32929	45048	52727	57681	76953	133,4	233,7
alsó szintű vez.	23175	30579	38091	42543	50108	117,8	216,2
beosztott ért.	23689	35248	41985	46867	50352	107,4	212,6
egyéb szellemi	17424	23981	30893	33010	36002	109,1	206,6
kereskedő	24964	31987	39316	42714	86095	201,6	344,9
szakmunkás	16338	22528	26317	31433	38431	122,3	235,2
szakképzett mg-i munkás	14447	19187	24818	28313	25854	91,3	184,9
betanított munk.	14332	20582	21278	24973	29013	116,2	200,8
segédmunkás	13982	17311	19634	21356	28288	132,5	197,4

1.1.11. sz. táblázat

A lakossági jövedelem szerkezete (százalék)

	1992/93		1994/95		1995/96		1996/97	
	MHP	Makrostatistika*	MHP	Makrostatistika	MHP	Makrostatistika	MHP	Makrostatistika
főmunkahelyi jöv.	44,0	59,1	47,6	58,0	46,3	59,1	46,8	61,9
különmunka jöv.	6,8		8,4		8,3		7,8	
mezőgazd. kistermelés	5,9	4,4	4,2	4,0	4,0	4,4	4,3	4,6
tőkejövedelem	8,5	7,0	7,7	8,2	8,5	9,3	4,4	9,5
tb. jövedelem	26,9	22,6	25,5	23,0	25,8	20,8	29,9	18,3
szociális jöv.	7,5	6,9	6,4	6,9	6,5	6,3	6,0	5,6
transzfer jöv.	0,4	-	0,5	-	0,6	-	0,8	-
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* A makrostatistika az adatfelvétel első 9 hónapjával azonos naptári évre számolva

1.2. Munkanélküliség (Nagy Gyula – Sik Endre)

1.2.1. A munkanélküliség jellemzői

A Központi Statisztikai Hivatal munkaerő-felmérésében is alkalmazott *nemzetközi statisztikai sztenderdek* szerint mindenki foglalkoztatottnak számít, aki a vizsgált időszak alatt akármilyen keveset (akár 1 órát) is dolgozott, és csak azok tekinthetők munkanélkülinek, akik (a) egyáltalán nem végeztek kereső tevékenységet, (b) aktívan keresnek munkát és (c) készen állnak arra, hogy azonnal munkába lépjenek. E meghatározások alapján a Magyar Háztartás Panel 1996-os mintájában a 16 éves és idősebb válaszadók 45%-a számít foglalkoztatottnak, 7%-a munkanélkülinek, a fennmaradó 48% pedig gazdaságilag inaktív; a munkanélküliség rátája (a munkanélküliek aránya a gazdaságilag aktív népességen belül) 13,2% (1.2.1. sz. táblázat).⁴ Ez a munkanélküliségi ráta számottevően, 3,8 százalékponttal magasabb annál, amennyit a KSH, hasonló fogalmak alapján 1997. első negyedévében megfigyelt.⁵ Korábban is jellemző volt, hogy a Magyar Háztartás Panel adatai alapján magasabb munkanélküliségi rátát kaptunk, mint a KSH, de a különbség mindig jóval kisebb volt (1996-ban például 1,3 százalékpont). Változást jelent továbbá, hogy míg korábban a munkanélküliség az egyik érvől a másikra a Háztartás Panel mintájában mindig ugyanolyan irányban változott mint a KSH adatai szerint, 1996 és 1997 között a Panel mintájában növekedett a munkanélküliség rátája (11,8%-ról 13,2%-ra), míg a KSH munkaerő-felmérése szerint csökkent (10,5%-ról 9,4%-ra). A munkanélküliség mértékét és trendjét illetően a KSH munkaerő-felmérésének a Háztartás Panelénél sokkal nagyobb mintán alapuló becsléseit tekinthetjük a mértékadónak.

Kevésbé szigorú minősítési kritériumok alkalmazásával a fenténél magasabb munkanélküliségi rátát kapunk. A megkérdezettek 1997 márciusára jellemző munkaerőpiaci állapotát a következők szerint határoztuk meg: (a) az állásban vagy saját vállalkozásukban dolgozókon kívül csak azokat az alkalmilag dolgozókat soroltuk a foglalkoztatottak közé, akik márciusban legalább 16 napon végeztek kereső munkát, (b) a többiek közül mindenkit munkanélkülinek tekintettünk, aki munkát keres, (c) a nem dolgozó és munkát nem kereső válaszadókat pedig gazdaságilag inaktívnak minősítettük. Így definiálva a munkaerőpiaci állapotokat, a válaszadók 44%-a foglalkoztatott és 8%-a munkanélküli, a munkanélküliség rátája pedig 15,1% (1.2.2. sz. táblázat). A Jelentés 1.2.1. és 1.2.2. sz. fejezeteiben a továbbiakban az e bekezdésben ismertetett meghatározások szerint tekintjük a válaszadókat foglalkoztatottnak, munkanélkülinek vagy gazdaságilag inaktívnak. E definíció szerint is növekedett a Háztartás Panel mintájában a munkanélküliségi ráta 1996 és 1997 márciusa között (1,7 százalékponttal).

A munkanélküliség mértéke eltér a válaszadók egyes csoportjaiban. A nem, életkor, iskolai végzettség és lakóhely szerint tapasztalható különbségek nem meglepőek: Magyarországon évek óta a férfiak, a fiatalabbak, az alacsony iskolai végzettségűek és a kisebb településeken lakók között található viszonylag sok munkanélküli:

- Jelentős eltérés van a két *nem* munkanélküliségi rátája között (1.2.2. táblázat). A férfiak munkanélküliségi rátája 17,7%, míg a nőké csak 12,1%. A férfiak között ugyanakkor magasabb mind a gazdaságilag aktívak, mind a foglalkoztatottak aránya, mint a nők között.
- *Életkor szerint* vizsgálva a különbségeket, a tizenévesek kiugróan magas munkanélkülisége tűnik fel (1.2.3. sz. táblázat). Az MHP valamennyi korábbi hulláma más

⁴ A munkanélküliségről szóló fejezetben az A súlyt használtuk (lásd 2. sz. függelék).

⁵ KSH (1997); A hasonló definíciók ellenére a két felmérés között különbséget jelent, hogy a mi számításunkban minden 16 éves és idősebb személy szerepel, míg a KSH munkaerő-felmérése a 15-74 éves népességre vonatkozik. Ez azonban önmagában nem magyarázhatja az eredmények ilyen mértékű eltérését.

adatforrásokhoz hasonlóan azt mutatta, hogy a kor növekedésével csökken a munkanélküliség rátája. Az egyes hullámok között a ráta korcsoportspecifikus különbségeiben történt csak változás.

- Az *iskolai végzettség* erős befolyást gyakorol a munkanélküliség mértékére: minél magasabb iskolai végzettséggel rendelkező csoportot vizsgálunk, annál alacsonyabb a munkanélküliség rátája (1.2.4. sz. táblázat). Az átlagot lényegesen meghaladja a 8 osztályt vagy annál kevesebbet végzettek munkanélküliségi rátája (29%), átlag körüli a szakmunkásképzőt végzettké, a középiskolai és felsőfokú végzettségűek közül pedig viszonylag kevesen munkanélküliek (8, illetve 3%). Nemcsak a munkanélküliségben, hanem a gazdasági aktivitásban is jellemző eltérések tapasztalhatók az iskolai végzettség szerint. A legfeljebb általános iskolát végzettek között lényegesen alacsonyabb a gazdaságilag aktívak aránya, mint szakmunkásképző, középiskolai vagy felsőfokú végzettséggel rendelkezők között. (Figyelembe kell vennünk ugyanakkor, hogy a 1.2.4. sz. táblázat valamennyi 16 éves és idősebb válaszadó adatait tartalmazza, ezért egyrészt az általános iskolát, valamint középiskolát végzettek között vannak olyan fiatalok, akik tanulmányaik folytatása miatt inaktívak, másrészt a 8 osztályt vagy kevesebben végzettek között viszonylag sok az idős ember).
- A lakóhely *településtípusa* szerint vizsgálva a munkanélküliség mértékét, látható, hogy a falvakban és a városokban lakók munkanélkülisége átlag feletti, a megyeszékhelyen élőké és a budapestieké átlag alatti (1.2.5. sz. táblázat).
- A *cigány származásúak* között, csakúgy, mint a korábbi években, sokkal több a munkanélküli mint a nem cigány származásúak között (1.2.6. sz. táblázat).

A munkanélküliek 37%-a mondta, hogy a kérdés időpontjában⁶ munkanélküli segélyből élt (ide számítva a munkanélküli járadékot és a munkanélküliek jövedelemplótló támogatását). Más, saját jövedelemmel 23% rendelkezik (ezen belül nyugdíj: 14%; alkalmi munka: 6%; gyed, gyes: 3%), a többiek (40%) családtagjaik tartják el.

Annak ellenére, hogy 1996-hoz képest a kimutatott munkanélküliségi ráta nőtt, továbbra is a mintában szereplő *háztartások* 11%-ában van munkanélküli. Több munkanélküli az összes háztartás 1%-ában található. A gazdaságilag aktív taggal rendelkező háztartások 17%-át érinti a munkanélküliség. Ezen háztartások 2%-ánál fordul elő, hogy több tagjuk is munkanélküli.

A munkanélküliek átlagosan 79 hete keresnek munkát. Tavaly ez az érték 84 hét volt, azaz némileg csökkent a munkanélküliség átlagos időtartama. A fél évnél rövidebb ideig munkanélküliek aránya a tavalyihoz képest kissé emelkedett (42% a tavalyi 38%-kal szemben), ugyanakkor az egy évnél hosszabb ideje munka nélkül lévők aránya csökkent (47%-ról 43%-ra).

1.2.2. A munkakeresés jellemzői

Mint korábban már említettük, az elemzés során csak olyan válaszadókat minősítettünk munkanélkülinek, akik azt mondták, hogy keresnek munkát. Legtöbben – 71% – ehhez személyes kapcsolatait: ismerőseit, rokonságát veszi igénybe (1.2.7. sz. táblázat). Jelentős szerepe van a munkakeresésben a munkaközvetítőnek (52%), és sokan mondták, hogy hirdetések segítségével tájékozódnak (36%). A munkaadók közvetlen felkeresését viszonylag kevesen említették (9%). Kisebb eltérések tapasztalhatók a két nem munkahelykeresési stratégiájában: a nőkre jellemzőbb, hogy a munkaközvetítő segítségével és hirdetések útján keresnek állást, a férfiak pedig gyakrabban lépnek közvetlenül kapcsolatba a munkaadókkal. A munkanélküliek 72%-a kereste fel a munkaközvetítő hálózat valamely irodáját.

Az elhelyezkedésben a személyes kapcsolatok súlya nagyobb, a munkaközvetítő és a hirdetéseké kisebb mint a keresés folyamatában (1.2.8. sz. táblázat). Idén lényegesen

⁶ A kérdés 1997. áprilisa és júniusa között zajlott.

magasabb azok aránya, akik a munkaközvetítőn keresztül találtak állást, mint 1996-ban vagy korábban.

A munkát keresők zöme (94%) teljesidős állást keres, de a nők több mint egynegyede (29%) részes munkát szeretne.

A munkanélküliek csupán 8%-ával fordult elő, hogy visszautasított állásajánlatot, ami kevesebb mint tavaly volt.

Minden munkanélkülitől megkérdeztük, hogy mekkora havi fizetést szeretne kapni, és mekkora az a legkisebb fizetés, amennyiért hajlandó lenne munkát vállalni. A kétféle bérigény nemek szerinti megoszlását a 1.2.9. sz. táblázat foglalja össze. Az óhajtott havi fizetés átlaga a férfiaknál kb. 40000, a nőknél 29000 forint. Az a havi fizetés, amit mindenképpen meg szeretnének kapni a munkanélküliek, ennél jóval szerényebb: a férfiaknál átlagosan 23000 a nőknél 17000 forint.

1.2.3. A munkanélküliek⁷ munkaidőgazdálkodása⁸

Nem meglepő, hogy a munkanélküliek összes munkaideje a 15 év feletti népesség átlagánál kevesebb (1.2.10. sz. táblázat). Náluk alacsonyabb munkaidő csak az eltartottak, a rokkantnyugdíjasok és különösen a tanulók esetében található. A munkatevékenység között valamennyi nem foglalkoztatott csoporthoz képest magasabb a jövedelemszerző munka aránya, ami részben abból származhat, hogy a vizsgált időszak egy részében lehetett állása is a munkanélkülinek, részben abból, hogy ebben a csoportban nagy (a minta átlagának ötszöröse⁹) az alkalmi munkavégzés ideje (1.2.11. sz. táblázat). A munkanélküliek esetében – az eltartottakhoz hasonlóan – magas a munkacsere vagy segítség formájában végzett munkaidő hossza is.

Az alkalmi jövedelemszerző munkatevékenység közül a mezőgazdasági, a szak- és a segédmunkavégzés a legjellemzőbb a munkanélküliekre (az első kettő esetében a minta átlagának több mint tízszerese a munkanélküliekre jellemző érték), de a szellemi alkalmi munkavégzés hossza is a minta átlaga felett van (1.2.11. sz. táblázat).

A 1.2.12. sz. táblázat első blokkja azt mutatja, hogy a mezőgazdasági kistermelésben a munkanélküliek leginkább állattenyésztéssel foglalkoznak. Közben minden más aktivitási csoportban a kertészeti tevékenység munkaidejének átlaga a legmagasabb, a munkanélküliek esetében az állattenyésztési munkaidő a legmagasabb. Ennek értéke a minta átlagát is kismértékben meghaladja, de a nyugdíjasok, rokkant nyugdíjasok és az eltartottak mértékével nem vetekszik. A kertészetben végzett munka kisebb és a szántóföldi munka átlagos értékét együtt kezelve a munkanélküliek szerepe a kisgazdaságban felhasznált összes munkaidőt tekintve a tanulóknál és a vállalkozóknál sokkal, az alkalmazottakénál kismértékben magasabb, a gyes, a htb csoporthoz hasonlóan átlagosnak mondható.

Míg a saját kisgazdaságban csak az állattenyésztésben nagy a munkanélküliek szerepe, addig a háztartásközi kapcsolatokban a munkanélküliek jelentik a mezőgazdasági kaláka vagy segítség legnagyobb munkaerőbázisát és a házépítésben nyújtott segítség mértékében is átlag feletti értéket mutatnak (1.2.12. sz. táblázat második blokkja).

A munkanélküliek a háztartási munkákból is kiveszik részüket (1.2.12. sz. táblázat harmadik blokkja). A gyeses-htb csoportot természetesen meg sem közelítik, hiszen ez a

⁷ Ebben a részben azokat tekintjük munkanélkülinek, akik önmagukat ide sorolták a gazdasági aktivitás kérdezése során.

⁸ A munkaidőgazdálkodás fogalmainak jelentését és ezek számítási módját lásd a kötetben szereplő 2.3. sz. tanulmányt.

⁹ Tisztában vagyunk azzal, hogy az egy 15 feletti lakosra jutó évi néhány ezer perc messze elmaradhat a valóságban végzett alkalmi jövedelemszerző munka értékéhez. Mindazonáltal az egyes társadalmi csoportok egymáshoz viszonyított aránya hasznos adalék lehet az informális munka méretének becsléséhez.

csoport a főállású háztartási munkásokat tartalmazza. Mindazonáltal gyermekgondozás és -őrzés esetében a munkanélkülieké a második legmagasabb éves átlagérték és a vásárlás munkájában is az élmezőnyhöz tartoznak, ám főzés és mosás terén csak a tanulók és a vállalkozók háztartási munkát egyébként is alig végző csoportjai múlják őket alul.

A fenti összehasonlítások gyengéje, hogy a munkanélküliek több tekintetben is nagy mértékben különböznek a minta egészétől és az egyes gazdasági aktivitási csoportoktól. Ahhoz, hogy a munkanélküliek időgazdálkodásának sajátosságait jobban megismerhessük célszerűnek látszott kétszeresen is leszűkíteni a viszonyítási alapul szolgáló népesség körét. Egyrészt kizártuk az elemzésből az 50 év felettieket, mert közöttük alig fordul elő munkanélküliség. Másrészt a munkanélküliek és az alkalmazottak eltérő szociodemográfiai összetételét oly módon vettük figyelembe az időgazdálkodás elemzése során, hogy a legfontosabb metszetek mentén szétbontottuk a két részmintát. Végül, nem a százalékos megoszlásokat vizsgáljuk, amelyek attól a ténytől függenek elsősorban, hogy az alkalmazottnak van, a munkanélkülieknek pedig nincs állásuk, hanem a nem-munkahelyi munkaidő-gazdálkodás abszolút értékeit hasonlítjuk össze.

A 1.2.13. sz. táblázatban a munkaidő összesített mutatóit és egy-egy gyakran végzett munkatevékenység végzésének idejét mutatjuk be. Az összehasonlítást egyfelől az alkalmazottak és a vállalkozók csoportjaival végezzük, amelyek a munkaerőpiaci alternatívái a munkanélkülieknek, s akikkel kapcsolatban azt feltételezzük, hogy mivel állásuk van, a munkanélkülieknél kisebb mértékben vesznek részt az alkalmi jövedelemszerző, a kisgazdasági, a háztartási és a háztartásközi segítő munkákban. Másfelől összehasonlítjuk a munkanélkülieket a munkaképes inaktív csoportokkal. E tekintetben azt feltételezzük, hogy a munkanélküliek munkaidő szerkezete az övékéhez hasonló lesz, mivel ezek a csoportok nem rendelkeznek állással, ám ennek a hasonlóságnak határt szab az egyes inaktív csoportok nagymértékben eltérő szociodemográfiai szerkezete.

Látható, hogy az alkalmazottak és a vállalkozók sokkal többet dolgoznak, mint a népesség átlaga, s több mint kétszer annyit, mint a munkanélküliek. A munkanélküliek által végzett némileg nagyobb mértékű alkalmi jövedelemszerző munkaidő, kisgazdaságbeli állatgondozás és az otthoni gyermekgondozás nem egyenlíti ki a munkahelyi munka (valamint az oda való utazás és a túlóra) kiesését, sőt az alkalmazottak éves összes háztartási munkaideje is meghaladja a munkanélküliekéét. Ami a többi inaktív csoportot illeti, a munkanélküliek éves összes munkaideje a rokkant nyugdíjasokénál és az eltartottnál kismértékben, a tanulókénál nagymértékben magasabb (ám a táblázatban nem szereplő egyes-htb csoporttól messze elmarad). Valamennyi aktivitási csoporthoz képest kiugróan magas a munkanélküliek alkalmi jövedelemszerző munkavégzési ideje, s átlagon felüli (az eltartottakkal közel azonos mértékben) a háztartásközi segítségnyújtási és a kisgazdasági munkavégzés hossza. A munkanélküliség tehát nem eredményezi a háztartási munkaidő meghosszabbodását, de a jövedelemhelyettesítő és az alternatív jövedelemszerző munkaidő megnyúlásával együtt jár, ami azonban alacsonyabb, mint a munkahelyi munkaidő kiesése.

A nemek közötti munkamegosztás terén a munkanélküliség növekvő egyenlőtlenséget okoz. A munkanélküli nők kis tábora kétszer annyit dolgozik, mint a munkanélküli férfiak éves munkaideje, ami sokkal több, mint az alkalmazottak vagy a vállalkozók esetében látható, s különösen nagy a tanulók esetében tapasztalható „közel-egyenlőséghez” képest. A női többletmunka a háztartási munkatevékenységek esetében érvényesül elsősorban. Az alkalmazott és az eltartott nők háromszor annyi háztartási munkát végeznek, mint a férfiak. Ennél nagyobb egyenlőség található a tanulók között, akik leginkább egyáltalán nem végeznek háztartási munkát (sem), de ha mégis, akkor a nők „csak” kétszer annyit végeznek, mint a férfiak. A nők előnye a férfiakhoz képest a háztartási munka végzése terén a vállalkozók esetében közel négyszeres, a rokkant nyugdíjasok esetében ötszörös, de ezekben a csoportokban a nők a férfiaknál kevesebbet dolgoznak a kisgazdaságban. A munkanélküliek között a nők körülbelül négyszer több házimunkát végeznek a férfiaknál, de az alkalmi jövedelemszerző és a kisgazdasági munkavégzés a férfiakra jellemző (és csakúgy mint a tanulók esetében a férfiak végeznek több segítőmunkát is).

Az összes munkaidő tekintetében az alkalmazottak és a munkanélküliek esetében hasonló módon a középgeneráció munkaideje a leghosszabb és a fiataloké a legrövidebb (1.2.14. sz. táblázat). Ugyanakkor míg az alkalmazottak kohorszai között nincs eltérés az alkalmi jövedelemszerző munkavégzés idejében, addig a munkanélküli fiatalok a másik két kohorsznál aktívabbak e téren. A kisgazdaságban az alkalmazottak korcsoportjai közel egyenlő mértékben vesznek részt – s ha különbséget akarunk találni, akkor leginkább a legidősebbek dolgoznak a kisgazdaságban –, ezzel szemben a munkanélküliek esetében a középgeneráció stratégiájának szerves része a mezőgazdasági kistermelés.

Az alkalmazottak és a munkanélküliek esetében egyaránt igaz, hogy az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők dolgoznak a legtöbbet (1.2.15. sz. táblázat). Míg azonban az alkalmazottak esetében a szakmunkás és a középfokú iskolai végzettséggel rendelkezők közel azonos hosszú munkaidővel jellemezhetők, addig a munkanélküli szakmunkás végzettségűek éves munkaideje sokkal alacsonyabb a középfokúakénál. A kiválasztott munkatevékenység közül három esetben találunk eltérést az alkalmazottak és a munkanélküliek kohorszainak időgazdálkodása terén:

- A 8 általános iskolai végzettségűek a munkanélküliek között kiugró mértékben dolgoznak a kisgazdasági állattenyésztésben.
- Vásárolni az iskolázatlanabbakhoz képest többet szoktak a munkanélküli középiskolai végzettséggel rendelkezők, míg e téren nincs eltérés az alkalmazottak iskolai végzettség szerinti csoportjai között.
- Gyerekgondozásban az alkalmazottak között a középfokúak vezetnek a mezőnyt, ezzel szemben a munkanélküliek között a szakmunkás végzettségűek a gyermek-nem-gondozásban tűnnek ki.

A lakóhely esetében alig van eltérés az alkalmazottak és a munkanélküliek között (1.2.16. sz. táblázat). Az egyetlen eltérés az, hogy az alkalmazottak közül a városiak, a munkanélküliek közül a falusiak töltenek több időt gyerekgondozással.

A háztartások családszerkezetének és anyagi helyzetének időgazdálkodásra gyakorolt hatását olymódon vizsgáltuk, hogy a legtipikusabb családtípust, illetve szegénység-helyzeteket választottuk ki, és az egyes aktivitási csoportokat ezekre sztereotizálva hasonlítjuk össze.

A nukleáris családszerkezetekre leszűkített elemzés nem változtat a munkaidő mértékének korábban tapasztalt trendjén, az alkalmazottak, a vállalkozók és a gyerekek sokkal többet, a tanulók sokkal kevesebbet, a rokkantnyugdíjasok és az eltartottak valamivel kevesebbet dolgoznak egy év alatt, mint a munkanélküliek (1.2.17. sz. táblázat). Ebben az összehasonlításban valamelyest csökkent a munkanélküliek alkalmi jövedelemszerző munkatöbblete és a háztartások közötti segítőmunkákban sem érik el a tanulók és az eltartottak mértékét. Ugyanakkor megnő a háztartási munka szerepe a nukleáris családban élő munkanélküliek között, a „profi” gyerekek, htb csoportot leszámítva az ő esetükben a legmagasabb a gyerekgondozás éves mennyisége, de az összes háztartási munkaidőben is csak az alkalmazottak és a rokkant nyugdíjasok közelítik meg őket.

A havonta likviditási gondokkal küszködő háztartások összes munkaideje sem tér el a korábban megismerttől (1.2.18. sz. táblázat). Ebben a metszetben a munkanélküliek minden más aktivitási csoportnál több időt töltenek alkalmi jövedelemszerző, kisgazdasági és segítőmunka végzéssel, ugyanakkor a háztartási munkavégzés ideje nem magas. Az egy főre jutó jövedelemszintjén keresztül mérve a szegénységet, azt látjuk, hogy a hosszabb éves munkaidőn belül a másik három aktivitási csoporthoz képest megnő a háztartási munka hossza és visszaszorulnak a jövedelemszerző- és helyettesítő munkák (1.2.19. sz. táblázat). Ez a trend a családösszetétel kapcsán látottakéhoz hasonlít, ami a kiskorú gyermek létét valószínűsíti. Erre utal az is, hogy a gondozási idő a munkanélküli jövedelem-szegényeknél magasabb, mint a hasonló anyagi helyzetben élő alkalmazottak, tanulók vagy eltartottak esetében.

Irodalomjegyzék

KSH (1997): Munkaerőpiaci jellemzők 1997. I. negyedében, Budapest, sokszorosítás

Magyar Háztartás Panel (1992): Jelentés a Magyar Háztartás Panel I. hullámának eredményeiről, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem–TÁRKI, (szerk.: Sik Endre–Tóth István György), Budapest

1.2.1. sz. táblázat**Munkanélküliség a nemzetközi statisztikai sztenderdek szerint a Magyar Háztartás Panel mintájában 1992-1997 között (%)**

Nem	Foglalkoztatott	Munkanélküli	Inaktív	N	Munkanélküliségi ráta
1992					
Férfi	56	7	37	1942	11,3
Nő	49	4	47	2323	7,1
Összesen	52	5	43	4265	9,3
1993					
Férfi	49	10	41	1780	17,4
Nő	43	4	53	2198	9,2
Összesen	46	7	47	3978	13,3
1994					
Férfi	50	10	40	2288	15,9
Nő	42	5	53	2825	10,5
Összesen	46	7	47	5113	13,2
1995					
Férfi	54	8	38	2035	12,5
Nő	44	4	52	2475	8,8
Összesen	49	6	45	4510	10,7
1996					
Férfi	52	8	40	1785	14,0
Nő	43	5	52	2064	9,4
Összesen	47	6	47	3849	11,8
1997					
Férfi	52	9	38	1321	14,6
Nő	39	5	56	1534	11,5
Összesen	45	7	48	2855	13,2

1.2.2. sz. táblázat**Munkanélküliség a márciusra jellemző állapot szerint 1992-1996 között (%)**

Nem	Foglalkoztatott	Munkanélküli	Inaktív	N	Munkanélküliségi ráta
1992					
Férfi	53	9	38	1943	13,8
Nő	48	5	47	2323	9,1
Összesen	50	7	43	4266	11,4
1993					
Férfi	47	12	42	1780	20,0
Nő	42	6	53	2198	12,1
Összesen	44	8	49	3978	16,1
1994					
Férfi	48	11	41	2288	18,8
Nő	42	6	52	2825	11,7
Összesen	45	8	47	5113	15,3
1995					
Férfi	54	8	38	2035	13,6
Nő	43	5	52	2475	9,8
Összesen	48	6	46	4510	11,8
1996					
Férfi	51	10	39	1785	16,6
Nő	43	5	52	2064	9,9
Összesen	47	7	46	3849	13,4
1997					
Férfi	50	11	39	1321	17,7
Nő	39	5	56	1534	12,1
Összesen	44	8	48	2855	15,1

1.2.3. sz. táblázat**Munkanélküliség életkor szerint (%)**

Korcsoport	Foglalkoztatott	Munkanélküli	Inaktív	N	Munkanélküliségi ráta
16-19 év	10	5	85	211	35,7
20-29 év	64	11	25	513	15,1
30-39 év	73	14	13	478	16,2
40-54 év	65	10	25	746	13,8
55 év –	8	1	91	907	10,1
Összesen	44	8	48	2855	15,1

1.2.4. sz. táblázat**Munkanélküliség iskolai végzettség szerint (%)**

Iskolai végzettség	Foglalkoztatott	Munkanélküli	Inaktív	N	Munkanélküliségi ráta
8 általános vagy kevesebb	19	8	73	1348	29,0
szakmunkásképző	64	13	23	609	16,5
középiskola	63	6	31	597	8,4
felsőfokú	77	3	21	298	3,3
Összesen	44	8	48	2855	15,1

1.2.5. sz. táblázat**Munkanélküliség településtípus szerint (%)**

Lakóhely	Foglalkoztatott	Munkanélküli	Inaktív	N	Munkanélküliségi ráta
község, tanya	37	9	54	1058	19,0
város	44	9	47	897	17,4
megyeszékhely	54	6	40	348	9,5
Budapest	51	5	44	552	9,4
Összesen	44	8	48	2855	15,1

1.2.6. sz. táblázat**Munkanélküliség cigány származás szerint (%)**

A válaszadó a kérdező szerint:	Foglalkoztatott	Munkanélküli	Inaktív	N	Munkanélküliségi ráta
nem cigány származású	45	7	48	2706	13,1
cigány származású	20	25	55	109	55,3
Összesen	44	8	48	2855	15,1

1.2.7. sz. táblázat

A munkanélküliek megoszlása nemek és a munkakeresés módszere szerint (%)

(Egy válaszadó több választ is adhatott)

Munkakeresés módszere	Férfi		Nő		Összesen	
	(n=121)		(n=71)		(n=192)	
Személyes kapcsolat	72		69		71	
Hirdetés	34		40		36	
Munkaközvetítő	45		53		52	
Érdeklődés a munkaadóknál	11		6		9	
Egyéb	3		8		5	

1.2.8. sz. táblázat

Honnan hallottak jelenlegi munkahelyükről az 1996. április 1. óta elhelyezkedők? (%)

Információforrás	Férfi		Nő		Összesen	
	(n=120)		(n=73)		(n=193)	
Személyes kapcsolat	65		62		64	
Hirdetés	13		11		12	
Munkaközvetítő	7		6		7	
Közvetlenül a munkaadótól	6		10		8	
Egyéb	4		4		4	
Sehonnan	6		6		6	
Összesen	100		100		100	

1.2.9. sz. táblázat

A munkanélküliek bérigényeinek megoszlása

Percentilis	Mekkora havi fizetést szeretne? (forint)		Mennyi az a legkisebb havi fizetés, amennyiért munkát vállalna? (forint)	
	Férfi	Nő	Férfi	Nő
10%	20000	15000	10000	10000
25%	25000	20000	15000	10000
50%	32000	25000	20000	17500
75%	45000	35000	25000	20000
90%	70000	50000	40000	25000
átlag	39550	28800	22640	17120
N	129	80	126	77

1.2.10. sz. táblázat

Az összes munkaidő és részeinek hossza gazdasági aktivitás szerint (összes megkérdezett, évente, ezer perc,%)

	Alkalmazott	Vállalkozó	Nyugdíjas	Rokk. nyugdíjas	Gyes, htb	Tanuló	Munkanélk.	Eltartott	Összesen
N	992	124	823	225	179	235	145	125	2848
Összes munkaidő	212	181	96	80	188	35	94	90	139
Jövedelemszerző munka	65	58	4	1	1	4	13	6	29
Háztartási munka	28	31	70	69	89	78	62	66	55
Kisgazdasági munka	6	7	24	25	8	13	18	21	14
Munkacsere, segítség	1	4	2	5	2	5	7	7	2
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100

1.2.11. sz. táblázat

Az alkalmi jövedelemszerző munkaidő hossza a gazdasági aktivitás szerint összes megkérdezett (perc, évente)

	N	Mellékállás	Segédmunka	Mg. munka	Szakmunka	Szellemi munka	Összes alk. munka
Összesen	2848	1242	267	320	399	206	2545
Alkalmazott	992	1280	194	302	181	300	2316
Vállalkozó	124	973	40	0	198	24	2327
Nyugdíjas	823	2205	31	8	22	213	2496
Rokkant nyugdíjas	225	265	0	142	0	13	588
Gyes, htb	179	925	246	0	0	21	1198
Tanuló	235	1309	434	141	469	233	1497
Munkanélküli	145	489	1916	3234	5162	244	11277
Eltartott	125	24	898	570	587	102	2182

1.2.12. sz. táblázat

A háztartásban végzett fontosabb munkatevékenységek hossza gazdasági aktivitás szerint (összes megkérdezett, perc, évente)

	Alkal- mazott	Vállal- kozó	Nyug- díjas	Rokk.- nyugd	Gyes, htb	Tanuló	Mun- kanél.	Eltartott	Összesen
N	992	124	823	225	179	235	145	125	2848
Állatgondozás	3553	2307	9505	7740	6383	846	6348	8545	5862 ^{xxx}
Kertészet, szőlészet	7189	4340	12784	8736	7576	2868	6304	10249	8561 ^{xxx}
Szántóföldi munka	1456	2015	1076	1189	1034	375	1035	1202	1201
Segítés ...									
mezőgazdasági munka	939	717	705	856	493	703	2475	1785	923 ^{xxx}
házépítés	277	210	41	147	131	409	478	826	232 ^{xxx}
gondozás, gyerekőrzés	963	644	1708	1717	645	871	943	2260	1252
Főzés, mosogatás	17101	10330	26797	21960	44314	6807	16921	19608	20953 ^{xxx}
Mosás, vasalás	7534	4084	8759	6882	21311	3203	5400	5786	8023 ^{xxx}
Vásárlás	7084	6924	7540	6704	12434	4218	7455	5604	7252 ^{xxx}
Takarítás	8460	6167	10492	9345	17270	6998	7091	10625	9454 ^{xxx}
Gyerekgondozás, őrzés	16650	11430	3510	8704	67441	3370	21352	15728	14273 ^{xxx}

^{xxx} Az F-érték szignifikancia szintje 0.000 körül van.

^{xx} Az F-érték szignifikancia szintje 0.00 körül van.

^x Az F-érték szignifikancia szintje 0.0 körül (de 0.5 alatt) van.

1.2.13. sz. táblázat

Az összes és a leggyakrabban végzett munkatevékenységek hossza az 50 év alatti népességben nem szerint (ezer perc)

	Alkalmazott			Vállalkozó			Rokkant nyugdíjas			Munkanélküli			Tanuló			Eltartott			Összesen
	Férfi	Nő	Össz.	Férfi	Nő	Össz.	Férfi	Nő	Össz.	Férfi	Nő	Össz.	Férfi	Nő	Össz.	Férfi	Nő	Össz.	
N	456	430	886	81	(26)	107	59	58	117	94	(43)	137	107	129	235	72	(28)	100	1758
Összes munkaidő	190	237	213	174	223	186	50	116	83	71	144	94	30	39	35	60	130	80	160
Alkalmi munka	3	1	2	1	6	2	1	0	1	14	5	11	2	1	2	3	1	3	3
Összes segítség	3	3	3	3	2	2	2	2	2	6	4	5	4	2	3	5	7	5	3
Összes mezőgazd.	14	9	12	13	3	10	22	8	15	17	10	15	7	2	5	17	19	18	12
Állattenyésztés	4	2	3	3	2	2	8	3	6	8	4	6	1	0	1	6	8	7	4
Kertészet	7	6	7	6	0	5	12	5	8	6	6	6	5	2	3	7	11	8	6
Összes háztartás	32	96	63	27	100	45	25	105	65	34	121	61	16	34	26	35	102	54	67
Főzés	5	31	17	3	34	11	3	40	22	7	37	16	3	10	7	7	32	14	18
Vásárlás	6	10	7	6	9	7	5	10	8	5	12	7	3	5	4	4	9	6	7
Gondozás	14	22	18	9	24	13	8	17	12	16	37	23	3	4	3	14	24	17	21

1.2.14. sz. táblázat

Az összes és a leggyakrabban végzett munkatevékenységek hossza az 50 év alatti népességben az alkalmazottak és a munkanélküliek körében korcsoport szerint (ezer perc)

	Alkalmazott			Munkanélküli			Összesen
	30 év alatt	31-40 éves	41-50 éves	30 év alatt	31-40 éves	41-50 éves	
N	301	281	304	57	51	(29)	1758
Összes munkaidő	191	233	215	75	114	95	160
Alkalmi munka	2	2	2	14	10	10	3
Állattenyésztés	2	3	5	3	12	4	4
Kertészet	5	7	8	3	11	4	6
Főzés	10	21	21	12	19	20	18
Vásárlás	6	8	8	6	6	12	7
Gondozás	13	29	13	21	27	18	21

1.2.15. sz. táblázat

Az összes és a leggyakrabban végzett munkatevékenységek hossza az 50 év alatti népességben az alkalmazottak és a munkanélküliek körében iskolai végzettség szerint (ezer perc)

	Alkalmazott			Munkanélküli			Összesen
	8 általános	szakmunk.	középfok	8 általános	szakmunk.	középfok	
N	175	288	272	50	53	(25)	1758
Összes munkaidő	224	210	214	115	78	106	160
Alkalmi munka	1	1	0	13	14	6	3
Állattenyésztés	6	5	2	11	4	4	4
Kertészet	8	8	6	8	7	3	6
Főzés	23	13	19	17	13	24	18
Vásárlás	8	6	7	7	6	11	7
Gondozás	15	16	21	32	13	28	21

1.2.16. sz. táblázat

Az összes és a leggyakrabban végzett munkatevékenységek hossza az 50 év alatti népességben az alkalmazottak és a munkanélküliek körében lakóhely szerint (ezer perc)

	Alkalmazott		Munkanélküli		Összesen
	Falu	Város*	Falu	Város*	
N	283	421	61	64	1758
Összes munkaidő	220	211	93	92	160
Alkalmi munka	1	2	10	12	3
Állattenyésztés	7	2	10	4	4
Kertészet	10	7	8	5	6
Főzés	17	18	13	18	18
Vásárlás	6	7	5	7	7
Gondozás	15	22	25	20	21

*Budapest nélkül

1.2.17. sz. táblázat

Az összes és a leggyakrabban végzett munkatevékenységek hossza az 50 év alatti népességben gazdasági aktivitás szerint (ahol a háztartás gyerekes nukleáris családból áll, ezer perc)

	Alkalmazott	Vállalkozó	Rokkant nyugdíjas	Gyes, htb	Tanuló	Eltartott	Munkanélküli
N	482	63	51	121	108	(47)	68
Összes munkaidő	221	191	89	209	36	89	106
Alkalmi munka	2	3	1	1	2	2	9
Összes segítség	3	3	2	2	6	6	3
Összes kisgazd.	13	15	17	15	6	22	16
Állattenyésztés	3	4	5	6	1	8	9
Kertészet	7	7	11	7	3	8	6
Összes háztartási	70	48	69	189	24	59	75
Főzés	17	10	22	47	6	12	19
Vásárlás	7	7	7	13	4	4	7
Gondozás	25	17	15	81	5	27	33

1.2.18. sz. táblázat

Az összes és a leggyakrabban végzett munkatevékenységek hossza az 50 év alatti népességben gazdasági aktivitás szerint (ahol havonta előfordult hóvégi pénzzavar, ezer perc)

	Alkalmazott	Rokkant nyugdíjas	Gyes, htb	Tanuló	Eltartott	Munka-nélküli
N	229	56	70	70	50	78
Összes munkaidő	223	88	200	39	71	97
Alkalmi munka	2	0	1	3	2	11
Összes segítség	3	1	2	4	6	7
Összes kisgazd.	10	17	15	4	13	19
Állattenyésztés	3	5	6	1	3	7
Kertészet	5	11	8	2	9	8
Összes háztartási	74	69	182	29	50	60
Főzés	21	21	44	8	10	15
Vásárlás	7	7	12	4	5	7
Gondozás	24	19	77	5	20	24

1.2.19. sz. táblázat

Az összes és a leggyakrabban végzett munkatevékenységek hossza az 50 év alatti népességben gazdasági aktivitás szerint (az alsó kvintilisbe tartozók, ezer perc)

	Alkalmazott	Tanuló	Munka-nélküli	Eltartott
N	122	50	63	49
Összes munkaidő	222	45	104	93
Alkalmi munka	1	1	9	2
Összes segítség	3	6	6	8
Összes kisgazd.	13	5	17	20
Állattenyésztés	5	2	9	7
Kertészet	6	3	7	8
Összes háztartási	71	32	70	62
Főzés	14	9	15	14
Vásárlás	6	4	7	5
Gondozás	30	7	32	24

1.3. Szegénység (Spéder Zsolt)

Jelentésünkben a szegénység alakulásának néhány jellegzetes *trendjét* szeretnénk kiemelni. Tudjuk, hogy a szegény népesség részarányának időbeni alakulása egyértelműen függ az alkalmazott szegénységkonceptiótól, és ezért nem érdektelen röviden kiemelni, mi áll az egyes koncepciók mögött. Az időbeli változás másik aspektusa, hogy hogyan változott meg az egyes társadalmi csoportok szegénységkockázata, és milyen strukturális folyamatok húzódnak meg a következmények mögött. E dolgozat keretében nem elemezzük a szegénységmobilitás arányait. Ennek, és néhány további óvatos megállapításunknak az oka az, hogy a hatodik hullámban minden eddiginél magasabb volt a lemorzsolódás, és mint ahogy azt a súlyozásról szóló fejezet is jelzi, az alkalmazott súlyok, különösen a háztartási jellegű vizsgálatok esetében nem tekinthetők véglegesnek.¹⁰

A szegénység időbeni alakulását vizsgálva az egyik *alapvető dilemma*, hogy mai szegénységi, illetve jóléti helyzetünk megítélésekor, csak (és kizárólag) önmagunk múltbeli helyzetéhez viszonyítsunk, vagy figyelembe kell azt is vennünk, hogy a társadalom jóléti helyzete hogyan változott? (Az első előfeltevésnek az abszolút jövedelmi szegénység és a létminimum koncepciója, a másodikkal a relatív jövedelmi szegénység koncepciója felel meg.) A dilemma tisztázása során érdemes felidézni, hogy a nyugat-európai szegénységkutatásban miért toldott el a hangsúly a relatív jövedelmi szegénység koncepció felé. Nem szabad elfelejteni, hogy a szemléleti eltolódás a *gazdasági növekedés* körülményei közepette ment végbe. Ilyen körülmények között, az abszolút szegénységi koncepciót használva, egyértelműen csökkent a szegények részaránya. Az abszolút jövedelmi szegénységkonceptió ugyanakkor figyelmen kívül hagyja az általános jólét dinamikáját. Hiába növekszik ugyanis valakinek egyik évről a másikra a reáljövedelme, ha a társadalom ennél gyorsabban gazdagszik, akkor az érintett jóléti helyzetének romlásáról beszélhetünk, hiszen a növekvő jólét következtében újabb és újabb javak válnak alapszükségletté. Ezek szerint az egyik időszakról a másikra csak azok jóléte növekszik, akik jövedelme az átlagosnál jobban nő. Mindez természetesen lefordítható a szegénységközelítésekre is. Ezek szerint, – nagyon leegyszerűsítve –, nem elég az egyes szegénységhatárokat valorizálni, az árszínvonal-változással korrigálni, de figyelembe kell azt is venni, hogy az átlagos jóléti színvonal mennyire növekedett. A szegénységhatárokat tehát a jóléti színvonal átlagos növekedésével kell „megemelni”. Azaz, ahogy ezt például Ruggles megfogalmazza: egy egyén időbeni helyzetének változását nem szabad elszakítani a társadalom (vagy az „átlagos egyén”) helyzetének alakulásától (Ruggles, 1994).

Vajon alkalmazható-e ugyanezen okoskodás a *gazdasági recesszió* körülményei közepette, vagy sem? Ha igennel válaszolunk, akkor amellettt döntünk, hogy mind a szegényeknek, mind pedig a jobb helyzetben lévőknek el kell fogadniuk, hogy a társadalom jóléti színvonala csökkent! Vagyis ekkor csak abban az esetben növekszik a szegények részaránya, ha vannak olyan nem szegények akiknek a jövedelmi helyzete az átlagosnál jobban romlik, más szavakkal, ha nőnek a jövedelmi egyenlőtlenségek. Gazdasági recesszió esetében tehát sok családra lehet jellemző, hogy múltbeli helyzetéhez viszonyítva romlott jóléti pozíciója, ám a társadalmon belüli relatív helyzete változatlan maradt, esetleg javult. E megközelítésnek a *relatív szegénység koncepciója* felel meg.

A másik nézőpont szerint szegény az, aki egy meghatározott reáljövedelemnél kevesebb jövedelemmel rendelkezik. Ha a szegénység időbeni alakulását e koncepció szerint tekintjük, akkor arra helyezük a hangsúlyt, hogy egy család helyzete – függetlenül a makrogazdasági

¹⁰ Egyrészt különbség van a tavalyi és ezévi súlyok kialakításának logikájában, másrészt a háztartásnagyság szerint jelentős eltérések tapasztalhatók. Tavaly a nyers adatok szerint a háztartások 21,3%-a volt egyszemélyes háztartás, ebben az évben pedig 22,2%-a. Tavaly, az ötödik hullámban használt súlyozást követően az egyszemélyes háztartások részaránya 25,9%-ra nőtt, ebben az évben viszont a súlyozás nyomán 18,8%-ra csökkent (B súly). Nyilvánvaló, hogy a két súlyt a jövőben szinkronba kell hozni egymással, hiszen a meglévő, igencsak hasonló nyers adatokat eltérő irányba módosítják.

helyzettől –, az előző évihez képest hogyan változott. Nyilvánvaló, hogy recesszió esetén erőteljesen nő a szegények részaránya.¹¹ E megközelítésnek a létminimum, és a vele rokon szegénységkoncepciók felelnek meg, így ide tartozik az abszolút jövedelmi szegénység koncepciója is. Megjegyezzük, hogy a relatív és abszolút szegénység-közelítések időbeni összehasonlításának céljából, az abszolút jövedelmi szegénység 1992-es szegénységküszöbét az 1992-es relatív jövedelmi szegénység küszöbével tettük egyenlővé. E szegénységhatárt aztán évente az inflációval korrigáltuk. Az abszolút jövedelmi szegénység dinamikája megegyezik a létminimum szerinti népesség dinamikájával, hiszen ott is mindig az inflációval történik a háztartás-specifikus létminimumértékek korrigálása.

Az adatok alapján azt állapíthatjuk meg, hogy *a relatív jövedelmi szegénység szerint hat év alatt alig másfélszeresére, az abszolút jövedelmi koncepció szerint több mint két és félszeresére növekedett a szegények részaránya* (1.3.1. sz. táblázat¹²).

A háztartások fogyasztási kríziseit mérő kérdéseket tekinthetjük a szubjektív szegénység indikátorának is. A kérdések a fogyasztási aspirációk és lehetőségek feszültségét mérik, némileg eltérő hangsúlyokkal. A „hó végi pénzzavar” a fogyasztás során fellépő pénzügyi krízisre kérdez rá. A „ruházkodási feszültségre” vonatkozó kérdés pedig a szükségesnek tartott kiadás elhalasztását méri. Nem szabad elfelejtenünk azt sem, hogy nem csak alacsony jövedelműek és szegények kerülhetnek háztartási krízisbe, hanem jómódúak is. Mégpedig akkor, ha aspirációik túllépnek anyagi lehetőségeiken.¹³ Az indikátoraink tehát nem kizárólag szegénység-indikátorok, ám joggal feltételezzük, hogy tömeges elszegényedés esetében jelentősen megnő azok száma, akik pénzzavarba kerülnek, akik a szükségesnél kevesebbet tudnak ruházkodásra költeni. Adataink azt mutatják, hogy csak kicsit emelkedett a pénzzavarba került háztartások aránya, ám a növekedési tendencia e változók esetében is egyértelmű (1.3.1. sz. táblázat).

Megerősíthetjük tehát azt a közismert igazságot, hogy a szegénység minden általunk alkalmazott közelítés szerint nőtt, ám arra is fel kell hívnunk a figyelmet, hogy a növekedés mértéke erőteljesen függ az alkalmazott közelítéstől, vagyis attól, hogy a szegénységet tekintve, mit tekintünk kiindulópontnak.

Mielőtt megvizsgáljuk a szegénységi kockázatok egyes társadalmi csoportok közötti időbeni áthelyeződését, megjegyezzük, hogy ezek kevésbé függenek az alkalmazott szegénységkoncepcióktól (vö. Tóth, et. al., 1996). Elemzésünket csak a személyi változókra végeztük el. E vizsgálódáshoz csak az 1992-es kezdő év, az 1994-es harmadik, az 1996-os ötödik, és a jelenlegi hullám adatait használtuk. Táblázataink a relatív jövedelmi szegénység alapján számolt arányokat tartalmazzák. (Az egy háztartástagra jellemző jövedelmeket – szokás szerint – a 0,73-as rugalmassági tényezővel számoltuk ki.)

A változások trendjeit tekintve három tényezőnek van központi szerepe: *a demográfiai összetételnek, a szociál-geográfiai helyzetnek és a munkaerőpiacnak*. Adataink egyértelműen mutatják, hogy a gyerekek elszegényedésének tendenciája a 90-es években erőteljesen felgyorsult (1.3.2. sz. táblázat). (Tudjuk, e folyamat már a 80-as években elindult /vö. Andorka, 1989/). A tizenöt év alattiak minden életkorcsoportjának jelentősen nőtt veszélyeztetettsége. Különösen igaz ez a nagyon fiatalokra, a csecsemő és kisgyermekkorúakra. Mindezekkel párhuzamosan némileg lecsökkent az idősebbek szegénységkockázata. Még ha figyelembe vesszük az említett bizonytalanságokat, akkor is, különösen a 60-as években járónál látható a szegénységkockázat csökkenése. Mindez nem jelenti azt, hogy ők nem szegényedtek, csak azt, hogy relatív helyzetük nem romlott. Másrészt korábbi vizsgálatinkból azt is tudjuk, hogy a tartós szegények között felülreprezentáltak a 70 év fölötti, egyedül élő és főképpen vidéki nyugdíjas nők.

¹¹ Hacsak nem csökkennek az egyenlőtlenségek, ami irreális feltételezés.

¹² Az 1997-es adatokat a B súllyal súlyoztuk.

¹³ Az anyagi helyzet, a szegénység és a háztartási krízis között erős a kapcsolat van.

A másik erőteljes elmozdulás a *társadalmi-geográfiai* síkon történt. A településtípusokat tekintve 1992-ben még csak az látszott, hogy a községi helyzetűek a más településen lakóknál valamivel nagyobb szegénységi kockázattal rendelkeznek. A vizsgált időszakban tovább folyt a differenciálódás. Egyértelműen előnyössé vált a budapestiek helyzete, közepes a többi városban lakók szegénységi kockázata, és tovább romlottak a falusiak esélyei (1.3.3. sz. táblázat). Legalább ennyire erőteljes, ha nem nagyobb fokú a változás a regionális helyzet tekintetében. Az évtized elején, az ország észak-keleti része volt csak leszakadva, az ország többi részén átlag körüli volt a szegénységráta (1.3.4. sz. táblázat). 1997-re az említett két régió jelenti a szélső pontokat, ám a kockázatok közötti esélyhányados megsokszorozódott. Az észak-keleti országrészben lakók sokszorosan nagyobb eséllyel (6-9-szer) válnak szegénnyé. Ugyanakkor a többi régiót tekintve is tapasztalható volt a differenciálódás. Észak-, és részben Dél-Dunántúl is felzárkózni látszik, míg a középső Magyarország helyzete változatlan, átlag körüli. A települési, regionális törések tehát az elmúlt években erőteljesen mélyültek.

Enyhébbek az eltolódások az iskolai végzettséget tekintve. A szegénységi kockázatok az iskolai végzettséget tekintve már 1992-ben is nagyon különböztek, így a változásokra kevesebb esély volt (1.3.5. sz. táblázat). Kiemelendő az alsó-közép (szakmunkás) végzettségűek helyzetének romlása, illetve a felső (egyetemi, főiskolai) végzettséggel rendelkezők helyzetének javulása. Ugyancsak az 1992-es évben tapasztalt sokszorosan hátrányos helyzet magyarázhatja azt, hogy a cigányok és nem-cigányok szegénységi rátáit tekintve enyhébbek a változások (1.3.6. sz. táblázat). Ha a táblázatban a 16 év alatti gyerekek is szerepelnének, akkor az eltolódás láthatóbb lenne. Mindenesetre a cigányság továbbra is a legmagasabb szegénységi kockázattal rendelkező társadalmi csoport.

A harmadik nagy strukturáló tényező a *munkaerőpiac*. A munkaerőpiac két – belső differenciáló, és kizáró-beeresztő – funkciója felerősödött a vizsgált időszakban. A szegénység-kockázatok tekintve az utóbbi funkciónak van döntő jelentősége (1.3.7. sz. táblázat). A munkanélküliek, és az „egyéb eltartottak” – akik között sok a korábbi munkanélküli –, szegénységi kockázatai megnöttek, szegénnyé válásuk egyre valószínűbb. Úgyszintén növekedett a gyesein, gyedeken lévők hátrányos anyagi helyzete. A nyugdíjasokat tekintve, ha kisebb mértékben is, de 1996-ig nőttek a különbségek. Ha tehát valakinek van munkahelye, annak nagyon nagy az esélye arra, hogy ne váljon szegénnyé. Természetesen a munkaerőpiacon belül is vannak olyanok, akiknek romlottak az esélyei (1.3.8. sz. táblázat). Ezek elsősorban a legalacsonyabb foglalkozási csoportba tartozó betanított és segédmunkások, illetve a mezőgazdaságban dolgozók tartoznak.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy az átalakulás során igen erőteljes átrendeződés volt tapasztalható. Ennek kárvallottjai a gyermekek és a fiatal családok, a falvakban és/vagy az ország észak-keleti részén élők, a munkahelyüket elvesztők, munkát nem találók.

Irodalomjegyzék

Andorka Rudolf, 1989: Szegénység Magyarországon, Társadalmi Szemle vol. 44. no. 12.

Ruggles, P, 1994: Drawing the Line. Washington D.C.: The Urban Institut Press

Tóth István György, Andorka Rudolf, Michael F. Förster, Spéder Zsolt, é.n.: Szegénység, jövedelemegyenlőtlenség, és a szociális támogatások rétegeloszlása Magyarországon, 1992-1993-ban. In. Andorka, szerk.: Szegénység és szociálpolitika a 90-es években, Budapest: BKE, 13-90. o.

1.3.1. sz. táblázat**A szegénységben élők arányának változása a különböző szegénység-megközelítések szerint, 1992-1997 (%)**

Szegénység-megközelítések	1992	1993	1994	1995	1996	1997
relatív szegénység (az átlagos ekvivalens jövedelem 50%-a alatt élők)	10,1	10,4	11,6	12,4	14,8	14,0
abszolút jövedelmi szegénység	10,1	12,5	16,1	19,9	26,6	31,0
létnimum alatt élők	21,5	24,0	31,8	-		-
hóvégi pénzzavar előfordulása havonta soha	26,2 38,7	26,3 39,0	25,4 41,1	25,1 40,9	28,1 31,2	29,2 37,4
ruházkodásra a szükségesnél kevesebbet, vagy nem költött	67,1	69,3	69,7	71,1	75,2	74,3

1.3.2. sz. táblázat**A szegények aránya az egyes korcsoportokban (%)**

Korcsoportok	Szegények részaránya az átlagos ekvivalens jövedelem 50 százaléka alatt élők				N (1997)
	1992	1994	1996	1997	
0-2	15,1	22,8	29,7	34,7	94
3-6	13,7	11,7	24,7	28,2	181
7-14	12,0	16,4	21,6	24,6	406
15-19	13,0	15,9	19,1	17,1	267
20-29	11,3	9,5	13,2	14,7	532
30-39	7,7	13,4	13,6	13,9	479
40-49	7,3	9,3	15,5	13,7	507
50-59	7,4	11,3	7,3	8,5	420
60-69	10,5	7,4	4,3	2,6	339
70-	11,1	9,1	8,9	4,6	376
Összesen	10,1	11,6	14,9	14,0	3601

1.3.3. sz. táblázat**A szegények aránya a különböző településeken (%)**

Településtípus	Szegények részaránya az átlagos ekvivalens jövedelem 50 százaléka alatt élők				N (1997)
	1992	1994	1996	1997	
Község	12,5	14,2	20,1	19,8	1312
Kisebb város	7,1	14,2	13,3	14,6	1159
Megyeszékhely	8,3	7,1	11,6	13,2	474
Budapest	6,1	3,3	4,5	2,1	657
Összesen	9,2	11,6	14,9	14,0	3601

1.3.4. sz. táblázat**A szegények aránya a lakóhely regionális elhelyezkedése szerint (%)**

Régió	Szegények részaránya az átlagos ekvivalens jövedelem 50 százaléka alatt élők				N (1997)
	1992	1994	1996	1997	
Budapest	6,1	3,3	4,5	2,2	647
Észak-Dunántúl	7,4	10,1	6,0	2,8	388
Dél-Dunántúl	6,5	10,0	11,0	7,5	605
Közép-Magyarország	7,1	11,2	10,1	11,5	560
Északkelet- Magyarország	14,3	16,5	25,0	26,3	1299
Összesen	9,0	11,6	12,0	13,6	3499

1.3.5. sz. táblázat**A szegények aránya az eltérő iskolai végzettséggel rendelkezők között (%)**

Iskolai végzettség	Szegények részaránya az átlagos ekvivalens jövedelem 50 százaléka alatt élők				N (1997)
	1992	1994	1996	1997	
0-7 osztály	20,0	18,1	22,4	13,3	414
8 osztály	11,9	14,4	19,2	15,1	955
Szakmunkásképző	6,1	9,6	10,8	12,0	612
Középiskola	3,2	4,9	5,4	5,0	597
Egyetem, főiskola	3,2	2,1	0,8	1,2	281
Összesen	9,0	10,5	12,0	10,7	2859

1.3.6. sz. táblázat**A 16 év feletti szegények aránya az eltérő etnikai csoportokban (%)**

Etnikai csoport	Szegények részaránya az átlagos ekvivalens jövedelem 50 százaléka alatt élők				N (1997)
	1992	1994	1996	1997	
Cigány	45,6	50,1	68,0	58,1	103
Nem cigány	7,1	8,5	9,6	7,7	2523
Összesen	8,7	10,1	11,4	9,7	2625

1.3.7. sz. táblázat**A szegények aránya az egyes gazdasági aktivitási csoportokban (%)**

Gazdasági aktivitás	Szegények részaránya az átlagos ekvivalens jövedelem 50 százaléka alatt élők				N (1997)
	1992	1994	1996	1997	
Alkalmazott	3,3	3,8	4,6	5,5	585
Munkanélküli	16,5	26,6	28,5	37,3	127
GYES/GYED	10,5	17,2	28,7	35,2	120
HTB	(36,1)	(31,8)	(42,2)	(26,6)	40
Nyugdíj mellett dolgozó	(4,0)	(2,9)	(0,0)	(0,0)	43
Alkalmi munkás	(42,3)	(43,5)	(27,7)	(25,1)	26
Öregségi nyugdíjas	8,0	6,7	3,5	2,6	717
Rokkant nyugdíjas	13,7	13,8	21,9	15,9	220
Özvegyi nyugdíjas	18,4	19,2	23,3	13,3	85
Tanuló	6,0	9,6	14,4	8,6	241
Egyéb	23,0	28,2	41,6	33,3	134
Összesen		10,5	12,0	10,6	2860

1.3.8. sz. táblázat**A szegények aránya az egyes rétegekben (%)**

Réteg	Szegények részaránya az átlagos ekvivalens jövedelem 50 százaléka alatt élők				N (1997)
	1992	1994	1996	1997	
Felső vezető	4,5	2,8	0,0	1,9	68
Értelmiségi	2,4	1,0	0,8	0,0	130
Irodai dolgozó	2,2	4,2	3,5	4,7	174
Alsó vezető Művezető	1,3	0,0	2,4	1,3	73
Szakmunkás	2,3	4,0	5,0	5,8	319
Betanított munkás	6,8	7,1	10,7	10,9	288
Paraszt, mezőgazdasági dolgozó	7,9	11,7	8,3	10,4	50
Összesen		5,5	5,7	6,1	1198

1.4. A háztartások jövedelmi szerkezete, egyenlőtlenségek, szegénység és a jóléti támogatások (Szivós Péter – Tóth István György)

A fejezet¹⁴ első része, a háztartások jövedelmi szerkezetében bekövetkezett változásokat mutatja be. A korábbi években követett logikának megfelelően (Tóth, 1997), de az elemzés sorrendjén némiképpen változtatva, előbb a munkaerőpiacon elérhető személyi jövedelmek (bérek és keresetek) dinamikájának alakulásával foglalkozunk, és ezután térünk rá a háztartások jövedelmi szerkezetének taglalására. A fejezet további részeiben az eddigiekhez képest kissé részletesebben elemezzük a szegénység összetételének és néhány jellegzetességének a változását. Néhány új mutató bevezetésére és elemzésére teszünk kísérletet, folytatva az ezzel kapcsolatban nemrég elkezdett munkálkodásunkat (Szivós – Tóth, 1997).

1.4.1. Munkaerőpiaci változások és jövedelmi egyenlőtlenségek

Az elmúlt évben azt állapítottuk meg, hogy a Magyar Háztartás Panel adatainak elemzése és az egyéb adatforrásokkal való összevetés is a munkaerőpiac erőteljes szegmentálódására mutat. (Tóth, 1997) E szegmentálódásban a legmarkánsabb határvonal a munkaerőpiacon tartósan benmaradni képesek és az onnan tartósan kiszorulók között húzódik.

Bemutattuk, hogy a munkaerőpiacon való benmaradás mennyire fontos a jövedelmi szint alakulása szempontjából. Ennek során a munkaerőpiac jövedelmi dinamikájával kapcsolatos ismereteinket néhány, a kereseti dinamika elemzésére alkalmas index bevezetésével árnyaltuk (Tóth, 1997). Kereseti indexet számoltunk egyfelől az egymást követő hullámok keresztmetszeti keresettömeg-adataiból. Ennek során előbb egy adott t időpontban az összes keresettel rendelkező ember kereseteit átlagoltuk, majd ugyanezt tettük a $t+1$ időpontban, és a két érték hányadosaként kaptuk meg a keresztmetszeti adatokból számított kereseti indexet. Formálisan megfogalmazva:

$$R = \left(\sum_{h=1,n} (y_{t+1}) + \sum_{i=1,m} (x_{t+1}) \right) / \left(\sum_{j=1,n} (x_t) + \sum_{k=1,o} (z_t) \right), \text{ ahol}$$

$x_{t, i=1,n}$ és $x_{t+1, i=1,m}$ azoknak a személyeknek a jövedelmeit jelölik, akik mindkét hullámban rendelkeznek keresetekkel,

$z_{t, k=1,o}$ azokat a jövedelmeket jelzi, amivel csak az időszak elején jelen levők rendelkeztek és

$y = (y_{t+1, h=1,n})$ jelöli azoknak a személyeknek a jövedelmeit, akik csak az időpont végén voltak jelen valamilyen szintű keresetekkel.

Mivel azonban az efféle módon számított index valójában összemosta háromféle (a t , a $t+1$, illetve a t és $t+1$ időpontban keresettel rendelkező) munkaerőpiaci szereplő adatait, ezért kísérletet tettünk arra, hogy ezt az összetételből fakadó hatást kiszűrjük.

A következő indexek képzésekor a kereseti dinamika szempontjából csak azokat vettük tekintetbe, akik mind a két időpontban jelen vannak. Ezt kétféleképpen tehetjük meg. Egyfelől leválogattuk azokat, akik mindkét időpontban keresettel rendelkeztek s az ő bértömegüket vetettük össze egymással. Ezzel lényegében az *átlagkeresetek indexét* számoljuk ki úgy, ahogy azt a következő képlet megadja:

$$r_1 = \left(\sum_{i=1,m} (x_{t+1}) \right) / \left(\sum_{j=1,n} (x_t) \right).$$

¹⁴ A fejezetben a B súlyt használtuk.

Ez a mutató azonban még mindig ki van téve az összetételhatásnak: könnyen lehet, hogy egyik vagy másik relatíve nagyobb érték esetleg átlagosan nagyobbak láttatja a növekedést, mint amilyen az valójában. Egy, az előbbiekhöz nagyon hasonlóan felépített, ám az egyes egyének által ténylegesen érzékelt kereseti növekedés átlagos mértékét mérő mutató lehet az, ha nem a t , illetve $t+1$ időpont átlagjövedelmeit arányítjuk egymáshoz, hanem ehelyett az egyes egyének egyedi keresetnövekedési *indexeit (súlyozatlanul) átlagoljuk*. Egy ilyen eljárást mutat a következő képlet.

$$r_2 = (\sum_{i=1, m} ((x_{t+1}) / (x_t))) / m$$

A szóban forgó R , r_1 és r_2 indexek aktuális értékeit a 1.4.1. sz. táblázat A, B és C része mutatja.

Látható, hogy a gazdaságban megjelenő összes nettó kereset mintegy tizenhét százalékkal nőtt 1992 és 1993 között, majd a következő két év párban a nettó nominális keresetnövekmény mintegy húsz százalékos volt (1.4.1. sz. táblázat, A rész). A kezdeti időszakban az állami szektorban foglalkoztatottak keresetnövekménye lényegesen magasabbnak mutatkozott a magánszektorénál, aztán az indexek egymáshoz közelebb kerültek. Az 1995/96-os év a kereseti dinamika drasztikus visszaesését hozta magával. Ezek után az 1997 márciusi keresetek ismét jelentősebben emelkedtek 1996 márciusi értékekhez képest. Most azonban, szemben a korábbi év tapasztalataival, ismét az állami szektor bérei és keresetei emelkedtek jelentősebben. Ez minden bizonnyal arra utal, hogy a Bokros csomag szigorának enyhülése után az állami szektornak relativ lemaradással kellett megküzdenie, és az alacsonyabb szintről kisebb volt az emelkedés.

Az r_1 és r_2 típusú indexeket mutatja a 1.4.1. sz. táblázat B és C része. A finomabb elemzés céljára a két időpont által határolt időszakban az egyes szektorok között mozgó, egymástól eltérő utakat bejárók adatait külön mutatjuk be.

Jól látszik, hogy akik a stabilizációs csomag előtt képesek voltak az egymást követő években a munkaerőpiacon megkapaszkodni, azoknak a nettó keresetei az inflációt meghaladó mértékben emelkedtek. Ezen belül is a magánszektorban elérhető kereseti dinamika korábban lényegesen és tartósan meghaladta az állami szektor kereseti dinamikáját. A csomagot követő évben azonban elsősorban azoknak a keresetei emelkedtek az átlagot meghaladó mértékben, akik az időszak kezdetén az állami szektorban voltak és/vagy ott is maradtak, vagy elhagyták azt a fizetések szintjét tekintve jobb kereseti lehetőséget kínáló magánszektor kedvéért.

Korábban (Tóth, 1997) azt is bemutattuk, hogy a munkaerőpiacon való bennmaradás, illetve az onnan kiszorulás mechanizmusait különféle társadalmi tényezők befolyásolják. Úgy tűnik, hogy leginkább az iskolai végzettség és az ezzel kapcsolatos tényezők azok, amelyek a fizetett állásban való folyamatos jelenlétet meghatározzák. Legnagyobb eséllyel a felsőfokú végzettségűek, a valamilyen vezető állásban dolgozók és a szellemi, illetve értelmiségi munkakörökben dolgozók voltak azok, akik képesek voltak az egymást követő években egyaránt arra, hogy főállású keresetekhez jussanak. Mindez legkevésbé az alacsonyabb végzettségűekre, illetőleg az ilyen végzettséget igénylő állásokban dolgozókat jellemzi.

1.4.2. A háztartások jövedelmi szerkezete és a társadalmi jövedelmek rétegeloszlása

A háztartások jövedelmeinek osztályozása során ugyanazt a tipológiát alkalmazzuk, mint az elmúlt években: piaci jövedelmeket, társadalombiztosítási jellegű jövedelmeket, szociális jövedelmeket, háztartások közötti transfereket és egyéb háztartási jövedelmeket különböztetünk meg.¹⁵ A különböző méretű háztartások jövedelmeinek összehasonlítására (Tóth, Andorka, Förster, Spéder, 1994) fogyasztási súlyokat alkalmazunk. A háztartások életében létező „méretgazdaságosságot” un. ekvivalencia skála segítségével, a rugalmassági együttható $e=0.73$ értékével számolunk.

A 1.4.2. sz. táblázat 1996/97-re vonatkozó adatai alapján azt fogalmazhatjuk meg, hogy összességében nem nőtt a piaci jövedelmekben részesedő és az állami támogatásokból élő háztartások aránya Magyarországon.

Hasonló jelenségek figyelhetők meg a háztartások jövedelmi szerkezetének vizsgálatakor is. A háztartások jövedelmi szerkezetén belül a társadalmi jövedelmek részarányának növekedése 1995-ben megtört, azóta stagnál (1.4.3. sz. táblázat).

A jövedelmi egyenlőtlenségek területén szintén nincsenek jelentős változások. Az egyes jövedelmi típusok egyenlőtlenségi mutatóinak változatlansága arra enged következtetni, hogy lényeges változás a piaci és nem piaci jövedelmek egyenlőtlenségeinek nagyságát illetően 1996/97 során nem történt¹⁶ (1.4.4. sz. táblázat). A Gini együtthatók értelmezésekor azt az óvatos következtetést fogalmazhatjuk meg, hogy miközben az ezzel a mutatóval mérhető egyenlőtlenségek, úgy tűnik, nem nőttek az utolsó év során, ez évre bizonyos belső átrendeződést követően kerülhetett sor. Az újraelosztás előtti jövedelmek egyenlőtlenségeinek növekedését a szociális jövedelmek koncentrációjának növekedése (más szavakkal, az effajta jövedelmek célzottságának „javuló” tendenciája) állította meg. A társadalombiztosítási jövedelmek koncentrációja (és, ennél fogva valószínűleg a „célzottsága” is) inkább csökkent az elmúlt időszakban.

Ezt részletesebb megvizsgálhatjuk a társadalmi jövedelmek rétegeloszlására vonatkozó adatok segítségével (1.4.5. sz. táblázat). A rétegeloszlás vizsgálata során a tavalyi évben kissé korrigált módszertant alkalmazzuk¹⁷, s az ily módon összehasonlíthatóvá tett adatsorokat 1992-től közöljük. Összességében a társadalmi jövedelmek elosztási mintájában a nyugdíjak kivételével mindegyik esetben egyfajta, az alacsonyabb jövedelmi csoportok irányába történő eltolódási folyamatot figyelhetünk meg évek óta. Ezen belül különösen a családi pótlék és az anyasági támogatások célzottságának változása a figyelemre méltó, de nem elhanyagolható a segélyek és a munkanélküli ellátások esetében sem az ellátások „balra húzásának” növekedése.

1.4.3. Jövedelemeloszlás, szegénység

Ebben a fejezet részben, arra keressük a választ, hogy milyen összefüggés található a jóléti juttatások és a szegénységi mutatók alakulása között. A tanulmány a jövedelemeloszlásnak az 1990-es évek közepén tapasztalható változásait vizsgálja

¹⁵ A részletes leírás megtalálható a kutatás két évvel ezelőtti jelentésében: Társadalmi páternoszter, (szerk.: Sik-Tóth) MHP Műhelytanulmányok 7., 1996.

¹⁶ A háztartások jövedelmeinek egyenlőtlenségeit a Gini-féle jövedelemkoncentrációs mutató segítségével elemezzük. A szóban forgó mutató lényegében a teljesen egyenlő elosztástól való eltéréseket jelzik. A mutató értéke 0, ha a népességben semmilyen egyenlőtlenségek nincsenek és 1, ha az összes jövedelem egy egység (személy vagy jövedelmi tízed) birtokában van. Általában a 0.5 körüli mutatók már meglehetősen nagyfokú jövedelmi koncentrációt mutatnak.

¹⁷ Az ingyencek számára: arról van szó, hogy míg a korábbi években a háztartások ekvivalens jövedelmei alapján képzett decilisekben az ekvivalens jövedelmek átlagának elosztási mintáit vizsgáltuk, most ugyanezekben a decilisekben az összes jövedelmek elosztási mintáit vizsgáljuk

elsősorban a relatív szegénység alakulásának szempontjából. Bemutatjuk az alkalmazott szegénységi küszöbök reál és nominális értékének mozgását és kísérletet teszünk arra, hogy a szokásos szegénységi mérőszámok mellett újabbak kiszámításával tovább árnyaljuk a szegénység alakulását leíró trendet. Végül a jóléti támogatások hatásait bemutató számítás eredményeit ismertetjük, közvetlen kapcsolatot teremtve az ellátások és a szegénységi mutatók között.

Mielőtt az eredményeket bemutatjuk két módszertani kérdést kell megemlíteni. Először is azt, hogy milyen szegénységi küszöbszámot használjunk annak eldöntésére, hogy hogyan alakult a szegénység, illetve a jóléti támogatások szerepe a szegénység csökkentésében. A másik pedig az, hogy milyen szegénységi mutatókat alkalmazzunk.

Ebben a tanulmányban három szegénységi küszöböt használunk. Egyfelől azokat fogjuk szegényeknek tekinteni, akiknek az egy főre vagy egy fogyasztási egységre vetített a jövedelme az összes személy közül a legalsó kvintilisbe (legalsó húsz százalékba) tartozik. Ez a mérőszám a szegénység kiterjedésének vizsgálatára nem alkalmas, hisz definíció szerint mindig a népesség húsz százaléka kerül a kvintilis-határ alá. Alkalmas viszont a szegénység összetételének vizsgálatára, valamint arra, hogy a kvintilis felső határaként vett szegénységi küszöb alatt élők száma miképpen változik aszerint, hogy az egyének jövedelmeiben szerepelnek-e az egyes szociálpolitikai támogatások. A másik két mérőszám erőteljesebben függ a jövedelemeloszlás konkrét mintájától. Ezek alapján azokat tekintjük szegénynek, akik a (különböző ekvivalencia skálák alapján számolt) átlagos vagy medián jövedelem felénél alacsonyabb jövedelemből élnek. Az átlag választása mellett szól, hogy bizonyos olyan nemzetközi összehasonlító tanulmányok ezt a mércét használják. Ellene szól, hogy, mint azt később látni fogjuk, az átlag, különösen a kisebb minták esetén, nagyon érzékeny lehet egy-egy kiugró, szélsőséges érték alakulására. Ezért tűnik megbízhatóbbnak a medián jövedelem alkalmazása. Medián jövedelem alatt annak a személynek a jövedelmét kell érteni, akinél a mintában szereplők pontosan ötven százaléka rendelkezik több és ugyanannyi rendelkezik kevesebb jövedelemmel.

E tanulmány keretei között nem tudjuk részletesen taglalni a szegénységi mérőszámok kérdéseit, ezért csak megemlítjük, hogy a magyar szegénységgel foglalkozó tanulmányokban a szegénységi ráta és – kisebb gyakorisággal – a szegénységi rés azok a mutatók melyek rendszeresen megjelennek. Az első a szegények népességen belüli arányát számszerűsíti, a másik a szegények átlagos jövedelmének a szegénységi küszöbtől való elmaradását mutatja, tehát azt, hogy a szegények mennyire szegények. A szegénységi ráta nem mutatja a szegénység intenzitását, míg szegénységi rés mutató érzéketlen a szegények számában bekövetkező változásokra. Az előbbi két mutató (a szegénységi ráta és a szegénységi rés), sem kombinációjuk nem ad információt a szegénység komolyságáról, súlyosságáról a szegények között, ugyanis nem veszi figyelembe a szegények közötti jövedelem-egyenlőtlenséget. A Sen index olyan szegénységi mérőszám, ami a fenti kritériumnak is megfelel, az ő nevét viselő mérőszám képlete: $P_s = H(1 + (1 - H)G_p)$ ahol H a szegénységi ráta H , az átlagos szegénységi rés, G_p a szegények közötti jövedelem-egyenlőtlenség mértéke a Gini mutató alapján. Egy másik viszonylag egyszerű mérőszám, amely a súlyozott szegénységi rés paraméterezhető koncepciójára épül és amely kielégíti az additivitás követelményét a Foster-Greer-Thorbecke index. Ennek képlete a következő: $P_{FGT} = 1/n \sum_{i=1,p} ((k - y_i)/k)^\alpha$ ahol $\alpha \geq 0$, p a szegények száma, n a teljes népesség, y_i a jövedelem, k a szegénységi küszöb, α számítási paraméter mértéke.

A tanulmány tehát az alsó kvintilis, az átlag fele, valamint a medián jövedelem fele alapján vett szegénységi küszöbök alatti jövedelemből élőkre vonatkoztatott adatokat tartalmaz. A szóban forgó három határ közötti empirikus különbségeket az 1992-1996 évek magyar jövedelem-eloszlási adatai alapján mutatjuk be több szegénységi mérőszámot alkalmazva.

A magyarországi jövedelemeloszlás mint általában a jövedelemelosztások baloldali aszimmetrikusak, vagyis jelentős nagyságú népesség csoportok sűrűsödnek a jövedelemeloszlás alsóbb régióiban, a felső sávokban viszont az átlagnál jelentősen

magasabb jövedelmű csoportok „húzzák szét” a mezőnyt. A jövedelemeloszlás e jellemzőjét mutatja az is, hogy az átlagos jövedelem nagysága 1992-ben mintegy 15 százalékkal meghaladta a medián jövedelem nagyságát. Hasonló mértékű, 1 százalékponttal nagyobb eltérést tapasztalhattunk 1996-ban (bár a különbség 1995-ben elérte a 20 százalékot is), 1997-ben ismét 15 százalék a különbség.

A jövedelemeloszlási adatok egyes évek közötti összehasonlítását egy olyan időszakban, amikor számottevő infláció erodálja a lakossági jövedelmeket, úgy tehetjük meg, ha az inflációval korrigáljuk a háztartási jövedelmeket. Az 1992 és 1997 közötti időszakban az infláció összességében az egyes szegénységi küszöbök reálértékének lényeges eséséhez vezetett, vagyis az egymást követő években a relatív küszöbök mindig kevesebbet „értek”: Annak, akinek az 1997-os jövedelemeloszlásban a medián jövedelem felével rendelkezett, az 1992-es medián jövedelem felével rendelkező személy jövedelméhez képest egynegyeddel kevesebbet ért a jövedelme, annak ellenére, hogy a szóban fogó küszöbérték maga nominálisan összesen több mint kétszeresére (2,1) emelkedett. Az átlaghoz kötődő küszöbérték nominális és reál értékének változása mértékeit tekintve nagyon hasonló volt. A három küszöbszám közül a legnagyobb reálérték esést (33 százalékot) a vizsgált időszakban egyébként az alsó kvintilis felső határaként definiálható szegénységi küszöb szenvedte el.

A jövedelemeloszlás fent említett eltolódásai a szegénységi ráták növekedésében is megjelentek. A vizsgált évek közül két (az 1992/93-as és az 1996/97-es) év kivételével mindhárom definíció szerint növekedett a szegények aránya. (1.4.6. táblázat). A relatív szegénység növekedése különösen 1995-ben és 1996-ban volt jelentős, 1997-ben inkább szinten maradásról beszélhetünk.

Mindhárom szegénységi küszöbérték alkalmazásával azt találhatjuk, hogy a szegénységi rés-arány mintegy harminc százalék körül volt az elmúlt években. (1.4.6. táblázat) Ez az érték magasabb, mint amit a KSH Háztartási Költségvetés Felvételét használó világbanki jelentés (World Bank, 1996) kimutatott akkor, amikor „sekély” magyarországi szegénységről beszélt. Mindazonáltal ez nem meglepő, hiszen tudjuk, hogy a Panel, minden korlátja ellenére, a jövedelemeloszlásnak még mindig egy szélesebb sávját tudja átfogni, mint a Háztartási Költségvetés Felvétel (Andorka, Ferge, Tóth, 1997).

A Sen-index értékek az 1.4.6. tábla harmadik blokkjában találhatóak. E mutató szerint a szegénység nem, illetve nem olyan jelentős mértékben emelkedett, mint ahogy azt a ráta növekedése alapján várhatnánk. Mivel a szegénységi rés-arány 1992-ről 1996-ra két esetben csökkent, a kvintilis határ esetében némileg növekedett, és a szegények körében a jövedelem-egyenlőtlenség mindhárom küszöbnél csökkent, a mindezen hatásokat eredőjeként létrejövő mutatószám kisebb mértékű emelkedést mutat.

A másik általunk számított index a Foster-Greer-Thornbecke (FGT) index (az irodalomban szokásos mértékkel $\alpha=2$ paraméterrel), melynek egyik fontos jellemzője, hogy a korábbi mutatóknál nagyobb súlyt ad a legszegényebbeknek, így a körükben lejátszódó változásoknak nagyobb a jelentősége, arra érzékenyen reagál. (Meg kell jegyezni, hogy az FGT index magasabb paraméter esetén igen érzékeny az adatfelvételi hibákra.) Értéke, a vizsgált időszak elejét és végét összehasonlítva mintegy 20 százalékkal nőtt az átlag és a medián felét jelentő szegénységi küszöböknel, és némileg csökkent a kvintilis határt alkalmazva. A legutolsó két időszak között szinte nincs különbség az FGT szintjét tekintve.

1.4.4. A támogatások és a szegénységi mutatók

Milyen szerepet játszanak a jóléti támogatások a szegénység csökkentésében? Erre a kérdésre egy korábbi tanulmányban már megkíséreltünk választ adni (Tóth, 1994). Most a kérdést kissé átfogalmazva, de lényegében annak a gondolatmenetnek a folytatásaképpen, és hasonlóan Szivós (1996) cikkéhez, vizsgáljuk meg azt, az egyes jóléti támogatások milyen mértékben képesek csökkenteni a szegénységi mértékeket. A gondolatmenet egy nagyon egyszerű feltételezésre épül: vizsgáljuk meg előbb, hogy mekkorák a különböző

szegénységi küszöbök alapján számolt szegénységi indexek akkor, ha az egyes támogatásokat „beleszámoljuk” a háztartások összes jövedelmeibe, és milyenek, ha a támogatásokat „kivesszük” – változatlanul hagyva a küszöböket.

A családi pótlék hiányában 1995/96-ban a szegénységi ráta – az átlag felét használva szegénységi küszöbként – 18,0 százalékról 22,7 százalékra, az alsó kvintilis felső határát lerögzítve pedig 20-ról 25,6 százalékra nőtt volna meg. Ugyanezen értékek 1996/97-ben 17,8 és 21,8 százalék, illetve 20 és 23,5 százalék. (1.4.7. táblázat)

Hasonló logikájú számításokat végeztünk a családi pótlékon kívül a munkanélküli segélyekre, a nyugdíjakra és a szociális segélyekre is. A következő bekezdések ezeket a tapasztalatokat foglalják össze.

A vizsgált négy támogatási típus közül, korábbi vizsgálatok (Tóth, 1994) szerint a munkanélküliségi járadék és a szociális segélyek „visszavonása” járt volna a legkevésbé drámai hatással, ami az eloszlási tényezők mellett a két ellátás relatíve kisebb súlyából is adódik. Most is azt láthatjuk, hogy a legkisebb mértékben a munkanélküliségi segély és a szociális segélyek visszavonása növeli meg a szegénységi rátákat és az FGT indexet, de a Sen-index sem emelkedne 20-30, illetve 7-10 százaléknál jobban a két ellátás „megvonásakor”. Különösen az a rendkívül alacsony növekedés meglepő, ami a szociális segélyek „visszavonását” jellemezte volna. Annak magyarázatára, hogy mindennek mi lehet az oka, további vizsgálatok szükségesek.

Az 1.4.7. és a 1.4.8. táblázatok áttanulmányozása során jól láthatjuk, hogy a szegénységi ráták jelentősen nőttek az 1990-es években. Hozzá kell tennünk, az átlag alapján számított adatok bizonyos oszcillációt mutatnak, ami valószínűleg annak köszönhető, hogy a Háztartás Panel esetszáma meglehetősen alacsony, és ez efféle becsléseknél az átlagnak a szélsőséges értékek iránti érzékenységét különösen kihangsúlyozza. A táblázatokból megállapítható továbbá az is, hogy a családi pótlék és a nyugdíj szegénység-csökkentő hatása bizonyos értelemben egymással szembe mozog. Ebben bizonyára annak is szerepe van, hogy e két juttatás a szociális rendszer két legnagyobb tétele. Esetükben az egyikre vonatkozó döntés mindig kihatással van a másikra is, hiszen a támogatások „karbantartására” vonatkozó forrásokért, ha áttételesen is, de azért van verseny.

A Sen- és FGT indexeket a vizsgált időszak első és utolsó két évére számítottuk ki: az adott ellátások szegénység befolyásoló hatását mutatja be a 1.4.9. sz. táblázat. Figyelemre méltó, hogy bár a két index más és más aspektusait veszi figyelembe a szegénységnek, az ellátások időbeni alakulása hasonló jellegzetességeket mutat. Az első szembetűnő jellemző az, hogy az ellátások szegénység-csökkentő ereje – az esetek többségében – csökkent, úgy, hogy a korábban leírt sorrend érvényes maradt. A nyugdíj szerepe változott leginkább, a korábbi időpontban szerepe jelentősebb volt, ami azt támasztja alá, hogy a nyugdíjasok relatív pozíciója javult. Ismét figyelmet érdemel, hogy a segélyek „ereje” – annak ellenére, hogy célzottságuk javult – nem növekedett, de a családi pótléké sem változott jelentősen.

Irodalomjegyzék

- Andorka, Rudolf – Ferge Zsuzsa – Tóth István György (1997): Valóban Magyarországon a legkisebbek a jövedelmi egyenlőtlenségek? Közgazdasági Szemle 1997. február
- Sik Endre – Tóth István György szerk. (1996): Társadalmi páternoszter 1992-1995, Jelentés a Magyar Háztartás panel 4. hullámának eredményeiről BKE-TÁRKI-KSH.
- Sik Endre – Tóth István György szerk. (1997): Az ajtók záródnak(?!) Jelentés a Magyar Háztartás Panel 5. Hullámának eredményeiről, BKE-TÁRKI
- Szivós, Péter (1996): A munkanélküliek jövedelemplótló támogatása, Statisztikai Szemle 74.évfolyam 11.szám
- Szivós Péter – Tóth István György (1997): A jóléti támogatások és a szegénység Magyarországon, 1992-1996, TÁRKI
- Tóth István György (1994) "A jóléti programok szerepe a szegénység enyhítésében", megjelent: Andorka Rudolf – Kolosi Tamás – Vukovich György (szerk) *Társadalmi riport 1994* Budapest: TÁRKI.
- Tóth István György (1997): A háztartások jövedelmi szerkezete: a munkaerőpiac és a szociálpolitika szerepe, megjelent: Sik – Tóth szerk. (1997) 55-67. old.
- Tóth, István György – Rudolf, Andorka – Michael F. Förster – Zsolt Spéder (1994): Poverty, inequalities and the incidence of social transfers in Hungary, 1992-93. Paper prepared for the World Bank Budapest Office, TÁRKI, Budapest, June, 1994
- World Bank (1996a): *Hungary: Poverty and Social Transfers*. A World Bank Country Study. Washington DC. p.85.

1.4.1. sz. táblázat

Kereseti indexek keresztmetszeti és longitudinális szemléletben (március havi adatok, előző év azonos időszak= 100, százalék)

	93/92	94/93	95/94	96/95	97/96	
A rész						
Keresztmetszeti kereseti indexek: az összes kereset az utóbbi évben/az összes kereset az előző évben*, % (R)						
Összesen	117	120	120	110	120	
Állami szektor	117	120	121	108	122	
Magánszektor	111	121	120	110	116	
B rész						
Standardizált keresztmetszeti kereseti indexek: azoknak a keresetváltozása, akik az egymást követő két évben egyaránt rendelkeztek keresettel: az adott kategóriába tartozó keresők átlagkeresetének indexe* (r1)						
Összesen	117	124	117	112	121	
Tulajdonosi szektor az első évben	Tulajdonosi szektor a második évben					
állam	állam	116	123	116	109	124
magán	állam	107	118	119	112	114
állam	magán	117	127	122	112	131
magán	magán	119	125	119	115	118
C rész						
"Longitudinális" kereseti indexek: azoknak a keresetváltozása, akik az egymást követő két évben egyaránt rendelkeztek keresettel: az adott kategóriába tartozó keresők egyéni kereseti indexeinek átlaga (r2)						
Összesen	131	133	130	123	136	
Tulajdonosi szektor az első évben	Tulajdonosi szektor a második évben					
állam	állam	126	131	123	115	142
magán	állam	130	128	129	117	126
állam	magán	128	132	136	122	141
magán	magán	142	134	137	130	131
Fogyasztói árindex (március)						
	124	117	127	126	122	

1.4.2. sz. táblázat

Piaci jövedelmekben és egyes fontosabb pénzbeni támogatásokban részesedő háztartások aránya a teljes népességben 1992-1997 (százalék)

	1991/92	1992/93	1993/94	1994/95	1995/1996	1996/97
Piaci jövedelmek	83,9	80,0	82,4	78,6	80,1	79,5
Öregségi nyugdíj	38,3	39,9	41,4	37,8	37,2	40,3
Rokkantsági nyugdíj	10,0	11,7	12,0	12,5	13,5	14,4
Egyéb nyugdíj	8,7	7,5	9,2	8,2	8,0	7,6
Gyed	5,8	6,0	5,0	4,4	4,4	4,6
Gyes	4,9	6,0	5,7	4,5	5,3	7,6
Munkanélküli járadék	9,8	13,5	13,9	8,8	8,3	9,2
Táppénz	11,6	11,9	11,7	10,9	10,9	9,0
Munkanélküliek jövedelem pótló támogatása	0,8	3,1	3,4	4,8	4,8	5,1
Családi pótlék	33,1	33,0	32,6	34,5	34,1	32,0
Segélyek	8,5	10,2	9,9	8,6	9,9	7,4

3.1.3. sz. táblázat

Az egyes jövedelemtípusok részesedése a háztartások összes jövedelmeiben 1992-1997 (százalék)

Jövedelemtípusok	1991/92	1992/93	1993/94	1994/95	1995/96	1996/97
Piaci jövedelmek összesen	66,4	60,5	58,4	64,2	63,6	61,7
Társadalombiztosítási jövedelmek összesen	24,8	28,1	29,5	26,6	27,6	30,2
Nyugdíjak	20,1	22,7	24,3	22,6	23,8	26,3
Munkanélküli segélyek	1,7	2,4	2,0	1,2	1,0	0,9
Anyasági támogatások	1,9	1,9	1,8	1,8	2,1	2,5
Szociális jövedelmek összesen	7,2	7,8	7,6	6,9	6,9	6,1
Segélyek	0,7	0,8	0,6	0,5	0,6	0,7
Családi pótlék	6,0	6,0	5,6	5,0	4,5	3,8
Háztartásközi transzferek	0,5	0,4	0,6	0,5	0,6	0,8
Egyéb háztartási jövedelmek	1,2	3,1	3,8	1,7	1,3	1,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Megjegyzés: a háztartások összes jövedelmeinek átlaga alapján képzett százalékos megoszlások

1.4.4. sz. táblázat

A háztartási jövedelmek egyenlőtlenségei 1992-1997

	1992		1993		1994		1995		1996		1997	
	GINI %	Részesedő háztartások, %	GINI %	Részesedő háztartások, %	GINI %	Részesedő háztartások, %	GINI %	Részesedő háztartások, %	GINI %	Részesedő háztartások, %	GINI %	Részesedő háztartások, %
Piaci jövedelmek	46,56	84	47,07	80	49,93	78	50,64	78	50,12	80	51,64	80
Egyéb nem állami	64,33	16	68,72	21	71,90	21	68,89	16	65,84	19	67,82	16
Újraelosztás előtti jövedelmek	47,17	87	47,96	81	50,45	82	51,01	81	50,41	83	52,22	83
Szociális jövedelmek	37,27	39	35,61	42	36,57	42	36,66	44	37,91	42	40,1	40
Társadalombiztosítási jövedelmek	31,79	72	35,23	75	35,39	77	36,11	71	37,89	70	36,7	72
Újraelosztás előtti+szociális jövedelmek	45,12	88	45,55	83	47,89	85	48,70	84	48,42	85	50,0	86
Összes háztartási jövedelmek	29,50	100	27,75	100	29,47	100	31,62	100	30,85	100	30,85	100

Megjegyzés: a táblázatban a Gini értékek mindig a háztartások egy fogyasztási egységre jutó, nem nulla jövedelmeinek koncentrációját mutatják

1.4.5. sz. táblázat

Az egyes társadalmi jövedelmek és az összes háztartási jövedelem kumulált megoszlása, a háztartások ekvivalens jövedelmei alapján definiált jövedelmi tizedekben (százalék)

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
Nyugdíjak										
1991/92	5,9	16,2	28,3	40,0	52,7	63,9	74,1	82,1	92,3	100,0
1992/93	6,8	15,6	26,5	37,6	50,5	62,2	71,7	82,7	91,3	100,0
1993/94	4,7	12,9	23,3	34,7	47,2	58,7	70,9	80,3	90,5	100,0
1994/95	4,6	12,8	23,1	35,0	47,4	61,8	73,1	82,9	92,5	100,0
1995/96	4,2	10,9	19,4	32,2	43,9	57,8	69,5	80,6	91,9	100,0
1996/97	2,9	9,7	18,2	28,7	41,0	54,4	66,9	80,5	92,0	100,0
Munkanélküli járadék										
1991/92	13,6	24,1	35,7	46,8	55,3	63,1	78,6	89,2	94,4	100,0
1992/93	15,7	30,9	40,4	51,7	58,4	69,6	82,1	91,6	96,5	100,0
1993/94	13,1	30,4	39,9	50,6	59,7	71,4	83,6	89,1	97,2	100,0
1994/95	18,6	31,6	41,9	50,8	58,8	70,9	83,6	91,7	96,9	100,0
1995/96	15,3	32,2	52,3	57,7	69,8	77,2	87,5	92,6	95,6	100,0
1996/97	25,3	39,8	50,9	58,2	65,8	71,9	81,7	94,4	97,1	100,0
Anyasági támogatások										
1991/92	7,5	14,9	26,2	37,8	45,6	63,9	75,7	85,2	92,9	100,0
1992/93	8,8	17,5	30,4	41,2	52,5	62,9	75,1	86,7	97,2	100,0
1993/94	7,4	20,2	32,6	40,8	55,4	65,6	79,6	89,6	96,0	100,0
1994/95	14,9	29,2	39,7	49,1	62,8	69,3	79,9	86,6	93,3	100,0
1995/96	16,1	35,6	48,8	54,0	63,8	70,3	78,8	87,4	93,8	100,0
1996/97	23,7	39,4	50,5	56,7	68,9	76,1	82,6	88,6	95,3	100,0
Segélyek										
1991/92	9,2	21,3	29,2	37,0	51,9	63,0	76,9	81,1	85,4	100,0
1992/93	17,4	30,8	39,0	47,1	54,1	65,8	81,2	88,6	96,5	100,0
1993/94	21,5	30,8	38,5	55,9	65,4	80,6	88,0	92,6	99,8	100,0
1994/95	17,1	27,7	39,1	48,6	60,6	66,5	75,5	86,6	98,9	100,0
1995/96	17,9	29,9	40,8	44,4	51,6	69,4	81,1	86,4	93,0	100,0
1996/97	18,9	36,2	47,4	60,4	65,7	74,9	80,9	89,6	97,3	100,0
Családi pótlék										
1991/92	8,1	14,1	22,5	31,8	43,2	54,7	68,1	81,4	91,4	100,0
1992/93	9,0	17,3	26,2	35,9	45,9	58,7	69,6	81,8	91,7	100,0
1993/94	11,0	21,7	29,9	39,4	48,6	59,1	70,2	81,7	92,0	100,0
1994/95	13,2	24,6	34,1	42,4	53,4	63,9	73,2	82,5	92,1	100,0
1995/96	13,0	28,9	39,5	47,2	58,0	65,8	74,5	85,0	93,3	100,0
1996/97	20,9	35,0	43,6	51,9	62,2	71,0	80,5	88,7	96,3	100,0
Összes jövedelem										
1991/92	3,5	7,9	13,5	20,0	28,0	37,0	48,3	60,9	76,2	100,0
1992/93	3,9	8,9	14,7	21,7	29,8	39,1	49,7	62,0	76,8	100,0
1993/94	3,6	8,6	14,2	20,7	28,7	37,8	48,4	60,5	75,7	100,0
1994/95	3,5	8,6	14,1	20,3	28,1	36,8	46,9	59,0	74,2	100,0
1995/96	3,6	9,1	15,0	21,1	28,8	37,7	48,0	60,5	75,4	100,0
1996/97	3,9	9,5	15,5	22,0	29,7	38,5	48,7	61,4	76,0	100,0

1.4.6. sz. táblázat

A szegénység egyes mutatóinak alakulása 1992 és 1997 között, különböző szegénységi küszöbök mellett

	szegénységi küszöb:		
	az átlag 50%-a	a medián 50%-a	az alsó kvintilis felső határa
Szegénységi ráta: az adott szegénységi küszöbnél kevesebb egy főre jutó jövedelemmel rendelkező személyek aránya, százalék			
1992	12,8	10,2	20,0
1996	18,3	12,8	20,0
1997	17,8	12,4	20,0
Szegénységi rés-arány: a szegények átlagos jövedelmi elmaradása a szegénységi küszöbtől, százalék			
1992	33,2	31,3	30,9
1996	29,8	29,9	31,2
1997	31,1	32,6	30,8
Sen-index*100			
1992	25,8	21,0	38,5
1996	33,3	24,8	36,5
1997	32,8	22,7	37,0
FGT2*100			
1992	2,16	1,66	3,05
1996	2,60	1,90	2,97
1997	2,64	1,93	2,94

Megjegyzés: szegénységi ráta: $H=p/n$

szegénységi rés-arány: $I=1/p*\sum_{i=1,p}((k-y_i)/k)$

szegénységi deficit/jövedelem arány: $\sum_{i=1,p}k-y_i / \sum_{i=p,n}y_i$

Sen-index: $P_s=H(1+(1-I)G_p)$

FGT index: $P_{FGT}=1/n\sum_{i=1,p}((k-y_i)/k)^\alpha$

ahol p a szegények száma, n a teljes népesség, y_i a jövedelem, k a szegénységi küszöb, G_p a szegények közötti egyenlőtlenség Gini mutatóval mérve, a α számítási paraméter mértéke ($\alpha \geq 0$).

1.4.7. sz. táblázat

Szegénységi ráták jóléti támogatásokkal és azok nélkül, százalék

	Ft küszöb	összes jövedelem	családi pótlék nélkül	munkanélk. segély nélkül	nyugdíj nélkül	segély nélkül
Szegénységi küszöb: átlag 50%						
1992	55910	12,5	18,1	14,7	28,1	13,2
1993	71805	10,4	14,1	12,9	33,5	11,3
1994	82600	11,8	16,5	15,3	36,8	12,6
1995	95758	15,6	22,6	17,0	34,4	16,2
1996	106919	18,0	22,7	19,8	36,4	18,4
1997	118532	17,8	21,8	18,7	44,0	18,8
Szegénységi küszöb: medián 50%						
1992	49000	10,2	13,7	11,9	25,1	10,8
1993	61050	6,6	10,2	9,1	28,0	7,3
1994	69823	7,3	11,6	9,7	30,8	8,0
1995	79803	9,0	14,8	10,8	26,7	9,5
1996	92350	12,7	18,0	14,3	29,9	13,3
1997	102750	12,4	16,5	13,4	37,2	13,6
Szegénységi küszöb: alsó kvintilis						
1992	66502	20,0	27,1	22,3	40,6	20,9
1993	88586	20,0	25,9	22,7	49,4	20,8
1994	97840	20,0	24,6	22,4	49,6	20,8
1995	103600	20,0	27,0	21,9	43,4	20,9
1996	112800	20,0	25,6	22,1	43,1	20,4
1997	124600	20,0	23,5	21,2	46,4	20,9

1.4.8. sz. táblázat

Az egyes támogatások szegénység-csökkentő hatása: az adott támogatás nélkül kialakuló szegénységi ráta aránya a támogatás esetén meglévő szegénységi rátához, százalék

Év	családi pótlék	munkanélk. segély	nyugdíj	segély
Szegénységi küszöb: átlag 50%				
1992	145	118	225	106
1993	136	124	322	109
1994	140	130	312	107
1995	145	109	221	104
1996	126	110	202	102
1997	122	105	247	105
Szegénységi küszöb: medián 50%				
1992	134	117	246	106
1993	155	138	424	111
1994	159	133	422	110
1995	164	120	297	106
1996	142	113	235	105
1997	133	108	299	110
Szegénységi küszöb: alsó kvintilis				
1992	136	112	203	105
1993	130	114	247	104
1994	123	112	248	104
1995	135	110	217	105
1996	128	111	216	102
1997	117	106	231	104

1.4.9. sz. táblázat

Az egyes támogatások szegénység-csökkentő hatása: az adott támogatás nélkül kialakuló szegénységi indexek aránya a támogatás esetén meglévő szegénységi indexhez, százalék

Év	családi pótlék	munkanélk. segély	nyugdíj	segély
Sen-index	Szegénységi küszöb: átlag 50%			
1992	167	130	614	109
1996	153	115	550	109
1997	156	116	583	111
	Szegénységi küszöb: medián 50%			
1992	162	130	712	109
1996	158	114	677	111
1997	171	121	758	115
	Szegénységi küszöb: alsó kvintilis			
1992	151	121	470	107
1996	153	114	518	108
1997	149	115	534	110
FGT2-index	Szegénységi küszöb: átlag 50%			
1992	167	133	736	109
1996	168	115	683	111
1997	171	121	715	114
	Szegénységi küszöb: medián 50%			
1992	175	138	894	110
1996	176	116	860	114
1997	186	125	897	117
	Szegénységi küszöb: alsó kvintilis			
1992	159	128	572	108
1996	164	116	620	110
1997	165	116	646	114

2. A háztartások gazdálkodása

2.1. Megtakarítások, hitelek és pénzhasználati módok (Lengyel György – Tóth István János)

A háztartások hitelei és megtakarításai

Az 1997 márciusában megkérdezett háztartások¹⁸ 37%-ának volt adóssága, ami nem tér el jelentősen a tavalyi aránytól (40%). A háztartások idén is leggyakrabban az OTP-nek, Takarékszövetkezetnek tartoztak, vagy más banktól vettek fel hitelt (71%), ezt követte a magánszemélyeknek (26%) és az egyéb intézménynek (pl. munkahelynek, önkormányzatnak) tartozók (26%) aránya. A hitelek e három forrásával számolva a csak bankoknak tartozók voltak többségben (54%), míg a csak magánszemélyeknek tartozók a hitellel rendelkező háztartások 13%-át tették ki.

A tartozásokon belül gyakoriak a lakással kapcsolatosak (51%), elenyésző mértékben fordulnak elő az autóvásárláshoz kapcsolódóak (6%), és csak a háztartások töredéke vásárolt hitelre valamilyen fogyasztási cikket.

A hitellel rendelkezők (és ennek nagyságára választ adók) körében az átlagos hitelállomány a tavalyi 202 ezer forintról 228 ezer forintra nőtt. A hitel összege viszonylag egyenletesen oszlik meg az összes háztartás egy főre jutó összes jövedelmei alapján képzett decilisei szerint (lásd az 2.1.1. sz. táblázatot).

Az adóssággal rendelkező háztartások átlagosan a család havi jövedelmének 13%-át fordítják a hitelek törlesztésére. Ebből a szempontból nagy különbségek mutathatóak ki az egyes háztartások között (a jövedelem hiteltörlesztésre fordított becsült aránya 1 és 80% között ingadozott). Ezek az eltérések azonban nincsenek összefüggésben a háztartás jövedelmi szintjével. A magas, illetve alacsony egy főre jutó jövedelmi decilisbe sorolható háztartások körében a törlesztés jövedelmen belüli átlagos aránya egyaránt 11-16% között ingadozik. Egyetlen kivétel a harmadik decilis, ahol ez 9% alatti arányt ér el.

Ha a megtakarítással rendelkező háztartásokat összeszámoljuk¹⁹, akkor azt kapjuk, hogy 1996-hoz képest nem változott számottevően a megtakarítással rendelkező háztartások aránya (41,5%, míg 1996-ban 42,8% volt). Ez azt jelenti, hogy 1995-höz és 1994-hez képest 1997-re 6 százalékponttal csökkent a megtakarítással rendelkező háztartások aránya.

A megtakarítók és a megtakarítás összegére választ adók körében (n=409) az átlagos megtakarítás nagysága 270 ezer forint volt, a medián pedig 108 ezer forint. A megtakarítók 20%-a 40 ezer forintot meg nem haladó megtakarítás állománnyal rendelkezett a kérdés időpontjában és 10%-uknak volt 600 ezer forint feletti összeget kitevő megtakarítása. Ha a megtakarítások koncentrációját nézzük, akkor ennek mértéke semmit sem változott a múlt évi helyzethez képest (lásd az 2.1.2. sz. táblázatot).

Az egyes megtakarítási fajták egymás közötti arányai nagyjából a korábbi években megfigyelt arányokat tükrözik (lásd az 2.1.3. sz. táblázatot). Tavalyhoz képest nagyobb eltérést a takarékbetét és az értékpapírok gyakoriságánál láthatunk. Az előbbi aránya közel nyolc százalékponttal csökkent, míg az utóbbié hárommal nőtt. Ez a jelenség arra mutat,

¹⁸ A fejezetben a C súlyt használtuk.

¹⁹ Megtakarítóként azokat a háztartásokat vettük számba, amelyek vagy pozitív összeget mondtak a megtakarítás állomány összegére vonatkozó kérdésre, vagy felsoroltak valamilyen megtakarítási fajtát, de az összegre megtagadták a választ, vagy ha rendelkeztek lakossági folyószámlával, de nulla megtakarítás összegét említettek.

hogy egy év alatt nőtt a kockázatosabb befektetési formákban is pénz elhelyezők aránya. 1994-hez képest ez a növekedés az értékpapíroknál az 5 százalékpontot is meghaladja²⁰. Ugyanakkor ugyanilyen mértékben nőtt az elmúlt két év alatt az otthoni pénztartalékolás gyakorisága is.

Ha a tartozás, illetve a megtakarítás léte szerint a háztartásokat négy csoportba soroljuk, akkor azt láthatjuk, hogy 1996-hoz képest némileg nőtt azon háztartások aránya, amelyeknek volt megtakarítása, de nem volt adóssága, míg csökkent azoké amelyek amellet voltak eladósodva, hogy nem rendelkeztek megtakarítással (2.1.4. sz. táblázat).

A megtakarítás-állomány reálértékben mért növekedése mögött ezek szerint a háztartások polarizációja húzódik meg: egyrészt a kockázatosabb befektetési lehetőségekkel rendelkezők átlagos megtakarítása jóval magasabb a megtakarítók egészére jellemzőnél (az első csoportban az átlagos megtakarítás összege 434 ezer forint, míg a kockázatosabb megtakarítási formával – részvény, kárpótlási jegy – rendelkezők körében ez 240 ezer forint). A kockázatosabb megtakarítás fajta választása szerint azonban nem különbözik számottevően a háztartási egy főre jutó jövedelem, azaz nem mondhatjuk azt, hogy a kockázatosabb megtakarítási formák gyakoribbak lennének a magasabb jövedelműek körében. A jövedelem nagysága nem itt, hanem a megtakarítással rendelkezés tényénél játszik szerepet. A megtakarítással rendelkező csoportban ugyanis az egy főre jutó háztartási összjövedelem legalább 45%-kal magasabb, mint a megtakarításokkal nem rendelkezőké. Ezt a tényt a polarizáció második megjelenésének tekinthetjük.

Érdekes összevetni a háztartások tavalyi megtakarítási pozícióját az 1997 márciusival, valamint az erre az évre vonatkozó várakozásaival. Ha ezt megtesszük, akkor azt láthatjuk, hogy a megtakarítók csoportja eléggé zárt. A tavalyi megtakarítással nem rendelkező háztartások közül csak 12,5% említette, hogy idén már van megtakarítása, ahol pedig vagy tavaly volt megtakarítása, vagy 1997-ben megtakarítás állományának növekedésére számít, azok közel négyötöde az ideai megkérdezéskor is rendelkezett megtakarítással (lásd az 2.1.5. sz. táblázatot).

A megtakarítók várakozásai 1996-hoz hasonlóan, 1997 márciusában is optimistábbak az előző évhez viszonyítva. Idén már a megtakarítók több mint 22%-a számított megtakarításai növekedésére (szemben az 1996-os 16%-kal) és visszaesett a csökkenéssel kalkulálók aránya (39,8%-ról 34,7%-ra). Mindez előre vetíti azt a makroadatokat által is érzékelhető – a háztartások egy részének javuló pénzügyi helyzetét jelző – tényt, amely a nettó megtakarítások állományának gyors növekedésében is testet öltött 1997-ben (Magyar Nemzeti Bank Havi Jelentés 1997/10.).

A megtakarítás nagyságára vonatkozó várakozások sem a hitelállomány nagyságával, sem a megtakarítások nagyságával, sem a háztartás jövedelmi színvonalával nem áll kapcsolatban. Azaz, a háztartások megtakarítás-állományára vonatkozó várakozások (növekedés vagy csökkenés) hasonlóan oszlanak meg a kis- és nagy megtakarítási összeggel rendelkező háztartásoknál.

A megtakarítások nagysága – megegyezően a korábbi felvételek eredményeivel – szorosan együtt mozog az egy főre jutó háztartási összjövedelem alakulásával: míg az alsó decilisben az átlagos megtakarítás nagysága 7000 forint, addig a kilencedik decilisben ez az összeg megközelíti a 160 ezer, illetve a legfelső decilisben a 335 ezer forintot (ld. az 2.1.2. sz. táblázatot). Az egyes deciliseknél számított átlagos megtakarítás értékek arra mutatnak, hogy 100 ezer forint feletti megtakarítás állománnyal többnyire csak a felső jövedelmi ötödbe tartozó háztartások rendelkeznek. Másrészt a megtakarítások megoszlásából látható, hogy – hasonlóan az 1996-ban kapotthoz – a megtakarítások erősen koncentráltan oszlanak meg a jövedelmi decilisek között. Az összes megtakarítás több mint 60%-a koncentrálódik a felső jövedelmi ötödbe tartozó háztartások kezében.

²⁰ Ugyanezt a tendenciát figyelhetjük meg a személyi jövedelemadó bevallást beadók csoportján belül is. Ebben a körben 1994-ről 1996-ra több mint 50%-kal nőtt az értékpapírokból, részvényekből jövedelemhez jutók száma (Tóth, 1997b).

A háztartások 54,4%-a osztotta azt a nézetet, hogy a kamatok jelenlegi színvonalával mellett is érdemes megtakarítani. Ebből azt gondolhatnánk, hogy a kamatok ösztönző szerepet játszanak a megtakarítási döntéseknél. Érdekes azonban, hogy ezt a véleményt ugyanolyan gyakorisággal fordul elő a megtakarítók, mint a megtakarítani nem tudók között²¹. A kamat, mint a megtakarítások ösztönzője nem a megtakarítás létével, hanem a megtakarítás állomány változásával, a megtakarítási hajlandósággal mutat (gyenge) pozitív összefüggést. Akik növelni kívánják megtakarításaikat, azok nagyobb arányban (58%) osztják az adott kamatszínvonal ösztönző szerepére vonatkozó állítást.

A „megéri-e” kérdésre adott válaszok nem függenek össze sem az 1996-os, sem az 1997-es inflációra vonatkozó becsléssel, sem az infláció várható alakulásának megítélésével, sem a háztartás jövedelmi színvonalával. Ellenben az infláció 1997-ben 1996-hoz képest bekövetkező növekedésének becsült üteme szoros kapcsolatban van a háztartások megtakarítás állományának tervezett alakulásával: azok a háztartások, ahol az infláció ütemének csökkenésére számítanak, az átlagosnál nagyobb arányban tervezik növelni megtakarításaikat (lásd az 2.1.6. sz. táblázatot).

Pénzhasználati módok

1995-ben a felnőtt népesség 6%-ának volt bankkártyája, ez az arány 1997-re több mint kétszeresére nőtt, ám még így is csupán a lakosság egyhatedét érinti.

A bankkártya használata életkor-specifikus jelenség (lásd az 2.1.7. sz. táblázatot). Lényegesen átlag fölötti arányban jellemzi az aktív életkorban levőket, ezen belül is a húszéves korosztályt. Elenyésző arányban van bankkártyája ezzel szemben az ennél fiatalabbaknak és idősebbeknek. Bár a szakirodalom tanúsága szerint a pénzhasználati módok több vonatkozásában vannak jelentős különbségek a férfiak és nők szokásai között (Zelizer, V. A., 1997), ezek a különbségek a bankkártya használatában nem mutatkoznak meg.

A bankkártya használata ugyanakkor változatlanul igen erősen településspecifikus jelenség (lásd az 2.1.8. sz. táblázatot). Míg a fővárosiak közül minden negyedik, a községi lakosok közül minden tizennegyedik rendelkezik bankkártyával. A fővárosiak relatív előnye azonban a többi településen élőkhez képest jelentősen csökken. Míg 1995-ben a bankkártyával rendelkezők aránya Budapesten a községi népességhez képest több mint hétszeres, a városiakhoz képest közel négyszeres volt, 1997-ben a megfelelő arányok három-négyszeres, illetve másfél – kétszeres előnyt mutatnak.

A bankkártyák használata és a társadalmi háttérváltozók közötti kapcsolatok közül az egyik legerősebbnek az iskolai végzettséggel való összefüggés bizonyul (lásd az 2.1.9. sz. táblázatot). Az általános iskolai végzettségűek közül minden tizenhatodik, a felsőfokú végzettségűek közül minden harmadik él ezzel a pénzhasználati móddal. Statisztikailag a bankkártya-használat elterjedtsége erősebb összefüggést mutat az iskolai végzettséggel, mint a jövedelmi kvintilisekkel.

Az alsó három jövedelmi kvintilsbe tartozók mindegyike átlag alatt rendelkezik bankkártyával (lásd az 2.1.10. sz. táblázatot). Azonban a legalsó kvintilisben bankkártyával rendelkezők aránya jelentősen meghaladja a fölötte lévő két jövedelmi csoportét. Ez valószínűsíthetően azzal áll összefüggésben, hogy a legalsó jövedelmi ötödbe tartozók között felülreprezentáltak a munkanélküliek, s az özvegyek, vagy más életciklus jelenségek okán elszegényedők, akik korábbi életformájuk tartozékaként ezt a pénzhasználati módot is megőrizték. A bankkártya használat relatív gyakorisága csupán a negyedik kvintilisben éri el az átlagot, s a legfelső kvintilisben több mint kétszeresen meghaladja azt.

A foglalkoztatottak közül minden negyedik rendelkezik bankkártyával, s a jelentős különbségek ebben a tekintetben a fehér- és kékgallérosok között húzódnak meg (2.1.11.

²¹ Akkor is ezt kapjuk, ha csak a 100 ezer forint feletti megtakarítással rendelkezőket vesszük figyelembe, vagy ha eltekintünk a teaurálóktól (kiknek van otthon tartott megtakarított pénze).

sz. táblázat). Míg az adminisztratív dolgozók harmada, a vezetők kétötöde, addig a szakképzetlen dolgozók és az önállóak hatoda él ezzel a pénzhasználati móddal.

Figyelmeztető jel, hogy míg a korábbi években az önállóak az aktív népesség átlaga fölött éltek a bankkártya-használat lehetőségével, addig 1997-ben jóval az átlag alá csúsztak, mivel körükben ez a pénzhasználati mód az előző évhez képest nem bővült. Összefüggésben állhat ez az egyéni vállalkozók körében tapasztalható bankokkal szembeni averzióval, de azzal a jelenséggel is, hogy ebben a körben a készpénzhasználat és ennek kapcsán részben a rejtett gazdaságbeli tranzakciók elterjedtebbek lehetnek (Tóth, 1997a).

A munkahely jellege sok tekintetben befolyásolja a bankkártyahasználat elterjedtségét. A kártyatulajdonosok az átlagnál jóval kevésbé fordulnak elő a kis létszámú munkahelyeken (2.1.12. sz. táblázat). Ezzel összefügg, hogy a magántulajdonban lévő cégek alkalmazottai is az átlagnál kevésbé élnek ezzel a fizetési móddal (2.1.13. sz. táblázat). A magán- és állami tulajdon közti különbségnél azonban fontosabbnak bizonyult, hogy a munkahely magyar, vagy külföldi tulajdonban van-e: a részben, vagy egészben külföldi tulajdonú cégek alkalmazottai jóval átlag fölött rendelkeznek bankkártyával (lásd a 2.1.13. és 2.1.14. sz. táblázatokat)²². Hasonlóan fontosnak bizonyul a munkahely ágazata is. A bankkártya használata értelemszerűen a pénzügyekben, közszolgálatban dolgozók körében a legelterjedtebb, az ipari dolgozók között átlagos, s a mezőgazdaságban, valamint a kereskedelemben és a szolgáltatásban dolgozók körében átlag alatti (2.1.15. sz. táblázat).

A kártyatulajdonosok több mint kilenctizede elsősorban a belföldi készpénzfelvétel céljára tart kártyát. Ennél jóval kisebb arányban szerepel a kártyahasználat céljai között a belföldi áruvásárlás, s ennél is sokkal kisebb arányban a külföldi készpénzfelvétel. Az összes említést figyelembe véve azt mondhatjuk, hogy a kártyatulajdonosok 61%-a az OTP-hez, 13%-a a Postabankhoz, 11%-a a Budapest Bankhoz tartozik. A maradék 15% pedig számos bank között oszlik meg 1-2%-os részesedéssel.

Irodalomjegyzék

- Tóth I. J. (1997a): Vállalkozások készpénztartási szokásai és házipénztár állománya, Kutatási beszámoló a Magyar Nemzeti Bank számára, szeptember
- Tóth I. J. (1997b): Az adófizetők jövedelemszerkezete és adóteher-megoszlása 1996-ban. (Az 1996-os személyi jövedelemadó bevallások vizsgálata), TÁRKI, október
- Zellizer, V. A. (1997): A pénz társadalmi jelentése: „speciális pénzek”, In: Lengyel Gy. – Szántó Z. (szerk.): *Gazdasági rendszerek és intézmények szociológiája*, Aula kiadó, Budapest, 285-324. old.

²² Ezzel megegyező eredményt kapunk, ha vállalati felvétel alapján határozzuk meg a bankátutalással történő fizetés tulajdonosi típusok szerinti megoszlását (Tóth, 1997a).

2.1.1. sz. táblázat**A tartozások megoszlása a háztartások egy főre jutó összjövedelme alapján képzett decilisei szerint (N=1290)**

decilisek	A hitel összege az adott decilisbe tartozó háztartásoknál (eFt)	Az átlagos hitelösszeg az adott decilisbe tartozó háztartásoknál (eF)	Az az adott decilisbe tartozó háztartások hiteleinek aránya az összes hitelállományban (%)
legalsó	13.081,9	101,3	12,8
2	16.593,5	129,1	16,2
3	10.110,6	78,2	9,9
4	4.237,9	32,7	4,1
5	4.014,9	31,5	3,9
6	3.081,2	23,6	3,0
7	9.217,7	71,3	9,0
8	13.769,5	108,1	13,4
9	9.235,6	70,6	9,0
legfelső	19.098,8	149,1	18,6
Összesen	102.441,6	79,4	100,0

2.1.2. sz. táblázat**A megtakarítások megoszlása a háztartási egy főre jutó összjövedelmének decilisei szerint az összes háztartás körében**

jövedelmi decilisek	1996 (N=1712)		1997 (N=1166)	
	átlagos megtakarítás (eFt)	az összes megtakarítás megoszlása decilisek szerint (%)	átlagos megtakarítás (eFt)	az összes megtakarítás megoszlása decilisek szerint (%)
legalsó	8	1,2	7	0,8
2	18	2,4	20	2,4
3	19	2,5	22	2,8
4	39	4,5	23	2,9
5	26	3,2	61	7,5
6	79	9,1	40	4,9
7	64	8,0	39	4,8
8	82	9,4	108	13,2
9	189	20,4	159	19,9
legfelső	358	39,4	334	40,8
Összesen		100,0	90	100,0
Gini értéke	0,89		0,89*	

*C súllyal számolva

2.1.3. sz. táblázat

Az egyes megtakarítási formák említési gyakorisága 1995-ben és 1996-ban (arány a megtakarítók között)*

	1995 (N=1078)	1996 (N = 845)	1997 (N=569)
átutalási betétszámla	46,7	44,9	40,9
takarékbetét	59,5	65,3	53,5
könyves betét		23,6	31,4
betétszámlakönyv		10,1	12,0
nyugdíj-előtakarékossági betét		7,5	1,7
ifjúsági takarékbetét		5,8	4,5
egyéb betétkönyv		7,8	9,6
értékpapír, kárpótlási jegy, kötvény, részvény	24,6	27,1	30,1
banki értékpapír (letéti jegy, pénztárjegy)		8,4	8,9
állami értékpapír (állam-kötvény, stb.)		4,4	5,8
befektetési jegy		1,8	2,1
vállalati kötvény		0,8	0,9
részvény		7,0	7,6
kárpótlási jegy		12,2	9,7
egyéb értékpapír		2,6	12,9
félretett deviza	21,3	25,2	23,8
otthon tartott megtakarított pénz	31,2	35,9	36,6

*egyszerre több megtakarítási formát is lehetett választani

2.1.4. sz. táblázat

A háztartások megoszlása és jövedelmei a megtakarítási pozíció szerint 1996-1997-ben

Megtakarítási pozíció	1996 (N=1779)	1997 (N = 1370)	
	%	%	éves egy főre jutó háztartási összjövedelem (eFt)
nincs megtakarítása, van tartozása	28,3	24,8	214
nincs megtakarítása, nincs tartozása	34,5	33,7	228
van megtakarítása, van tartozása	11,9	11,5	333
van megtakarítása, nincs tartozása	25,3	30,0	330
Összesen	100,0	100,0	

2.1.5. sz. táblázat**Megtakarítással rendelkezők megoszlása a tavalyi és az idei megtakarítási pozíció szerint (%)**

Megtakarítás a kérdés idejében	1996-ban volt megtakarítása	1997-ben várhatóan lesz (új) megtakarítása	összes megtakarító háztartás
N	590	352	569
van	79	73	42
nincs	22	27	58
összesen	100	100	100
PHI értéke	0,67171	0,41091	

2.1.6. sz. táblázat**A megtakarítás és az áremelkedés ütemének 1997-ben várható alakulása közötti összefüggés***

Az árnövekedés 1997-ben 1996-hoz képest...	Megtakarítás 1997-ben várhatóan....			
	növekedni fog	nem változik	csökkenni fog	Összes megtakarító háztartás
N	113	185	192	490
magasabb lesz	14	28	28	25
ugyanakkora lesz	41	41	46	43
alacsonyabb lesz	45	31	26	32
Összesen	100	100	100	100

*a megtakarítással rendelkező háztartások közül mindkét kérdésre válasz adók körében

2.1.7. sz. táblázat**Van-e bankkártyája korcsoportok szerint (%)**

Korcsoport	nincs	van	összesen	N
-19	93,7	6,3	100	233
20-24	72,1	27,9	100	280
25-29	78,1	21,9	100	247
30-39	81,1	18,9	100	479
40-54	82,0	18,0	100	722
55-60	94,8	5,2	100	248
61-	97,9	2,1	100	636
Összesen	86,2	13,8	100	2847

2.1.8. sz. táblázat**Van-e bankkártyája településtípusok szerint? (%)**

Településtípus	nincs	van	összesen	N
tanya	93,4	6,6	100	(34)
község	93,2	6,8	100	1133
város	85,5	14,5	100	814
megyeszékhely	82,3	17,7	100	318
Budapest	74,5	25,5	100	548
Összesen	86,2	13,8	100	2847

2.1.9. sz. táblázat**Van-e bankkártyája iskolai végzettség szerint (%)**

Iskolai végzettség	nincs	van	összesen	N
- 8 általános	100,0	0,0	100	328
8 általános	93,9	6,1	100	809
szakmunkásképző	90,3	9,7	100	711
középfokú	74,2	25,8	100	685
felsőfokú	68,0	32,0	100	311
Összesen	86,2	13,8	100	2847

2.1.10. sz. táblázat**Van-e bankkártyája jövedelmi kvintilisek szerint (%)**

Jövedelmi kvintilis	nincs	van	összesen	N
alsó ötöd	89 ,0	11 ,0	100	532
2. ötöd	95 ,9	4 ,1	100	530
3. ötöd	92 ,1	7 ,9	100	589
4. ötöd	85 ,0	15 ,0	100	558
felső ötöd	70 ,8	29 ,2	100	557
Összesen	86,2	13,8	100	2847

2.1.11. sz. táblázat**Van-e bankkártyája foglalkozási csoportok szerint (%)**

Foglalkozási csoportok szerint	nincs	van	összesen	N
önálló	83 ,4	16 ,6	100	148
vezető, irányító	60 ,1	39 ,9	100	140
értelmiségi	68 ,9	31 ,1	100	120
adminisztrátor	65 ,4	34 ,6	100	170
szakmunkás	77 ,5	22 ,5	100	325
szakképzetlen munkás	83 ,9	16 ,1	100	255
aktív népesség	74 ,9	25 ,1	100	1159
Összesen	86,2	13,8	100	2847

2.1.12. sz. táblázat**Van-e bankkártyája munkahelyi létszám szerint (%)**

Munkahelyi létszám	nincs	van	összesen	N
-9 fő	85,6	14,4	100	278
10- fő	71,5	28,5	100	873

2.1.13. sz. táblázat**Van-e bankkártyája aszerint, hogy munkahelye magántulajdonban van-e (%)**

	nincs	van	összesen	N
állami tulajdon	76,8	23,2	100	184
részben állami tulajdon	69,1	30,9	100	126
magántulajdon	79,9	20,1	100	586

2.1.14. sz. táblázat**Van-e bankkártyája aszerint, hogy munkahelye külföldi tulajdonban van-e (%)**

	nincs	van	összesen	N
magyar tulajdon	81,8	18,2	100	702
részben magyar tulajdon	60,3	39,7	100	148
külföldi tulajdon	60,9	39,2	100	73

2.1.15. sz. táblázat**Van-e bankkártyája a munkahely ágazata szerint (%)**

a munkahely ágazata	nincs	van	összesen	N
mezőgazdaság	95,4	4,6	100	82
ipar	73,5	26,6	100	373
közszolgálat, pénzügy	69,4	30,6	100	440
kereskedelem, szolgáltatás	80,2	19,8	100	290

2.2. Iskoláztatási költségek (Varga Júlia)

Az MHP első és hatodik hullámában²³ válaszoló háztartásokat megkérdezték a háztartásban élő 16 évesnél fiatalabb iskolás gyerekek átlagos havi iskoláztatási kiadásairól. A kiadások az étkezési költségeket, a tanulással kapcsolatos lakhatási költségeket (albérlet, kollégium), a tandíjat, a különórák költségeit és az iskolába utazás költségeit foglalják magukba. Ebben a fejezetben az iskoláztatási kiadások 1992 és 1997 közötti változásait vizsgáljuk meg. 1992-ben és 1997-ben is a válaszoló háztartások egynegyedében élt 16 évesnél fiatalabb iskolás gyerek (2.2.1. sz. táblázat). A 16 évesnél fiatalabb iskolások zöme általános iskolás. Mivel iskolatípusonként az esetszámok – az általános iskolát leszámítva – nagyon kicsik, nem vizsgáljuk az iskolatípusok közötti költségkülönbségeket.

Az 1992 és 1997 közötti időszak egyik legfigyelemreméltóbb fejleménye a iskoláztatás területén pedig éppen az volt, hogy jelentősen nőtt a 16-19 éves korcsoporton belül azok aránya, akik nappali tagozatos képzésben vesznek részt. Vizsgálatunk ennek hatásait nem tudja figyelembe venni.

1992 és 1997 között a gyerekek iskoláztatásával kapcsolatos kiadások²⁴ átlagosan 24%-kal nőttek (2.2.2. sz. táblázat), a kiadások növekedése alig haladta meg a fogyasztói árindex növekedését. A háztartások iskoláztatásra fordított kiadásainak aránya a háztartás összes havi átlagos kiadásából ugyanebben az időszakban 0,7 százalékponttal emelkedett. A kiadások csekély mértékű átlagos emelkedése a belső arányok jelentős átrendeződése mellett ment végbe.

Az iskolai kiadások változása településtípusonként

1992-ben is és 1997-ben is a háztartások iskolai kiadásai a községek felől Budapest felé haladva jelentősen nőnek (2.2.3. sz. táblázat). Az átlagos budapesti háztartás 1997-ben csaknem kétszer annyit költött a gyerekek iskoláztatására, mint egy községi háztartás, 1992-ben még majdnem két és félszer annyit. 1992 és 1997 között a különbségek csökkentek a különböző településtípusokon élő háztartások iskolai kiadásai között, mivel a legjobban éppen a korábban kevesebbet költő, kisebb településeken élők iskolai kiadásai nőttek. Az iskoláztatási kiadások terhei – arányuk a háztartás havi iskolai kiadásából – is a községekben és a megyeszékhelyeken nőtt a legjobban és Budapesten, illetve a városokban a legkevésbé. Mivel 1992-ben és 1997-ben egyaránt a legtöbbet Budapesten, illetve a megyeszékhelyeken élő háztartások költötték iskoláztatásra, az iskoláztatási kiadások aránya a háztartások átlagos havi kiadásából – a különbségek csökkenése ellenére – még mindig itt a legnagyobb. 1997-ben egy átlagos budapesti háztartás átlagos havi kiadásainak 6,8%-át, egy átlagos megyeszékhelyen élő háztartás pedig 9%-át fordította iskolai kiadásokra.

Az iskolai kiadások változása a háztartásfő iskolai végzettsége szerint

A háztartások iskolai kiadásainak a háztartásfő iskolai végzettsége szerinti alakulása azt mutatja, hogy egyre jobban elszakadnak az átlagtól a nagyon alacsony, és a magas végzettségű háztartásfők családjainak iskoláztatási kiadásai. (2.2.5. sz. táblázat) Egyrészt a legmagasabb végzettségű háztartásfők háztartásai egyre többet költenek gyerekeik iskoláztatására, másrészt a nagyon alacsony végzettségű háztartásfők háztartásainak

²³ A fejezetben a B sulyt használtuk.

²⁴ Az 1992-es adatfelvétel során az iskoláztatási kiadásokat kategória szinten kérdezték meg, míg az 1997-es adatfelvétel során folytonos változóként. A kétféle adatfelvétel összehasonlíthatóságának érdekében úgy jártam el, hogy az 1992-es adatok esetében valamennyi válaszoló háztartás havi iskoláztatási kiadásait a kategória-középtértékekkel vettem számításba, így ott is folytonos változóhoz jutottam. Ezek felhasználásával végeztem a további számításokat.

iskolai kiadásainak növekedése elmarad az átlagtól. 1992-ben is és 1997-ben is minél magasabb iskolai végzettsége volt a háztartásfőnek annál többet költöttek gyerekeik iskoláztatására. Míg 1992-ben az a háztartás, ahol egyetemi végzettségű a háztartásfő a négyszer annyit költött iskolára, mint az a háztartás, ahol a háztartásfőnek általános iskolánál alacsonyabb a végzettsége, 1997-ben már több mint hétszer annyit. Az iskolai kiadások azokban a háztartásokban nőttek a legjobban, ahol a háztartásfőnek általános iskolai végzettsége van. A kiadásnövekedés kis mértékben meghaladta még az egyetemi végzettségű háztartásfők háztartásainak kiadásnövekedését is. A háztartások iskoláztatással kapcsolatos terhei, a kiadások aránya a háztartás átlagos havi kiadásaiból is ezekben a háztartásokban nőtt a legjobban, 2,1 százalékponttal (2.2.9. sz. táblázat).

Az iskolai kiadások változása a különórák szerint

1992 és 1997 között nőtt azoknak a háztartásoknak az aránya, ahol különóra járó gyerek van. (1992-ben a gyerekes háztartások 23%-a, 1997-ben 31%-a járt külön órára). A háztartások iskolai kiadásainak növekedésében azonban ez nem játszott szerepet. Azokban a háztartásokban, ahol nincs különóra járó gyerek az iskolai kiadások három és félszeresükre nőttek, míg azokban, ahol van, csak kétszeresükre (2.2.6. sz. táblázat). Az iskolai kiadások aránya a háztartások átlagos havi kiadásaiból azokban a háztartásokban, ahol nincs különóra járó gyerek csaknem duplájára nőtt, míg azokban a háztartásokban, ahol van, az arány csökkent (2.2.10. sz. táblázat). Ez is arra utal, hogy nem a formális iskolarendszeren kívüli képzés, hanem a rendes, iskolarendszerű képzés költségeinek növekedése terhelte meg jobban a családokat. Erre utal az is, hogy az iskolai kiadások növekedése a községekben élő, illetve az általános iskolai végzettségű háztartásfők háztartásaiban volt a legnagyobb. A kisebb településeken élő, gyerekeiket különóra nem járató, nyolc osztályt végzett háztartásfők háztartásai kiadásaik egyre nagyobb hányadát kénytelenek a gyerek iskoláztatására költeni.

Az iskolai kiadások változása az iskolás gyerekek száma szerint

1992-ben a háztartások iskolai kiadásai a gyerekszámmal együtt nőttek. A négygyerekes háztartás többet költött, mint a háromgyerekes, a háromgyerekes többet, mint a kétgyerekes és a kétgyerekes többet, mint az egygyerekes. 1997-ben már a kétgyerekes háztartások költötték legtöbbet gyerekeik iskoláztatására. (2.2.4. táblázat), a négygyerekes háztartások kiadásnövekedése volt a legkisebb, és a háromgyerekes háztartások iskolai kiadásainak növekedése is elmaradt az egygyerekes családok kiadásainak növekedésétől. Az iskoláztatás terheinek növekedése is a kétgyerekes háztartásokat érintette a legjobban, az iskolai kiadások háztartási kiadásokon belüli aránya a kétgyerekes háztartásokban 1,5 százalékponttal nőtt, a többi háztartásban a növekedés 0,5 százalékpont alatt maradt (2.2.8. sz. táblázat). A második gyerek iskoláztatási kiadásainak növekedése volt a legjelentősebb (2.2.11. sz. táblázat). Ez valószínűleg nem független attól, hogy 1990-től kezdődően a közoktatási intézmények jóléti kiadásainak aránya – napközi otthoni, tanulószobai, étkeztetési, diákotthoni kiadásainak aránya – jelentősen csökkent, és éppen a kétgyerekes családok estek el a legnagyobb valószínűséggel ezektől a támogatásoktól.

Az iskoláztatási kiadások változása 1992 és 1997 között tehát arra utal, hogy a formális iskoláztatás költségeinek növekedése volt a meghatározó a háztartások iskolai kiadásainak növekedésében. A községben élő, kétgyerekes, általános iskolai végzettségű háztartásfők háztartásaiban, ahol a gyerekek nem járnak különóra növekedtek legjobban az iskoláztatási kiadások, és az iskoláztatás terhei.

Irodalomjegyzék

Jelentés a magyar közoktatásról 1995. Országos Közoktatási Intézet 1996.
Tanulmányok a magyar közoktatásról. Országos Közoktatási Intézet 1997.

2.2.1. sz. táblázat

A háztartások megoszlása a 16 évnél fiatalabb iskolás gyerekek száma szerint 1992-ben és 1997-ben

Iskolás gyerekek száma	1992	1997
N	1634	1392
0	74,0	76,2
1	16,8	14,4
2	7,6	7,8
3	1,4	1,4
4	0,2	0,2
Összesen	100	100

2.2.2. sz. táblázat

A gyermekes háztartások havi átlagos iskolázási kiadásainak és az iskolázási kiadások a háztartás összes havi átlagos kiadásaiból való aránya és annak változása 1992 és 1997 között

	1992	1997	1997/1992 (%)
A háztartások havi átlagos iskolázási kiadásai Ft (N)	1129 (508)	3176 (299)	284
A háztartások átlagos havi iskolázási kiadásainak aránya a háztartás összes havi kiadásaiból % (N)	5,2 (499)	5,9 (284)	114

2.2.3. sz. táblázat

A gyermekes háztartások iskolai kiadásai településtípusonként 1992-ben és 1997-ben

Településtípus	1992		1997		1997/1992
	Ft	N	Ft	N	%
Tanya	1458	(6)	1480	(5)	102
Község	741	196	2567	101	346
Város	1047	141	2787	79	266
Megyeszékhely	1345	81	4310	35	320
Budapest	1935	84	4925	68	255
Összesen	1129	508	3176	288	281

2.2.4. sz. táblázat

A gyermekes háztartások iskolai kiadásai az iskolás gyerekek száma szerint 1992-ben és 1995-ben

Az iskolás gyerekek száma	1991		1997		1997/1992
	Ft	N	Ft	N	%
1	918	334	2340	170	254,9
2	1448	144	4538	95	316,5
3	1883	25	3855	17	206,8
4	2407	(4)	3799	(2)	157,8
Összesen	1129	508	3175	284	281,3

2.2.5. sz. táblázat

A gyermekes háztartások iskolai kiadásai a háztartásfő iskolai végzettsége szerint 1992-ben és 1997-ben

A háztartásfő iskolai végzettsége	1992		1997		1997/1992
	Ft	N	Ft	N	%
6-7 osztály	497	(17)	801	(4)	161,1
8 osztály	830	124	2554	59	307,7
Szakmunkásképző	1004	178	2652	111	264,1
Középiskola	1392	108	3613	59	259,5
Főiskola	1616	43	4694	(28)	290,0
Egyetem	1984	(29)	5968	(24)	300,8

2.2.6. sz. táblázat

A gyermekes háztartások havi iskolai kiadásai a különóra járás szerint 1992-ben és 1997-ben

Különóra járó gyerek	1992		1997		1997/1992
	Ft	N	Ft	N	%
Nincs	684	327	2448	191	357,8
Van	2287	141	4739	97	207,2
1 gyerek jár	1998	109	3860	67	193,2
2 gyerek jár	2992	(26)	7052	(27)	235,7

2.2.7. sz. táblázat

A háztartások iskolai kiadásainak aránya a háztartás havi átlagos kiadásából településtípusok szerint 1992-ben és 1997-ben

Településtípus	1992 %	N	1997 %	N	Változás százalékpont
Tanya	9,7	(6)	3,5	(5)	-6,2
Község	3,9	194	5,4	98	+1,5
Város	4,8	139	4,8	78	0
Megyeszékhely	7,3	76	9,0	(35)	+1,7
Budapest	6,6	83	6,8	68	+0,2

2.2.8. sz. táblázat

A háztartások havi iskolai kiadásainak aránya a háztartás havi átlagos kiadásaiból az iskolás gyerekek száma szerint 1992-ben és 1997-ben

Iskolás gyerekek száma	1992 %	N	1997 %	N	Változás százalékpont
1	4,5	327	4,6	170	+0,1
2	6,3	141	7,8	95	+1,5
3	8,0	(25)	8,4	(17)	+0,4
4	7,1	(4)	7,5	(2)	+0,4
Összesen	5,2	499	5,9	284	+0,7

2.2.9. sz. táblázat

A háztartások havi iskolai kiadásainak aránya a háztartás átlagos havi kiadásaiból a háztartásfő iskolai végzettsége szerint 1992-ben és 1997-ben

A háztartásfő iskolai végzettsége	1992 %	N	1997 %	N	Változás százalékpont
8 osztály	4,3	122	6,4	57	+2,1
Szakmunkásképző	4,9	176	5,4	109	+0,5
Középiskola	5,9	105	5,4	59	-0,5
Főiskola	7,8	42	7,0	(28)	-0,8
Egyetem	6,2	(29)	7,7	(24)	+1,5

2.2.10. sz. táblázat

A háztartás havi iskolai kiadásainak aránya a háztartás átlagos havi kiadásaiból a különóra járás szerint 1992-ben és 1997-ben

Különóra járó gyerek	1992 %	N	1997 %	N	Változás százalékpont
Nincs	3,4	358	5,0	187	+1,6
Van	9,8	140	7,6	97	-2,2

2.2.11. sz. táblázat**Az 1 gyerekre jutó átlagos iskolai kiadások a gyermekes háztartásokban az iskolás gyerekek száma szerint 1992-ben és 1997-ben**

Iskolás gyerekek száma	1992		1997		1997/1992
	Ft	N	Ft	N	%
1	918	334	2340	173	254,9
2	724	144	2291	96	316,4
3	627	(25)	1285	(17)	204,9
4	601	(4)	949	(2)	157,9

2.3. Az egyének munkaidő-gazdálkodása (Sik Endre)

A MHP első három és hatodik hullámában azonos szerkezetű időmérleg-blokk segítségével vizsgáltuk a 15 év feletti háztartástagok által végzett munkaidő teljes hosszát és összetételét²⁵. Munkaidőnek tekintettük:

- a munkahelyen töltött időt (ide értve a túlórákat is, az előbbit a heti munkaidő átlagos hosszával, az utóbbit a havonta becsült munkaidővel mérve)
- a munkahelyre való eljutás idejét (a munkahely felkeresésének becsült hossza percben kifejezve),
- a külön- és alkalmi munkák végzésének idejét (külön becsülve ezek előfordulásának rendszerességét és a munkavégzés idejét),
- a kisgazdaságban és a háztartásban végzett tevékenységek hosszát (a különmunkák hosszának becsülésére használt eljáráshoz hasonló módon),
- valamint a más háztartások számára munkacsere vagy segítség formájában végzett munka idejét (a különmunkák hosszának becsülésére használt eljáráshoz hasonló módon).

Mivel nem akarjuk az Olvasót az alkalmazott számítások részleteivel terhelni, ezért a számítások módszertanát nem önálló részben, hanem leegyszerűsített formában, rövid lábjegyzetekben mutatjuk be és csakis akkor, amikor ez elengedhetetlenül szükségesnek látszik²⁶. Eltekintünk az időmérleg-becslés alapjául szolgáló kérdések ismertetésétől, amelyek az 1997. évi adatfelvétel dokumentumkötetében megtalálhatók.

Munkaidő a munkahelyen

Az 2.3.1. sz. táblázatból kirajzolódó kép szerint míg 1992 és 1997 között a heti munkaidő²⁷ és az átlagos munkahelyre történő utazás ideje²⁸ az első három évben azonos, 1997-ben rövidebb volt, addig a havi túlóra²⁹ esetében 1992 és 1993 között történt némi

²⁵ Gondolom az Olvasóban is az első kérdések egyike, ami e tanulmány olvasása során felmerül, ami engem is az írás folyamán végig izgatott, hogy eltér-e, és ha igen, mennyire és milyen módon, az általam alkalmazott időmérleg becslés a KSH által végzett időmérleg-naplót használó kutatás eredményeitől.

Az összevetés az 1993. év esetében lehetséges, mivel ekkor volt az utolsó időmérleg felvétel a KSH-ban. Az összevetés egyik korlátja, hogy az ő KSH adatai a 18-69 éves népességre vonatkoznak, szemben a mi 15 éves vagy annál idősebb népesség keretünkre. A másik korlátot a munkatevékenységek definiálásában mutatkozó eltérések jelentik.

A fentiek miatt inkább csak illusztrálni, mint rendszeresen elemezni lehet a két adatfelvétel között mutatkozó eltérés és hasonlóság természetét. Eszerint (a KSH egy átlagos napon végzett értékeit 365-tel szorozva)

- az összes nem mezőgazdasági jövedelemszerző munka a KSH adatai szerint egy év alatt 1000 perc körül van, nálunk 1993-ban 1166 perc,

- az állatgondozásra felhasznált idő a KSH esetében évente kb. 7000 perc, az MHP-ben 1992-ben 8332 perc,

- a főzés és mosogatás, a mosás és vasalás, a vásárlás, illetve a gyermekgondozás évente a KSH adatai szerint rendre kb. 26000, 8000, 6000 és 12000 percet tesz ki, míg a MHP adatai szerint 1992-ben ezek az értékek 25271, 11887, 8768 és 15085 perc volt.

Összességében tehát úgy tűnik, hogy az MHP adatai enyhén „túlmérik” a KSH adatait, ami megfelel a szakirodalom alapján vártak.

²⁶ A fejezetben az A súlyt (lásd 2 sz. függelék) használtuk.

²⁷ A munkahelyen töltött idő maximuma heti 72 óra lehetett. Az egy év alatt eltöltött munkahelyi munkaidő becslése során évente 49 ledolgozott munkahéttel számoltunk.

²⁸ A munkahelyre történő utazás idejének számítása során az egy irányba történő utazás hosszát 120 percben limitáltuk, hogy a heti ingázás utazási idejét (ezt a becslés során nem vettük figyelembe) ne keverjük a napi ingázással össze. A heti munkanapok számát a heti munkaidő alapján becsültük. Abban az esetben ha a heti munkaidő 39 óránál kevesebb volt heti három, ahol 40 óra volt heti öt, ahol 41 óránál több volt heti hat munkanappal számoltunk. Az egy év alatt munkahelyre történő utazással eltöltött idő becslése során évente 49 munkahetet feltételeztünk.

²⁹ A havi túlóra mennyiségének számítása során nem alkalmaztunk semmilyen felső limitet a túlbecslés kontrollálására. Az éves túlóra mennyiség becslése során 11 munkában töltött hónappal számoltunk.

rövidülés. A módusz és a medián alakulásának vizsgálata során semmi változást nem tapasztalunk 1992 és 1997 között³⁰.

Az átlag és a módusz, valamint a medián eltérő időbeli alakulása egyedül a munkahelyre való utazás esetében tapasztalt nagyobb mértékű átlagos csökkenés miatt szorul magyarázatra. Ebben az esetben azt látjuk, hogy míg 1992 és 1994 között egy óránál hosszabb ingázási idő a munkával rendelkezők 12-14%-ára, addig 1997-ben csupán 4%-ukra volt jellemző.

A 2.3.2. sz. táblázatban a munkahelyhez kapcsolódó három időfelhasználási típus társadalmi csoportok szerinti eltéréseinek mai állapotát mutatjuk be. A férfiak több időt töltenek a munkahelyen és az odautazással, mint a nők. A budapestiek kevesebbet túlóráznak mint a városiak vagy a falusiak, ugyanakkor több időt töltenek munkahelyük felkeresésével. A munkaidő átlaga a falusiak esetében a legmagasabb.

A vállalkozók dolgoznak a legtöbbet, ugyanakkor rájuk jellemző a legrövidebb ingázási idő. Az előbbi arra utal, hogy a vállalkozók zöme önkiszákmányoló kisvállalkozó lehet. Az utóbbi jellemző pedig arra utal, hogy e kisvállalkozók között sokan lehetnek, akiknek munkahelye és lakása azonos. A vezetők munkaideje is hosszabb az átlagosnál, de az ő esetükben a munkahelyre eljutás ideje is meghaladja a munkahellyel rendelkezők átlagát. Az értelmiségiek – és kisebb mértékben az alkalmazottak – az átlagosnál rövidebb időt töltenek el munkahelyeiken. Az előbbieket esetében ehhez az átlagosnál több túlóra, az utóbbiak esetében ingázási idő társul. A szakmunkások sokat dolgoznak, ami egyaránt igaz a munkahelyen töltött idő és a túlóra hosszára, sőt a munkahelyre utazás ideje is átlag feletti. Mindezek ellentéte érvényes a betanított- és segédmunkások rétegére.

A munkahelyi jövedelemmel nem függ össze a túlórázás hossza és gyenge kapcsolatban áll ezzel a munkahelyre való utazás ideje is (a nagyobb jövedelemért valamivel többet hajlamosak utazni a munkavállalók). A munkahelyen eltöltött idő hossza erősen kapcsolódik a főmunkahelyi jövedelemhez, a legkevesebbet keresők az átlagnál két órával kevesebbet, a legtöbbet keresők két órával többet dolgoznak hetente, mint az átlag.

Különmunkaidő

A kérdőív kilenc különjövedelem szerző tevékenység munkaidejének vizsgálatát tette lehetővé. Ezek közül a legnagyobb – de a munkahelyi munkaidőnél így is nagyságrenddel kisebb – éves időmennyiséget³¹ a rendszeres mellékállás, másodállás teszi ki, amit a különféle alkalmi munkák követnek. Teljesen jelentéktelen a takarítás, a fuvarozás, a kiskereskedés és az ügynöki munka időterjedelme (2.3.3 sz. táblázat). Az 1994 és 1997 évi adatok összehasonlítása azt mutatja, hogy a kilencvenes években nem történtek nagy változások a különmunka szerkezetében. Az egyetlen említésre méltó változás, hogy a mezőgazdasági alkalmi munkatevékenység hossza kétszeresére nőtt, ami nyilván összefügg a magángazdálkodás terjedésével és esetleg annak koncentrációjával.

³⁰ A heti munkaidő módusza és mediánja mindvégig negyven óra, a havi túlóráé nulla, a munkahely felkeresésének módusza 10 perc, mediánja 20 perc mindvégig.

³¹ A különmunkák végzésére fordított időt három rész kérdés alapján becsüljük:

(a) – a válaszoló megbecsülte, hogy az elmúlt 12 hónap alatt hány hónapban származott az adott munkából jövedelme,

(b) – milyen rendszerességgel szokta végezni az adott munkát,

(c) – egy-egy alkalommal ez körülbelül mennyi időt (hány órát) vesz igénybe.

A (b) érték válaszait a következő módon kódoltuk: naponta végzi = 20, heti két-három nap végzi = 10, havonta többször végzi = 5, és ritkábban végzi = 2.

A (c) érték esetében két korrekciót alkalmaztunk. Ha a válaszadónak származott az adott munkavégzésből jövedelme és ismert volt ennek rendszeressége (b érték), de hiányzott a (c) érték, akkor az adott munkát végzők átlagával pótoltuk ezt. Ami pedig a (c) érték alsó és felső határait illeti, az egy óránál kevesebb ideig dolgozók esetében egységesen 30 perccel dolgoztunk, illetve a nyolc vagy annál több órát egy alkalommal dolgozók értékét nyolc órában maximáltuk.

A 2.3.4 és 2.3.5 sz. táblázatokban a legelterjedtebb különmunkafajták és az összes különmunka idejének alakulását mutatjuk be a társadalom egyes csoportjaiban 1997-ben.

A férfiak közel kétszerannyi különmunkát végeznek, mint a nők, s szinte teljesen férfimunkának számít az alkalmi szak- és segédmunka.

Összességében a budapestiek végzik a legtöbb különmunkát, ám ez valójában csupán két munkatípus fővárosi koncentrációjának tulajdonítható. A budapestiek esetében magas a mellékmunka és az alkalmi szellemi munkaidő, vagyis az a két munkatípus, amelyik leginkább jellemző a vezetőkre és az értelmiségiekre.

E két munkafajta gyakorisága okozza azt is, hogy a különmunka összességében a magasabb iskolai végzettségűekre jellemző inkább. Míg az alkalmi mezőgazdasági és szakmunkát azok végzik, akik iskolai végzettsége (és annak hiánya) megfelel az ilyen munkák végzéséhez, addig alkalmi segédmunkát a szakmunkás képzettséggel rendelkezők is végeznek. Ezek az összefüggések még jobban láthatók a munkahellyel rendelkezőkre vonatkozó adatok esetében (lásd a táblázat utolsó blokkját).

A legtöbb alkalmi munkát a munkanélküliek, a legkevesebbet a rokkant nyugdíjasok, a tanulók, a gyesen lévők és a háztartásbeliek végzik. A munkanélküliek (s az eltartottak) leginkább alkalmi segéd-, szak- és mezőgazdasági munkával jutnak különjövedelemhez. A nyugdíjasok, a gyesen lévők és háztartásbeliek mellékmunkát végeznek jobbra.

A főmunkahelyi jövedelem kvintilisei között alig van eltérés a különmunkaidő hosszában (2.3.5. sz. táblázat). Az U-alakú megoszlás azt sejteti, hogy a különmunka az alacsony főmunkahelyi jövedelem pótlására, de a magas jövedelem továbbnövelésére egyaránt szolgálhat. Az előbbiben az alkalmi segédmunka, az utóbbiban az alkalmi szellemi munka jut szerephez, míg másik három különmunkaidő a kis és a nagy munkahelyi jövedelem esetén egyaránt átlag feletti hosszúságú.

A különmunka hossza az egyéni összes jövedelem kvintilisei esetében nem U, hanem J-alakú megoszlást mutat. Ennek oka ismét a mellékmunka, az alkalmi szak- és szellemi munka, amelyek a legmagasabb egyéni jövedelműek esetében kiugróan hosszúak. Az alkalmi segédmunka esetében kevésbé, a mezőgazdasági munka esetében jobban érvényesül a fentiek ellentéte, hogy ezeket a munkákat a legalacsonyabb egyéni jövedelműek végzik hosszán.

A háztartás egy főre jutó jövedelmi kvintilisei közül a legmagasabb jövedelem kvintilisbe tartozó egyénekre jellemző a leghosszabb különmunkaidő. Ennek forrása a mellékállás, az alkalmi szak- és szellemi munka, míg az alkalmi segéd- és mezőgazdasági munka a legalacsonyabb kvintilisre a legjellemzőbb.

S hogy a fenti összefüggés nem csupán az 1997. évi helyzetre jellemző, erre utal a táblázat utolsó blokkja. Ebből kiderül, hogy azok, akik olyan háztartásban élnek, amely egyszer sem volt alacsony jövedelmű a vizsgált négy év során, azok az átlagnál sokkal több mellékmunkát végeznek. Ezzel szemben, akik minden alkalommal alacsony jövedelműek voltak, azok között hosszú az alkalmi segéd- és mezőgazdasági munkavégzés ideje. Az alkalmi segéd- és szakmunkavégzés a köztes jövedelemcsoportok esetében (is) magas.

Munkaidő a kisgazdaságban, a háztartásban és a háztartások között

A kisgazdaságban és a háztartásban végzett munka, valamint a háztartások egymás számára végzett munkája közös strukturális jellemzőkkel rendelkezik (nem bérmunka, a háztartás saját szervezeti rendjébe illesztve történik, nem azonnali profitmaximalizálás a munka végzésének oka), ezért indokolt e munkafajtákat együtt kezelni és közös fogalommal (a továbbiakban otthoni munka) illetni. E három munkaidő típust rendre öt, nyolc és hat konkrét tevékenységre bontva vizsgáltuk (a tevékenységek listáját lásd a 2.3.6. sz. táblázat első oszlopában)³².

³² A kisgazdaságban, a háztartásban és a háztartások egymás számára végzett munkái esetében a kérdezés technikája (egy eltéréstől eltekintve) azonos volt.

A 2.3.6. sz. táblázatban látható, hogy a megkérdezettek a háztartási munkákat és a kisgazdasági állattenyésztést és kertészkedést végzik a leggyakrabban, s évente csak pár napot segítenek másoknak, illetve töltenek a földeken, foglalkoznak a mezőgazdasági kistermelés kiegészítő munkáival, és a ház körüli javítással, karbantartással.

Ami a rendszeresség időbeli alakulását illeti, 1992 és 1994 között nőtt, majd 1997-re csökkent a kisgazdaságban végzett valamennyi munka hossza, s hasonló trendet figyelhetünk meg a nagyobb rendszerességgel végzett háztartási munkák, illetve a mások gyermekeinek gondozása, őrzése esetében is. A többi, rendszertelenül végzett munka esetében a munkaidő hossza alig változik a kilencvenes években.

Mivel az előző táblázatban bemutatott rendszeresség két tényező függvénye (mennyien és milyen gyakorisággal végezték az adott munkát) célszerű az utóbbi tényező munkafajtánkénti és időbeli alakulását külön is bemutatni (2.3.7. sz. táblázat). A leggyakrabban az állat- és gyerekgondozás, a főzés és a vásárlás történik, amelyek napi végzése nélkül nem működőképes a kisgazdaság és a háztartás. Ezek ellentéte a javítás, szerelés, karbantartás, valamint a más háztartás számára végzett mezőgazdasági besegítés, amelyek alkalmanként fordulnak csak elő.

1992-höz képest minden otthoni munkát kevésbé rendszeresen végeznek 1997-ben, az egyetlen kivétel a gyerekgondozás, illetve nincs változás a főzés és a lakáskarbantartás végzésének gyakoriságában. Összességében azonban – egy-egy kivételtől eltekintve, mint például a szántóföldi munka, a más háztartásoknak végzett takarítás – a csökkenés mértéke nem jelentős.

Ahogy az adott munkát végzők esetében a munkavégzés rendszeressége, úgy annak átlagos hossza is kismértékű csökkenést mutat általában (2.3.8. sz. táblázat). Az állatgondozásra sokkal kevesebb időt fordítanak az állatot gondozók 1997-ben, mint tették korábban. A kertészet esetében hasonló a trend, de kisebb a csökkenés mértéke. A szántóföldi munkák és a szerelés esetében 1997-ben sokkal több időt használtak a háztartások, mint korábban, s kisebb mértékben ez érvényes a gyermekgondozásra és a varrás, kötésre is.

A munkavégzés rendszerességét és az alkalmankénti munkaidő hosszának együttes hatását az otthoni munkavégzés idejére mutatja a 2.3.9. sz. táblázat. Eszerint a nagyobb otthoni munkák (a kisgazdasági munkák t.i. állatgondozás, kertészkedés és szántóföldi munka és – a gyerekgondozás kivételével – a háztartási „nagy munkák” t.i. főzés, mosás, vásárlás, takarítás mindegyike) hossza folyamatosan és 1994 és 1997 között nagymértékben csökken. A többi munkára általában az jellemző, hogy 1992-höz képest 1993-ban rövidebb ideig végzik őket, hogy 1994-re ismét megnőjön a munkavégzés ideje. 1997-re ismét csökken általában e kisebb időigényű munkák ideje, de a javító-karbantartó munkák és a varrás, kötés esetében enyhe további növekedés mutatkozik.

Az otthoni munkák idejének társadalmi csoportok szerinti megoszlásának vizsgálatát csak többváltozós elemzéssel lehetne érdemben elemezni, hiszen ezek együttes hatása alakítja az egyének munkaidő-stratégiáját. Mivel erre nem volt módunk csak leírni és nem

Első menetben azt tudakoltuk meg, hogy az elmúlt 12 hónapban milyen rendszerességgel végezte (ha végezte) az egyén az adott munkafajtát. Ennek kódolása a következő módon történt: naponta végezte = 350, hetente legalább háromszor végezte = 200, heti egy-két nap vagy a legtöbb hétvégén végezte = 100, havonta többször végezte = 50, az év néhány hónapjában végezte = 10, ennél is ritkábban végezte = 5.

Második menetben azt kérdeztük meg (a háztartásközi munkák kivételével), hogy amikor végezte az adott munkát, egy-egy alkalommal ez körülbelül mennyi időt (percet) vett igénybe. Ezt a változót maximáltuk 300 percben, hogy a „nagyon sokat dolgozom” szubjektív érzésnek abszurd hosszúságú objektív megjelenítését – ami különösen az állat- és gyerekgondozás esetében fordult elő – korrigáljuk. Ahol a munkavégzés ideje hiányzott, noha a munkavégzés rendszerességéről volt adat, ott munkafajtánként az adott év átlagos munkavégzési idejét imputáltuk a számítások során. A háztartásközi munkavégzés esetén, ahol nem kérdeztük a munkavégzés idejét, a megfelelő kisgazdasági és háztartási munka átlagos hosszát imputáltuk.

Az éves munkaidőt (percben) a rendszeresség (becsült napok száma, amikor az adott munkát végezték) és az alkalmanként végzett munkaidő hossza szorzata adta.

részletesen elemezni fogjuk az egyének munkaidőgazdálkodásának sajátosságait a társadalmi helyzet függvényében.

Nézzük először hogyan alakul az otthoni munkavégzés ideje az egyéni jövedelmek kvintilisei esetében 1992 és 1997 között (2.3.10. sz. táblázat). A pénzbeli jövedelemszinttel való negatív korreláció (abból az elvből kiindulva, hogy az otthoni munkaidő hossza a magasabb jövedelműeknél alacsonyabb kell, hogy legyen, merthogy az ő otthoni munkavégzésük ideje alatt meg nem keresett jövedelem a legmagasabb) olymódon igaz, hogy az állatgondozás, a kertészeti munka, a főzés és a mosás esetében mindkét évben a legmagasabb kvintilisbe tartozók körében a többi kvintilisbe tartozókénál sokkal alacsonyabb az otthoni munkavégzés hossza. Annyiban azonban nem igazolódik ez a tétel, amennyiben a nem a legalacsonyabb jövedelműek esetében a leghosszabb az otthoni munkaidő, amelynek egyéni jövedelemmel való kapcsolata ennek megfelelően egy fordított J megoszlásra hasonlít.

Ez a megoszlás jellemzi a más háztartásoknak adott gyermekgondozási segítség és a vásárlás otthoni munkáit is 1992-ben, azonban 1997-ben a gyermekgondozás megoszlása balra torzított U görbe – ami nagyban hasonlóná válik a háztartáson belüli gyermekgondozásra 1992-ben és 1997-ben egyaránt jellemző megoszláshoz –, a vásárlásé monotonan emelkedő egyenes lesz.

Az otthoni munkák közül a kisgazdasági munkák férfi munkának számítanak, legfeljebb abban van eltérés közöttük, hogy milyen mértékű a férfiak dominanciája (2.3.11. sz. táblázat). Ennek ellentéte a háztartási munka – és kisebb mértékben a háztartásközi munkacsere és segítség –, ahol a két javító-szerelő, karbantartó munka (és a mezőgazdasági segítségnyújtás) kivételével mindenben a nők munkája dominál.

A településtípusok között a kisgazdasági munka terén nagyobb, a másik két otthoni munkafajta esetében kisebb az eltérés (2.3.12. sz. táblázat). A kisgazdasági munka a budapestiek között elenyésző hosszúságú, a városokban jelentősebb, és a falvakban élők esetében igen hosszú. Ezzel szemben a házimunkák esetében alig van eltérés a településtípusok között. Az egyetlen jelentős eltérés a vásárlás munkaidejében mutatkozik, a budapestiek sokkal több időt töltenek el vásárlással, mint a másutt élők. Említésre méltó továbbá, hogy a falusiak között hosszú, a budapestiek esetében rövid a kényszer-csináld magad típusú javítás-szerelés munkaidő, valamint a hagyományos mezőgazdasági és házépítő kalákázás.

Általában igaznak tűnik, hogy az otthoni munkák végzésében az idősebbek szerepe meghatározó és a 30 alattiaké elhanyagolható (2.3.13. sz. táblázat). A kisgazdasági munkák közül a fenti megállapítás érvényes az állattenyésztésre és a kertészetre egyaránt. A szántóföldi munkák esetében a kor nem differenciál. A házépítő – és kevésbé a mezőgazdasági – kaláka esetében a legtöbb időt a fiatalok töltik. A mások gyermekeit ismét csak a legidősebbek gondozzák-őrzik a legtöbb ideig. A legrövidebb ideig ezt a munkát a 31-40 évesek végzik. Ennek az az oka, hogy ők el vannak foglalva saját gyermekeik gondozásával, amire az átlag háromszorosát fordítják. Ez az a kohorsz, amelyik minden más háztartási munka esetében sokat dolgozik. A legfiatalabbak a gyerekgondozás kivételével minden háztartási munkában kevesebbet dolgoznak az átlagosnál, aminek ellentéte igaz az idősebbekre.

Mint az a jövedelem és a korcsoport szerinti megoszlás ismeretében várható volt, az iskolai végzettség növekedésével általában csökken az otthoni munkavégzés hossza (2.3.14. sz. táblázat). A legkisebb eltérés ettől a trendtől a háztartásközi munkavégzés esetében figyelhető meg, míg a háztartási munkák esetében szerephez jut az egyes iskolai végzettségtípusok eltérő nem szerinti összetétele is. Ez magyarázza, hogy miért tér el a fenti trendtől (lefelé) a szakmunkások és (felfelé) a középiskolát végzettek háztartási munkaideje.

A háztartás összetétele erősen hat az egyének munkaidőgazdálkodására (2.3.15. sz. táblázat). A gyermek nélkül élő háztartások (amelyek között magas a csak nyugdíjasokból állók aránya) dolgoznak a legtöbbet, az egyszemélyes és a gyereket egyedül nevelő

háztartások dolgoznak a legkevesebbet a kisgazdaságban. Ennek magyarázata az lehet, hogy az előbbi esetben van elég munkaerő és igény (önfogyasztásra és mások számára továbbadni) a kisgazdaság termékeit, míg az utóbbi esetben hiányzik a megfelelő munkaerő mennyiség a kisgazdaság működtetéséhez.

Hasonló módon érvelhetünk a háztartási és a háztartásközi munkavégzés idejének megoszlására vonatkozóan is. A gyereket egyedül nevelő háztartás örül, ha képes a háztartás működtetésének munkaterheit elviselni, de arra már nem marad ereje, hogy másoknak segítsen. Ennek ellentéte az egyszemélyes és a gyermektelen házaspár alkotta háztartás, ahol sok házimunkát végeznek, de ebből hiányzik a gyerek gondozás, amit viszont más háztartás számára átlag feletti mértékben végeznek az ilyen háztartásba tartozók. A nukleáris családban sok a háztartási munka, de akad is elvégzésére munkaerő, olyannyira, hogy más háztartások segítségére is futja.

A gazdasági aktivitás esetében – azon túl, hogy itt is közrejátszik a nem, a kor és az iskolai végzettség hatása – a munkaerőpiaci munka, a jövedelemszerzőképesség otthoni munkára gyakorolt hatása mutatható ki jól (2.3.16. sz. táblázat). A vállalkozók egy kivétellel (ez a szántóföldi munka, amit a magángazdák bőven végezhetnek) minden otthoni munkából „fel vannak mentve”, ami nyilván hosszú jövedelemszerző munkaidejükkel függ össze. Az alkalmazottak esetében egy kivétellel érvényes az előző megállapítás, de az ő esetükben az otthoni munkavégzés átlagos értékei közelebb vannak a minta átlagához, mint a vállalkozók átlagai. A kivétel a gyerek gondozás, amit az alkalmazottak átlagos mértékét meghaladó mennyiségben végeznek. A nyugdíjasok és a rokkant nyugdíjasok a jövedelemszerző munka és a gyereknevelés munkaidejétől „szabad” tartalékhadsereg szerepét látják el a háztartásokban, akik hosszú órákat dolgoznak a kisgazdaságban, őrzik mások gyerekeit és – különösen a nyugdíjasok – végzik a háztartási munkákat. A gyeseen lévők és a háztartásbeliek a háztartási munka főállású munkásai. A munkanélküliek és az eltartottak helyzete hasonló annyiban, hogy mindkét inaktív csoport vezető szerephez jut a háztartásközi munkavégzés terén. Míg azonban a munkanélküliekre ezek mellett a gyermek gondozás során van szükség, addig az eltartottak a kisgazdaságban tehetik hasznossá magukat. A tanulók pedig nem végeznek otthoni munkát (sem).

A háztartás egy főre jutó kvintilisei esetében a kisgazdasági munkák fordított U alakú megoszlást mutatnak (2.3.17. sz. táblázat). Feltűnően kevés állattenyésztési munkát végeznek a legmagasabb kvintilisbe tartozó háztartásokban élők. A mezőgazdasági és házépítő kaláka az alacsony, a gyermek gondozásban való segítségnyújtás a magas kvintilisbe tartozókra jellemző inkább. Ezzel szemben a saját gyermek gondozása a legalacsonyabb kvintilisbe tartozókra jellemző, ahol a gyerek szám a legnagyobb lehet.

A munkahellyel rendelkezők közül már ismerjük a vállalkozók otthoni munkavégzéshez való viszonyát, vagyis, hogy a szántóföldi munka kivételével messze az átlag alatt teljesítenek e téren. A 2.3.18. sz. táblázat tanúsága szerint ez a megállapítás a munkahellyel rendelkezők körén belül is érvényes. A betanított és segéd munkák mind a kisgazdasági, mind a háztartási munkák terén sokat dolgoznak, s ez érvényes a szakmunkásokra is, azzal a különbséggel, hogy esetükben a nagyobb férfi arány miatt alacsonyabb a háztartási munkavégzés hossza. Ennek ellentéte igaz az értelmiségi és különösen az alkalmazotti munkát végzőkre.

A főmunkahelyi jövedelem nagysága és az otthoni munkaidő hossza között ugyanúgy negatív korrelációt tételeztünk fel, mint az egyéni jövedelem esetében tettük korábban, sőt úgy véltük ebben az esetben az összefüggés még erőteljesebb lesz. Mint a 2.3.19. sz. táblázat mutatja, a legtöbb otthoni munka esetében igaz, hogy a legmagasabb főmunkahelyi jövedelemmel rendelkezők végzik a legkevesebb otthoni munkát. Az egyetlen kivétel ez alól a vásárlás, ami e tevékenység szórakozássá (szabadidős tevékenységgé) válásának jeleként értékelhető. A háztartási munkák esetében a feltételezés másik része is igaznak tűnik, a legalacsonyabb munkahelyi jövedelemmel rendelkezők végzik a legtöbb háztartási munkát.

A háztartásközi munkák esetében nem nagyon van eltérés a főmunkahelyi jövedelemkvintilisek között, a gyermekgondozási munkavégzés ideje éppenséggel a meg nem keresett jövedelem elvének ellentmondva alakul, vagyis nem a legalacsonyabb jövedelműek végzik a legtöbb gyermekgondozást.

A kisgazdasági munkák közül az állatgondozási idő majdnem pontosan a vártnak megfelelő megoszlást mutat. Ezzel szemben a kertészeti és a szántóföldi munkavégzés ideje a középső kvintilisekben a leghosszabb.

A teljes munkaidő alakulása

Összefoglalásképpen áttekintjük (a társadalmi helyzet különféle elemi közötti kereszthatásoktól továbbra is eltekintve) az éves összes munkaidő hosszának és szerkezetének alakulását 1992 és 1997 között, illetve az egyén legfontosabb társadalmi jellemvonásai mentén.

Az alaptrendet a 2.3.20. sz. táblázat tartalmazza. Eszerint 1992 óta csökken az összes munkaidő, és ezen belül a háztartási munka aránya nő kismértékben a jövedelemszerző munkaidő rovására.

A 2.3.21.- 2.3.32. sz. táblázatok az éves összes munkaidő és részeinek hosszát mutatják különféle metszetekben. Ami a munkaidő hosszát illeti, e táblázatokból rendre kiolvasható, hogy

- a nők munkaideje hosszabb a férfiakénál, ami elsősorban a többlet háztartási munkaidő hosszának tulajdonítható,
- a budapestiek munkaideje rövidebb a városi és falusi lakosokénál, mivel noha a jövedelemszerző munkaidő hosszabb, mint másutt, de ennél nagyobb mértékű a kisgazdasági munkaidő hiánya,
- a középső generációk, s különösen a 3140 éves kohorsz dolgozzák a legtöbbet, s a legidősebbek dacára a hosszú kisgazdasági munkaidőnek a legkevesebbet,
- az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkező valószínűleg jobbra idős egyének az átlagnál rövidebb ideig dolgoznak, míg a szakmunkás képzettséggel vagy annál magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők munkaideje közel azonos,
- a kisebb és ismét csak valószínűleg idősebb családokat tartalmazó háztartások dolgozzák a legkevesebbet, a gyereket nevelők a legtöbbet, ami az átlagnál hosszabb jövedelemszerző és háztartási munkaidőre vezethető vissza,
- a leghosszabb munkaidővel az alkalmazottak, a vállalkozók és a gyesen lévők jellemezhetők, ahol az első két esetben a hosszú jövedelemszerző munkaidő mellett átlagközele otthoni munkaidő, a harmadik esetben főállásnak betudható háztartási munkaidő található, s ugyanakkor a legrövidebb munkaideje a tanulóknak van,
- az egy főre jutó háztartási jövedelemkvintilisek esetében U alakú a munkaidő hosszának megoszlása, ami a kisjövedelműek esetében átlag feletti háztartási és háztartásközi munkaidőt, a magas jövedelműek esetében hosszú jövedelemszerző munkaidőt jelent,
- a jövedelemszegénységet mind a négy hullámban elkerülő háztartásra az átlagosnál hosszabb jövedelemszerző munkaidő, a mindvégig jövedelemszegény háztartásokra sok otthoni munka jellemző,
- a munkahellyel rendelkezők közül a vezetők jövedelemszerző munkaideje kiugróan hosszú, de az eltérések a munkaidő hosszában és szerkezetében nem jelentősek,
- a főmunkahelyi kvintilisek esetében a jövedelemszerző és a háztartási munka hossza ellentétesen alakul (az előbbi hossza nő, az utóbbié csökken a főmunkahelyi jövedelem növekedésével), a kisgazdasági munka hossza a középső kvintilisekben a legmagasabb.

Végül kilenc ábra segítségével szemléltetjük a munkaidő összetételét 1997-ben. Ezek az ábrák nem tartalmaznak lényeges új információt, csak arra szolgálnak, hogy jobban láttassák az előző táblasorozatban leírtakat, így jól látható, hogy

- a férfiak inkább jövedelemszerző, a nők inkább háztartási munkát végeznek,
- hasonló munkamegosztás van a 31-50 évesek és a náluk fiatalabbak és idősebbek között,
- a kisgazdasági munka megnövekedése együtt jár a jövedelemszerző munkaidő csökkenésével a városokban és a falun élőkénél a budapestiekhez képest,
- a jövedelemszerző munka hossza a szakmunkásvégzettségűek és annál iskolázottabbak esetében közel azonos, az alatt igen alacsony, amit a kisgazdasági munka is csak némileg egyenlít ki,
- a kislétszámú háztartások esetében rövidebb a jövedelemszerző munkaidő, amit hosszabb háztartási munkaidővel (az egyszemélyes háztartások esetében) vagy hosszabb kisgazdasági munkaidővel (a házaspárok alkotta háztartások esetében) jár együtt,
- az aktív és inaktív egyének munkaidő-összetétele nagymértékben eltérő,
- az aktív csoportokban alig tér el a munkaidő szerkezete,
- a főmunkahelyi jövedelem és az éves egyéni jövedelem növekedésével egyaránt nő a jövedelemszerző munkaidő hossza, de míg az előbbi esetben az első és a második, az utóbbi esetben a negyedik és a legmagasabb kvintilis között mutatkozik nagyobb eltérés.

Irodalomjegyzék

A társadalmi idő felhasználása, I. kötet, KSH, 1994, Budapest

2.3.1. sz. táblázat

A heti munkaidő, a munkába utazás ideje és a havi túlóra átlagos hossza (a munkahellyel rendelkező között, 1992-1997)

	1992	1993	1994	1997
N	1905	1683	1904	1049
Heti munkaidő (óra)	44	44	44	42
Munkahelyre utazás ideje (perc)	34	34	33	26
Havi túlóra (óra)	6.4	5.1	5.3	5.0

2.3.2. sz. táblázat

A heti munkaidő, a munkába utazás ideje és a havi túlóra átlagos hossza a munkahellyel rendelkező népességben néhány szocioökonómiai változó szerint 1997-ben³³

	N	Munkaidő (óra, hetente)	Munkahelyre utazás ideje (perc)	Túlóra (óra, havonta)
Összesen	1070	42,4	26,4	5,0
Nem				
férfi	565	45,1 ^{xxx}	27,0	6,0 ^{xx}
nő	505	39,3	25,6	3,8
Településtípus				
Budapest	242	42,5	33,8 ^{xxx}	4,0
Egyéb város	499	41,8	20,8	5,2
Község	329	43,2	29,5	5,2
Foglalkozás				
Vezető	101	43,7 ^{xxx}	29,9 ^{xxx}	1,4 ^{xxx}
Vállalkozó	94	45,4	16,9	1,7
Értelmiségi	114	36,7	24,3	5,5
Alkalmazott	161	40,2	29,9	2,1
Szakmunkás	315	43,6	27,1	9,2
Betanított segédmunkás	289	40,8	25,4	4,0
Főmunkahelyi jövedelemkvintilis(a)				
1,	146	40,3 ^{xxx}	23,2 ^x	4,2
2,	207	43,3	24,7	3,6
3,	222	42,2	26,3	5,5
4,	229	41,8	29,5	6,6
5,	216	44,5	27,5	5,1
Egy főre jutó háztartási jövedelemkvintilis (a)				
1,	130	43,6	26,2	5,1
2,	196	41,7	26,0	5,8
3,	173	41,3	24,7	5,5
4,	186	42,1	26,5	5,0
5,	316	42,3	27,5	4,3

(a) A főmunkahelyi jövedelem alsó kvintilisének alacsony elemszámának oka a hiányzó értékek miatti kiesés alulra koncentrálódása lehet. Az egy főre jutó jövedelem esetében a legmagasabb kvintilis nagyságát az magyarázza, hogy e mutató határértékeit a teljes népességre számoltuk ki.

³³ Itt és minden további táblázatban, ahol szignifikancia tesztet végeztünk, a következő jelzések érvényesek:

xxx Az F-érték szignifikancia szintje 0.000 körül van.

xx Az F-érték szignifikancia szintje 0.00 körül van.

x Az F-érték szignifikancia szintje 0.0 körül (de 0.5 alatt) van.

2.3.3. sz. táblázat

Az alkalmi jövedelemszerző munkaidő alapadatai 1994-ben és 1997-ben (összes megkérdezett, perc, évenként)

	1994	1997
N	4616	2848
Rendszeres mellékállás	1301	1242
Alkalmi segédmunka	225	267
Alkalmi mezőgazdasági munka	152	321
Alkalmi szakmunka	197	399
Alkalmi szellemi munka	223	206
Takarítás	21	37
Fuvarozás	21	11
Kereskedelem	68	14
Ügynöki munka	66	48
Összes alkalmi munkaidő	2280	2545
Szórás	9884	11725

2.3.4. sz. táblázat

Az összes és a legelterjedtebb alkalmi jövedelemszerző tevékenységek hossza néhány szocioökonómiai változó esetében 1997-ben (összes megkérdezett, perc, évenként)

	N	Mellék- állás	Segéd- munka	Mg. munka	Szak- munka	Szellemi munka	Összes alk. jöv. munka
Összesen	2848	1242	267	320	399	206	2545
Nem							
Férfi	1318	1347	545	436	751	214	3341
Nő	1530	1151	25	221	95	198	1859
Településtípus							
Budapest	550	2692	352	0	376	339	3890
Egyéb város	1242	1033	92	366	457	283	2426
Község	1055	731	428	433	341	45	1984
Iskolai végzettség							
-5 osztály	78	597	443	494	0	0	1535
6-7 osztály	268	569	37	34	10	0	665
8 osztály	956	483	400	715	179	33	1886
Szaktanulmányok	607	1149	449	119	1149	5	2883
Középiskola	596	1849	100	182	379	259	3152
Főiskola	169	3791	0	0	218	1525	5535
Egyetem	128	3395	0	0	0	1088	4506
Gazdasági aktivitás							
Alkalmazott	992	1280	194	302	181	300	2316
Vállalkozó	124	973	40	0	198	24	2327
Nyugdíjas	823	2205	31	8	22	213	2496
Rokkant nyugdíjas	225	265	0	142	0	13	588
Gyes, htb.	179	925	246	0	0	21	1198
Tanuló	235	309	434	141	469	233	1497
Munkanélküli	145	489	1916	3234	5162	244	11277
Eltartott	125	24	898	570	587	102	2182
Foglalkozás (a munkahellyel rendelkezők körében)							
Vezető	111	4681	0	810	0	877	6329
Vállalkozó	129	2582	39	0	190	23	3895
Értelmiségi	127	3241	0	0	24	1777	5048
Alkalmazott	178	3593	17	4	141	179	4121
Szaktanulmányok	360	520	43	126	352	0	1043
Bet.-segédmunkás	315	2606	552	774	14	0	4084

2.3.5. sz. táblázat

Az összes és a legelterjedtebb alkalmi jövedelemszerző tevékenységek hossza néhány jövedelem mutató esetében 1997-ben (összes megkérdezett, perc, évenként)

	N	Mellék- állás	Segéd- munka	Mg. munka	Szak- munka	Szellemi munka	Összes alk. munka
Főmunkahelyi jövedelem kvintilis (a munkahellyel rendelkezők körében)							
1.	248	1499	326	265	447	241	3067
2.	241	634	592	503	224	105	2085
3.	245	1295	104	0	111	218	1728
4.	244	1913	0	114	83	441	2688
5.	244	1591	105	369	397	564	3040
Egyéni összes jövedelem kvintilis							
1.	506	45	662	1054	308	63	2167
2.	542	461	245	225	541	44	1788
3.	523	658	74	0	196	51	1058
4.	514	1577	187	248	114	102	2351
5.	534	3996	307	226	1043	804	6449
Háztartás egy főre jutó jövedelem kvintilise							
1.	515	169	527	891	302	32	1985
2.	543	258	365	159	501	26	1382
3.	532	1023	97	57	72	202	1462
4.	546	1835	53	299	365	32	2880
5.	538	3002	326	180	869	712	5170
Kumulált legalacsonyabb jövedelem kvintilis ³⁴							
Nem fordult elő	1743	1811	53	166	332	258	2764
Egyszer	555	391	186	629	403	103	1783
Kétszer	269	320	1066	398	1221	92	3126
Háromszor	169	360	1028	47	9	258	1702
Négyszer	112	159	929	1420	39	94	2789

³⁴ A mutató azt méri, hogy az adott egyén a vizsgált négy hullámban hányszor élt olyan háztartásban, ahol az egy főre jutó jövedelem az adott év alsó kvintilisébe tartozott.

2.3.6. sz. táblázat

Az otthoni munka³⁵ előfordulásának rendszeressége 1992, 1993, 1994 és 1997-ben (összes megkérdezett, az adott munkát hány nap végezték az elmúlt 12 hónapban)

	1992	1993	1994	1997
Kisgazdasági munka				
Állatgondozás	60	85	92	77
Kertészet, szőlészet	43	56	60	52
Szántóföldi munka	6	6	8	5
Szállítás, árusítás	1	1	2	1
Mg-i gépek javítása	2	3	4	3
Más háztartás számára végzett munka				
Segítés ...				
mezőgazdasági munka	4	5	5	5
házépítés	2	2	2	2
szerelés, javítás	2	2	2	2
vásárlás	4	4	6	4
gondozás, gyerekőrzés	6	6	8	6
takarítás	3	2	3	2
Háztartási munka				
Főzés, mosogatás	132	177	191	173
Mosás, vasalás	64	79	84	73
Vásárlás	123	164	177	156
Takarítás	90	119	129	113
Gyerekgondozás, őrzés	60	79	92	83
Varrás, kötés	20	24	26	24
Javítás, szerelés	5	4	5	5
Lakáskarbantartás	7	6	7	8

³⁵ A 2.3.7-2.3.19 sz. táblázatokban az otthoni munka leggyakrabban előforduló tevékenységfajtaát az itt látható hármas tagolásban mutatjuk be.

2.3.7. sz. táblázat

Az otthoni munka előfordulásának rendszeressége az adott munkát végzők között 1992, 1993, 1994 és 1997-ben (az adott munkát végzők hány napot dolgoztak az elmúlt 12 hónapban)

	1992	1993	1994	1997
Állatgondozás	305	297	294	293
Kertészet, szőlészet	165	138	125	133
Szántóföldi munka	90	62	62	55
Szállítás, árusítás	(50)	(41)	(75)	(35)
Mg-i gépek javítása	54	46	39	46
Segítés ...				
mezőgazdasági munka	40	34	35	37
házépítés	32	18	22	26
szereles, javítás	36	25	26	31
vásárlás	75	60	67	63
gondozás, gyerekörzés	103	84	88	94
takarítás	80	52	52	64
Főzés, mosogatás	262	260	260	256
Mosás, vasalás	157	143	142	136
Vásárlás	231	227	226	217
Takarítás	183	177	175	168
Gyerekgondozás, örzés	282	289	295	290
Varrás, kötés	88	79	82	85
Javítás, szerelés	30	20	22	25
Lakáskarbantartás	28	19	21	28

() = Az elemszám 50 és 100 között van.

2.3.8 sz. táblázat

Az otthoni munkaidő hossza 1992, 1993, 1994 és 1997-ben (ahol előfordult, alkalmanként, perc)

	1992	1993	1994	1997
Állatgondozás	90	81	73	69
Kertészet, szőlészet	180	184	179	172
Szántóföldi munka	231	233	224	260
Szállítás, árusítás	(183)	(229)	(230)	(64)
Mg-i gépek javítása	126	93	116	167
Főzés, mosogatás	112	112	110	110
Mosás, vasalás	119	120	119	114
Vásárlás	51	50	49	46
Takarítás	97	92	92	89
Gyerekgondozás, örzés	187	177	184	189
Varrás, kötés	101	100	100	106
Javítás, szerelés	89	95	93	82
Lakáskarbantartás	163	122	173	129

2.3.9. sz. táblázat**Az otthoni munkaidő hossza 1992, 1993, 1994 és 1997-ben (összes megkérdezett, évente, perc)**

	1992	1993	1994	1997
Állatgondozás	7715	7291	6848	5862
Kertészet, szőlészet	9501	9355	8858	8561
Szántóföldi munka	1807	1132	1617	1201
Szállítás, árusítás	219	157	394	37
Mg-i gépek javítása	406	303	397	496
Segítés ...				
mezőgazdasági munka	1044	920	961	923
házépítés	544	205	394	232
szerelés, javítás	232	161	201	167
vásárlás	283	222	304	193
gondozás, gyerekőrzés	1639	1148	1454	1252
takarítás	410	213	248	200
Főzés, mosogatás	22573	21644	21594	20953
Mosás, vasalás	10120	9210	9125	8023
Vásárlás	8894	8213	8152	7252
Takarítás	11181	10162	10273	9474
Gyerekgondozás, őrzés	14129	13015	14546	14273
Varrás, kötés	3050	2565	2652	2892
Javítás, szerelés	1363	648	1049	1088
Lakáskarbantartás	624	394	440	443

2.3.10. sz. táblázat

A fontosabb otthoni munkatevékenységek hossza 1992-ben és 1997-ben az egyéni jövedelem kvintiliseiben (összes megkérdezett, évente, perc)

	1992	1997
Állatgondozás		
1.	8332 ^{xxx}	7233 ^{xxx}
2.	10056	7993
3.	7929	6849
4.	7239	6770
5.	5128	2111
Kertészeti munka		
1.	8205 ^{xxx}	8566 ^{xxx}
2.	11788	10441
3.	9287	9525
4.	10893	10516
5.	7351	6059
Segítség mezőgazdasági munkában		
1.	2023	1436 ^{xxx}
2.	698	495
3.	905	836
4.	1127	788
5.	1241	763
Segítség gondozásban		
1.	1390 ^x	2300 ^{xx}
2.	1933	689
3.	1827	1042
4.	2148	1010
5.	901	1458
Főzés, mosogatás		
1.	25271 ^{xxx}	24310 ^{xxx}
2.	28877	28000
3.	24779	22771
4.	20096	18684
5.	14180	15833
Mosás, vasalás		
1.	11887 ^{xxx}	9173 ^{xxx}
2.	12294	9992
3.	11471	8029
4.	9110	8107
5.	6332	6425
Vásárlás		
1.	8768 ^{xxx}	6705 ^{xx}
2.	9400	6987
3.	9746	7567
4.	8799	7781
5.	7761	8312
Gondozás		
1.	15085 ^{xxx}	19283 ^{xxx}
2.	11152	13182
3.	13390	11392
4.	13658	15097
5.	17301	16580

2.3.11. sz. táblázat

A otthoni munkaidő hossza nem szerint 1997-ben (összes megkérdezett, évente, perc)

	Férfi	Nő	Összesen
N	1318	1530	2848
Állatgondozás	6869	4994	5862 ^{xxx}
Kertészet, szőlészet	9496	7756	8561 ^{xx}
Szántóföldi munka	1578	876	1201 ^{xx}
Szállítás, árusítás	75	4	37 ^{xxx}
Mg-i gépek javítása	1043	25	496 ^{xxx}
Segítés ...			
mezőgazdasági munka	1135	741	923 ^x
házépítés	490	9	232 ^{xxx}
szereles, javítás	361	1	167 ^{xxx}
vásárlás	144	234	193
gondozás, gyerekörzés	525	1880	1252 ^{xxx}
takarítás	65	317	200 ^{xxx}
Főzés, mosogatás	5194	34527	20953 ^{xxx}
Mosás, vasalás	1281	13841	8023 ^{xxx}
Vásárlás	4894	9246	7252 ^{xxx}
Takarítás	3436	14678	9474 ^{xxx}
Gyerekgondozás, örzés	9273	18580	14273 ^{xxx}
Varrás, kötés	453	4992	2892 ^{xxx}
Javítás, szereles	2256	82	1088 ^{xxx}
Lakáskarbantartás	934	20	443 ^{xxx}

2.3.12. sz. táblázat

A otthoni munkaidő hossza településtípus szerint 1997-ben (összes megkérdezett, évente, perc)

	Budapest	Egyéb város	Község	Összesen
N	550	1242	1056	2848
Állatgondozás	309	3837	11140	5862 ^{xxx}
Kertészet, szőlészet	1477	7584	13406	8561 ^{xx}
Szántóföldi munka	212	919	2048	1201 ^{xxxx}
Szállítás, árusítás	1	26	68	37 ^x
Mg-i gépek javítása	71	568	633	496 ^{xx}
Segítés ...				
mezőgazdasági munka	362	1121	982	923 ^{xx}
házépítés	106	229	300	232 ^{xxx}
szereles, javítás	174	182	147	167
vásárlás	191	157	234	193
gondozás, gyerekörzés	1604	1163	1174	1252
takarítás	241	238	134	200 ^{xxx}
Főzés, mosogatás	18398	21369	21794	20953 ^x
Mosás, vasalás	7557	8089	8189	8023
Vásárlás	9840	7188	5924	7252 ^{xxx}
Takarítás	9572	9397	9513	9474
Gyerekgondozás, örzés	11516	15894	13803	14273 ^x
Varrás, kötés	2632	2870	3053	2892
Javítás, szereles	651	1037	1376	1088 ^x
Lakáskarbantartás	406	504	389	443

2.3.13. sz. táblázat

A otthoni fontosabb munkatevékenységek hossza korcsoportok szerint 1997-ben (összes megkérdezett, évente, perc)

	30 év alatt	31-40 éves	41-50 éves	51 év felett	Összesen
N	767	475	516	1090	2848
Állatgondozás	2231	4830	4983	9279	5862 ^{xxx}
Kertészet, szőlészet	3793	8477	7920	12254	8561 ^{xxx}
Szántóföldi munka	946	1468	1198	1256	1201
Segítés ...					
mezőgazdasági munka	1080	1253	790	732	923
házépítés	393	281	291	69	232 ^{xxx}
gondozás, gyerekőrzés	1009	587	931	1866	1252 ^{xx}
Főzés, mosogatás	13174	22672	20784	25752	20953 ^{xxx}
Mosás, vasalás	6250	9394	8668	8367	8023 ^{xxx}
Vásárlás	5988	8303	7982	7285	7252 ^{xxx}
Takarítás	8376	9941	9341	10150	9454 ^x
Gyerekgondozás, őrzés	19164	32210	12942	3653	14273 ^{xxx}

2.3.14. sz. táblázat

A otthoni fontosabb munkatevékenységek hossza iskolai végzettség szerint 1997-ben (összes megkérdezett, évente, perc)

	6-7 oszt.	8 oszt.	Szm. képző	Közép- iskola	Főis- kola	Egye- tem	Összesen
N	268	956	607	596	169	128	2848
Állatgondozás	10834	7750	5698	2512	1244	705	5862 ^{xxx}
Kertészet, szőlészet	12890	9997	7883	5983	5384	6561	8561 ^{xx}
Szántóföldi munka	1144	1405	1621	830	379	1056	1201
Segítés ...							
mezőgazdasági munka	797	1183	1036	756	508	463	923
házépítés	214	204	344	247	155	87	232
gondozás, gyerekőrzés	1013	1378	1030	1294	1156	2809	1252
Főzés, mosogatás	24729	23730	16624	20683	18292	1411	20953 ^{xxx}
Mosás, vasalás	8987	8567	6785	8529	7307	6439	8023 ^{xx}
Vásárlás	5164	7227	6627	8352	8778	7883	7252 ^{xxx}
Takarítás	8708	10503	7756	10197	9628	7697	9454 ^{xxx}
Gyerekgondozás, őrzés	6061	12256	17439	18269	17833	13248	14273 ^{xxx}

2.3.15. sz. táblázat

A otthoni fontosabb munkatevékenységek hossza a háztartás összetétele szerint 1997-ben (összes megkérdezett, évente, perc)

	Egyszemélyes	Házaspár	Nukleáris család	Egy szülő gyerekkel	Egyéb	Összesen
N	261	539	1142	181	725	2848
Állatgondozás	4392	7191	5725	3575	6187	5862 ^{xxx}
Kertészet, szőlészet	6867	12123	8328	7038	7272	8561 ^{xxx}
Szántóföldi munka	963	1113	1310	75	1460	1201
Segítés ...						
mezőgazdasági munka	973	892	1029	386	895	923
házépítés	131	143	379	100	137	232 ^{xxx}
gondozás, gyerekőrzés	2276	1286	1259	1043	901	1252
Főzés, mosogatás	24313	23083	19731	22654	19658	20953 ^{xx}
Mosás, vasalás	8867	8070	7703	9086	7934	8023
Vásárlás	8077	7481	7161	8476	6544	7252 ^{xx}
Takarítás	11697	9496	8971	11185	9021	9454 ^{xx}
Gyerekgondozás, őrzés	1933	726	25559	14936	10790	14273 ^{xxx}

2.3.16. sz. táblázat

A otthoni fontosabb munkatevékenységek hossza gazdasági aktivitás szerint 1997-ben (összes megkérdezett, évente, perc)

	Alkalmazott	Vállalkozó	Nyugdíjas	Rokk. nyugdíjas	Gyes, htb.	Tanuló	Munkanélküli	Eltartott	Összesen
N	992	124	823	225	179	235	145	125	2848
Állatgondozás	3553	2307	9505	7740	6383	846	6348	8545	5862 ^{xxx}
Kertészet, szőlészet	7189	4340	12784	8736	7576	2868	6304	10249	8561 ^{xxx}
Szántóföldi munka	1456	2015	1076	1189	1034	375	1035	1202	1201
Segítés ...									
mezőgazdasági munka	939	717	705	856	493	703	2475	1785	923 ^{xxx}
házépítés	277	210	41	147	131	409	478	826	232 ^{xxx}
gondozás, gyerekőrzés	963	644	1708	1717	645	871	943	2260	1252
Főzés, mosogatás	17101	10330	26797	21960	44314	6807	16921	19608	20953 ^{xxx}
Mosás, vasalás	7534	4084	8759	6882	21311	3203	5400	5786	8023 ^{xxx}
Vásárlás	7084	6924	7540	6704	12434	4218	7455	5604	7252 ^{xxx}
Takarítás	8460	6167	10492	9345	17270	6998	7091	10625	9454 ^{xxx}
Gyerekgondozás, őrzés	16650	11430	3510	8704	67441	3370	21352	15728	14273 ^{xxx}

2.3.17. sz. táblázat

A otthoni fontosabb munkatevékenységek hossza a háztartás egy főre jutó éves összes jövedelem kvintilisei szerint 1997-ben (összes megkérdezett, évente, perc)

	1.	2.	3.	4.	5.	Összesen
N	515	543	532	546	538	2848
Állatgondozás	6294	5785	7490	7010	2804	5862 ^{xxx}
Kertészet, szőlészet	7483	8833	9303	9615	7776	8561 ^{xxx}
Szántóföldi munka	917	1237	1239	1438	1079	1201
Segítés ...						
mezőgazdasági munka	1851	985	678	614	740	923 ^{xxx}
házépítés	411	233	237	128	208	232
gondozás, gyerekőrzés	1211	1156	910	1345	1498	1252
Főzés, mosogatás	21337	20682	23129	22437	17935	20953 ^{xx}
Mosás, vasalás	8998	7981	7759	8031	7188	8023
Vásárlás	6970	5944	7105	7926	8210	7252 ^{xxx}
Takarítás	9938	9426	9724	9906	8706	9454
Gyerekgondozás, őrzés	29942	17087	9618	8756	6685	14273 ^{xxx}

2.3.18. sz. táblázat

A otthoni fontosabb munkatevékenységek hossza foglalkozás szerint 1997-ben (munkahelyel rendelkezők, évente, perc)

	Vezető	Vállal- kozó	Értelmi- ségi	Alkal- mazott	Szak- munkás	Bet. segéd- munkás	Össze- sen
N	111	129	127	178	360	315	1222
Állatgondozás	857	2413	957	2893	3978	5963	3568
Kertészet, szőlészet	6347	4609	3928	6085	8426	7998	6913
Szántóföldi munka	1012	2008	121	717	1647	2389	1524
Segítés ...							
kiszármazási munka	906	686	441	1001	1102	803	879
házépítés	122	197	39	127	430	259	249
gondozás, gyerekőrzés	1269	616	1566	1828	904	892	1107
Főzés, mosogatás	14483	11337	19742	24398	13099	22744	17941
Mosás, vasalás	7550	4375	9466	12044	5878	9375	8044
Vásárlás	7445	6911	8754	8460	6134	7676	7366
Takarítás	7269	6379	10191	11972	6681	10217	8752
Gyerekgondozás, őrzés	19755	10851	20994	24564	19699	16884	18872

2.3.19. sz. táblázat

A otthoni fontosabb munkatevékenységek hossza a főmunkahelyi jövedelem kvintilisei szerint 1997-ben (munkahellyel rendelkezők, évente, perc)

	1.	2.	3.	4.	5.	Összesen
N	248	241	245	244	244	1222
Állatgondozás	5397	4481	5037	2667	870	3693
Kertészet, szőlészet	5870	7996	10295	6603	4632	7078
Szántóföldi munka	580	2464	1934	1253	650	1371
Segítés ...						
mezőgazdasági munka	1094	993	894	944	700	926
házépítés	126	298	220	490	254	277
gondozás, gyerekőrzés	711	675	1212	921	1338	971
Főzés, mosogatás	22792	19260	17311	15973	12009	17841
Mosás, vasalás	10023	8819	7631	6416	5216	7625
Vásárlás	7175	7325	6895	7079	8168	7323
Takarítás	10914	9341	8595	7368	7096	8666
Gyerekgondozás, őrzés	23351	15663	16989	15595	10888	16503

2.3.20. sz. táblázat

Az éves összes munkaidő hossza és összetétele 1992, 1993, 1994 és 1997-ben (összes megkérdezett, évente, ezer perc, illetve %)

	1992	1993	1994	1997
N	4258	4454	4610	2848
Éves összes munkaidő	165	150	153	139
Jövedelemszerző munka	31,6	30,0	29,9	28,5
Háztartási munka	51,8	52,5	52,2	54,4
Munkacsere, segítség	2,8	2,3	2,8	2,7
Kisgazdasági munka	13,8	15,2	15,1	14,4
Összesen	100	100	100	100

2.3.21. sz. táblázat

Az összes munkaidő és részeinek hossza nem szerint 1997-ben (összes megkérdezett, évente, ezer perc)

	Férfi	Nő	Összesen
N	1318	1530	2848
Összes munkaidő	117	158	139 ^{xxx}
Jövedelemszerző munka	68	45	56 ^{xxx}
Háztartási munka	28	96	64 ^{xxx}
Kisgazdasági munka	19	14	16
Munkacsere, segítség	2,7	3,2	3,0

2.3.22. sz. táblázat

Az összes munkaidő és részeinek hossza településtípus szerint 1997-ben (összes megkérdezett, évente, ezer perc)

	Budapest	Egyéb város	Község	Összesen
N	550	1242	1056	2848
Összes munkaidő	132	140	142	139
Jövedelemszerző munka	66	56	46	5 ^{xx}
Háztartási munka	61	66	64	64
Kisgazdasági munka	2	13	27	16 ^{xxx}
Munkacsere, segítség	2,7	3,1	3,0	3,0

2.3.23. sz. táblázat

Az összes munkaidő és részeinek hossza korcsoport szerint 1997-ben (összes megkérdezett, évente, ezer perc)

	30 év alatt	31-40 éves	41-50 éves	51 év felett	Összesen
N	767	475	516	1090	2848
Összes munkaidő	125	204	170	106	139 ^{xxx}
Jövedelemszerző munka	59	96	89	20	56 ^{xxx}
Háztartási munka	55	89	64	60	64 ^{xxx}
Kisgazdasági munka	8	16	15	23	16 ^{xxx}
Munkacsere, segítség	3,2	3,0	2,7	2,9	3,0

2.3.24. sz. táblázat

Az összes munkaidő és részeinek hossza iskolai végzettség szerint 1997-ben (összes megkérdezett, évente, ezer perc)

	6-7 oszt.	8 oszt.	Szm. képző	Középiskola	Főiskola	Egyetem	Összesen
N	268	456	607	596	169	128	2848
Összes munkaidő	88	121	162	164	169	162	139 ^{xx}
Jövedelemszerző munka	35	32	82	81	83	95	56 ^{xxx}
Háztartási munka	58	67	60	70	66	53	64 ^{xx}
Kisgazdasági munka	25	20	16	10	8	9	16 ^{xxx}
Munkacsere, segítség	2.1	3.2	3.1	3.2	2.6	4.0	3.0

2.3.25. sz. táblázat

Az összes munkaidő és részeinek hossza háztartásösszetétel szerint 1997-ben (összes megkérdezett, évente, ezer perc)

	Egyszemélyes	Házaspár	Nukleáris család	Egy szülő gyerekekkel	Egyéb	Összesen
N	261	539	1142	181	725	2848
Összes munkaidő	103	113	164	143	129	139 ^{xxx}
Jövedelemszerző munka	27	38	71	61	54	56 ^{xxx}
Háztartási munka	60	54	74	69	58	64 ^{xxx}
Kisgazdasági munka	13	21	16	11	15	16 ^{xxx}
Munkacsere, segítség	3,8	2,6	3,5	2,1	2,4	3,0

2.3.26. sz. táblázat

Az összes munkaidő és részeinek hossza gazdasági aktivitás szerint 1997-ben (összes megkérdezett, évente, ezer perc)

	Alkalmazott	Vállalkozó	Nyugdíjas	Rokk. nyugdíjas	Gyes, htb.	Tanuló	Munkanél.	Eltartott	Összesen
N	992	124	823	225	179	235	145	125	2848
Összes munkaidő	212	181	96	80	188	35	94	90	139 ^{xxx}
Jövedelemszerző munka	135	125	7	1	2	2	12	2	56
Háztartási munka	61	43	62	58	169	26	62	61	64 ^{xxx}
Kisgazdasági munka	13	10	24	18	15	5	15	21	16 ^{xxx}
Munkacsere, segítség	2,9	2,2	2,7	2,9	2,0	3,0	4,8	5,1	3,0

2.3.27. sz. táblázat

Az összes munkaidő és részeinek hossza a háztartás egy főre jutó jövedelem kvintilisei szerint 1997-ben (összes megkérdezett, évente, ezer perc)

	1.	2.	3.	4.	5.	Összesen
N	515	543	532	546	538	2848
Összes munkaidő	141	136	129	134	155	139 ^{xxx}
Jövedelemszerző munka	39	51	46	51	88	56 ^{xxx}
Háztartási munka	83	65	62	62	52	64 ^{xxx}
Kisgazdasági munka	15	16	18	19	12	16 ^{xxx}
Munkacsere, segítség	4,1	3,0	2,2	2,5	3,2	3,0 ^x

2.3.28. sz. táblázat

Az összes munkaidő és részeinek hossza a longitudinális szegénység szerint 1997-ben (összes megkérdezett, évente, ezer perc)

	0	1	2	3	4	Összesen
N						
Összes munkaidő	151	116	121	129	119	139 ^{xxx}
Jövedelemszerző munka	68	35	36	53	16	56 ^{xxx}
Háztartási munka	64	64	67	60	77	64
Kisgazdasági munka	17	13	16	12	21	16 ^{xx}
Munkacsere, segítség	2,6	3,2	3,3	4,6	4,5	3,0 ^x

2.3.29. sz. táblázat

Az összes munkaidő és részeinek hossza foglalkozáscsoport szerint 1997-ben (munkahellyel rendelkezők, évente, ezer perc)

	Vezető	Vállal- kozó	Értelmi- ségi	Alkal- mazott	Szak- munkás	Bet.- segéd- munkás	Összesen
N	111	129	127	178	360	315	1221
Összes munkaidő	211	177	196	224	206	219	198 ^{xx}
Jövedelemszerző mun.	137	121	116	126	131	126	121
Háztartási munka	61	45	71	85	56	72	62 ^{xx}
Kisgazdasági munka	9	10	5	10	15	17	13 ^{xx}
Munkacsere, segítség	3.4	2.1	2.7	3.5	3.2	2.5	3

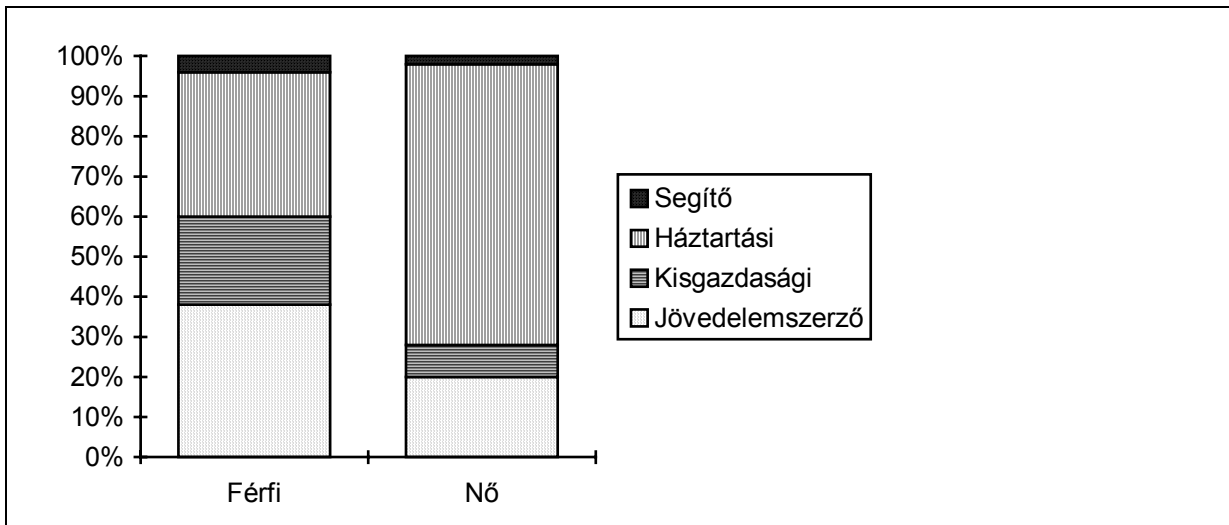
2.3.30. sz. táblázat

Az összes munkaidő és részeinek hossza a főmunkahelyi jövedelem kvintilisei szerint 1997-ben (munkahellyel rendelkezők, évente, ezer perc)

	1.	2.	3.	4.	5.	Összesen
N	248	241	245	244	244	1222
Összes munkaidő	174	207	212	206	193	198 ^{xx}
Jövedelemszerző munka	81	124	129	135	136	121 ^{xx}
Háztartási munka	79	64	62	57	48	62 ^{xx}
Kisgazdasági munka	12	16	18	12	7	13 ^x
Munkacsere, segítség	2.5	2.6	3.2	3.0	3.1	3

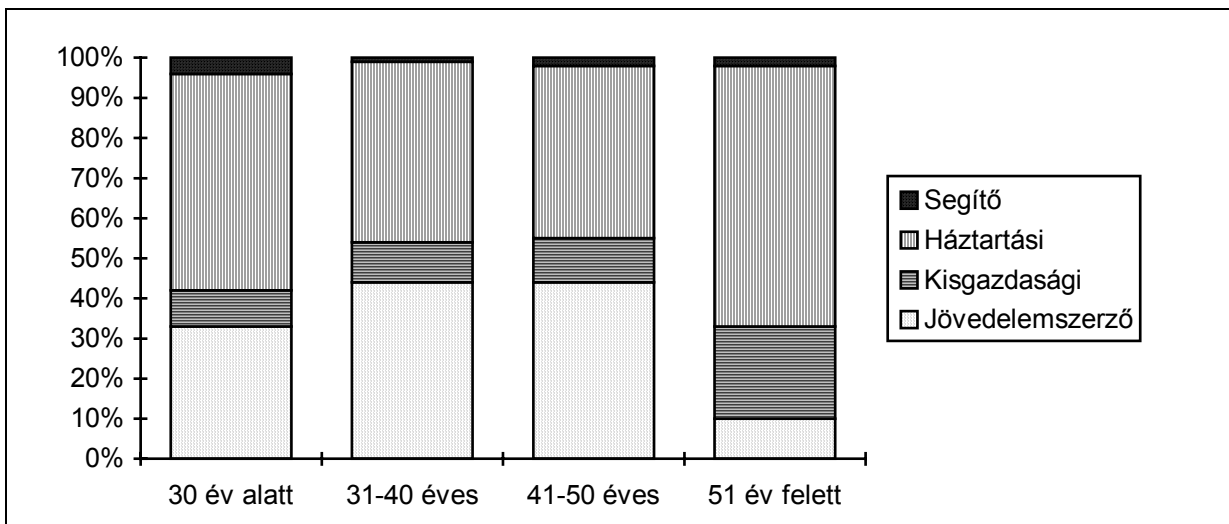
2.3.1. sz. ábra

A munkaidő szerkezete nemek szerint 1997-ben (%)

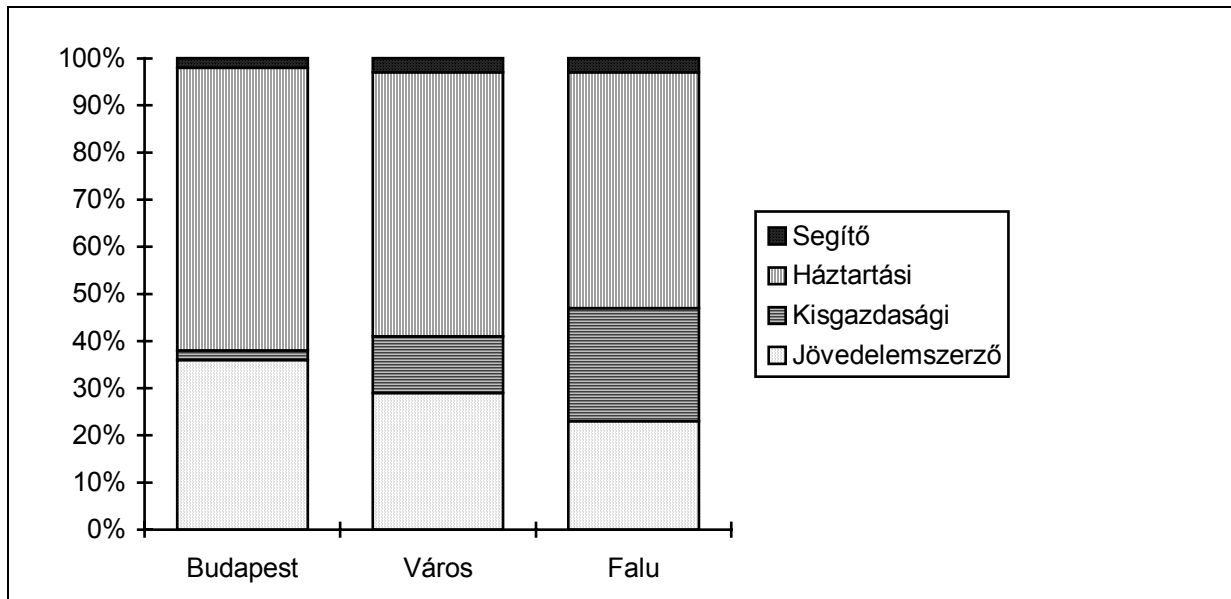
2.3.2. sz. ábra

A munkaidő szerkezete korcsoport szerint 1997-ben (%)

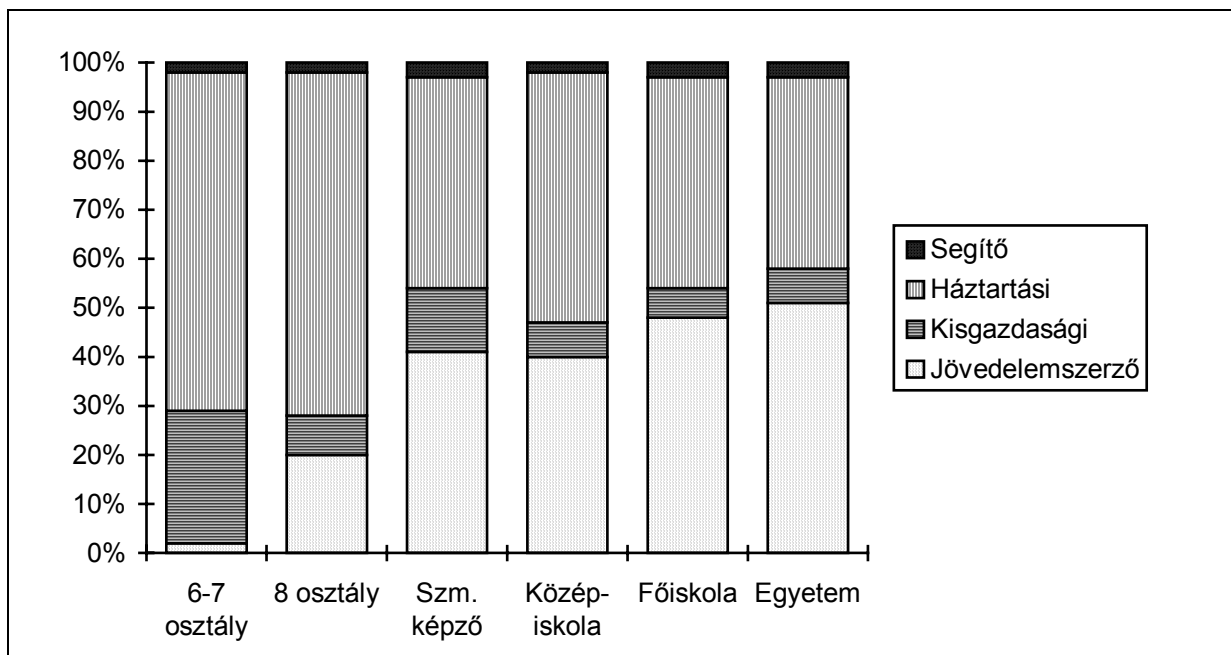
2.3.3. sz. ábra

A munkaidő szerkezete lakóhely szerint 1997-ben (%)

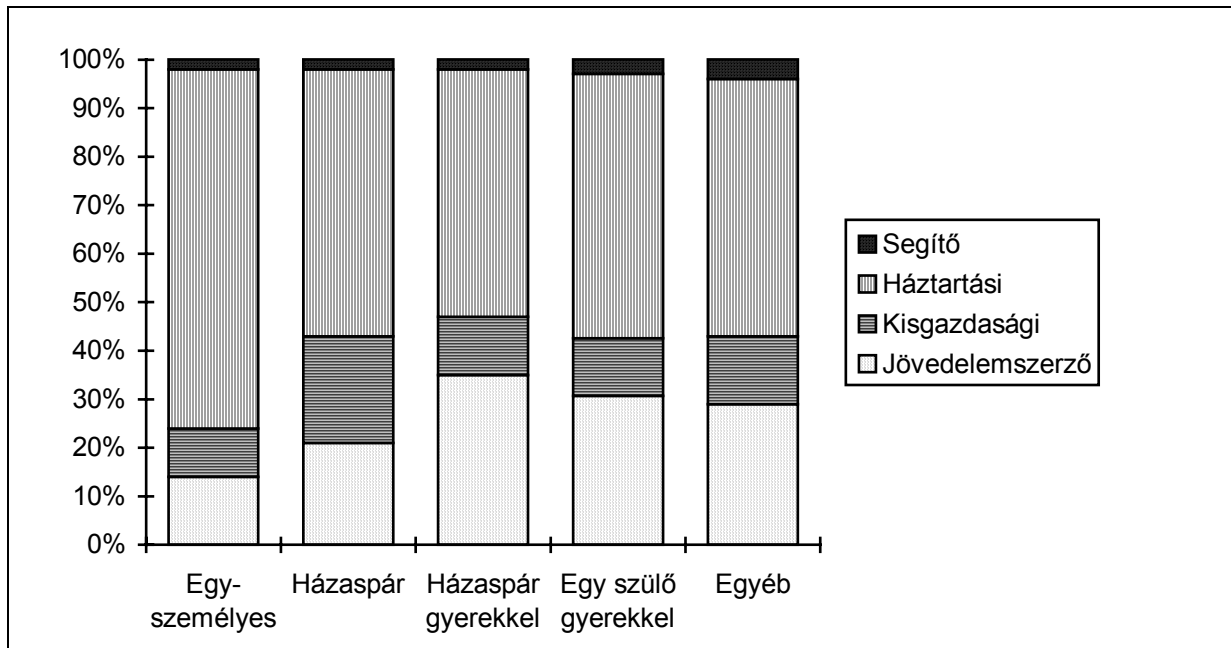
2.3.4. sz. ábra

A munkaidő szerkezete iskolai végzettség szerint 1997-ben (%)

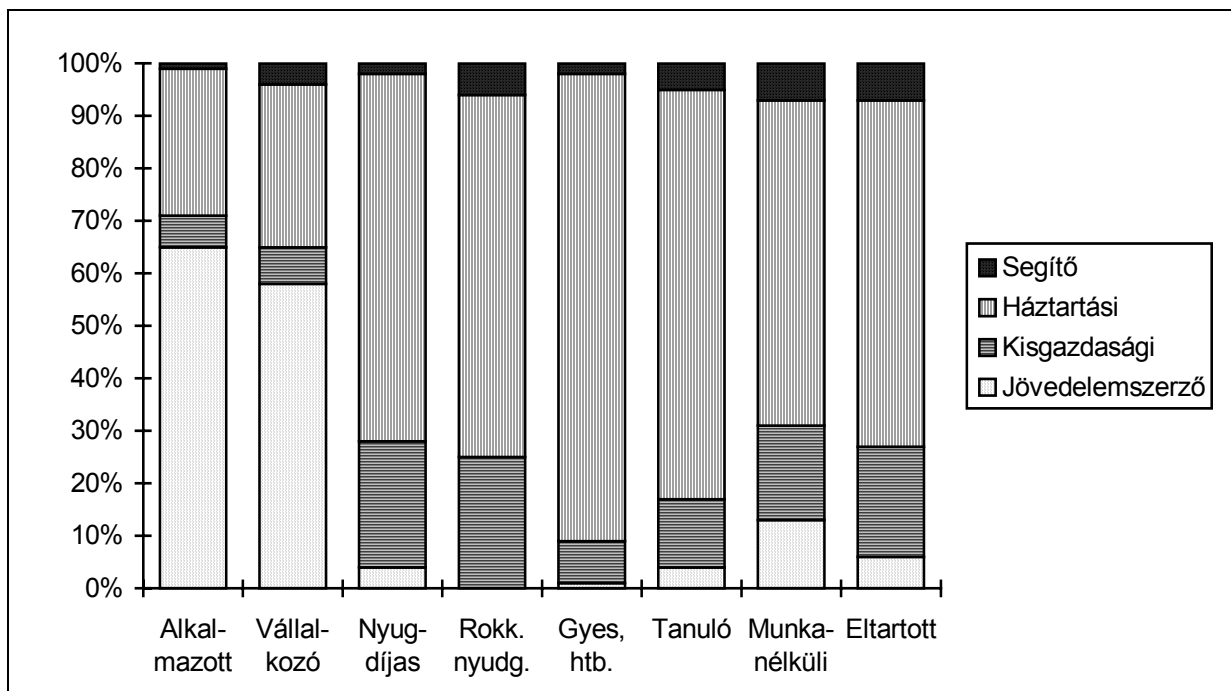
2.3.5. sz. ábra

A munkaidő szerkezete a háztartás szerkezete szerint 1997-ben (%)

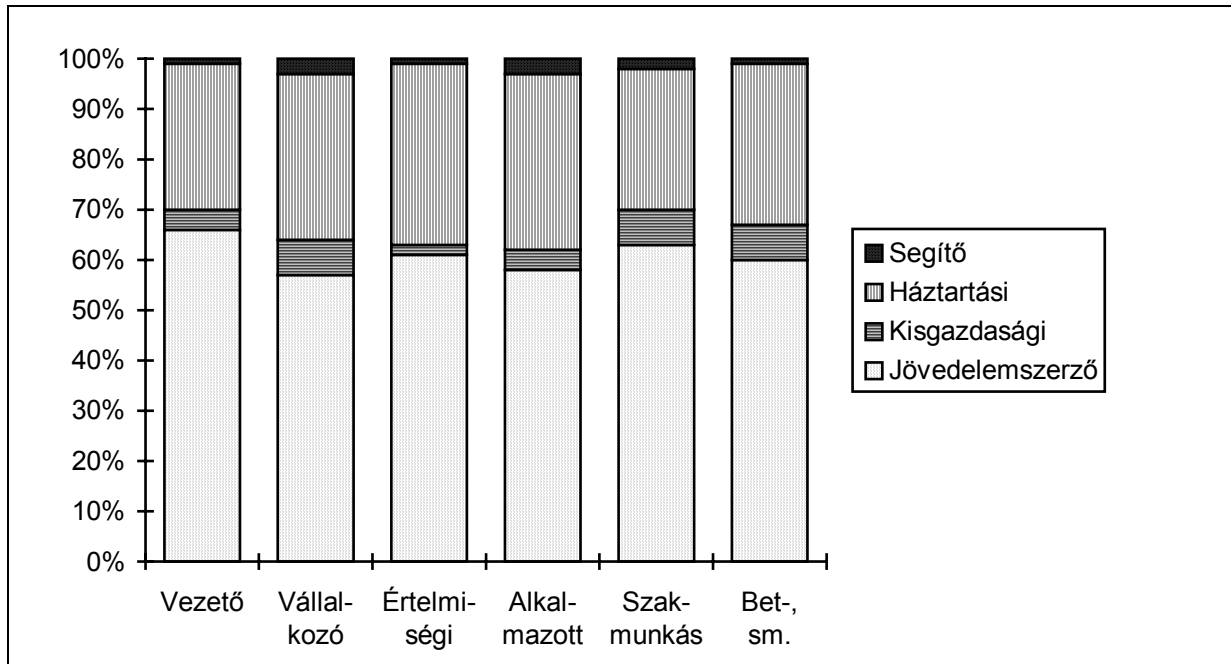
2.3.6. sz. ábra

A munkaidő szerkezete gazdasági aktivitás szerint 1997-ben (%)

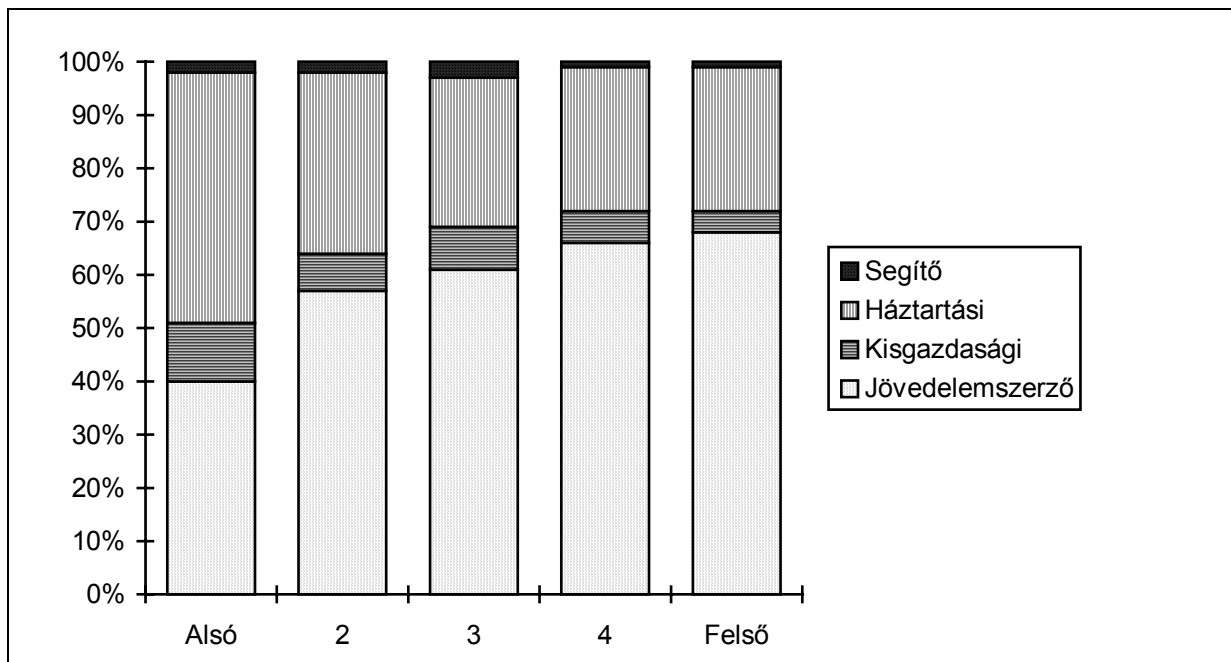
2.3.7. sz. ábra

A munkaidő szerkezete foglalkozáscsoport szerint 1997-ben (munkahellyel rendelkezők, %)

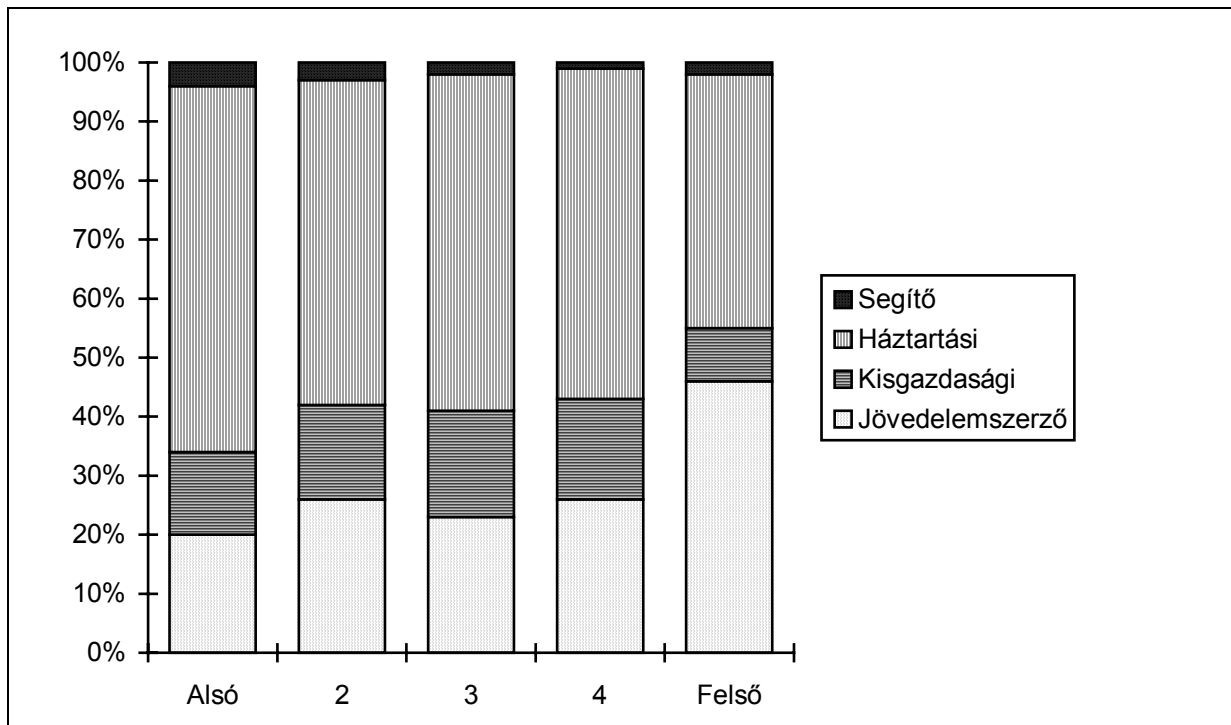
2.3.8. sz. ábra

A munkaidő szerkezete a főmunkahelyi jövedelem kvintilisei szerint 1997-ben (munkahellyel rendelkezők, %)

2.3.9. sz. ábra

A munkaidő szerkezete az egy főre jutó jövedelem kvintilisei szerint 1997-ben (%)

2.4. Mezőgazdasági kistermelés (Szép Katalin)

2.4.1. Bevezetés

A KSH legutóbbi, 1994. évi teljes körű összeírása szerint Magyarországon 1,2 millió egyéni gazdaság foglalkozott mezőgazdasági termeléssel. Ha ehhez hozzászámítjuk még azokat a háztartásokat is, melyek ugyan hasonló tevékenységet folytatnak, de nem érik el a gazdaság küszöbértékét, akkor azt mondhatjuk, hogy az ország lakosságának több mint fele érintett a mezőgazdasági termelésben. Ezeknek a gazdaságoknak mintegy 80%-a döntően önellátásra termel, s legfeljebb a felesleget értékesíti. Ugyanakkor ezek, a jellemzően részidős gazdaságok nagy számuk miatt jelentős termelési potenciállal rendelkeznek (sertésállomány harmada, baromfiállomány fele, zöldség és gyümölcsstermelés jelentős hányada). Kérdéses, hogy az agrárpolitikának foglalkozni kell-e ezekkel a gazdaságokkal? Vitathatatlan azonban, hogy a társadalmi, vidékfejlesztési, szociális kérdések kezeléséhez ezen kisgazdaságok ismerete elengedhetetlen.

Az MHP megkérdezettek köre és kérdőív jellege miatt kiváló lehetőséget kínál a jelenség vizsgálatára. A jelentés első részében az MHP 1997. évi adatai alapján jellemezzük ezeket a háztartásokat. A kérdőívek kezdettől fogva (1992 óta) ugyanilyen szerkezetben tartalmazzák a kisgazdaságra vonatkozó kérdéseket, így lehetőség van arra, hogy a gazdálkodó háztartások sorsát is nyomon kövessük. Ezt mutatjuk be a fejezet második részében.

2.4.2. Háztartások kisgazdaságai 1997-ben³⁶

A háztartások 52%-a folytatott kistermelő tevékenységet 1997-ben. Tipikusnak tekinthető a növénytermesztés és állattartás együttes végzése, azaz a vegyes gazdaság (háztartások 31%-a). Maga a növénytermesztés nem jelent akkora lekötöttséget és nagyobb városok peremkerületében, esetleg más helység határában is folytatható (háztartások 17%-a). A kizárólag állattartással foglalkozók jelentik a legkisebb csoportot, ide a háztartások közel 4%-a tartozik.

A gazdálkodás lehetősége természetesen a *lakóhely* urbanizáltságától is függ. Városok belterületén az állattartás nem engedélyezett, távolabbi kisgazdaságban a folyamatos állatgondozás nem megoldható. A kisgazdaságba való rendszeres utazgatás idő- és költségigényes.

Míg országos átlagban a háztartások közel 20%-a lakik Budapesten, a nem gazdálkodóknál ez az arány 36%, a vegyes gazdaságok működtetőinek csak 1%-a lakik itt (2.4.1. sz. táblázat). A községi, tanyasi háztartásoknál természetesen fordított a helyzet, a gazdálkodók jellemzően ezeken a településeken laknak. Országosan a háztartások 39%-a lakik községben vagy tanyán, de a vegyes gazdaságot működtető háztartások 74%-a ezeken a településeken él. A csak növénytermesztők település típus szerinti megoszlása a nem és a vegyes gazdálkodók adatai középértéke körül szóródik.

Az állattartás jellemzően rendszeres jelenlétet, gondoskodást igényel. Ezt a számok is tükrözik: a csak állattartással foglalkozó háztartások 92%-ában, a vegyes gazdaságok háztartásainak 85%-ában van állandóan otthontartózkodó családtag (nyugdíjas, gyese, gyeden lévő, háztartásbeli, munkanélküli, segítő családtag). A csak növénytermesztőknél ez az arány jóval alacsonyabb, 66% és pontosan megegyezik a nem gazdálkodók megfelelő adatával. Ez azt mutatja, hogy a növénytermesztési munkát jobban, rugalmasabban hozzá lehet igazítani más tevékenységekhez.

³⁶ Az adatok nem a feldolgozott kérdőívek számát, hanem súlyozott eredményeit tükrözik. Így, ha számokban nem is, de arányaikban a társadalom szerkezetét mutatják. A fejezetben a B súlyt használtuk.

A kisgazdaság működtetése nemcsak annak lehetőségétől, hanem szükségességétől is függ. A városi környezetben nagyobb a munkavállalási lehetőség, magasabbak a fizetések. A kisgazdasági munkának *jövedelemkiegészítő*, *jövedelempótló* szerepe is van. A háztartásokat egy főre jutó összjövedelmük³⁷ szerint sorba rendezzük, és 5 egyenlő számosságú csoportra bontjuk. 1 jelöli a népesség legszegényebb ötödét, 5 a leggazdagabbat.

A nem gazdálkodók és a csak növénytermesztők átlagosnál (20%) nagyobb százaléka, mintegy negyede tartozik a legmagasabb jövedelemkategóriába, és átlagosnál kisebb százaléka az alacsony jövedelmű (2.4.2. sz. táblázat). Az állattartók és a vegyes gazdálkodók jövedelem szerinti eloszlása még szélsőségesebb de ellenkező irányban, mindössze 5 illetve 10%-uk tartozik a legmagasabb jövedelemkategóriába, és az átlagosnál nagyobb a szerepük az alacsonyabb jövedelműek³⁸ között. A táblázat alátámasztja a kisgazdaság és a jövedelem közti összefüggés létét, de azt is megmutatja, hogy a kisgazdaság nem képes a különbségeket kompenzálni.

A jövedelemkülönbségek egy részét a településtípushoz kötődő bérkülönbségek okozzák. Ezért a háztartásokból kiszűrve a fővárosi és megyeszékhelyi háztartásokat is megvizsgáljuk a megoszlást (2.4.3. sz. táblázat). A városi, községi és tanyasi háztartások összessége és ezen belül a nem gazdálkodók és a csak növénytermesztők jövedelemkvintilisek szerinti megoszlása megváltozik, az alacsonyabb kategóriák felé tolódik el. A nem gazdálkodók körében jelentősebbé válik a legalacsonyabb jövedelműek aránya, akik vagyoni helyzetük (ház, kert, föld hiánya) vagy egyéb körülmények miatt nem gazdálkodnak.

Valójában milyen szerepet is játszik a háztartások összjövedelmében a kisgazdasági jövedelem?

A kisgazdasági jövedelem két részből tevődik össze, a saját termelésből való fogyasztásból, ami tulajdonképpen nem pénzbeni jövedelem, hanem kiadás-helyettesítés, a másik a megtermelt termékek eladásából származó bevétel.

A gazdálkodó háztartásokra (N=702) szűkítve a vizsgálatot³⁹ (2.4.4. sz. táblázat), a háztartások felében a kistermelésből származó összes jövedelem (bevétel + kiadás-helyettesítés) nem éri el az összjövedelem 4%-át, és mindössze 25%-uknál haladja meg a 9,5%-ot. Ezek a számok összhangban vannak a jövedelemkvintilisek alapján mutatott képpel. Azokban a háztartásokban, ahol a háztartás tagjai közül legalább egynek van főfoglalkozású munkahelye (422 háztartás), a kisgazdasági jövedelmet a főmunkahelyihez is viszonyíthatjuk, hiszen mindkettő munkából származó jövedelem. A kisgazdasági jövedelem a főmunkahelyi százalékában az ilyen háztartások felében nem haladja meg a 8,2%-ot, de a háztartások negyedében magasabb, mint 21,8%. A gazdálkodó háztartások ugyanis döntő hányadban csak saját fogyasztásra termelnek. Ismét az összes gazdálkodó háztartást vizsgálva, csak minden negyedik háztartásnak van pénzbevétele a termékértékesítésből, de minden nyolcadiknál ez a bevétel meghaladja a kisgazdasági fogyasztásból való kiadás-helyettesítés értékét.

A saját fogyasztási célú termelés mértéke az ételmezési célú kiadásokhoz viszonyítva ítélni lehet. A növénytermesztő és az állattartó gazdaságokban ez az arány nem jelentős, mindössze a háztartások egynegyedében haladja meg a 12%-ot. A vegyes gazdálkodást folytató háztartásokban viszont a saját termelésből való fogyasztás miatti kiadás-helyettesítés értéke már a háztartások felében meghaladja a 16%-ot és negyedében a 38%-ot. Ezekben a háztartásokban ez már alapvető jelentőségű ételmezési forrás (és ez a típus adja a gazdálkodók 60%-át!).

³⁷ Az összjövedelem a háztartás minden jövedelmét, közte a kisgazdasági eladások és a saját fogyasztás értékét is tartalmazza.

³⁸ A csak állatot tartók a gazdálkodók speciális körét, kis százalékát jelentik. Ezek a háztartások jellemzően kis létszámúak.

³⁹ Háztartásonként kiszámítottuk a megfelelő jövedelemarányokat, majd a kapott értékek nagysága szerint rendeztük a háztartásokat. Így olvashatók le a táblázatban és szöveges értékelésben is szereplő kvartilis értékek.

A kistermelésből származó eredmények áttekintése után nézzük meg, milyen *időráfordítással*⁴⁰ érik el a háztartások ezt az eredményt!

A kisgazdasági munkaidő természetesen a vegyes gazdaságoknál a legnagyobb, a háztartások felében dolgoznak a kisgazdaságban heti 16 óránál, negyedükben pedig még 30 óránál is többet (2.4.5. sz. táblázat). A házimunka nagymértékű stabilitást mutat, a kisgazdaságtól független jellemző. A főmunkaidő – bár alapvetően attól függ, hogy hány kereső van a családban –, némileg alacsonyabb a gazdálkodó háztartásokban. A vegyes gazdálkodást folytató háztartások felében legfeljebb 53 munkaórát, míg a nem gazdálkodókéban 65 munkaórát meghaladóan dolgoznak a főmunkahelyen. A felső kvartilis értékében nincs lényeges eltérés, azaz a háztartások azon negyedébe, ahol a főmunkahelyen a legtöbbet dolgoznak, minden csoportba azok a háztartások tartoznak, ahol ez a munkaidő 90-96 óránál több. Érdekes a főzési idő vizsgálata, hiszen ez a kisgazdasági termékek feldolgozását is magába foglalja. A gazdálkodást folytató háztartásokban teljesen egyöntetűen a háztartások felében heti 12 óránál többet főznek, minden negyedik ilyen háztartásban 18 óránál is többet. A nem gazdálkodóknál a megfelelő számok 9 illetve 14 óra. Ez a feldolgozott élelmiszerek vásárlására, vagy háztartáson kívüli étkezések gyakoribb előfordulására utal.

A munkaidőterhek tehát hasonlóak a különböző háztartásokban, de a kisgazdasági munka valóban munkatöbbletként jelentkezik. Valóban versenyképes lenne a főmunkahellyel, vagy csak egyéb jövedelemforrás hiányában folytatják ezt a tevékenységet? Erre kaphatunk választ az egy munkaóra jutó jövedelem összehasonlításával.

A főmunkahelyi órabérekéből kirajzolódó kép összhangban van az összjövedelem alapján nyerttel, azaz a csak növénytermesztők és a nem gazdálkodók jövedelemhelyzete hasonló, a vegyes gazdálkodóké elmarad mögöttük: a nem gazdálkodó háztartások felében a főmunkahelyi órabér 130 Ft felett van, a vegyes gazdálkodást folytató háztartások felében nem éri el a 112 Ft-os órabért (2.4.6. sz. táblázat). A kisgazdasági óránkénti jövedelem kvartilis értékei minden esetben alatta vannak a főmunkahelyinek: például a vegyes gazdálkodást folytató háztartások felében a kisgazdasági óránkénti jövedelem 44 Ft alatt van, míg (a főmunkahelyi jövedelemmel is és vegyes kisgazdasággal is rendelkező háztartások felében) a főmunkahelyi órabér 111 Ft felett van. Tulajdonképpen csak a háztartások legmagasabb kisgazdasági jövedelemmel rendelkező 25%-ában tekinthető versenyképesnek a kisgazdasági munka a főmunkahellyel. A kistermelők fele kisgazdasági munkájával csak elenyésző mértékű „órabérre” tesz szert. Az egyes háztartásokhoz tartozó főmunkahelyi és kisgazdasági órabér között nem sikerült korrelációs kapcsolatot kimutatni.

2.4.3. A kisgazdaságok sorsa 1992 és 1997 között

Az MHP lehetőséget ad a háztartások sorsának vizsgálatára a kilencvenes években. Ez alkalommal azokkal a háztartásokkal foglalkozunk, akik mind a 6 hullámban jelen voltak. Súlyozást nem végzünk, hiszen a súlyok évről évre változtak. Az eredmények tehát nem az egész lakosságot, csak a végig adatot szolgáltatató háztartásokat jellemzik.

A 2.4.7. sz. táblázatból látható, hogy a teljes időszak két végpontját összehasonlítva, a két legnépesebb csoport a nem gazdálkodóké és a vegyes gazdálkodóké. Közülük a legtöbben 1992 és 1997 között megtartották eredeti pozícióikat (v.ö. diagonális számai). 1992-ben a háztartások 16%-a termesztett növényt, 97-ig ezen háztartások 40%-a abbahagyta a gazdálkodást, 17%-uk viszont vegyes gazdálkodásra tért át. A vegyes gazdálkodók körébe 1992-ben a háztartások 29%-a tartozott, 1997-ig 16%-uk hagyott fel a

⁴⁰ A kisgazdasági időráfordítás az állatgondozási, kertészeti, szőlészeti és szántóföldi munkákat valamint szállítást, eladást, javítást, szerelést foglal magában. A házimunka a főzési, mosogatási, mosás, vasalási, vásárlás, takarítás, gyerekfelügyelet, varrás, kötés, háztartási gép javítás, szerelés, lakáskarbantartás munkákat foglalja magába. Személyenként a munkavégzés gyakoriságát szoroztuk az alkalmankénti idővel. A kiugróan magas óraszámokat az ésszerűség korlátai közé szorítottuk. A munkaidőt a háztartás tagjaira összegeztük.

kistermeléssel, 14%-uk csak az állattartást, 4%-uk csak a növénytermesztést adta fel. A kilépőket nem tudták pótolni azok a háztartások, akik ezen évek alatt kezdtek gazdálkodni. A 6 év alatt tehát a nem gazdálkodók száma nőtt, az állattartóké és vegyes gazdálkodóké csökkent.

Ha nemcsak a kezdő és végpontot hasonlítjuk össze, hanem minden év adatát figyelembe vesszük, egy olyan kategória is keletkezik, akik egyes években gazdálkodnak, más években nem, de nem egyértelmű a tendencia. Ezt a típust a továbbiakban ingadozóknak nevezzük. Ennek megfelelően a háztartások 33%-a (451 háztartás) egyáltalán nem gazdálkodott a 6 év alatt, 6%-uk (86 háztartás) elkezdett gazdálkodni, 10%-uk (138 háztartás) abbahagyta a gazdálkodást, 30%-uk (423 háztartás) végig gazdálkodott, a többi 21%-uk ingadozott.

A gazdálkodni kezdők több mint 70%-a községi és városi lakos. A gazdálkodást felhagyók 60%-a is itt lakik, azonban itt mégis magasabb a megyeszékhelyi és fővárosi lakosok aránya. Ez azt jelenti, hogy az urbanizált településeken csökken elsősorban a kistermelő háztartások száma.

Valójában a gazdálkodás sorsának magyarázata meghaladná a jelentés kereteit, de azért megnéztük, hogy a gazdálkodás sorsának változása együtt járt-e lényeges relatív jövedelemváltozással. A háztartás egy főre jutó jövedelme alapján (minden év aktuális súlyát figyelembe véve) jövedelemkvintilisekbe soroltuk be az egyes háztartásokat. A jövedelemváltozást a kvintilisekhez tartozás változásával mérjük (2.4.8. sz. táblázat).

Minden kategóriában legnagyobb azon háztartások aránya, akik a hat év alatt hol feljebb hol lejjebb kerültek a sorrendben, viszonylag kevés az egyértelmű tendencia⁴¹. Mégis szembeűnő, hogy a végig gazdálkodók körében a legmagasabb a relatíve csökkenő jövedelem-besorolású háztartások aránya. A javuló jövedelem-besorolásúak viszont a gazdálkodni kezdőknél vannak a legtöbben. Úgy tűnik tehát, hogy a gazdálkodás csökkenő mértékű jövedelemforrást jelent, de azért többletjövedelemhez juttatja a családokat.

A jövedelmek időbeni alakulását más módszerrel is megvizsgáltuk. Az egyes jövedelemtégeket illetően minden egyes háztartásra kiszámítottuk a 6 év alatti lineáris trend meredekségét, és ezt, az évi átlagos növekedést (forint értékben) viszonyítottuk az 1992 évi tényadathoz (2.4.9. sz. táblázat). Így kaptuk meg háztartásonként az évi átlagos relatív jövedelemváltozást. Ez az adat már az egyes jövedelemkategóriák változása közti összehasonlítást, és az inflációval való összevetést is lehetővé teszi. A háztartások csoportjait az évi átlagos relatív jövedelemváltozás kvartiliseivel jellemezzük.

A 2.4.9. sz. táblázatból leolvasható, hogy a végig gazdálkodó háztartások összes és főmunkahelyi jövedelmének növekedése minden jellemzőjében elmarad a nem gazdálkodókéétól és az összlakosságétól is. A kiscgazdasági jövedelem áruértékesítésből származó része nominálértékben is csökkent a gazdaságok több mint felénél. A saját termelésű fogyasztás értéke viszont a gazdálkodó háztartások felénél több mint 10 százalékkal nőtt, negyedénél több mint 40%-kal. Ez nominálértéken értendő. A reálértékek becsléséhez vegyük figyelembe, hogy az egyes felvételi hullámokhoz tartozó időszakokban⁴² az infláció rendre 32,9%, 22,6%, 20,5%, 20,7%, 29% és 21,5% volt. Ez az egész időszakban évi átlagos 24,4%-os inflációt jelent. Tehát reálérték-növekedés csak 24,4% feletti nominál-növekedés esetén következett be. A medián értékek alapján a vizsgált csoportok körében a háztartások több mint felénél csökkent a főmunkahelyi jövedelem reálértéke, ezen belül a legjobban a végig gazdálkodóknál, közel évi 15%-kal. A háztartások összjövedelmének évi átlagos növekedése csak a nem gazdálkodóknál közelítette meg a

⁴¹ A végig gazdálkodó háztartások közül azok, melyek kvintilis szerinti besorolásában nem volt egyértelmű tendencia, jellemzően az átlag felé mozdultak el. 1992-ben a legalacsonyabb (1) kvintiliséből indulók 2/3-a került 1997-re ennél magasabb kategóriába, a legmagasabb (5) kvintiliséből indulók 2/3-a került időközben ennél alacsonyabb kategóriába. A kvintilis-kategóriák közti átsorolások úgy zajlottak le, hogy ezen háztartások kvintilis sorszámainak átlaga az egyes években lényegében változatlan maradt.

⁴² Az előző év áprilisától a tárgyév márciusáig terjedő időszak.

háztartások felében az átlagos infláció mértékét, így ebben a körben a jövedelem reálértéke nem csökkent.

2.4.4. A kistermelő háztartások jellemzőinek összefoglalása, azaz mire volt jó ez az egész?

Az agrárgazdaság fejlesztéséről szóló 1997. évi CXIV. törvény 4. § második bekezdése szerint: „A Kormány szociálpolitikai megfontolásból a versenyszférától eltérő módszerekkel támogassa a kisegítő foglalkozást és jövedelemszerzést, valamint az önellátást célzó magángazdálkodást.”

Kik ezek a kisegítő, főleg önellátást célzó gazdálkodók, azaz kistermelők, a társadalom mekkora hányada tartozik ide, milyen szerepet játszik életükben a kistermelésből származó jövedelem, a kistermelésben végzett munka? Milyen tendenciák jellemzik ezt a kört? Ezekre a kérdésekre az MHP hatodik hulláma valamint az 1992 és 1997 közötti eredményei alapján összefoglalóan az alábbiakat válaszolhatjuk:

1997-ben a háztartások 52%-a foglalkozott kistermeléssel. Bár a megyeszékhelyeken és Budapesten lakó háztartások is érintettek, a kistermelést folytató háztartások több mint háromnegyede tanyasi, községi vagy városi lakos. Még magasabb ez az arány az állattartással is foglalkozó gazdálkodók körében. A gazdálkodók jellemzően a közepes vagy alacsonyabb jövedelemkategóriákba tartozó háztartások közül kerülnek ki. A kisgazdaságból származó jövedelem kettős, részben a megtermelt javak értékesítéséből, részben a háztartásban való fogyasztással jövedelemhelyettesítésből származik. A gazdálkodó háztartások többségére az utóbbi a jellemző, és ez a vegyes gazdálkodást folytató háztartások felében az élelmezési kiadások 16%-át, negyedében 38%-át is meghaladja. Ugyanakkor a kisgazdasági összes jövedelem nem képvisel túl nagy értéket, a gazdálkodó háztartások 75%-ában nem haladja meg az összes jövedelem 10%-át sem. A viszonylag nem túl nagy megtermelt jövedelemhez képest a gazdálkodók többségét kitevő vegyes gazdaságokban a kisgazdasági munkaráfordítás jelentős, a házimunkával azonos nagyságrendű. Ezek után nem meglepő, hogy a kisgazdaságban egy órai munkával megtermelt jövedelem jellemzően jóval a főmunkahelyi órabér alatt marad. Fennmaradása tehát nem versenyképességének köszönhető, hanem valószínűleg egyéb kiegészítő jövedelemszerzési lehetőség hiányának, a töredék munkaidő kistermelésben való hasznosíthatóságának.

Az egyes évek eredményeit összehasonlítva kirajzolódnak a tendenciák. A fluktuáció ellenére a kistermelő háztartások száma csökkent, a végig a panelban szereplő háztartások 10%-a hagyta abba és 6%-a kezdte el a gazdálkodást a 6 év alatt. A kistermelő háztartások csökkentették eladásait, az önellátásra történő termelés relatív súlya nőtt. A kistermelést nem folytató háztartások jövedelemnövekedési üteme meghaladta a kistermelőkét összességében és a kisgazdaságon kívüli főmunkahelyi jövedelem esetében is. A kistermelés tehát nem képes kompenzálni a jövedelemkülönbségeket, sőt mérsékelni is csak egyre csökkenő mértékben.

2.4.1. sz. táblázat

A település jellege és a kistermelés kapcsolata (háztartások aránya %)

	N	Tanya, község	Város	Megye- székhely	Budapest	Összesen	
Nem gazdálkodik	660	16	29	19	36	100	48
Csak növényt termeszt	232	36	39	13	12	100	17
Csak állatot tart	51	52	41	4	3	100	4
Vegyes gazdaság	427	74	23	2	1	100	31
Összesen	1370	39	29	12	20	100	100

2.4.2. sz. táblázat

A háztartások megoszlása (%) az egy főre jutó jövedelem kvintilise szerint

	N	Jövedelem kvintilisek					Összesen
		1.	2.	3.	4.	5.	
Nem gazdálkodik	615	19	18	18	19	26	100
Csak növényt termeszt	221	15	17	23	21	24	100
Csak állatot tart	50	32	20	25	18	5	100
Vegyes gazdaság	404	23	25	21	22	9	100
Összesen	1290	20	20	20	20	20	100

2.4.3. sz. táblázat

A szerint a városi, községi és tanyasi háztartások megoszlása (%) az egy főre jutó jövedelem kvintilise szerint

	N	Jövedelem kvintilisek					Összesen
		1.	2.	3.	4.	5.	
Nem gazdálkodik	276	27	21	19	15	18	100
Csak növényt termeszt	164	19	19	25	18	19	100
Csak állatot tart	46	35	20	22	18	5	100
Vegyes gazdaság	389	23	25	21	22	9	100
Összesen	875	24	22	21	19	14	100

2.4.4. sz. táblázat

A jövedelem (és kiadási) arányok (%) szerint rendezett háztartások kvartilisei (határpontok)

	N	Alsó kvartilis	Medián	Felső kvartilis
Kisgazdasági összes jövedelem a háztartás összes jövedelmében (a gazdálkodó háztartások körében)	684	0,2	3,8	9,5
Kisgazdasági összes jövedelem aránya a főmunkahelyi jövedelemhez (a főmunkahellyel is rendelkező gazdálkodók körében)	422	0,3	8,2	21,8
Saját termelésű fogyasztás az élelmiszerre fordított kiadás %-ában (növénytermesztő háztartások körében)	231	0	4,8	12,5
Saját termelésű fogyasztás az élelmiszerre fordított kiadás %-ában (állattartó háztartások körében)	50	0	4,2	11,1
Saját termelésű fogyasztás az élelmiszerre fordított kiadás %-ában (vegyes gazdálkodók körében)	417	0	16,7	38,9

2.4.5. sz. táblázat

A munkaidő mediánja és felső kvartilise a háztartásokban (határpontok, óra/hét)⁴³

	Kisgazdasági munka		Házimunka		Főmunkaidő	
	Medián	Felső kvartilis	Medián	Felső kvartilis	Medián	Felső kvartilis
Nem gazdálkodik	0	0	14	31	65	95
Csak növényt termeszt	2	10	15	27	68	93
Csak állatot tart	3	6	15	44	53	96
Vegyes gazdaság	16	30	15	30	62	90

2.4.6. sz. táblázat

Egy órára jutó jövedelem (Ft/óra) a főmunkahelyen és a kisgazdaságban – kvartilisek (határpontok) a háztartáscsoportokban⁴⁴

	Főmunkahelyi jövedelem óránként ⁴⁵			Kisgazdasági jövedelem óránként ⁴⁶		
	Alsó kvartilis	Medián	Felső kvartilis	Alsó kvartilis	Medián	Felső kvartilis
Nem gazdálkodik	88	130	185
Csak növényt termeszt	101	140	190	2	40	149
Csak állatot tart	58	120	183	0	25	100
Vegyes gazdaság	76	111	145	10	44	100

2.4.7. sz. táblázat

A háztartások kistermelő tevékenységének változása 1992 és 1997 között (háztartások száma, aránya)

1997	Nem gazdálkodik	Csak növényt termeszt	Csak állatot tart	Vegyes gazdaság	Összesen	
1992	Az 1992-ben a csoporthoz tartozók százalékában				db	%
Nem gazdálkodik	83	10	2	5	684	49
Csak növényt termeszt	40	41	2	17	224	16
Csak állatot tart	24	12	19	45	78	6
Vegyes gazdaság	16	14	4	66	404	29
Összesen db	743	221	46	380	1390	100.0
%	54	16	3	27	100.0	

⁴³ A kisgazdasági munka és házimunka adata a háztartástípusok sorrendjében 660, 232, 51, és 427 háztartásra vonatkozik, míg a főmunkaidő ugyanilyen sorrendben 306, 141, 22, 231 háztartásra.

⁴⁴ Az egyes csoportokban figyelembe vett háztartásszám a nem gazdálkodóknál 384, a kistermelőknél 152, 39, 415 ebben a sorrendben, a kistermelők főmunkahelyi jövedelmére 141, 22, 231.

⁴⁵ Főmunkahelyi munkaidőbe beszámítottuk az utazási időt és a túlórákat is.

⁴⁶ A kisgazdasági jövedelemből beszámítottuk a saját termelésű fogyasztással elért megtakarítást és az eladásból származó bevételt is.

2.4.8. sz. táblázat**A gazdálkodás és a jövedelemváltozás tendenciája (háztartások száma, aránya %)**

A hat év alatt a háztartás	jövedelem-helyzete a kvintilishoz tartozás alapján				Összesen	
	csökkent	változatlan	javult	ingadozott	%	N
nem gazdálkodott	7	23	15	55	100	390
elkezdett gazdálkodni	4	16	21	59	100	76
ingadozott	9	17	10	64	100	256
abbahagyta a gazdálkodást	8	12	8	72	100	119
végig gazdálkodott	12	9	9	70	100	376
Összesen	108	192	144	773		1217
%	9	16	12	63	100	

2.4.9. sz. táblázat**A relatív éves jövedelemváltozás jellemzői (% , kvartilisek határpontjai)**

	Végig gazdálkodók			Nem gazdálkodók			Összes háztartás		
	N	Medián	Felső quartilis	N	Medián	Felső quartilis	N	Medián	Felső quartilis
Háztartás összes jövedelme	375	18,1	27,7	386	23,2	33,5	1212	20,5	31,2
Főmunkahelyi jövedelem	275	10,5	27,2	278	19,0	43,9	843	16,6	36,3
Kisgazdasági pénzjövedelem	155	-14,3	6,7
Kisgazdasági termelésből megtakarítás	155	9,8	43,9

3. A mai magyar társadalom egyes jelenségei

3.1. A lakáshelyzet (Csanádi Gábor)

Ebben a rövid elemzésben⁴⁷ arra teszünk kísérletet, hogy az MHP adta lehetőségeket kihasználva bemutassunk a lakáshelyzetben a kilencvenes években bekövetkezett néhány változást és ennek megjelenését az érintettek véleményeiben.

A lakáshelyzet fizikai vonatkozásai, mint közismert, a társadalmi jelenségeknek ahhoz a csoportjához tartoznak, amelyekben csak viszonylag lassan történnek számottevő változások. Részben ennek is tulajdonítható, hogy az e téren bekövetkező elmozdulások a most elemzett reprezentatív felvételek segítségével akkor is csak igen korlátozottan vizsgálhatóak, ha a nyomkövetéses jelleg jelent is bizonyos előnyöket.

Éppen ezért most csupán a következő három kérdésre keresünk választ:

1. Milyen különbségek figyelhetők meg az egyes társadalmi rétegek lakásokkal kapcsolatos **költségeinek** alakulásában?
2. Hogyan alakult a lakások **értékének** dinamikája az egyes vizsgált csoportokban?
3. Változott-e a lakáshelyzettel való **elégedettség** szerkezete az elmúlt hat évben?

3.1.1. A lakásköltségek relatív súlyának változásai

A lakások fenntartásának költségei társadalmi hatásait tekintve az az egyik leglényegesebb kérdés, hogy az egyes társadalmi rétegek között milyen mértékűek az egyenlőtlenségek a háztartási jövedelmek lakásra fordított hányadát tekintve.

Ebben a tanulmányban a kérdésnek elsősorban azokkal a vonatkozásaival foglalkozunk, amelyek a panel-jelleg előnyeit használják fel, tehát főként a lakásköltségek relatív (jövedelmeken belüli) súlyának változásaiban megjelenő társadalmi egyenlőtlenségek dinamikáját vizsgáljuk.

Mint az 3.1.1. sz. táblázatban látható, 1992-ben a háztartások jövedelmük mintegy negyedét (26%-át) költötték a lakás fenntartására, beleértve a szokásos rezsi-költségeket és a hiteltörlesztéseket is.

Ebben a tekintetben a társadalmi státust a háztartásfő (akkori) iskolai végzettségével mérve már akkor is jelentős különbségeket találunk: az iskolázatlan háztartásfők háztartásaiban a jövedelmeknek lakásra fordított hányada 28%-kal magasabb volt, mint a diplomás háztartásfők esetében (28% a 22%-hoz képest). A két közbeeső státuscsoport esetében lényegében egyenletesen helyezkednek el mutatóink e két szélső csoport között. A hat évvel ezelőtti helyzetre az volt a jellemző, hogy az iskolai végzettségi státuscsoportok közötti különbségek mértékéhez képest a települési különbségek valamivel kevésbé látszottak jelentősnek, 21%-os volt az eltérés a legmagasabb és a legalacsonyabb relatív költséget mutató településtípus között. Ekkor a megyeszékhelyeken mutatkozott legmagasabbnak a lakásokra fordított költségek relatív súlya, de ennek a jelenségnek közvetlen értelmezését – az adott csoport viszonylag kis esetszámai, illetve a panel lemorzsolódási sajátosságai miatt is csak nagyon óvatosan tehetnénk meg.

A települési dimenzió hatását világosabban láthatjuk, ha a társadalmi státus-különbségeket az egyes települési típusokon belül vizsgáljuk meg. Így a 3.1.1. sz.

⁴⁷ A fejezetben a B súlyt használtuk.

táblázatban látható, hogy míg a községekben csak 19%-os az eltérés a szélső értékek között, addig a fővárosban lakók esetében már a felsőfokú végzettségűek 20%-os relatív lakásköltségénél az iskolázatlanok 61%-kal többet, jövedelmük 32%-át voltak kénytelenek lakásaik fenntartására fordítani. Úgy fogalmazhatunk tehát, hogy miközben az alacsony státusú társadalmi csoportok számára a lakás fenntartásával kapcsolatos költségek szisztematikusan magasabbak voltak, mint a magasabb státusú háztartásokban, a települési hierarchia végpontjai között e különbségek mértéke is jelentősen megnő. Mindez jelzi azt – a más vizsgálatokban is érintett folyamatot, – hogy a fővárosban már a kilencvenes évek elején jelentős társadalmi és (térbeli dimenzióban is megjelenő) státus-eltérések alakultak ki, amelyek sok tekintetben jelenthetnek társadalmi feszültség-gócokat.

Ha most a 3.1.2. sz. táblázatban azt is szemügyre vesszük, hogyan alakultak a vizsgált hat év során a fentebb jelzett tendenciák, akkor adataink arra utalnak, hogy ez alatt az időszak alatt egyre markánsabbá váltak a társadalom különböző csoportjai közötti különbségek.

Összességében mintegy másfélszeresére növekedett a lakásfenntartási költségek aránya a háztartások összes jövedelmén belül, megközelítve a 40%-os értéket. Az általános szintemelkedés ugyanakkor az iskolai végzettségi csoportok közötti különbségek számottevő növekedése mellett jött létre. Egyrészt az figyelhető meg, hogy az iskolázatlan társadalmi réteg a korábbi időszak 28%-a helyett már jövedelmének 45%-át költi lakásfenntartásra, miközben a diplomások esetében lényegesen alacsonyabb arányú volt a növekedés. Ennek következtében a relatív költségteherben megjelenő korábbi 28%-os eltérés, amely az alacsonyabb státusúak lakáshelyzetének viszonylagos költségességét mutatta, az időszak végére már 49%-ra nőtt. Másrészt az is látható, hogy a két szélső helyzetű csoport nem csak egymástól került lényegesen távolabb, hanem az érettségizett, illetve szakmunkás végzettségű csoportoktól is – amelyek egymástól a korábbinál kevésbé különülnek el – jelentősen távolabb kerültek. Azt mondhatjuk, hogy adataink már ezen a szinten is elég pontosan tükrözik azt a folyamatot, amelynek során a társadalmi hierarchia felső és alsó szegmense egyre távolabb került egymástól és a társadalom közepén elhelyezkedő csoportjaitól is.

Ha ezek után a területi dimenzió szerepének vizsgálatát is bevonjuk annak elemzésébe, hogy a lakásfenntartási költségek relatív nagysága hogyan alakul, akkor látható az is, hogy a társadalmi státusnak e meghatározó eleme a most vizsgált kérdést illetően igen sajátos módon ható működési mechanizmust testesít meg. Arról van ugyanis szó, hogy – mint a két táblázat „Összesen” oszlopaiban látható – a területi különbségek önálló szerepe a vizsgált időszakban csökkent, míg 1992-ben a 26%-os országos átlag mellett az egyes településtípusok között még 4-5%-os volt a range, 1997-ben ez az érték már egy százalék körülire csökken – éspedig magasabb átlagos színvonal mellett. Ebből azonban helytelen lenne arra következtetni, hogy a területi dimenziók lényegtelenné váltak. A 3.1.1. és 3.1.2. sz. táblázatok utolsó oszlopaiban látható arányszám azt mutatja, hogy az adott típusú településen élő, különböző iskolai végzettségű háztartásfők háztartásaiban mért relatív lakásköltségek milyen mértékben térnek el egymástól. Mint látható, a már korábban is tapasztalt tendencia az elmúlt hat évben számottevően megerősödött. A települési hierarchia alacsonyabb szintjein is hangsúlyosabbá vált az alacsonyabb iskolai végzettségűek hátránya, tehát jövedelmüknek mintegy harminc százalékkal nagyobb részét kell a lakásfenntartásra fordítaniuk, mint a magasabb státusúaknak. A megyeszékhelyeken, és különösen Budapesten a két leginkább eltérő státusú réteg relatív lakásköltségének különbsége a korábbinak másfél-kétszeresére emelkedett, sőt a fővárosban egyenesen 214%-os az eltérés.

Látható tehát, hogy a társadalmi státuskülönbségek hatása a lakásköltségek jövedelemhez viszonyított súlyára hangsúlyosabb lett az elmúlt években. A területi különbségek döntően mint specifikáló dimenziók, a háttérben játszanak szerepet, a két tényező közötti kapcsolat erősségét a helyi lakáspiaci és jövedelmi viszonyok mechanizmusain keresztül szabályozva. A fővárosi helyzet kialakulásában minden bizonnyal

fontos szerepe volt egyrészt a lakásprivatizáció hatásának, amely a lakásfenntartási költségeket jelentősen megemelte olyan rétegek esetében is, ahol a háztartásfő viszonylag alacsony státusú volt. Meg kell jegyeznünk azt is, hogy ezek az adatok azért is igen lényegesek, mert erősítik azokat a hipotéziseket, amelyek a főváros térbeni-társadalmi szerkezetével kapcsolatban fogalmazódnak meg. Úgy látszik, hogy a különböző státusú rétegek fokozódó térbeli elkülönülése társadalmi szétszakadással is együtt jár.

A következőkben vizsgáljuk meg némileg pontosabban azt, hogy kik voltak a fentebb bemutatott folyamatok nyertesei és vesztesei.

Ennek vizsgálatához rövid kitérőt kell tennünk. A MHT lehetőséget ad arra, hogy megvizsgáljuk azt, hogy az egyes háztartások a vizsgálat kezdő és záró időpontjában milyen relatív jövedelmi pozíciót foglaltak el. Most nem térünk ki azokra a módszertani nehézségekre, amelyek a jövedelmi hierarchiában elfoglalt hely változásának mérési problémáival függenek össze, csupán annyit jelzünk, hogy a jövedelmi helyzet dinamikájának mérésére kínálkozó lehetőségek között most azt a mutatót alkalmazzuk, amely azt méri, hogy az adott háztartás a két időszak között váltott-e jövedelmi ötödöt vagy sem. Három kategóriára vontuk össze adatainkat, jövedelmi helyzete romlott azoknak, akiknek esetében a háztartás egy főre jutó jövedelme alapján magasabb jövedelmi kvintilisbe tartozott, mint 1997-ben, javult azoké, akiknek helyzete fordított volt, és értelemszerűen változatlanok tekintettük azoknak a háztartásoknak (viszonylagos) jövedelmi helyzetét, akik az egy főre jutó jövedelmeik alapján ugyanabba a kvintilisbe tartoztak mindkét időpontban.

Mint a 3.1.3. és 3.1.4. táblázatainkból látható, megkérdezettjeinknek közel negyede maradt ugyanabban a jövedelmi ötödben 1997-ben, mint amelyben 1992-ben is megtalálhattuk, és nincs nagy különbség azok arányai között, akiknek helyzete romlott, illetve javult: a megfigyelték 36,5%-a alacsonyabb kvintilisben, 39,7%-a pedig magasabb jövedelmi ötödben volt az időszak végén.

A jövedelemcsoportba tartozás dinamikájának a korábbiakban is említett két független változóval való összefüggéseit a két táblázat soraiban láthatjuk. Az iskolázatlanok helyzete 1992-ben olyan rossz volt (olyan mértékben voltak felülreprezentáltak az alsó jövedelmi ötödben), hogy esetükben a jövedelmi hierarchiában történő aránylag gyakori (46,5%-os) előrelépés csak viszonylag szerény helyzet-javulást jelentett, a két középső végzettségi csoportnál alacsonyabb arányú helyzet-romlás megértéséhez is figyelembe kell venni, hogy az alsó kvintilisekből – legalábbis technikai értelemben – nem lehetséges rosszabb helyzetbe kerülni. A diplomások esetében a fordított hatásúak a technikai korlátok: a 41,2%-os arányban magasabb kvintilisbe kerülők arányai annál is inkább figyelemre méltóak, mivel már 1992-ben is a felső jövedelmi kvintilisekben voltak felülreprezentálva a magas iskolai végzettségű csoportok. Az pedig, hogy az átlagosnál lényegesen ritkábban, 25,5%-ban került sor arra, hogy diplomás háztartásfő háztartása az egy főre jutó jövedelmi kvintilisek között alacsonyabb lépcsőjére kerüljön mint az időszak elején, jelzi, hogy a magasabb státusúak a többiekénél jobb esélyekkel kerültek el a jövedelmi helyzet radikálisabb romlását.

A települési hierarchia szerepe – mint a 3.1.4. sz. táblázatban látható – valamivel kevésbé szorosan kapcsolódik a jövedelmi helyzetben tapasztalható dinamikához. A helyzetüket javítani képes háztartások aránya például alig különbözik az egyes településtípusok között. Talán az egyetlen feltűnő jellegzetesség az, hogy a fővárosiak között a helyzet romlása sokkal ritkábban fordul elő, mint az ország többi részén.

Vizsgáljuk meg ezek után, hogy a lakásköltségek relatív – a háztartási jövedelmekhez viszonyított – változásában a milyen szerep jutott a két korábban bemutatott független változó mellett a jövedelmi helyzet dinamikájában tapasztalható különbségeknek.

A 3.1.5. sz. táblázatban a lakásköltségek háztartási jövedelmeken belüli arányának 1992-es eloszlását egyrészt hasonlóan a háztartásfő akkori iskolai végzettségének függvényében, másrészt pedig a háztartás jövedelmi státusának a következő hat évben bekövetkezendő alakulása szerint ábrázoltuk.

Mint látható, a rosszabb perspektívájú háztartások 1992-ben lényegesen kevesebbet fordítottak jövedelmeikből lakásuk fenntartására, mint azok, akik ekkor javuló jövedelmi változások elé néztek. Ez utóbbi csoportban ugyanis mintegy másfélszer akkora a lakásra fordított jövedelmi hányad (31,7%), mint azoknál, akik ekkor relatív helyzetromlás előtt álltak. Ezen belül az is megfigyelhető, hogy az olló a diplomások esetében a legszélesebb, közöttük a javuló perspektívával rendelkező csoport 70%-kal többet költ jövedelméből a lakásra, mint azok, akik előtt a viszonylagos helyzetromlás áll.

A 3.1.6. sz. táblázatban tapasztalt kép radikálisan eltér az előző táblázatban látottaktól. Mindenek előtt az a leginkább szembeütő, hogy az eltérő jövedelmi státus-változási utat befutott háztartásokban 1997-ben már csak minimális különbség mutatkozik a tekintetben, hogy jövedelmeiknek mekkora részét fordítják lakásuk fenntartására. Ez azonban azt jelenti, hogy amíg a kedvezőbb utat bejártak esetében a korábbi 31-32%-ról csupán 38-39%-ra nőtt ez az arány, addig a jövedelmi státusukból veszített háztartások esetében közel kétszeresére növekedett a korábbi arány. Ezen belül is elsősorban a magasabb iskolai végzettségűek között volt jellemző, hogy abban az esetben, amikor jövedelmi helyzetük viszonylag kedvezőtlenre vált, a jövedelmeiknek a többi romló helyzetű csoportnál is erősebben növekvő arányát fordították lakásfenntartásra. (A romló jövedelmi helyzetű csoportban a diplomásoknál pl. az átlagos 1,9-szeressel szemben 2,4-szeresére nőtt a megfelelő arány).

A fenti két táblázat alapján azt a sejtést fogalmazhatjuk meg, hogy azok, akiknek a megfelelő (iskolai végzettséggel mért) társadalmi-státus csoporton belül az elmúlt időszakban sikerült jövedelmi helyzetüket javítaniuk, már 1992 körül mintegy beruháztak lakásaikba, és az akkori arányilag magasabb arányú lakás-ráfordítás az időszak végére meghozta gyümölcsét: az ő relatív terheik nem növekedtek olyan mértékben, mint azon csoportoké, amelyek esetében romlott a viszonylagos jövedelmi státus.

3.1.2. A lakások értékének változása

Mint közismert, a lakáshelyzet alakulásának vizsgálata nem csupán azért problematikus, mert csak viszonylag hosszabb időszak alatt következnek be olyan változások, amelyeknek hatásai a jelenleg elemzett vizsgálati módszerrel is nyomon követhetőek, hanem azért is, mert a lakásminőség mérése sem mindig kézenfekvő. Ebben az elemzésben különféle – itt nem részletezendő – megfontolások miatt a lakáshelyzetek különbségeit azzal az értékkel mérjük, amelyeket megkérdeztjeink, mint a lakás lehetséges eladási (eladhatósági) árát jelölték meg. A mutató nyilvánvalóan nem tükrözi a lakáshelyzet összes dimenzióját, és korlátjai közé sorolhatjuk az is, hogy az érdekeltek megítélése jelentős szerepet játszik alakulásában. Különféle kontroll-számításaink azt valószínűsítették azonban, hogy bár egy adott időszak tényleges lakásárainak becslésére csak nagyon korlátozottan lehet alkalmas egy ilyen mutató, de mivel a különböző társadalmi csoportok értékeléseinek hibái hasonló nagyságrendűek, s elemzésünkben elsősorban éppen e csoportok közötti különbségek **alakulása** a vizsgálat célja, ezért a torzítások nem befolyásolják lényegesen a tendenciákat. Azt viszont már most lényeges megjegyezni, hogy a következőekben elemzett egy négyzetméterre vonatkozó (vélt) lakásárak, mint abszolút mértékek torzítottak, s a következtetések levonására az egyes csoportok között megfigyelhető **különbségek** mértéke lehet csak irányadó.

Mint a 3.1.7. és a 3.1.8. sz. táblázatokból látható, a hatodik hullámban megkérdezettek közül azok, akik már 1992-ben is szerepeltek a mintában összességükben 27, 45 eFt-os lakás-négyzetméterre becsülték lakásukat a vizsgálat kezdő időpontjában. Az iskolázottsági státus szerint képzett csoportok közötti eltérés ebben a dimenzióban akkor másfélszeres volt, tehát a legalacsonyabban képzett csoportok lakásainál a diplomások másfélszer drágább lakásokban laktak. Az előzőekben leírtakkal összehasonlítva ugyanakkor feltűnő, hogy a területi dimenzió szerepe az egyenlőtlenségeknek ebben a vonatkozásban már 1992-ben is lényegesen erősebbnek látszik. A fővárosiak lakásaik négyzetméterárát már ekkor is 119%-kal magasabbra tartják, mint a megkérdezett falusiak

(47,00 eFt a 21,45-tel szemben). Ami talán még ennél is világosabban fejezi ki a települési státus és az iskolai végzettség alapján kialakuló státus viszonyát a lakások értékének alakulását illetően, az az, ahogyan a lakásárak az egyes iskolai végzettségi státus-csoportok között azonos településtípuson belül alakulnak. Jól látható, hogy a végzettségi csoportok között megfigyelhető országos különbségek alapján véve az egyes státuscsoportok települési eloszlásainak eltérő voltából következnek.

Ebben a táblázatban ez úgy jelenik meg, hogy minden egyes településtípus esetében az országos értéknél lényegesen kisebbek a státuscsoportok közötti lakásár különbségek, ráadásul a négy településtípusból kettő esetében a legmagasabb és a legalacsonyabb átlagos négyzetméterár egymáshoz közel álló iskolai végzettségi csoportok között jelentkezett. A községekben a range két szélén a szakmunkások és az ennél iskolázatlanabbak háztartásai álltak, de közöttük is csak mintegy 9% volt a lakásárak eltérése. A fővárosban a range 40%-os, viszont itt a diplomás és az érettségizett háztartásfők lakásainak négyzetméterárai térnek el leginkább egymástól.

1997-ben a mintában szereplő háztartások 41,93 eFt-ra értékelték lakásaik négyzetméterárait (3.1.8. sz. táblázat). A lényeges változás azonban az, hogy mindkét vizsgált dimenzióban számottevően megnöttek a különbségek az alacsonyabb és magasabb státusú csoportok között. A diplomások lakásainak négyzetméterára több, mint háromnegyedével magasabb, mint az iskolázatlanoké, míg a településtípusok közötti eltérések a korábbi 219%-os szintről 230%-ra emelkedtek. A községekben a vizsgált időszakban a korábbi, az egyes iskolai végzettségi csoportok között mért, viszonylag kiegyenlített lakás-négyzetméterárak széthúzódtak. Nem csupán a diplomások és az iskolázatlanok között „helyreálló” hierarchia és a jelentős távolság érdemel figyelmet, hanem az is, hogy a két középső csoporttól igen jelentős mértékben szakadtak el a legalacsonyabb és legmagasabb fajlagos értékű lakásokkal rendelkező háztartások.

Végül, a fentiekben elmondottakat tekintsük át egy kissé más módon is. A következő két táblázatban azt vizsgáljuk meg, hogy a vizsgálat indulásakor mért települési és iskolai státusuk függvényében hogyan alakult az egyes megfigyelt háztartások lakásárainak dinamikája 1992 és 97 között.⁴⁸ A mutatót egyszerűen a két időpontra vonatkozó négyzetméterár hányadosaként állítottuk elő.

Mint a 3.1.9. sz. táblázatban látható, azok esetében akik **mindkét időpontban** a minta részei voltak, átlagosan 83%-os négyzetméterár növekedésről számoltak be.⁴⁹ A lakások négyzetméterára a két magasabb státusú (iskolázottabb háztartásfővel rendelkező) csoport esetében hat év alatt közel kétszeresére nőtt, ami egyharmaddal gyorsabb növekedést jelent, mint a leginkább iskolázatlan csoportba tartozók esetében. A táblázatból az is kitűnik, hogy az egyes iskolázottsági csoportok esélye arra, hogy lakásaik négyzetméterára az átlagoshoz hasonlóan növekedjék, igen különböző mértékű aszerint, hogy a vizsgálat indulásakor hol éltek. A viszonylag kis esetszámok miatt a kisebb települések esetében a kép nem teljesen egyértelmű. Annyi azonban jól kimutatható, hogy a községekben az átlagnál erőteljesebb a különbség a két szélső társadalmi helyzetű csoport között, miközben a „lépcsők” többé-kevésbé egyenletesek. A vidéki városokban kialakult helyzetre (minimális a különbség az egyes iskolázottsági csoportok között, és a legkedvezőbbnek a

⁴⁸ Megjegyezzük, hogy a panel-vizsgálat jellegzetességei miatt adataink némileg el fognak térni a korábbiakban elemzettektől. Most ugyanis csak azokat a háztartásokat vehetjük figyelembe, amelyek mind a két időpontban szerepeltek a mintában, míg az előző tábláinkban a teljes, 1997-ben megkérdezett mintát vettük alapul. A két adat eltérése elsősorban panel-módszertani szempontból lényeges, ugyanis döntően azt mutatja, hogy milyen státusú háztartások estek ki az évek során. Kísérleti számításainkról röviden csak annyit tartunk fontosnak megjegyezni, hogy a kiesettek átlagos súlyuknál nagyobb arányban kerültek ki az alacsonyabb státusúak közül, így azok az adatok, amelyeket úgy kaptunk, hogy a kiesetteket a dinamikus vizsgálat miatt akkor sem vettük figyelembe, amikor még részei voltak a mintának, valamivel kisebb különbségeket mutatnak, mint a statikus vizsgálatból adódna.

⁴⁹ Pontosabban, ilyen arányban növekedett az eladási árakra vonatkozó becslés és a lakás nagysága alapján képzett mutató értéke.

szakmunkás végzettségűek helyzete látszik) nem találtunk meggyőző magyarázatot. Ez valószínűleg a városok aránylag nagy heterogenitása, és így a minta e tekintetben a szokásosnál erősebb bizonytalansága miatt van így. Ugyanakkor a nagyobb településekre, – de különösen a fővárosra – jellemző, hogy markánsan kettészakad a vizsgált sokaság, az iskolázatlanok lakásainak négyzetméterára fele olyan gyorsan sem növekedett, mint amit a felsőfokú végzettségűek esetében tapasztalhatunk. A szakmunkás végzettségű háztartásfők az iskolázatlanokhoz, az érettségizettek pedig a diplomásokhoz közeli helyzetben voltak. Ez arra, a már többször említett tendenciára utal, hogy a magas és az alacsony státusú népesség fővárosi szegregációjának növekedése miatt a térbeli és társadalmi távolságok egyre határozottabban kapcsolódnak össze.

3.1.3. A lakáshelyzettel való elégedettség változásának tendenciái

Végül röviden kitérünk arra, hogyan változott a különböző társadalmi rétegekbe tartozó megkérdezettjeink lakással való elégedettsége a most vizsgált hat éves időszakban. Természetesen a lakáshelyzettel való elégedettség (és ennek változása) igen sok tényezővel függ össze, – amelyek között magának a lakáshelyzetnek az alakulása talán nem is a legfontosabb – azonban részletes elemzésre ebben az írásban nincs mód. Csupán annyit mutatunk be, hogy a társadalmi csoportok lakáshelyzetükkel való elégedettsége hogyan függ össze az „életük eddigi alakulásával” való elégedettségükkel. Ez utóbbi kérdést ugyanúgy tették fel, mint a lakáshelyzettel kapcsolatosát, mindkétszer 11 fokú skálán kellett a megkérdezetteknek értékelni az adott dimenziót.

Az elégedettség dinamikájának vizsgálatához – a panel vizsgálat adta lehetőségeket kihasználva – azonos módon alakítottunk ki olyan tipológiát, amelybe az egyes megkérdezettek elégedettségének az időszak elején és végén tapasztalható mértéke alapján soroltuk az megkérdezettjeinket.

Mint a 3.1.10. sz. táblázatban láthatjuk, megkérdezettjeink közel harmada az időszak elején és végén egyaránt elégedetlen volt a lakáshelyzetével, miközben az ellenkező póluson 2%-kal kisebb arányú csoportot találunk, megkérdezettjeink 29%-a volt mindkét időszakban egyaránt elégedett helyzetével.

Ha ezeket az arányokat a 3.1.11. sz. táblázat utolsó oszlopának adataival vetjük össze, akkor látható, hogy az életpálya egészére vonatkoztatva számottevően pesszimistábbak voltak megkérdezettjeink, mint a lakáshelyzettel kapcsolatban. A teljes életpályájukkal ugyanis közel 60% mindkét időszakban elégedetlen volt és az is maradt. Azoknak az aránya, akik az időszak végére jobbnak értékelték helyzetüket, mint 1992-ben, hasonló nagyságrendű mindkét dimenzióban (12%-a lakáshelyzettel és 10% az életpályával kapcsolatban optimistábbá válók aránya). A „stabil pesszimisták” arányainak különbsége mellett a másik lényeges eltérés, hogy a lakáshelyzet dimenziójában valamivel többen voltak olyanok, akik 1992-ben és 1997-ben is megfelelőnek látták helyzetüket, mint azok, akik az időszak végére már kevésbé voltak elégedettek lakáshelyzetükkel. Ugyanakkor a teljes életpályáról már nem csupán összességében tekinthetőek kevésbé kedvezőnek a válaszok, hanem a korábban helyzetüket jónak értékelők között az időszak végére már csak mintegy harmaduk tartotta fenn véleményét, és kétszer ennyien voltak azok, akik 1997-ben már kevésbé értékelték pozitívnak életpályájukat. Mindent összevéve adatainkból az valószínűsíthető, hogy a lakáshelyzet utóbbi években lezajlott alakulását az életpályához képest viszonylag kevésbé élték meg beszűkülésként.

A lakáshelyzettel való elégedettség dinamikája az egyes társadalmi státus-csoportokban is jellegzetesen különbözik az életpálya egészére vonatkozó értékelések alakulástól. Mint a 3.1.10. sz. táblázatokból látható, a lakáshelyzettel való elégedettség dinamikája a megkérdezettek iskolai végzettségével csak bizonyos pontokon függ határozottan össze. Miközben a stabilan elégedetlenek, illetve a lakáshelyzetüket javulónak érzők arányai csak minimálisan különböznek az egyes iskolai végzettségi csoportokban, a korábban jó helyzet határozott romlását észlelők aránya közel kétszeres az iskolázatlanok között ahhoz képest,

mint amit a diplomások között tapasztalhatunk. Ugyanakkor a lakáshelyzetüket mindkét időszakban jónak érzékelők aránya a magas státusú csoportban megközelíti a 40%-ot, szemben az iskolázatlanok közötti 27%-kal.

Az életpálya egészének megítélését illetően azonban – mint a 3.1.11. táblázatból látjuk – némileg más a helyzet. Itt a társadalmi státus-különbségek a változatlanul jó, illetve rossz helyzetet érzékelők arányaira gyakorolnak hatást, miközben azoknak arányai, akik életpályájukkal kapcsolatban bármilyen irányban eltérő elégedettségről számoltak volna be a vizsgálat két végpontján lényegében megegyeznek az egyes iskolai végzettségi csoportokban. Így a korábbi állítást, – mely szerint úgy látszik, hogy a lakáshelyzet alakulását az életpálya alakulásához képest kevésbé tartják rossznak megkérdezettjeink – kiegészíthetjük azzal is, hogy a társadalmi státuskülönbségek a lakáshellyzettel kapcsolatban erőteljesebben érvényesülnek a dinamikus megítéléseknél. Míg az életpálya egészében a változásokat úgy látszik minden társadalmi csoportban hasonló arányban érzékelik, a lakáshelyzet változásainak társadalmi különbségei közvetlenebbül jelennek meg az elégedettségi arányszámokban.

3.1.1. sz. táblázat

A lakásköltségek aránya a háztartás összes jövedelméhez képest a háztartásfő legmagasabb iskolai végzettsége és a lakóhely településtípusa szerint,% (1992)

	Max. 8 oszt.	Szakmunkás	Érettségi	Felsőfokú	Összesen	Max/min.
Község	25,10	27,28	22,92	24,85	25,52	1,19
Város	29,59	26,68	22,08	22,01	25,96	1,34
Megyeszékhely	34,22	28,96	29,04	23,64	29,89	1,44
Bp	32,03	24,02	23,86	19,94	24,65	1,61
Összesen	28,09	26,78	23,90	21,95	25,98	1,28

3.1.2. sz. táblázat

A lakásköltségek aránya a háztartás összes jövedelméhez képest a háztartásfő legmagasabb iskolai végzettsége és a lakóhely településtípusa szerint,% (1997)

	Max. 8 oszt.	Szakmunkás	Érettségi	Felsőfokú	Összesen	Max/min.
Község	40,86	36,77	34,95	31,39	38,00	1,30
Város	44,55	34,59	40,70	33,56	39,13	1,33
Megyeszékhely	47,82	39,33	36,25	28,70	38,75	1,67
Bp	57,37	36,02	37,15	26,82	38,67	2,14
Összesen	44,59	36,39	37,71	29,88	38,55	1,49

3.1.3. sz. táblázat

A háztartások megoszlása a háztartásfők 1992-es legmagasabb iskolai végzettsége és a relatív jövedelmi helyzet 1997-ig bekövetkezett változása szerint

	Romlott	Maradt	Javult	Összesen	N
Max. 8 oszt.	30,1	23,4	46,5	100,0%	407
Szakmunkás	44,6	22,8	32,6	100,0%	303
Érettségi	42,9	20,8	36,3	100,0%	214
Felsőfokú	24,3	34,5	41,2	100,0%	102
Összesen	36,5	23,8	39,7	100,0%	1027

3.1.4. sz. táblázat

A háztartások megoszlása a lakóhely településtípusa és a relatív jövedelmi helyzet 1992-1997-ig bekövetkezett változása szerint

	Romlott	Maradt	Javult	Összesen	N
Község	37,1	23,7	39,2	100,0%	443
Város	38,3	21,4	40,3	100,0%	332
Megyeszékhely	38,3	22,6	39,1	100,0%	144
Bp	25,5	33,8	40,6	100,0%	98
Összesen	36,6	23,7	39,7	100,0%	1017

3.1.5. sz. táblázat

A lakásköltségek aránya a háztartás összes jövedelméhez képest 1992-ben a háztartásfő legmagasabb iskolai végzettsége és a relatív jövedelmi helyzet 1992-1997-ig bekövetkezett változása szerint,%

	Romlott	Maradt	Javult	Összesen
8 osztály	19,60	35,96	30,76	28,58
Szakmunkás	22,78	21,54	37,10	27,08
Érettségi	21,87	19,22	28,37	23,69
Felsőfokú	17,27	19,67	29,86	23,22
Összesen	21,14	26,48	31,72	26,58

3.1.6. sz. táblázat

A lakásköltségek aránya a háztartás összes jövedelméhez képest 1997-ben a háztartásfő legmagasabb iskolai végzettsége és a relatív jövedelmi helyzet 1992-1997-ig bekövetkezett változása szerint,%

	Csökkent	Maradt	Nőtt	Összesen
8 osztály	36,33	47,79	45,99	43,61
Szakmunkás	39,27	36,75	32,54	36,58
Érettségi	44,71	33,28	36,00	38,55
Felsőfokú	40,74	25,62	29,52	31,84
Összesen	39,63	38,87	38,54	39,02

3.1.7. sz. táblázat

A lakás(vélt) árának egy nm-re eső összege, a háztartásfő legmagasabb iskolai végzettsége és a lakóhely településtípusa szerint, 1992 (eFt)

	Max. 8 oszt	Szakmunkás	Érettségi	Felsőfokú	Összesen
Község	20,32	22,17	21,94	21,60	21,45
Város	20,68	22,81	24,77	26,59	23,39
Megyeszékhely	21,33	22,20	23,57	24,74	22,96
Bp	48,32	44,21	39,69	55,37	47,00
Összesen	23,90	25,38	27,42	35,90	27,45

3.1.8. sz. táblázat

A lakás(vélt) árának egy nm-re eső összege, a háztartásfő legmagasabb iskolai végzettsége és a lakóhely településtípusa szerint, 1997 (eFt)

	Max. 8 oszt.	Szaktanús	Érettségi	Felsőfokú	Összesen
Község	24,05	31,20	34,30	41,03	30,38
Város	31,21	37,63	33,10	48,43	36,63
Megyeszékhely	37,17	34,65	39,98	43,73	38,43
Bp	64,97	62,02	65,13	84,47	69,79
Összesen	33,11	38,19	44,01	58,16	41,93

3.1.9. sz. táblázat

A lakás(vélt) nm-árának változása, a háztartásfő 1992-es státusa és a lakóhely akkori településtípusa szerint (1997/m²/ 1992/m²)

	Max. 8 oszt.	Szaktanús	Érettségi	Felsőfokú	Összesen
Község	1,62	1,77	1,87	1,98	1,77
Város	1,81	1,99	1,86	1,86	1,89
Megyeszékhely	1,61	1,48	2,04	1,91	1,82
Bp	1,49	1,53	2,00	2,05	1,86
Összesen	1,66	1,78	1,93	1,96	1,83

3.1.10. sz. táblázat

A lakással való elégedettség változásának típusai az 1992-es iskolai végzettségi csoportok szerint,%

	Max. 8 oszt.	Szaktanús	Érettségi	Felsőfokú	Összesen
Elégedetlen, maradt	30,0	35,1	32,5	29,2	31,8
Javult	10,3	13,4	13,6	13,9	12,4
Jóból romlott	32,6	26,3	23,3	17,4	26,7
Jó maradt	27,0	25,1	30,6	39,5	29,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

3.1.11. sz. táblázat

Az életpályával való elégedettség változásának típusai az 1992-es iskolai végzettségi csoportok szerint%

	Max. 8 oszt.	Szaktanús	Érettségi	Felsőfokú	Összesen
Elégedetlen, maradt	62,3	64,4	56,2	46,2	59,2
Javult	9,2	9,2	10,2	11,0	9,7
Jóból romlott	20,3	19,8	19,2	19,4	19,8
Jó maradt	8,3	6,6	14,3	23,4	11,4
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

3.2. Idősek (Vukovich György)

A népesség öregedésének folyamata már hosszabb idő, több évtized óta észlelhető és a népességi előrejelzések szerint több-kevesebb intenzitással a jövőben is folytatódik.

A 60 éven felüliek aránya 1960-ban még csak 13,8% volt, 1980-ban már 17,1, tizenöt évvel később, 1995-ben pedig már 18,9%-ra nőtt. Ha a nyugdíjrendszer átalakulása szempontjából fontosabb 65 éven felüli korcsoportot tekintjük, arányuk az össznépeségben jelenleg 14%, 2020-ban pedig a népesség-előreszámítás közepes változata szerint 18,1% lesz, 2050-re pedig 25%-ra emelkedik. Abszolút számban a jelenlegi megfelelő érték 1437 ezer, a két jövőbeni időpontban pedig 1721, illetőleg 2105 ezer. Az öregkorúak helyzetének és az öregedés gazdasági és társadalmi következményeinek vizsgálata tehát azért is fontos, mert e vonatkozások egyre növekvő számú népességet érintenek.

A magyarországi háztartások korösszetétele is jól érzékelteti az öregedésnek az elmúlt két évtized alatt felgyorsuló folyamatát. A csak öregkorú személyekből álló háztartások aránya jelentős mértékben megnőtt, a vegyes korösszetételű, de öregkorúakat is magában foglaló háztartások aránya pedig – a háztartások felaprózódási irányzata miatt – valamelyest csökkent (3.2.1. sz. táblázat).

Az idősek helyzetét egy adott társadalomban a gazdasági helyzet és a kultúra, a hagyomány alakítja. Hazánkban a többgenerációs családok fokozatos felbomlása, az elmúlt évtizedek nagymértékű belső vándorlása, tehát a népesség földrajzi átrétegződése, a családok jövedelmi színvonalának csökkenése, a nyugdíjrendszer anomáliái, valamint a rendszerváltozással felerősödő és éleződő gazdasági és szociális nehézségek határozzák meg a már jelentős számú időskorú helyzetét. Általánosságban megállapítható, hogy az idősek meghatározó részének anyagi életszínvonala hosszabb idő óta csökken, hasonlóan a lakosság egészének vagy jelentős részének reáljövedelméhez. E tekintetben azonban az öregek csoportján belül igen nagy különbségek tapasztalhatók, sokak helyzete nem változott, néhányaké kedvezőbbé is vált, míg mások – és különböző okok miatt ezek vannak többségben – jövedelmi viszonyai határozott mértékben romlottak.

Az öregkorúak helyzete nagyon sok metszet mentén vizsgálható. Más, korábbi vizsgálatokból tudjuk, hogy az öregek helyzete a korábbi foglalkozásuktól, jövedelmüktől és így jelenlegi nyugdíjuktól, a mindezekkel összefüggő iskolai végzettségüktől és vagyoni helyzetüktől függ. Emellett, és ezeket az ismérveket keresztül metszve, döntő különbség mutatkozik aszerint, hogy az időskorú egyedül vagy többszemélyes háztartásban él-e. Alacsony, saját jövedelemmel rendelkező idősek helyzete kedvezőbb, ha családban élnek és viszonylag magas jövedelem, vagy nyugdíj mellett is súlyos körülmények közé kerülhet az egyedülálló öreg ember.

A csak nyugdíjból származó jövedelem azonban az öregkorúak jelentős részének megélhetését alig, sok esetben pedig egyáltalán nem biztosítja, és megalázó helyzeteket teremt. Az öregkorúak életszínvonalának meghatározó eleme, a nyugdíj súlyos díszfunkcióval működik. A magyar szociálpolitikának részben a népesedési helyzetre is visszavezethető legfenyegetőbb problémája ugyanis a nyugdíj finanszírozás, ami a növekvő eltartási teher miatt a jövőben súlyosodni fog. Pillanatnyilag nem látható, hogy a most induló új nyugdíjrendszer miképpen fogja a jövőben befolyásolni az öregek életszínvonalát. Ennek részleteivel itt most nem foglalkozunk, csak annyit jegyzünk meg, hogy a csak a nyugdíjból származó jövedelem a nyugdíjas háztartások jelentős részét eleve hátrányos helyzetbe hozza.

Tekintsük át az időskorúak helyzetének néhány dimenzióját az MHP néhány adata alapján⁵⁰. Az idős kor kezdő, alsó határának mindkét nem esetében a 60. életévet vettük.

⁵⁰ A fejezetben a B súlyt használtuk.

A nyugdíjaskorúak 84%-ának csak a nyugdíj, az egyedüli jövedelemforrása, 12%-a semmiféle saját jövedelemmel nem rendelkezik, mindössze csak 4%-uknak van nyugdíja és egyéb jövedelme együttesen. Az adatokból látható, hogy a nyugdíj nagysága az öregek szempontjából alapvető fontosságú, a 60 éven felüliek életszínvonalát majdnem teljes egészében ez határozza meg, különösen akkor, ha egyedülállók. Ez a létállapot a 60-69 éves korcsoporthoz tartozók 19, a 70 éven felüliek 32 százalékára jellemző. A nők között a megfelelő arányszámok 26 és 41%, a férfiaknál pedig csak 8 és 16%. Ha azt is figyelembe vesszük, hogy a nők között viszonylag magas, a férfiakkal (6,3%) szemben 15,4%-ot tesz ki azoknak az aránya, akik semmiféle saját jövedelemmel nem rendelkeznek, akkor állíthatjuk, hogy az idős nők anyagi, jövedelmi helyzet tekintetében határozottan rosszabb helyzetben vannak, mint férfi kortársaik. Pontosabban: az alacsony jövedelem, vagy a jövedelem teljes hiánya a nők nagyobb csoportjaira jellemző, mint a férfiak esetében.

A jövedelem tekintetében az idősek helyzete akkor kedvezőbb, ha háztartásukkal és/vagy más családtagjaikkal élnek közös háztartásban, vagy ha aktív életciklusuk folyamán viszonylagos bőséggel halmoztak fel különböző javakat és a nyugdíjuk is elfogadható nagyságú, vagy éppen magas. E tényezők valamelyike a nyugdíjasok nagyobb hányadára jellemző és elsősorban a férfiakra. A hatvan éven felüli népesség mintegy 35-40%-a sorolható jövedelmi helyzetét tekintve egyértelműen hátrányos helyzetűek közé. Ami az időskorúak háztartásainak jövedelemeloszlását illeti, ezek tendenciájukban a közepes kategóriák felé tömörülnek. Jóval kevesebben esnek közülük a legkisebb decilisekbe és kevesebben a legmagasabbakba, mint a 60 éven aluliak háztartásai. Az adatok itt természetesen nem személyekre vonatkoznak, hanem a háztartások egy átlagos tagjára, ami nyilvánvalóan torzít, de azoknak a háztartásoknak jövedelmi viszonyaira vonatkozóan, amelyekben idősek élnek, megfelelő eligazítást ad. Az időseket is magukba foglaló háztartások jövedelemeloszlására a szélső decilisekben tapasztalt csekély értékek a jellemzőek. További kutatást igényelne annak a vizsgálata, hogy ezt a képet mennyiben motiválják az egyes háztartások belső jövedelmi viszonyai.

Szemben a 60 éven aluliak 22%-ával, a 60-69 évesek 14,3, a 70 éven felüliek 12,6%-a tartozik a legfelső két decilisbe. Ezzel szemben a legalsó két decilisbe az öregkorúaknak csak 6-8 százaléka, a 60 éven aluliaknak viszont kerekén 25%-a tartozott. A fiatalabb, aktív keresői háztartások jóval nagyobb mértékben csúsznak a legalacsonyabb jövedelmi csoportokba, mint az idősek. Az abszolút számokat tekintve az idősebbeknél valamivel kisebb átlagokat találunk.

Az időskorúak lakásviszonyai a tulajdonlás tekintetében hasonlóak a népesség egészéhez, de azért nem jelentéktelen eltérésekkel (3.2.2. sz. táblázat). A hetven éven felüliek laknak viszonylag legnagyobb mértékben nem tulajdonosként lakásukban. Ennek oka a felvétel nyújtotta információk alapján nem valószínűsíthető, feltehetően az örökösödéssel kapcsolatos tényezők képezhetik az okok egy részét.

Ami családi, társas kapcsolatokat illeti, erről a 3.2.3. és 3.2.4. sz. táblázatok nyújtanak összefoglaló képet. A férfiaknak nem egészen 8%-a él egyedül a 60-69 évesek korcsoportjában és csak mintegy 16 százaléka a 70 éven felüliek között. Ebben a magas korcsoportban a nők száma már több mint kétszeresen meghaladja a férfiakét, de a halandósági különbségek mellett az is befolyásolja az egyedül élők arányait, hogy özvegyé válás esetén a férfiak jóval nagyobb arányban házasodnak újra, mint a nők. Az idősek legtöbbször – a 70 éven felüli nőket kivéve – háztartásával él, de a növekvő korrallal együtt egyre kisebb arányban.

Összességében a 70 éven felülieknek közel harmada (31,7%-a) egyedülálló, közel felük (48%) háztartásával és egyötödük (20,4%) több fős háztartásban él. A 18-59 éveseknek csak 3,5% él egyedül, egyszemélyes háztartásban. Társadalmi és szociálpolitikai figyelmet elsősorban az egyedülálló időskorúak igényelnek, még akkor is, ha jövedelmi viszonyaik kevésbé rendezetlenek.

Az időskorúak iskolai végzettségi szintje alacsonyabb, mint a fiatalabbaké. Befejezett középiskolai végzettsége a 60-69 évesek 15,2, a 70 éven felüliek 10,9%-ának van. Főiskolát

a megfelelő korúak 4,4 és 3,5%-a, egyetemet 3,8 és 4,2%-a végzett. A fiatalabb korcsoportokban ezek az arányok lényegesen magasabbak. Minthogy az iskolai végzettség és a végzett munka jellege valamint javadalmazása összefüggnek, a viszonylag alacsony sajátjogú és özvegyi nyugdíjak részben e tényezőkre is visszavezethetők.

Az időskorúak életszínvonala, illetőleg jövedelmi helyzete a lakosság egészéhez viszonyítva valamivel kedvezőtlenebb, az egyedülállók esetében a különbség elég határozott. Vannak azonban az életszínvonalnak olyan elemei is, amelyek tekintetében a különbségek nem lényegesek. Az öregek helyzete a magyar társadalomban nehéz, ez nyilvánvaló, de a társadalom egészének helyzetéhez viszonyítva általában nem sokkal rosszabb. Vannak olyan folyamatok, melyek a leszakadás irányába hatnak, így például az, hogy az utóbbi években nagy mértékben csökkent a nyugdíj mellett valamilyen munkalehetőséggel élni tudók száma, legalábbis a legális szférára vonatkozó adatok szerint. Ez nyilvánvalóan elsősorban a nyugdíjasok fiatalabb, 60-69 éves korcsoportját érinti. Láttuk, hogy az időskorúak helyzetét elsősorban a nyugdíj összege, illetőleg léte vagy nem léte határozza meg. A nyugdíj reálértéke az utóbbi években csökkent, de csökkenése korántsem volt olyan, mint amennyi a gazdaság teljesítménycsökkenéséből automatikusan következett volna. 1986 óta az átlagnyugdíj reálértéke 16-17%-kal esett vissza. Az elmondottak alapján nyilvánvaló, hogy a nyugdíjasok helyzete, pontosabban a pénzjövedelmeken alapuló életszínvonala nem csökkent ilyen mértékben, ennél kedvezőbb. Ez egyes csoportjaikra nézve nem mindig érvényes, de általánosságban igen.

Az időskorúaknak az életszínvonal és a környezet különböző elemeivel történő megelégedettsége erősen függ a kortól.

Az ország gazdasági helyzetével való elégedettség az átlagosnál kedvezőtlenebb a fiatalabb korcsoportokban és kedvezőbb a 70 éven felüliek között. Hasonló a helyzet az országos ügyekbe való beleszólás lehetőségének megítélése terén. Ami a jövedelemmel való megelégedettséget illeti, az átlagnál valamivel rosszabb a 60 éven aluliak és határozottan kedvezőtlenebb a 60-69 évesek véleménye, míg a 70 éven felüliek e tekintetben az átlagnál elégedettebbek. Lakásával, lakókörülményeivel a két idős korcsoporthoz tartozók határozottan elégedettebbek, mint a 60 éven aluliak.

Egészségükkel az idősök nyilvánvalóan sokkal elégedetlenebbek, mint a 60 évesnél fiatalabbak és hasonló a helyzet a jövőbeni kilátásokat illetően. Életük eddigi alakulásával a legidősebbek, majd a 60-69 évesek a legelégedettebbek. Legkevésbé elégedettek a 60 éven aluliak, de a különbségek nem jelentősek.

A szubjektív véleményeknél kor szerint jóval kisebb különbségeket találunk, mint a nemek tekintetében.

Az életük eddigi alakulásával és az életszínvonalról való megelégedettség nemek és kor szerint a 3.2.5. és a 3.2.6. sz. táblázatban látható. Életük eddigi alakulásával a 70 éven felüliek, majd a 60-69 évesek elégedettek, a fiatalabbak elégedettségi szintje az átlagosnál alacsonyabb. A 70 éven felülieknél a férfiak elégedettségi szintje kiugróan magas, a nőké viszont kiugróan alacsony, a korcsoportban a nők véleménye sokkal inkább eltér a férfiakétól, mint a többi két csoportban. A múlt megítélését tekintve a nagyon idős nők sokkal kritikusabbak, mint a férfiak.

Az életszínvonallal való megelégedettség esetében hasonló a kép, a 70 éven felüli nők sokkal kevésbé elégedettek, mint a férfiak, a másik két korcsoportban a különbségek kisebbek, de a nők ezekben is kritikusabbak.

3.2.1. sz. táblázat**Az öregkorú személyeket tartalmazó háztartások aránya, %**

Év	csak öregkorú személyekkel	vegyes, de öregkorú személyekkel is
	rendelkező háztartások	
1980	17,8	18,6
1990	21,1	16,4
1996	24,1	14,2

3.2.2. sz. táblázat**A lakásban tartózkodás jogcím szerint**

	18-59	60-69	70 éves
	éves		és idősebb
Nem tulajdonos	14,0	11,8	17,3
Tulajdonos	86,0	88,2	82,7
Összesen	100,0	100,0	100,0

3.2.3. sz. táblázat**Az egyedülélők aránya, férfiak,%**

	60-69 éves	70 éves és idősebb
Egyedül él	7,7	15,8
Házastársával él	54,6	63,1
Egyéb háztartásban él	37,6	21,0
Összesen	100,0	100,0

3.2.4. sz. táblázat**Az egyedülélők aránya, nők,%**

	60-69 éves	70 éves és idősebb
Egyedül él	26,1	41,4
Házastársával él	46,1	38,6
Egyéb háztartásban él	27,2	20,0
Összesen	100,0	100,0

3.2.5. sz. táblázat**Elégedettség életük eddigi alakulásával**

	Átlag	Standard eltérés	N
Teljes sokaság	5.5	2.2	2667
18-59 éves	5.5	2.2	1995
férfi	5.4	2.2	955
nő	5.5	2.2	1039
60-69 éves	5.6	2.2	343
férfi	5.7	2.2	135
nő	5.5	2.2	208
70- éves	5.7	2.3	329
férfi	6.1	2.2	129
nő	5.4	2.4	200

3.2.6. sz. táblázat**Elégedettség az életszínvonallal**

	Átlag	Standard eltérés	N
Teljes sokaság	4.4	2.2	2669
18-59 éves	4.4	2.2	1999
férfi	4.4	2.2	959
nő	4.4	2.2	1039
60-69 éves	4.3	2.1	344
férfi	4.4	2.1	135
nő	4.2	2.1	208
70- éves	4.5	2.4	326
férfi	4.7	2.1	129
nő	4.3	2.5	197

3.3. A migrációs potenciál⁵¹ (Sik Endre)

A Magyar Háztartás Panel második és harmadik hullámában, 1993-ban és 1994-ben, kérdéseket tettünk fel a külföldi munkavállalási szándékokról és a kivándorlási tervekről. E tanulmányban egyrészt azt vizsgáljuk, hogy az 1997. évi migrációs potenciál különbözik-e, s ha igen miben, s milyen mértékben, az 1993. és 1994. évben tapasztalt migrációs potenciáltól. Másrészt a korábbiaknál részletesebben vizsgáljuk a migrációs potenciál alakulásának okait⁵².

3.3.1. A migrációs potenciál alakulása 1993 és 1997 között

Az 3.3.1. sz. táblázat két fontos üzenetet tartalmaz. Részben, hogy a 15 év feletti népesség migrációs potenciálja megközelítően változatlan mértékű a kilencvenes évek Magyarországon, részben, hogy ez a mérték nem magas. A népesség 3-4%-a akar külföldön munkát vállalni, 1-2%-a élne külföldön, s a népesség teljes migrációs potenciálja 6% körül van.

A migrációs potenciál változatlansága – s ez érvényes mindhárom migrációs típusra és a teljes migrációs potenciálra egyaránt – azt jelzi, hogy a mai Magyarországra nem jellemzők azok a folyamatok, amelyek a világ sok részén a migrációs potenciál felerősödéséhez vezetnek (t.i. gazdasági ellehetetlenedés, etnikai villongások, természeti csapások stb.). Ennek alapján egyfelől el lehet vetni a magyar társadalom széthullását, a magyarok világban való szétszórását jöslő váteszek látomásait. Másfelől a társadalmi tervezéssel foglalkozók számára a stabilnak tűnő migrációs potenciál becslésre alkalmas jelzőszámot kínál.

Az 3.3.1. sz. táblázat adatai alapján levonható másik következtetés, ami a magyar migrációs potenciál alacsony voltára utal, némi fenntartással kezelendő. Kétségtelen, hogy a korábbi nemzetközi összehasonlító migrációs potenciál vizsgálatok adataihoz képest a magyarok külföldi munkavállalás szándéka sokkal, a kivándorlásé valamivel alacsonyabb⁵³. Noha az összehasonlítás megbízhatóságát nagyban korlátozza a kérdések sokfélesége – márpedig egy ilyen „puha” jelenség esetében a kérdés megfogalmazásának nagy szerepe van a végeredmény alakulásában –, illetve a bizonytalan mintaösszetétel, addig mégis elmerészkedhetünk, hogy a magyar migrációs potenciált a többi kelet-európai országhoz képest alacsonynak tekintsük.

3.3.2. A migrációs potenciál jellemzői 1997-ben

⁵¹ A migrációs potenciál egy ország népessége vagy egy annak valamely kisebb egysége (egy társadalmi csoport vagy egy régió) térbeli elmozdulási szándékainak mértékét fejezi ki. Valójában egy egyszerű aránymutatóról van szó, ami azt fejezi ki, hogy az adott népesség hány százaléka tervez migrálni – jelentsen a migráció akár rövidtávú munkavállalást, akár emigrációt.

A kutatássorozatban – melyet korábban a COST, 1997-ben az ISM finanszírozott – négy metszetben vizsgáljuk a magyar 15 év feletti népesség migrációs potenciálját. Megkülönböztetünk kétféle munkavállalás célú migrációt (rövid – néhány hetes –, illetve hosszú – néhány hónapos – külföldi munkavállalást), a migráció végleges formáját, a kivándorlást, illetve e három migrációs terv együttes arányát kifejező ún. teljes migrációs potenciált.

⁵² A fejezetben az A súlyt (lásd 2 sz. függelék) használtuk.

⁵³ 1992. és 1993. évi IOM adatfelvételek alapján szinte egész Albánia külföldre távozna dolgozni és 13%-uk emigrálna, ugyanakkor a bolgárok, az oroszok és az ukránok (csupán?) negyede-ötöde menne külföldre dolgozni. A bolgárok 21%-a, az oroszok és az ukránok kb 7%-a végleg külföldön telepedne le (Berencsi-Sik 1995. 2. sz. táblázat).

Egy 1991. évi felvétel a nyugati országokba irányuló kivándorlásról azt állapította meg, hogy a lengyelek 13%-a, a magyarok 8%-a, csehek és az oroszok 5-5%-a és a litvánok 2%-a költözne külföldre családotól (lásd Brym 1993, Sik 1993, Berencsi-Sik 1995).

Egy 1996. évi adatfelvétel tanúsága szerint Magyarország migrációs potenciálja (a 14 évnél idősebbek körében) a szlovákokénál minden tekintetben, a cseheknél a tervezett és a már szervezés alatt álló migráció esetében alacsonyabb, a lengyelekével nagyjából azonos (Fassmann és Hintermann) 1997).

A következő részben azt vizsgáljuk, hogy mely társadalmi rétegekre jellemző a migrációs potenciál a legjobban, illetve, hogy melyek a migrációs potenciál irányai.

Kik migrálnának?

A 3.3.2.-3.3.4 sz. táblázatokban a migrációt tervező népesség társadalomrajzát adjuk: Miben térnek el – s miben nem – a migrációs terveket fontolgatók a teljes mintától?

A szociodemográfiai, jövedelmi és vagyoni helyzet szempontjából a migrálni kívánók nagymértékben különböznek a teljes mintától (3.3.2. sz. táblázat). A migrációs potenciál valamennyi típusára jellemző a férfiak magas aránya, az alacsony életkor, a tanulók és a munkanélküliek magas aránya, a nagyobb családlétszám, az értékesebb lakás és a magasabb iskolai végzettség. Mindezek az – egymással is összefüggő – jellemzők azt sejtetik, hogy a migrációs potenciál inkább a társadalom könnyen mozduló csoportjaira jellemző, s nem a letelesebbek remélnék külföldön jobb lehetőségeket. Erre utal az is, hogy sem a jövedelem, sem az életvitel nehézsége (gyakori hóvégi pénzzavar, gondok a család élelmiszerellátásával), de az autóval való rendelkezés mértékében és a cigányok arányában sem találunk érdemleges eltérést a migrációs potenciál típusai és a teljes népesség között.

Az általános tendencián túl a kivándorolni vágyók kis csoportján belül két, ellentétes szociológiai helyzetű csoport található. Egyrészt ugyanis magas a cigányok és az élelmiszerhiánnyal küszködők aránya, másrészt azonban magas a nagyobb egy főre jutó jövedelműek és az autótulajdonosok aránya is.

A 3.3.3. sz. táblázat elégedettségre vonatkozó állításaiból az olvasható ki, hogy a migrálást tervezők három tekintetben térnek el a népességre jellemző elégedettségi szinttől: elégedettebbek életszínvonalukkal, egészségükkel és jövőjükkel kapcsolatban. Azaz a migrálni vágyókat nem itthoni gazdasági ellehetetlenülésük taszítja, hanem a külföld nyújtotta jobb élet vágya vonzza. Továbbá a migrációt tervezők a népesség nagyobb önbizalommal rendelkező, mobil részéből kerülnek ki – nyilván nem függetlenül alacsonyabb életkoruktól és a férfiak számára a magyar kultúra által megengedett-elvárt szereptől.

A kivándorolni vágyók ismét némileg különböznek a külföldi munkavállalást tervezők két csoportjától. Jellemző rájuk, hogy a teljes népességnél elégedetlenebbek lakásukkal (és lakásuk környezetével) valamint a személyes helyzeten túlmutató jelenségekkel, például a politikai belszólas lehetőségével, valamint az ország gazdasági helyzetével. Ez arra utal, hogy a kivándorlók szándékait az „elhajtó” erők erősebben befolyásolják, mint a munkavállalást tervezőket.

A táblázat második részében található pszichoszomatikus jelenségek előfordulásának gyakorisága arra utal, hogy migrálni a népesség átlagánál jobb pszichikai tőkével rendelkező csoportok hajlamosabbak, ami a korábban már megismert ténnyel (elégedett egészségével), valamint a táblázat következő részében látható anómia elemekkel (ezek azt mutatják, hogy mennyire uralja az egyén önmagát és az őt körülvevő világot) együttesen arra utal, hogy a migrációs potenciál nem csupán kor és férfi szerep függvénye, hanem az ezekkel nyilván összefüggő egyéni és szociálpszichológiai tőke-elemeké is. A migrációra inkább gondolhat az, aki bízik egészségében, jövőjében és szerencsében, uralja sorsát és eligazodik a világban.

A 3.3.4. sz. táblázat a migráció emberi és kapcsolati tőke elemeit tartalmazza (korábbi külföldi tapasztalatok, illetve az egyén társadalmi környezetének migrációs gyakorlata, valamint e hálózat kiterjedése). Látható, hogy a migrációs potenciál minden típusára jellemző, hogy a népességnél több kapcsolattal rendelkeznek, s rokonaik, barátaik, munkatársaik, szomszédai, ismerőseik maguk is hajlamosak migrációra. A megkérdezettek maguk is többet jártak külföldön, mint a teljes népesség. Végül, de nem utolsónak a migrációs potenciál erősen összefügg a migrációs hajlammal, ami azt fejezi ki, hogy az egyén mennyire könnyen hagyja el hazáját.

A migrálni szándékozók társadalmi vonásai a migrációs potenciál mértékével megegyező módon stabilak. 1993-ban és 1994-ben pontosan azok a társadalmi csoportok terveztek külföldi munkavállalást és kivándorolást, mint akik 1997-ben gondolkoztak így (l. Berencsi-Sik, 1995. 6., 7. és 8. sz. táblázatok).

Hová mennének?

A migráció irányai ugyanolyan stabilak, mint a migráció potenciáljának mértéke és a migrálni vágyók társadalmi-pszichikai összetétele. Hozzátehetjük még, hogy ez a stabilitás valószínűleg nem más, mint a hosszútávú történelmi trend és a földrajzi szerkezet okozta nagy tehetetlenségi erejű mozgások mai megjelenési formái (Sik, 1974).

Mint az 3.3.5. sz. táblázat mutatja, a magyarok leginkább a német és az osztrák munkaerőpiacon tervezik munkaerejük értékesítését, míg a kivándorlás leggyakrabban említett célállomása az USA⁵⁴. Aligha lehet véletlen, hogy a migráció irányaira nagymértékben hasonlít a kérdezettek körülölelő migrációs burok⁵⁵ migrációjának iránya (3.3.6. sz. táblázat). A burok e tekintetben nem más, mint a ma még csak tervezett migráció előkészítésére szolgáló hálózat, amely már mai formájában is azonos az egyén tervezett mozgásának irányával⁵⁶.

3.3.3. A migrációs potenciál alakulásának társadalmi okai

Láttuk, hogy miben tér el a migráció különféle módozataira hajlamos társadalmi csoport a teljes minta jellemzőitől. Ha azonban a migrációs potenciál okait akarjuk kutatni, célszerű az óvatosság. Bizonyos értelemben ugyanis félrevezető a migráció gondolatával játszódozó kis csoportját a teljes népességhez viszonyítani, hiszen feltételezhető, hogy a teljes népességben vannak migrációra képtelen csoportok (például idősek, betegek). Velük összevetni a migrációt tervezők csoportjait részben értelmetlen, részben félrevezető. Ugyanis ha például demográfiai okokból nagy a migrálni képtelen csoportok létszáma, akkor a reprezentatív minta egészével való összevetés során a migráció okait nem lehet megbízhatóan elemezni. Pl. ha sok az idős és beteg ember, akik mozogni sem tudnak, nemhogy külföldi munkavállaláson törjék fejüket – de akik emigrálni képesek lehetnek –, akkor egy reprezentatív mintán vizsgálni a migráció okait azzal jár, hogy túlértékelődik a kor – mint a migrációs potenciál korlátja – hatása. Többváltozós regressziós modellben fogalmazva, a kor hatása minden más hatást elnyom, miközben a kor hatásának egy – általunk nem ismert mértékű – része csupán a migráció-képtelen népesség arányának függvénye.

3.3.4. A releváns népesség

Éppen ezért kiválasztottuk a népességnek a migrációs potenciál szempontjából relevánsnak tekinthető részét (ezt a népességet a továbbiakban releváns népességnek nevezzük). A korábbi elemzések alapján a releváns népességet három dimenzió mentén

⁵⁴ 1993-ban a rövidtávú és a hosszútávú munkavállalást tervezők összesen 59 és 54%-a indult volna Németországba és Ausztriába. A kisebb arányban szereplő országok Anglia, az USA, Franciaország, Svájc és Olaszország voltak. 1994-re valamelyest csökkent a német-osztrák dominancia, ekkor e két munkaerőpiacon a rövid- illetve hosszútávú munkát keresők 54 és 49%-a készült

⁵⁵ Migrációs buroknak (Sik, 1994/a) nevezzük az egyéneket körülvevő személyes kapcsolatrendszer azon elemeit, amelyek az egyén migrációs viselkedését meghatározzák. Ez jelenti az egyén kapcsolatrendszerén belül a migrálás tervével foglalkozók, az adott pillanatban külföldön élők és a valaha külföldön megfordulók „sűrűségét”, e csoportok egyén felé közvetített értékeit, de a migrálást szabályozó csoportnormákat egyaránt (Bíró, 1994, Oláh, 1994).

⁵⁶ Hogy a migrációs tervek a következő generációban is a maiakéhoz hasonlóak maradnak arra Diósinak a középiskolások körében folytatott kutatása utal (Diósi, 1997). Eszerint a középiskolások külföldi munkavállalásának elsődleges célja Németország.

jelöltük ki. Ezek a kor, az iskolai végzettség és a gazdasági aktivitás – egymástól természetesen nem független – metszetei voltak. E változók esetében megkerestük azokat a kategóriákat, amelyekben egyáltalán nem vagy csak elenyésző mértékben fordult elő migrációs terv. Az 50 évesek és az idősebbek mindössze 6%-a, 2%-a illetve 1%-a tervez rövidebb vagy hosszabb külföldi munkavállalást és kivándorlást. A nyolc általános iskolát be nem fejezett népességben egyetlen migrációt tervező személyt sem találtunk, s a nyugdíjasok, a háztartásbeliek, valamint a segítő családtagok között is legfeljebb 1% volt a migrációt tervezők aránya.

A fentiek alapján egy olyan almintát állítottunk elő, amely csak 50 év alatti, legalább nyolc általános iskolai végzettséggel rendelkező, nem-nyugdíjas, háztartásbeli és segítő családtag személyeket tartalmaz. Ez az minta – a releváns népesség – az eredeti súlyozott minta mintegy fele (55%)⁵⁷, és csak olyan korú, iskolázottságú és gazdasági aktivitási csoportba tartozó személyeket tartalmaz, akik között előfordulnak a migráció valamelyik formáját tervezők.

A releváns népességhez viszonyítva a migrációs potenciál mértéke értelemszerűen nagyobb, mint a teljes népességben. Míg az utóbbi esetben a népesség kb. 3 és 1%-a tervezett rövid-, hosszútávú külföldi munkavállalást, illetve kivándorlást (l. 3.3.1. sz. táblázat), addig a releváns népességben belül a megfelelő értékek 6.3, 4.8 és 2.6%. A legalább egyféle migrációs tervvel rendelkezők aránya a teljes népességben kb. 6%, a releváns népességben 8.8%.

A 3.3.7. sz. táblázatban látható, hogy – mint a teljes népességben (l. 3.3.2. sz. táblázat) – a releváns népességben belül is a migrációt tervezők az átlagnál fiatalabbak és magas közöttük a férfiak aránya. Ez arra utal, hogy a releváns népességre korlátozódó elemzés nem szünteti meg az almintaképzés által részben kontrollált változók hatását. Ennek az eljárásnak éppen az volt a haszna, hogy a további elemzésben a nem, a kor és az iskolai végzettség hatását már a migrációs potenciál szemszögéből „megtisztítva” elemezhetjük.

Az, hogy a kivándorlást a legfiatalabbak különösen nagy arányban tervezik értékelhetnénk akár a kamaszkor hipermobilitásának is, ha nem főleg huszonévesekről lenne szó. A férfi arány a hosszútávú külföldi munkavállalás esetében sokkal magasabb, mint a releváns népességben.

Az iskolai végzettség terén a migrációt tervezők kevésbé térnek el a releváns népesség egészétől, mint azt a nem és a kor esetében tapasztaltuk. A rövidtávú külföldi munkavállalás esetében a szakmunkások, a hosszútávú külföldi munkavállalók között az egyetemet végzettek, a kivándorlásra gondolók kis csoportjában a legkevésbé iskolázottak és a középiskolát végzettek vannak enyhén túlréprezentálva.

Az aktivitás esetében látható, hogy elsősorban a tanulók és az eltartottak élnek külföldön felnőtt-önálló életüket, a munkanélküliek elsősorban munkát keresnének külföldön.

A 3.3.8. sz. táblázatban a releváns népességben belül mutatjuk be a migrációs potenciál típusainak legfontosabb jellemvonásait. Alapvető eltérés a 3.3.2.-3.3.4. sz. táblázatokban található megoszlásokhoz képest nincs, noha a viszonyítási alap nagymértékben, a migrációs potenciál egyes típusaiba tartozók száma pedig kismértékben csökkent.

3.3.5. A migrációs potenciál alakulásának többváltozós modellje – hipotézisek

A migráció okait három változócsoportha soroltuk. Az elsőbe azokat a szocioökonómiai tényezőket helyeztük el, amelyekről – részben a korábbi leíró elemzések (Berencsi 1994, Sik 1994/a, Sik 1994/b, Berencsi-Sik 1995) tapasztalatai alapján, részben elvi alapon – feltételeztük, hogy hatással vannak a migrációs potenciál mértékére. A második csoportba a

⁵⁷ Eközben a rövid- és hosszútávú külföldi munkavállalást tervezők 7, illetve 5%-át, valamint egyetlen emigrálást tervező személyt veszítettünk el mindössze, akiket azonban elméletileg azon az alapon is kizárhattunk a további elemzésből, hogy a migrációs potenciál szempontjából nem tekinthetők jellemzőnek.

migrációs burok kapcsolati és emberi tőke elemeit soroltuk. A harmadik csoportba olyan értékrendi és elégedettséget kifejező változók kerültek, amelyekről feltehető volt, hogy hatnak az egyén migrációs terveire.

Az elemzés első lépéseként az egyes változócsoportokat mutatjuk be, s röviden vázoljuk feltételezéseinket arról, hogy az egyes változók milyen módon befolyásolják a migrációs terveket. Ezután előbb a három migrációs típus előfordulásának gyakoriságát együttesen kifejező változót (KIMENNE⁵⁸), majd a három migrációs tervtípust külön-külön tesszük vizsgálat tárgyává.

Szocioökonómiai tényezők:

- Nem: Minden korábbi vizsgálat azt mutatta, hogy a férfiakra nagy migrációs potenciál jellemző. Elvi alapon is lehetne érvelni. Eszerint a férfi szerep esetében léteznek olyan társadalmi normák, melyek hatására elfogadottabb (olykor akár el is várt) a migráció. Az előzőtől nem független, de másfajta érvelés lehet az, hogy a férfiak társadalmi szerepével jobban megfér a kalandkeresés, a veszélytűrés, mint a nők esetében. Végül a férfit, mint a család ellátásáért elsősorban felelős személyt is a nőnél jobban ösztönözheti a migrációtól várt többlet-jövedelemszerzés, illetve a háztartás (nemzetség, klán?) hosszútávú érdekeit szolgáló a külföldre való „előremenekülés”.
- Kor: Az adatok szerint a fiatalabbak inkább hajlamosak a migráció tervezésére. Ennek oka lehet nagyobb elégedetlenségük vélt lehetőségeikkel, lehet korszpecifikus kalandvágy, a kitörés vágya, lehet a háztartás elvárása, hogy a következő generációnak jobb legyen...
- Etnikai származás: A cigányság történetének, hagyományainak és skilljeinek, valamint helyzetének ismeretében feltételeztük, hogy a cigányok migrációs potenciálja nagy lehet.
- Iskola végzettség: Tétélezzük fel, hogy a migráció – különösen a külföldi munkavállalás – előre eltervezett, kockázatos gazdasági tevékenység. Ha ez igaz, akkor azok fognak inkább belevágni, akik megfelelő emberi tőkével rendelkeznek. Feltételezzük tehát, hogy a magasabb iskolai végzettségűek esetében várható a nagyobb migrációs potenciál, akiknek inkább van a nemzetközi munkaerőpiacon konvertálható emberi tőkéje. A hazai és a nemzetközi (pontosabban ott, ahova az adott kibocsájtó országból a legtöbben igyekeznek) munkaerőpiacon azonban nem biztos, hogy a legmagasabb iskolai végzettségnek van a legjobb piaca. Következésképpen azt várjuk, hogy az alacsony iskolai végzettség csökkenti a migrációs potenciált, de az iskolai végzettség emelkedésével nem feltétlenül nő folyamatosan a migrációs potenciál.
- Szegénység: Egyfelől a szegénység lehet a migráció hajtóereje, másfelől azonban gátja is, hiszen a migrációhoz szükséges előkészítő beruházásokat korlátozza. Az ellentétes hatások miatt a szegénység-indikátorok várható viselkedését nem lehet pontosan megjósolni. Úgy véljük, hogy a szegénység kisebb mértéke (relatív jövedelemhiány, illetve az autó hiánya) csökkenti, a nagyobb mértékű szegénység (élelmiszerhiány, állandósult hóvégi likviditási gond) növeli a migrációs potenciált. Az első esetben feltételezzük, hogy a szegénység hatására csökken a migrációs tervek bekövetkezésének esélye, mivel jövedelem híján nem lehet sem a kapcsolatokat építeni, sem iskolázottságra szert tenni, sem migrációs tapasztalatokat szerezni. Ezek a hatások természetesen a még szegényebb háztartások esetében is érvényesülnek, tehát ott, ahol a megélhetés gondjai olyan nagyok, hogy azok effektív fogyasztási korlátokat is jelentenek. Ám ilyen mértékű szegénység esetében ezeknél a hatásoknál erősebbé

⁵⁸ A változó azt mutatja, hogy a három lehetséges migrációs terv közül hányat szeretne az egyén megvalósítani. A változó értéke 0 és 3 között mozoghat. A mutatót nem tartjuk igazán alkalmasnak a migrációs potenciál elemzésére, mivel egyrészt semmi nem indokolja azt a feltételezést, hogy aki többféle migrációs tervet sző, az erősebben is akarja ezeket, mint akinek csak egyféle terve van. Másrészt nem bizonyos, hogy a háromféle migrációs terv azonos módon függ a vizsgált változóktól. Ha pedig ez a helyzet, akkor közös modellben való kezelésük kiolthatja az egyes migrációs típusokra ellentétesen alakító tényezők hatását.

válnak a taszító erők, s a migrációs tervek – mégha előkészítetlenek és kockázatosak is – felerősödnek.

- Gazdasági aktivitás: Feltételezésünk szerint a gazdasági aktivitás, illetve az aktív népességen belül a munkaerőpiaci pozíció a következőképpen befolyásolja a migrációs potenciált: Egyrészt a háztartáson belüli függő helyzet növeli, mert a migráció esélyt jelent a függő helyzet felszámolására. Ennek megfelelően a tanulók, a munkanélküliek és a gyesen lévők migrációs potenciálja – egyéb tényezőktől eltekintve, ti. a gyesen lévők túlnyomó része nő – nagyobb lehet, mint a gazdaságilag aktív háztartástagoké. Másrészt a beruházott tőke mértéke és mozgathatósága befolyásolja a migrációs potenciál alakulását. A munkanélküliek esetében a migrációs potenciál nő, mivel – ismerve a hazai munkanélküliség természetét – nem nagyon remélhetnek kedvező változást munkaerőpiaci helyzetükben. A vállalkozók esetében alacsony lesz a migrációs potenciál, mivel a beruházott tőke nem konvertálható a migráció során. A mezőgazdasági kistermelésben való részvétel esetében a migrációs potenciál csökkenését várjuk, részben mert ez kisebb településméretet (falusi vagy kisvárosi környezetet) jelent, ami erősebben köti az egyént, mint a nagyvárosi környezet, részben mert a mezőgazdasági kistermelés egyfajta „röghözkötöttséget” jelent, olyan beruházást, ami a migrálás során nem hasznosítható.
- Település: Feltevésünk szerint a település mérete, státusa nem hat erősen a migrációs tervekre, de a budapestiek esetében nagyobb migrációs potenciált várunk, mint bárhol másutt, mivel Budapest az egyetlen magyar nagyváros, amely része a világvárosok közötti nemzetközi kapcsolatok rendszerének.

A migrációs burok kapcsolati és emberi tőkéje

- Kapcsolati tőke: A szakirodalom és korábbi adataink alapján feltételeztük, hogy a külföldi kapcsolatok megléte, illetve a hazai kapcsolatok körében az intenzívebb migrációs gyakorlat növeli a migrációs potenciált. A migrációs burkot részben referenciacsoportként fogjuk fel, amely a migrációt ösztönzi vagy akár ki is kényszeríti. Ami az egyes kapcsolati tőke változók várható viselkedését illeti, azt feltételeztük, hogy a külföldi rokon léte erősebben ösztönöz migrációra, mint a külföldi barát megléte, amennyiben feltehetően nagyobb biztonsággal lehet számítani a rokoni, mint a baráti támogatásra. A hazai ismerősök és rokonok köréből külföldön dolgozók és külföldön dolgozni szándékozók közül, úgy véltük az előbbi növeli jobban a migrációs potenciált, mivel ebben az esetben nem csupán tervről, hanem megvalósult gyakorlatról van szó.
- Az emberi tőke tudáselemei: A migrációval kapcsolatban az emberi tőke három metszetét vontuk be a modellbe. A migrációs hajlam azt mutatja be, hogy milyen erősen kötődik a vizsgált személy a hazájához. Értelemszerűen azt feltételeztük, hogy minél gyengébb ez az érzelmi kötődés, annál nagyobb a migrációs potenciál⁵⁹. A korábban külföldön (nem turistaként) tartózkodás és turistaként a közelmúltban szerzett külföldi tapasztalatok megléte, úgy véltük, növeli a migrációs potenciált (feltételezésünk szerint az előbbi nagyságrenddel jobban, mint az utóbbi) mivel növeli az önbizalmat, fejleszti a nyelvtudást, lehetőséget nyújt a migráció előkészítésére stb. Ez utóbbi hatás felfogható úgy is, hogy a migráció nagy tehetetlenségi erővel jellemezhető folyamat, ami ha egyszer beindul, nagy valószínűséggel – ha megszakításokkal is – de folytatódik is.

⁵⁹ Berencsi Zsuzsa sok helyénvaló kritikai megjegyzése közül a legigazabb az volt, hogy ezt a tényezőt nyugodtan tekinthettem volna a pszichikai tőke részének is. Véleményem szerint, ez a változó a migrációhoz közvetlenül kapcsolódik, a migrálást szabályozó normarendszer eleme. Ebből két dolog következik. Egyrészt a migrációs hajlam legalább annyira szociál-, mint individuálpaszichológiai jelenség, másrészt szorosan kapcsolódik a migrációs burok kapcsolati elemeihez, amelyek ezen normák "kivitelező részei". Ezzel szemben a pszichikai tőke részeinek tekintett változók elsődleges, ha nem klizárolag individuálpaszichikai jelenségek és nincs közvetlen kapcsolatuk a migrációs burok kapcsolati tőke elemeihez.

- Az emberi tőke pszichikai elemei: A migráció várható nehézségeit elviselni (és örömeit élvezni) egészségre, önbizalomra, optimizmusra van szükség. Ezek olyan pszichikai tőkejavak, amelyek megléte – feltételezésünk szerint – mintegy katalizálja a migrációt befolyásoló tényezők hatását. Növeli a migrációs potenciált ha az egyén bízik jövőjében, nem aggódik egészségi állapota miatt (illetve elégedett azzal), hajlamos áthágni a jogi akadályokat ha arra rákényszerül, úgy érzi, hogy képes eligazodni a világban, irányítani sorsát, szerencsésnek érzi magát, és nem ijedős.

Az elégedetlenség feltételezésünk szerint a migrációs potenciál motorja. Ennek megfelelően azt várjuk, hogy az általános viszonyokkal (politikai beleszólás és az ország gazdasági helyzete), s még inkább a személyes helyzettel (életpálya, életszínvonal és jövő) való elégedetlenség növeli a migrációs potenciált.

3.3.6. A teljes migrációs potenciál alakulásának okai

Adataink arra utalnak, hogy 1997 tavaszán Magyarországon a teljes migrációs potenciál mértéke legjobban a migrációs burok hatásaitól függött, a szocioökonómiai változók hatása gyengébb, a pszichikai tényezők hatása elenyésző (3.3.9. sz. táblázat).

A migrációs burok változói közül a migrációs hajlam hatása a legerősebb, ami arra utal, hogy a népességben vannak, akik alig kötődnek az országhoz, s akiknek kozmopolita érzülete sokféle migrációs tervben ölt testet (aki nem szeret itt élni, az egyszerre akár mindhárom migrációs módot is tervezheti, hogy elkerüljön innen). A környezet migrációs tervei erősen növelik az egyén migrációs potenciálját. Ellentétben feltételezésünkkel ez a hatás sokkal erősebb, mint a ténylegesen migrálók jelenléte az egyén környezetében. Ez azzal függhet össze, hogy a migrációs potenciál maga is tervek összessége, s ez a migrációs burok terveitől erősebben függ, mint annak megvalósult gyakorlatától. A külföldi barátok léte erősen, a külföldi rokonoké nem növeli szignifikáns mértékben a teljes migrációs potenciált. Ez részben a gyenge kötések erejének lehet közvetett eredménye, részben arra utal, hogy a kortárs-csoport egyben migrációs potenciált erősítő referencia-csoport is. Végül, feltételezéseinknek megfelelően, a korábbi migráns lét erősen növeli a migrációs potenciált, a külföldi utazás pedig nem hat rá.

A szocioökonómiai tényezők esetében azt látjuk, hogy noha a releváns népesség nem tartalmazza az 50 év felettieket és a legkevésbé iskolázottakat, mind a kor, mind az iskolai végzettség erősen hat a teljes migrációs potenciálra. Minél fiatalabb és minél iskolázottabb az egyén, annál nagyobb a valószínűsége, hogy migrálni akar. Feltételezéseinknek megfelelően a férfiak, a tanulók (a kor hatásától függetlenül) és a munkanélküliek nagy eséllyel terveznek migrációt. A szegénység, a cigány származás, a gyese és a vállalkozói helyzet nem hat szignifikánsan a migrációs potenciál mértékére.

Feltételezésünknek megfelelően az egészséggel való elégedettség, a világ dolgaiban való eligazodás képességébe vetett hit és az életpályával való elégedetlenség (noha fiatalokról van főleg szó, akik mögött aligha van hosszú életpálya!) növeli a migrációs potenciál mértékét. Feltételezésünkkel ellentétben ugyanakkor az életszínvonalukkal elégedettebbek és a sorsuk alakulásának alakításában nem hívők inkább hajlanak migrációs terveket szőni. Eszerint a magyarországi migrációnak nem az elégedetlenség a fő oka (mint ahogy a jövővel vagy a gazdaság és a politikai helyzettel való elégedetlenség sem). Azaz, a hazai migrációs potenciál nem a taszító erők erején alapuló meneküléshez, hanem a lehetőségek megragadásán és a jobb élet vágyán alapuló, „jóléti” migráció jelenségéhez áll közelebb. A sorsalakításra való képtelenség nem várt irányú hatása valószínűleg azzal magyarázható, hogy ez a válasz valójában a függő helyzetben lévők panasza, amin migrálással remélnek változtatni.

A teljes migrációs potenciál mértékét összességében legerősebben (a teljes varianciának azonban így is csupán hatodát tudtuk az általunk mért változókkal megmagyarázni) a migrációs burok változói határozzák meg (3.3.10. sz. táblázat). Akit kevésbé korlátoznak a migrációt tiltó normák, akinek sok barátja él külföldön, akinek itthoni barátai közül is sokan

terveznek migrációt, s akik már próbálkoztak migrálással, azok maguk is nagyobb valószínűséggel gondolnak migrációra. Ezt a csoportvonzásból és a kapcsolati tőke migrációt könnyítő hatásából összeálló lehetőség-elegyet egészíti ki a munkanélküliség okozta tolóerő, a fiatalság és a férfi lét, az eligazodási képességbe vetett hit, valamint az életpályával való elégedetlenség (ami talán a korábbi munkanélküliség jele) migrációra hajlamosító hatása. Számottevő szerepet játszik a migráció tervezésének folyamatában a saját sors alakítására való képtelenség (ami korábbi interpretációnknak megfelelően a „gyermeki-eltartotti” helyzetből való kitörés vágyát jelentheti), illetve az adott életszínvonallal való elégedettség, ami arra utal, hogy nem a mindennapi megélhetési gondok, hanem a munkaerőpiaci helyzet rossz volta szerepel csak „tolóerőként” a migráció tervezése során.

Érdeemes megemlíteni, hogy a közgondokodásban (és az elemzés elején általunk is) tételezett hatóerők közül az iskolai végzettség, a tanulói lét és az egészséggel való elégedettség az összevont modellben elveszti korábban tapasztalt és feltételezett szerepét.

3.3.7. Az egyes migrációs potenciál típusok alakulására ható tényezők

Mint korábban jeleztük, a teljes migrációs potenciál (a migrációs tervek száma) nem a legszerencsésebb mérési módja a migrációs tervek elemzésének. Ennek megfelelően a következő részben külön-külön vizsgáljuk meg a három migrációs típus bekövetkezésének esélyét növelő tényezők modelljeit. Mivel a három migrációs változó dichotóm, ezért az elemzést logisztikus regresszióval végeztük.

A 3.3.11. sz. táblázat első blokkjában látható, hogy a rövidtávú külföldi munkavállalást az egyén munkaerőpiaci helyzete befolyásolja legerősebben. A munkanélküli (és kevésbé az „előretervező” tanuló⁶⁰), fiatal és iskolázott (jobbára férfi) munkavállaló nem tesz mást, mint a hazai bizonytalan, de sok jóval nem kecsgetető munkaerőpiaci viszonyok miatt kiterjeszti munkakeresését külföldi munkahelyekre.

A migrációs burok esetében csupán két változó nem hat érdemben a rövidtávú munkavállalás szándékára, a külföldi rokonok és a turista utakon való részvétel. Az előbbi nyilván nem a legalkalmasabb eszköz az alkalmi munka szerzésére (a granovetteri fogalmat kiforgatva, ebben a hatás-hiányban az „erős kötés gyengeségét” érzékeljük), az utóbbi pedig nem alkalmas a munkaalkalmak megismerésére.

Az emberi tőke pszichikai elemei közül két tényező növeli leginkább a rövidtávú külföldi munkavállalás tervezésének esélyét, az egészséggel való elégedettség és az életben való eligazodás képességébe vetett hit. Vagyis az „ép testben ép lélek” (s nem az „épp, hogy élek”, hiszen az életszínvonallal való elégedettség is pozitívan hat a modellben) a rövidtávú külföldi munkavállaló jelmondata.

Az összesített modellben (3.3.12. sz. táblázat) a munkanélküliség továbbra is a legerősebb tényező. E taszítóerő a migrációs burok elemeinek hatásával (s különösen a migrációs hajlam magas értékével együtt) növelik a rövidtávú külföldi munkavállalás szándékát. Ezeknél valamivel kisebb erővel, de a már megismert módon és még érzékelhetően növelik a külföldi munkaerőpiacra törekvés esélyét az emberi tőke pszichikai elemei. Az összesített modellben ugyanakkor már alig hat a tanulói helyzet, az egészséggel való elégedettség és az életpályával való elégedetlenség.

A hosszútávú külföldi munkavállalás tervezésének esélyét lényegében a rövidtávú munkavállalással azonos tényezők növelik (3.3.13. sz. táblázat). Az egyetlen lényeges eltérés, hogy ebben az esetben a férfi nemhez tartozni sokkal erősebben növeli az esélyt, ami nyilván azzal függ össze, hogy egy férfi hosszabb időre tervezheti elszakadását otthoni háttérától.

⁶⁰ Elképzelhető, hogy a tanulók esetében nem csupán a munkanélküliségtől való félelem, hanem a sikertelen felvételi, illetve jó külföldi munka kedvéért a tanulás megszakítása is szerepet játszik a migrációs tervek felerősödésében.

A migrációs burok és az emberi tőke pszichikai elemeinek hatását vizsgálva megállapítható, hogy a rövidtávú munkavállaláshoz képest egy szempontból más a változók szerepe, a hosszútávú tervekre kevésbé hat a jelenlegi migránsok léte, annál erősebben az ismerősök tervei. Ez annyiban érthető, hogy a jelenlegi migránsok között nyilván többen dolgoznak rövid távon külföldön, következésképpen erre a mozgásra hatnak erősebben.

A különféle típusú változók hatását együttesen vizsgálva (3.3.14. sz. táblázat) azt látjuk, hogy az ismerősök hasonló terveinek megléte a legerősebb tényező. Ez azt jelentheti, hogy az ilyen nagy vállalkozásba vagy közösen, egymást biztatva vágnak bele a munkavállalók vagy azt, hogy a nagyobb előkészítés, a hosszabb ideig tartó és megbízható információkat igénylő keresési folyamat során erősen kell támaszkodni a kapcsolati tőkére. A rövidtávú külföldi munkavállaláshoz hasonlóan erős a munkanélküliség okozta kényszer és a migrációs hajlam „olajozó” hatása, s még erősebb a férfi nemhez tartozásé és az iskolai végzettségé, ami a hosszabb ideig tartó migráció nagyobb kockázata mellett azt is jelentheti, hogy a munkaerőpiacon jobb eséllyel pályázók már a tervezés fázisában jobban szelektálódnak, mint a rövidtávú külföldi munkavállalás esetén.

A kivándorlás gondolatával foglalkozók társadalmi összetétele – azon túlmenően, hogy a fiatalság mindennél erősebben növeli ennek esélyét – két, ellentétes forrásból táplálkozik (3.3.15. sz. táblázat). Gyengén, de érezhetően növeli a kivándorlás tervezésének esélyét a jómód (autó birtoklása, nagyobb jövedelem és a vállalkozói státus) és a rosszmód (nem telik ennivalóra). A cigány származás ebben az egy esetben játszik (nem túl erősen) szerepet, s a mezőgazdasági kistermelés rögzítő hatása is érzékelhető. Ezzel szemben a munkaerőpiaci helyzet, s a korábbi modellekben főszerepet játszó változók közül egyiknek sincs hatása a kivándorlásra.

A migrációs burok elemei közül kiemelkedő a migrációs hajlam szerepe, ami érthető is, hiszen a kivándorlás a leginkább „vágynak” tekinthető migrációs típus, ami következésképpen a leginkább függhet a hasonló természetű migrációs hajlamtól. Ebben az esetben is erősen hat a kapcsolati tőke két eleme, a külföldi barátok és a migrálni vágyó hazai ismerősök léte.

Az emberi tőke pszichikai elemei közül egyiknek sincs kiugróan nagy szerepe a kivándorlás szándékának befolyásolásában. Az erre ható tényezők zöme azonos a munkavállalások esetében látottakéhoz, ami arra utal, hogy az egyéni pszichikai tényezők nem különböznek a migráció típusai között. Említésre méltó, hogy a politikai helyzettel való elégedetlenség és a szabályszegő magatartás elfogadása növeli a kivándorlási tervek esélyét, miközben ezeknek semmilyen szerepe nem volt a korábbi modellekben.

Összességében a migrációs hajlam erőssége, a külföldi és hazai barátok vonzása-megerősítő viselkedése és a fiatalság kalandvágya növeli legjobban a kivándorlási szándékok esélyét (3.3.16. sz. táblázat). Erősen hat a politikai beleszólás alacsony voltával való elégedetlenség is, ami arra utal, hogy a kivándorlási terv mélyén általánosabb indítékok is meghúzódnak – ellentétben a külföldi munkavállalás esetében látott egyéni-háztartási kényszerekkel és lehetőségekkel.

Irodalomjegyzék

- Berencsi Zsuzsa (1994): A migrációs potenciál 1994-ben. MHP Műhelytanulmányok 6. sz., szerk.: Sik Endre és Tóth István György, Budapest, TÁRKI.
- Berencsi Zsuzsa – Sik Endre: „Intentions to Emigrate and to Work Abroad in Hungary 1993-1994.” (1995) in: *Refugees and Migrants: Hungary at a Crossroads*, eds.: Fullerton, Maryellen, Endre Sik and Judit Tóth, Ins. for Pol. Sci. Yearbook, 1995, Budapest pp.129-140.
- Bíró A. Zoltán (1994): Adalékok a vándorló ember ikonográfiájához, in „Jönnek? mennek? Maradnak?” Szerk. Sik Endre és Tóth Judit, MTA PTI, Budapest 19-39. old.
- Brym, Robert (1993): Csehszlovákia, Magyarország, Litvánia, Lengyelország és oroszország emigrációs potenciálja. in „Útkeresők” Szerk. Sik Endre, MTA PTI, Budapest, 9-18. old.
- Diósi Pál (1997): Fantázia és saját élmény, előadás, Budapest, kézirat
- Fassmann, Heinz és Hintermann, Christiane (1997): Migrationspotential Ostmitteleuropa, ISR-Forschungsberichte Heft 15, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.
- Oláh, Sándor (1994): Egy székely falu vendégmunkás potenciálja (1991-1193) in „Jönnek? mennek? Maradnak?”, „ Szerk. Sik Endre és Tóth Judit, MTA PTI, Budapest, 9-18. old.
- Sik Endre (1993): Románia migrációs potenciálja in „Útkeresők” Szerk. Sik Endre, MTA PTI, Budapest, 19-22. old.
- Sik Endre (1994/a): (Ki)vándorlási szándékok 1993-ban, in „Jönnek? mennek? Maradnak?” Szerk. Sik Endre és Tóth Judit, MTA PTI, Budapest, 41-49. old.
- Sik Endre (1994/b): A migrációs potenciál állandósága 1993 és 1994 között. MHP Műhelytanulmányok 6. sz., szerk.: Sik Endre és Tóth István György, Budapest, TÁRKI.

3.3.1. sz. táblázat

A migrációs potenciál típusainak és a teljes migrációs potenciál mértéke 1993, 1994 és 1997 (teljes minta,%)

	Rövidtávú külföldi mun-kavállalás	Hosszútávú külföldi mun-kavállalás	Kivándorlás	Teljes migrációs potenciál
1993 (n=3978)	4,3	2,7	1,4	6,0
1994 (n=3760)	3,8	2,7	1,3	5,3
1997 (n=2848)	3,7	2,8	1,5	5,9

3.3.2. sz. táblázat

A migrációs potenciál típusainak szociodemográfiai, jövedelmi és vagyoni jellemzői (teljes minta)

	Rövidtávú külföldi mun-kavállalás	Hosszútávú külföldi mun-kavállalás	Kivándorlás	Teljes migrációs potenciál	Teljes minta
N	105	78	42	159	2878
Férfi (%)	66 ^{xxx}	78 ^{xxx}	57	67 ^{xxx}	46
Cigány (%)	3	5	9	4	4
Átlag életkor (év)	30 ^{xxx}	29 ^{xxx}	25 ^{xxx}	29 ^{xxx}	45
Tanuló (%)	26 ^{xxx}	21 ^{xxx}	36 ^{xxx}	26 ^{xxx}	8
Munkanélküli (%)	24 ^{xxx}	31 ^{xxx}	32 ^{xxx}	25 ^{xxx}	8
Egy főre jutó jövedelem (ezer Ft)	287	249	334 ^{xxx}	330 ^{xx}	256
Háztartástagok száma (fő)	3,9 ^{xx}	4,1 ^{xxx}	4,4 ^{xxx}	4,0 ^{xxx}	3,4
Iskolai végzettség (osztályszám)	11,1 ^{xxx}	11,3 ^{xxx}	10,7 ^x	11,1 ^{xxx}	9,6
Lakás becsült piaci értéke (millió Ft)	4,6 ^{xxx}	4,3 ^x	4,6 ^x	4,6 ^{xxx}	3,2
Nem telik ennivalóra (%)	11	19	26	16	16
Autó (darabszám)	0,5	0,5	0,8 ^{xxx}	0,6 ^x	0,5
Havonta van likviditási gond (hónapok szám)	4,1	5,4	5,5	4,8	5,0

^{xxx} Az F-érték legalább 0.0005 szinten szignifikáns.

^{xx} Az F-érték 0.005 – 0.0006 közötti szinten szignifikáns.

^x Az F-érték legalább 0.05 – 0.006 közötti szinten szignifikáns.

3.3.3. sz. táblázat

A migrációs potenciál típusainak értékrendi jellemzői (átlag, teljes minta)

	Rövidtávú külföldi munka	Hosszútávú külföldi munka	Kivándorlás	Teljes migrációs potenciál	Teljes minta
N	105	78	42	159	2878
Elégedett életpályájával (pont)	5,8	5,5	5,4	5,6	5,6
... jövőjével	5,3 ^{xx}	5,3 ^{xx}	4,9	5,1 ^{xx}	4,6
... életszínvonalával	5,3 ^{xxx}	5,2 ^{xx}	5,1 ^x	5,1 ^{xxx}	4,5
... egészségével	7,9 ^{xxx}	8,1 ^{xxx}	7,8 ^{xxx}	7,9 ^{xxx}	5,8
... lakásával	6,5	6,2	5,9	6,2	6,5
... lakókörnyezetével	6,7	6,3	5,2 ^{xx}	6,3	6,5
... politikai lehetőségeivel	4,6	4,1	3,5	4,2	4,1
... ország gazdasági helyzetével	2,7	2,5	2,1	2,5	2,5
Gyakran kimerült ⁺	0,3 ^{xx}	0,4	0,3 ^{xx}	0,3 ^{xx}	0,5
Nincs szerencséje	0,3 ^{xx}	0,4	0,3 ^{xx}	0,4 ^{xx}	0,5
Aggódik egészségéért	0,1 ^{xxx}	0,1 ^{xxx}	0,1 ^{xxx}	0,1 ^{xxx}	0,3
Sokat fáj a feje	0,2 ^x	0,1 ^{xx}	0,1 ^{xx}	0,1 ^{xxx}	0,3
Szívdobogás gyötri	0,1 ^{xxx}	0,1 ^{xxx}	0,1 ^{xxx}	0,1 ^{xxx}	0,3
Könnyen összezavarodik	0,2	0,2	0,1	0,2	0,2
Gyakran remeg	0,0 ^{xx}	0,1 ^x	0,1	0,0 ^{xxx}	0,2
Szorogásai vannak	0,1 ^x	0,1 ^x	0,1 ^x	0,1 ^{xx}	0,1
Állandóan ideges	0,1 ^{xx}	0,1 ^{xx}	0,2	0,1 ^{xx}	0,2
Nem tudja problémáit megoldani ⁺⁺	1,9 ^{xxx}	2,2	1,8 ^{xxx}	2,0 ^{xxx}	2,3
Véghez viszi amit akar	3,3	3,3	3,4 ^{xx}	3,3 ^{xx}	3,1
Nem befolyásolja sorsát	2,2 ^x	2,3	2,0 ^{xx}	2,2 ^{xx}	2,4
Jövőjét maga alakítja	3,2 ^{xx}	3,1 ^x	3,2 ^{xx}	3,2 ^{xxx}	2,9
Bízik a jövőjében	3,3 ^{xxx}	3,2 ^{xx}	3,4 ^{xx}	3,2 ^{xxx}	3,0
Gyakran tehetetlen	2,0 ^x	2,1	1,7 ^{xxx}	2,0 ^{xxx}	2,2
Nem tudja gondjait enyhíteni	1,9 ^{xxx}	2,3	1,9 ^{xx}	2,0 ^{xxx}	2,3
Magányos	1,6 ^x	1,7	1,7	1,6 ^x	1,7
Nem tud eligazodni az életben	1,9 ^{xxx}	2,1 ^{xxx}	1,8 ^{xxx}	2,0 ^{xxx}	2,4
Ha kell, át lehet hágni a szabályokat	3,2	3,3	3,4	3,2	3,0

^{xxx} Az F-érték legalább 0.0005 szinten szignifikáns.

^{xx} Az F-érték 0.005 – 0.0006 közötti szinten szignifikáns.

^x Az F-érték legalább 0.05 – 0.006 közötti szinten szignifikáns.

⁺ A kérdésekre igennel vagy nemmel lehetett válaszolni. A táblázat pontértékei az igen válaszok századrészt mutatják.

⁺⁺ A kérdésekre négyes skálán lehetett válaszolni. A 4-es érték a teljesen igaz, az 1-es érték az egyáltalán nem igaz állításnak felel meg.

3.3.4. sz. táblázat

A migrációs burok jellemzői a migráció típusai szerint (teljes minta)

	Rövidtávú külföldi mun- kavállalás	Hosszútávú külföldi mun- kavállalás	Kivándorlás	Teljes migrációs potenciál	Teljes minta
N	105	78	42	159	2878
Barátok száma (fő)	8,0 ^{xxx}	9,0 ^{xxx}	9,6 ^{xxx}	8,3 ^{xxx}	4,5
Élnek külföldön rokonai (%)	33	25	38	32	24
Élnek külföldön barátai (%)	43 ^{xxx}	39 ^{xxx}	51 ^{xxx}	48 ^{xxx}	12
Külföldön akar dolgozni valaki ismerősei közül (%)	35 ^{xxx}	43 ^{xxx}	44 ^{xxx}	39 ^{xxx}	9
Van külföldön dolgozó ismerőse (%)	52 ^{xxx}	38 ^{xxx}	48 ^{xxx}	47 ^{xxx}	16
Múlt évben járt külföldön (%)	37 ^{xxx}	30 ^{xxx}	41 ^{xxx}	36 ^{xxx}	16
Élt, dolgozott külföldön (%)	26 ^{xxx}	24 ^{xxx}	27 ^{xxx}	24 ^{xxx}	6
Szívesen élne külföldön (pont)	5,2 ^{xxx}	5,4 ^{xxx}	8,3 ^{xxx}	5,6 ^{xxx}	2,6

^{xxx} Az F-érték legalább 0.0005 szinten szignifikáns.

^{xx} Az F-érték 0.005 – 0.0006 közötti szinten szignifikáns.

^x Az F-érték legalább 0.05 – 0.006 közötti szinten szignifikáns.

3.3.5. sz. táblázat

A migrációs potenciál iránya a migráció típusai szerint (az első helyen választott ország, zárójelben a második helyen választott ország,%)

	Rövidtávú külföldi mun-kavállalás	Hosszútávú külföldi mun- kavállalás	Kivándorlás
N	89 (51)	67 (41)	35
Németország	46 (30)	50 (20)	22
Ausztria	19 (20)	15 (24)	15
USA	⁺	⁺	25
Egyéb ország	35 (50)	35 (56)	38
Összesen	100 (100)	100 (100)	100

⁺ Az USA-ra vonatkozó adatok nem érik el az 5%-ot, ezért az egyéb országcsoportban találhatóak.

3.3.6. sz. táblázat

A migrációs burok elemeinek irányai (az első helyen választott ország, zárójelben a második helyen választott ország,%)

	Külföldön tervez dolgozni ismerőse	Ismerős dolgozik külföldön	Élt, dolgozott külföldön
N	237 (81)	456 (117)	155
Németország	55 (14)	56 (30)	38
Ausztria	11 (31)	13 (26)	9
USA	8 (⁺)	6 (9)	⁺
Románia	⁺	⁺	12
Egyéb ország	26 (55)	25 (35)	41
Összesen	100 (100)	100 (100)	100

⁺ Az adott ország adatai az egyéb országcsoportban találhatóak, mivel nem érik el az 5%-ot.

3.3.7. sz. táblázat

A releváns népesség alminta létrehozása során alkalmazott változók megoszlása a migrációs potenciál típusaiban (%)

	Rövidtávú külföldi munkavállalás	Hosszútávú külföldi munkavállalás	Kivándorlás	Releváns népesség
N	98	75	41	1558
Legfeljebb 30 éves	69	67	87	46
31-40 éves	15	20	10	28
41-50 éves	16	14	3	26
Férfi	65	78	58	50
8 ált.isk. végzett	20	25	42	29
Szaktanúsok	37	32	7	30
Középiskola	30	29	41	29
Főiskola	5	4	7	7
Egyetem	8	10	3	5
Alkalmazott	37	39	33	56
Vállalkozó	4	1	8	7
Tanuló	27	22	37	15
Munkanélküli	19	21	3	5
Eltartott	7	11	9	5

3.3.8. sz. táblázat

A migrációs potenciál típusainak társadalmi jellemvonásai a releváns népességhez képest

	Rövidtávú külföldi munkavállalás	Hosszútávú külföldi munkavállalás	Kivándorlás	Releváns népesség
N	98	75	41	1558
Cigány (%)	3	5	9	4
Átlag életkor (év)	27,6	27,5	24,1	31,9
Egy főre jutó jövedelem (ezer Ft)	290	248	307	252
Háztartástagok száma (fő)	3,9	4,1	4,5	3,9
Megtakarítás értéke (ezer Ft)	233	171	253	108
Lakás becsült piaci értéke (millió Ft)	3,5	2,7	3,8	3,2
Nem telik ennivalóra (%)	12	19	27	16
Havonta van likviditási gond (%)	24	33	37	31
Elégedett életpályájával (pont)	5,8	5,5	5,5	5,8
... jövőjével	5,3	5,3	4,9	5,1
... életszínvonalával	5,3	5,1	5,0	4,8
... egészségével	8,1	8,1	7,8	7,2
... lakásával	6,4	6,2	5,9	6,3
... lakókörnyezetével	6,6	6,2	5,2	6,3
... politikai lehetőségeivel	4,6	4,1	3,5	4,2
... ország gazdasági helyzetével	2,6	2,5	2,1	2,6
Barátok száma (fő)	8,1	9,3	9,4	5,7
Élnek külföldön rokonai (%)	33	23	37	23
Élnek külföldön barátai (%)	27	28	26	10
Külföldön akar dolgozni valaki ismerősei közül (%)	36	42	44	14
Van külföldön dolgozó ismerőse (%)	54	38	48	24
Múlt évben járt külföldön (%)	36	29	39	21
Élt, dolgozott külföldön (%)	26	21	16	8
Szívesen élne külföldön (pont)	5,4	5,4	8,3	3,5

3.3.9. sz. táblázat

A migrációs potenciál mértékét (KIMENNE) befolyásoló tényezők három modellje (a releváns népességben, többváltozós lineáris regresszió, a szignifikáns változók feltüntetésével)

	Béta	T
Szocioökonómiai tényezők (Kiigazított R-négyzet = 6%)		
Munkanélküli	0.12	4.4 ^{xxx}
Kor	-0.14	-4.4 ^{xxx}
Iskolai végzettség	0.09	3.0 ^{xx}
Nem	0.07	2.7 ^x
Tanuló	0.07	2.2 ^x
Állandó		1.1
Migrációs burok (Kiigazított R-négyzet = 13%)		
Külföldön élne	0.21	8.6 ^{xxx}
Ismerősök migrációt terveznek	0.15	5.8 ^{xxx}
Külföldi barát	0.12	4.5 ^{xxx}
Élt külföldön	0.09	3.6 ^{xxx}
Állandó		-3.1
Pszichikai tőke, elégedettség (Kiigazított R-négyzet = 2%)		
Elégedett egészségi állapotával	0.12	3.8 ^{xxx}
Nem tud eligazodni az életben	-0.09	-3.2 ^{xx}
Elégedett életpályájával	-0.12	-3.1 ^{xx}
Elégedett a ht. életszínvonalával	0.12	3.0 ^{xx}
Nem ura saját sorsának	0.06	1.9 ^x
Állandó		-0.01

^{xxx} A T-érték legalább 0.0005 szinten szignifikáns.

^{xx} A T-érték 0.005 – 0.0006 közötti szinten szignifikáns.

^x A T-érték legalább 0.05 – 0.006 közötti szinten szignifikáns.

3.3.10. sz. táblázat

A migrációs potenciál mértékét (KIMENNE) befolyásoló tényezők összesített modellje (a releváns népességben, többváltozós lineáris regresszió, amely azokat a változókat tartalmazza, amelyek az előző három modellben szignifikáns erejűek voltak, kiigazított R-négyzet 17%)

	Béta	T
Külföldön élne	0.20	7.8 ^{xxx}
Ismerősök migrációs terveznek	0.15	6.2 ^{xxx}
Külföldi barát	0.13	5.1 ^{xxx}
Munkanélküli	0.14	5.5 ^{xxx}
Élt külföldön	0.07	3.2 ^x
Elégedett a ht. életszínvonalával	0.10	3.1 ^x
Nem	0.07	2.6 ^x
Nem ura saját sorsának	0.07	2.6 ^x
Nem tud eligazodni az életben	-0.06	- 2.2 ^x
Elégedett az életpályájával	-0.07	- 2.1 ^x
Kor	-0.08	- 2.6 ^x
Elégedett az egészségével	0.03	1.0
Iskolai végzettség	0.02	0.67
Tanuló	0.00	0.14
Állandó		- 0.81

^{xxx} A T-érték legalább 0.0005 szinten szignifikáns.

^{xx} A T-érték 0.005 – 0.0006 közötti szinten szignifikáns.

^x A T-érték legalább 0.05 – 0.006 közötti szinten szignifikáns.

3.3.11. sz. táblázat

A rövidtávú külföldi munkavállalás tervezését befolyásoló tényezők három modellje (a releváns népességben, többváltozós loglineáris regresszió, a 2.0-nél nagyobb Wald értékű változók feltüntetésével)

	B	Wald
Szocioökonómiai tényezők (-2Log. valószínűség= 563, Illeszkedés =1190, szabadságfok=1405)		
Munkanélküli	1.41	19.1 ^{xxx}
Kor	-0.06	12.6 ^{xxx}
Felsőfokú végzettség	1.56	10.2 ^{xx}
Szakmunkás végzettség	1.16	9.3 ^{xx}
Középfokú végzettség	0.86	5.6 ^x
Tanuló	0.91	6.3 ^x
Nem	0.25	2.9
Hóvégi likviditási válság	-0.04	2.0
Autótulajdon	-0.28	2.0
Állandó	-3.5	16.9 ^{xxx}
Migrációs burok (-2 L.V.= 591, Ill.= 1276, sz.f. = 1456)		
Külföldön élne	0.20	26.1 ^{xxx}
Ismerősök migrációt terveznek	0.74	8.3 ^{xx}
Ismerősök között van migráns	0.69	7.6 ^{xx}
Élt külföldön	0.88	8.1 ^{xx}
Külföldi barát	0.71	6.6 ^x
Állandó	-4.28	284.0 ^{xxx}
Pszichikai tőke, elég. (-2 L.V.= 644, Ill.= 1381, sz.f.= 1420)		
Elégedett egészségi állapotával	0.21	10.5 ^{xx}
Nem tud eligazodni az életben	-0.35	7.3 ^x
Elégedett a ht. életszínvonalával	0.15	4.1 ^x
Elégedett életpályájával	-0.15	3.3
Nem ura saját sorsának	0.27	3.5
Állandó	-4.1	18.2 ^{xxx}

^{xxx} A Wald-érték legalább 0.0005 szinten szignifikáns.

^{xx} A Wald-érték 0.005 – 0.0006 közötti szinten szignifikáns.

^x A Wald-érték legalább 0.05 – 0.006 közötti szinten szignifikáns.

3.3.12. sz. táblázat

A rövidtávú külföldi munkavégzés tervezését befolyásoló tényezők összevont modellje (a releváns népességben, többváltozós loglineáris regresszió, az összes változó bevonásával, amelyek közül a 2.0-nél nagyobb Wald értékeket tüntettünk fel, -2Log. valószínűség= 424, Illeszkedés =866, szabadságfok=1150)

	B	Wald
Külföldön élne	0.22	20.0 ^{xxx}
Munkanélküli	1.53	15.4 ^{xxx}
Kor	-0.06	7.1 ^{xx}
Bízik jövőjében	0.54	6.0 ^x
Élt külföldön	0.84	4.8 ^x
Külföldi barát	0.74	4.5 ^x
Elégedett jövőjével	-0.17	3.8 ^x
Nem ura saját sorsának	0.33	3.2
Nem tud eligazodni az életben	-0.30	3.1
Ismerősök migrációt terveznek	0.52	2.9
Ismerősök között van migráns	0.51	2.7
Elégedett a ht. életszínvonalával	0.12	2.1
Megyeszékhely	-0.94	2.2
Autótulajdon	-0.31	2.0
Város	-0.67	2.0
Elégedett életpályájával	0.12	2.0
Gyes	-1.46	2.0
Állandó	-6.0	21.3 ^{xxx}

^{xxx} A Wald-érték legalább 0.0005 szinten szignifikáns.

^{xx} A Wald-érték 0.005 – 0.0006 közötti szinten szignifikáns.

^x A Wald-érték legalább 0.05 – 0.006 közötti szinten szignifikáns.

3.3.13. sz. táblázat

A hosszútávú külföldi munkavállalás tervezését befolyásoló tényezők három modellje (a releváns népességben, többváltozós loglineáris regresszió, a 2.0-nál nagyobb Wald értékű változók feltüntetésével)

	B	Wald
Szocioökonómiai tényezők (-2Log. valószínűség= 457, Illeszkedés =1204, szabadságfok=1407)		
Munkanélküli	1.39	16.5 ^{xxx}
Felsőfokú végzettség	2.02	14.5 ^{xxx}
Kor	-0.08	15.6 ^{xxx}
Nem	1.0	11.2 ^{xx}
Középfokú végzettség	1.06	7.1 ^{xx}
Szaktudás végzettség	0.67	2.8
Autótulajdon	-0.39	2.7
Város	-0.74	4.8 ^x
Megyeszékhely	-0.69	2.0
Állandó	-4.5	20.8 ^{xxx}
Migrációs burok (-2 L.V.= 501, Ill.= 1246, sz.f. = 1459)		
Ismerősök migrációt terveznek	1.36	24.1 ^{xxx}
Külföldön élne	0.19	19.4 ^{xxx}
Külföldi barát	0.80	6.4 ^x
Élt külföldön	0.86	5.7 ^x
Állandó	-4.24	246.0 ^{xxx}
Pszichikai tőke, elég. (-2 L.V.= 516, Ill.= 1476, sz.f.= 1422)		
Elégedett egészségi állapotával	0.26	11.9 ^{xx}
Elégedett életpályájával	-0.22	5.6 ^x
Nem tud eligazodni az életben	-0.30	4.1 ^x
Elégedett a ht. életszínvonalával	0.18	4.6 ^x
Nem ura saját sorsának	0.30	3.3
Ha kell, át lehet hágni a szabályokat	0.26	2.6
Állandó	-5.3	22.3 ^{xxx}

^{xxx} A Wald-érték legalább 0.0005 szinten szignifikáns.

^{xx} A Wald-érték 0.005 – 0.0006 közötti szinten szignifikáns.

^x A Wald-érték legalább 0.05 – 0.006 közötti szinten szignifikáns.

3.3.14. sz. táblázat

A hosszútávú külföldi munkavégzés tervezését befolyásoló tényezők összevont modellje (a releváns népességben, többváltozós loglineáris regresszió, az összes változó bevonásával, amelyek közül csak a 2.0-nál nagyobb Wald értékeket tüntettünk fel, -2Log. valószínűség= 327, Illeszkedés =908, szabadságfok=1152)

	B	Wald
Külföldön élne	0.24	16.2 ^{xxx}
Ismerősök migrációt terveznek	1.4	13.0 ^{xxx}
Munkanélküli	1.5	12.2 ^{xxx}
Felsőfokú végzettség	2.2	10.8 ^{xx}
Nem	1.1	9.8 ^{xx}
Elégedett a ht. életszínvonalával	0.28	7.1 ^{xx}
Kor	-0.06	5.2 ^x
Város	-0.98	4.6 ^x
Középfokú végzettség	1.3	5.8 ^x
Külföldi barát	0.75	3.6
Megyeszékhely	-1.3	3.6
Elégedett az orsz. politikai helyz.	-0.16	3.5
Autótulajdon	-0.41	2.4
Nem ura saját sorsának	0.32	2.3
Budapest	-0.71	2.2
Vállalkozó	-1.82	2.8
Állandó	-5.4	8.9 ^{xx}

^{xxx} A Wald-érték legalább 0.0005 szinten szignifikáns.

^{xx} A Wald-érték 0.005 – 0.0006 közötti szinten szignifikáns.

^x A Wald-érték legalább 0.05 – 0.006 közötti szinten szignifikáns.

3.3.15. sz. táblázat

A kivándorlás tervezését befolyásoló tényezők három modellje (a releváns népességben, többváltozós loglineáris regresszió, a 2.0-nél nagyobb Wald értékűek feltüntetésével)

	B	Wald
Szocioökonómiai tényezők (-2Log. valószínűség= 267, Illeszkedés =881, szabadságfok=1407)		
Kor	-0.11	12.7 ^{xx}
Szaktudás képzettség	-2.04	4.2 ^x
Autótulajdon	0.46	3.6
Élelmiszerhiány	0.94	3.1
Mezőgazdasági munkavégzés	-0.82	3.6
Cigány	1.3	3.1
Jövedelem	1.2E	2.2
Állandó	-2.4	3.2
Migrációs burok (-2 L.V.= 214, Ill.= 576, sz.f. = 1458)		
Külföldön élne	0.65	52.9 ^{xxx}
Külföldi barát	1.52	12.1 ^{xxx}
Ismerősök migrációt terveznek	1.15	8.2 ^{xx}
Állandó	-8.4	109.6 ^{xxx}
Pszichikai tőke, elég. (-2 L.V.= 313, Ill.= 1885, sz.f.= 1424)		
Elégedett életpályájával	-0.38	8.6 ^{xx}
Elégedett a ht. életszínvonalával	0.29	6.6 ^x
Nem tud eligazodni az életben	-0.41	4.2 ^x
Ha kell, át lehet hágni a szabályokat	0.42	3.5
Elégedett az orsz. polit. helyz.	-0.13	2.3
Állandó	-4.1	7.1 ^{xx}

^{xxx} A Wald-érték legalább 0.0005 szinten szignifikáns.

^{xx} A Wald-érték 0.005 – 0.0006 közötti szinten szignifikáns.

^x A Wald-érték legalább 0.05 – 0.006 közötti szinten szignifikáns.

3.3.16. sz. táblázat

A kivándorlás tervezését befolyásoló tényezők összevont modellje (a releváns népességben, többváltozós loglineáris regresszió, az összes változó bevonásával, de csak a 2.0-nél nagyobb Wald értékűek feltüntetésével, -2Log. valószínűség= 100, Illeszkedés =244, szabadságfok=1149)

	B	Wald
Külföldön élne	1.1	27.2 ^{xxx}
Kor	-0.22	11.3 ^{xx}
Ismerősök migrációt terveznek	2.3	10.6 ^{xx}
Nincs szerencséje általában	-3.2	7.7 ^{xx}
Szaktudás végzettségű	-5.3	7.5 ^{xx}
Elégedett a ht. életszínvonalával	0.40	4.2 ^x
Bízik jövőjében	1.07	4.1 ^x
Tanuló	-2.0	4.1 ^x
Elégedett az orsz. polit. helyzetével	-0.30	3.6 ^x
Nem ura saját sorsának	0.79	3.1
Külföldi barát	1.39	3.5
Elégedett életpályájával	-0.39	2.9
Mezőgazdasági munkavégzés	-1.45	2.9
Elégedett egészségi állapotával	-0.31	2.2
Állandó	-8.2	5.9 ^x

^{xxx} A Wald-érték legalább 0.0005 szinten szignifikáns.

^{xx} A Wald-érték 0.005 – 0.0006 közötti szinten szignifikáns.

^x A Wald-érték legalább 0.05 – 0.006 közötti szinten szignifikáns.

3.4. Az emberi kapcsolatok (Albert Fruzsina – Dávid Beáta)

Célunk a kérdezettek kapcsolathálózatainak két szempont szerinti elemzése: Mi jellemzi az egyén baráti kapcsolatait? Hogyan alakul a háztartások bizonyos csereviszonyokban való részvétele?

3.4.1. A barátokról

Egyik kiindulópontunk az, hogy a „Hány barátja van?” kérdésre adott válaszok közelítőleg az egyén bizalmas kapcsolat-hálózatának a méretét adják meg⁶¹, mivel az egyén bizalmas kapcsolatait főként az általa barátainak elismert személyek teszik ki.

A megkérdezettek 1993-ban átlagosan 7,1., 1997-ben 4,5 barátot említettek. Nemek szerinti felbontásban a férfiak barátainak átlaga 5,6, míg a nőké 3,6 fő. 1993-ban a válaszadók egyötödének, 1997-ben csaknem egyharmadának nem volt egyetlen barátja sem. (3.4.1. sz táblázat) További negyven százaléknak 1-4 barátja van.⁶² Pusztán e néhány adat is számos megválaszolendő kérdést vehet fel az emberben. Ezek közül a következőkre próbálunk meg választ adni:

- milyen tényezők és hogyan befolyásolják a megkérdezettek barátainak a számát?
- kiket érint, illetve minek tudható be a barátok számának csökkenése, illetve a barátokat teljesen nélkülözők számarányának emelkedése? (Ehhez külön megvizsgáljuk azon válaszadókat, akik 1993-ban még megneveztek, viszont 1997-ben már nem tudtak barátot megnevezni, illetve azokat, akik 1993-ban több barátot említettek, mint 1997-ben.)

Megpróbáltuk megállapítani, hogy a korábban felsorolt változók hogyan és milyen mértékben befolyásolják a mintában szereplő személyek barátainak számát. Magyarázó változóink a nem, a kor, az iskolai végzettség, az etnikai hovatartozás (a cigány, illetve nem cigány származás), a háztartás nagysága és a lakóhely település-típusa, a háztartás budapesti vagy vidéki volta, a háztartás egy főre eső jövedelme voltak. Az alábbiakban részletesebben az 1997. évi adatokat elemezzük.

Magyarországon a nők és a férfiak között csaknem minden vizsgált paraméter mentén jelentős különbségeket találunk a férfiak javára. 1993-ban a mintában a nők 25 százalékának nincs barátja, míg a férfiaknál ez az arány csak 14 százalék. 1997-ben a nők 35, a férfiak 21 százaléka állította, hogy nincs barátja. Míg a nők kapcsolathálózata jellemzően inkább 1-4 személyből áll, vagyis kapcsolatszegény, addig a férfiaké inkább 5-nél több barátból, vagyis hálózatuk inkább közepes, illetve kapcsolatgazdag. Ha a barát nélküli férfiakat és nőket összehasonlítjuk, láthatjuk, hogy csupán egyetlen egy kategóriában van a mintaátlaghoz képest a nőknek kevésbé rossz helyzete, mint a férfiaknak, a felsőfokú végzettségű nők esetében, akik 9 százalékának, míg a felsőfokú végzettségű férfiak 14

⁶¹ A Magyar Háztartás Panel kutatás főbb céljai között nem szerepelt a válaszadók interperszonális környezetének feltérképezése. Ez magyarázhatja, hogy talán kicsit célszerűtlen volt ebben a formában feltenni ezt a kérdést. A „Hány barátja van?” kérdést ugyanis sokkal szerencsésebb lett volna egy kicsit más formában, részletesebben feltenni, mert valószínűleg számos más probléma elemzéséhez is felhasználható magyarázó változót lehetett volna így nyerni.

A „Hány barátja van?” kérdéssel kapcsolatos hátrányok két fő csoportba sorolhatóak. Egyrészt meglehetősen homályos és egyéneként is nagyon változó, hogy ki mit ért a barát fogalma alatt. Ezt egyébként a kérdésre adott válaszok eloszlása is tükrözi, mely a nulla és a „több, mint 99” illetve 1997-ben a „120 fő” értékek közt oszlik meg. Szinte bizonyos, hogy a barát fogalmát másként érti az, aki három barátot közöl és az, aki nyolcvanötöt. Egyébként tíz fő felett becsült, durva értékek vannak, a válaszok a tizes értékek körül csoportosulnak. Másrészt semmi sem derül ki a barátnak nevezett személyekről, tehát az interperszonális környezet tartalmáról, ami szintén nagyon lényeges veszteség.

⁶² Az összehasonlíthatóság érdekében: 1986-ban országos reprezentatív mintán végzett felmérés szerint a megkérdezettek 35,6 százalékának nem volt egy barátja sem. Ennek ellenére a panelvizsgálat adataiban az a megdöbbentő, hogy ugyanazon megkérdezettek körében 4 év leforgása alatt a barátokat teljesen nélkülözők aránya több mint 10 százalékkal megnövekedett.

százalékának nincs barátja. Minél magasabb a nők végzettsége, annál inkább előfordul, hogy kapcsolathálózatuk gazdag és hasonló a férfiakéhoz. Számos dimenzióban a nők többszörösen rosszabb helyzetben vannak, mint a férfiak. Csupán a példa kedvéért emelünk ki néhányat: az egyedülálló férfiak kevesebb mint ötödének nincs barátja, szemben az egyedülálló nők csaknem felével. Az általános iskolát végzett férfiak negyedének, az ugyanilyen végzettségű nők 43 százalékának nincs egyáltalán barátja. Ugyanezek az arányok az 56-65 éves korosztály esetében 21, illetve a nőknél 49 százalék (ld. 3.4.10. sz. táblázat)

A nemek szerinti különbség oka lehet az, hogy – amint azt más vizsgálatok kimutatták – minél tradicionálisabb egy társadalom, a nők kapcsolathálózatának annál nagyobb hányadát teszik ki a rokon kapcsolatok. Mivel nem lehetünk biztosak abban, mit mértünk, amikor a barátok számát kérdeztük, ezért csak annyit kockáztathatunk meg, hogy a magasabb férfi hálózatméret egy lehetséges újabb közelítést kínál a nemek közötti egyenlőtlenség megragadására. Ez esetben a kapcsolati hálók vizsgálatának köszönhetően az eddig döntően gazdasági vagy szociálpolitikai típusú érvelésekkel szemben a nemek közötti különbséget, a nők hátrányát a magánszféra egyik jellegzetességében érhetjük tetten.

A hasonló vizsgálatokkal (ld. Angelusz – Tardos 1991, Utasi 1990) egyezően az életkor emelkedésével csökken, az iskolázottság emelkedésével nő az egyének barátainak száma. Az életkor növekedésével a barátok száma fordítottan arányos: minél fiatalabb a kérdezett, annál több a barátja. Ez a tendencia nemtől függetlenül érvényesül. 1997-ben a 16 és 25 év közöttiek átlagosan 8,3, a 36 és 45 év közöttiek 4, a 76 évnél idősebbek 2,1 barátot említettek. A legdrasztikusabb csökkenés a 26 év alattiak és felettek között figyelhető meg (3.4.3. sz. táblázat). Utasi Ágnes úgy véli, hogy Magyarországon a családalapítás, önálló életkezdés olyan nagy terheket ró erre a generációra, hogy az egyének kapcsolataikat is instrumentális célokat szem előtt tartva kénytelenek alakítani (Utasi, 1990).

A nyolc osztálynál kevesebbet végzettekre átlagosan 2,2, a felsőfokú végzettségűekre 5,2 barát jut. A magasabb iskolai végzettség a nőknél fokozottabban fejti ki a barátok számát kedvezően befolyásoló hatását: míg a két szélső kategória közt a férfiaknál kevesebb mint kétszeres (átlag 3,3 versus 5,8 barát), a nőknél háromszoros a különbség (1,5 versus 4,5 barát, ami lehet a kor hatása is). (3.4.2. sz. táblázat)

Felvetődött az is, vajon a barátok számának csökkenése háttérben nem az húzódik-e meg, hogy az MHP kérdezettjei maguk is korosodnak, s mivel az idősebbeknek eleve csökkennek a kapcsolataik, ezért kevesebb az említett barátok száma. Ezt a hipotézist azonban a 3.4.3.1.a. és 3.4.3.b. sz. táblázat alapján elvethetjük, hiszen a két táblázat trendjeiben egyezik, a különbség csak annyi, hogy minden korcsoport átlagosan kevesebb barátot említett, mint négy évvel korábban.

A barátok száma nem tér el nagymértékben a megkérdezettek családi állapota szerint, habár a házas férfiaknak kevesebb a barátjuk, mint özvegy vagy elvált társaiknak, a nők esetében viszont, noha kicsik az eltérések, a házas nőknek van több barátja. (3.4.4. sz. táblázat) Ezt némiképp meglepőnek találtuk, hisz azt hihetnénk, ha valaki nem házas, elvált, ill. özvegy, több ideje, lehetősége van baráti kapcsolatok kialakítására, mint annak, aki házas, s szabadideje javarészt társával (családjával) tölti, s ezen kívül a nem családosok körében várható lenne egyébként az egyén teljes hálózatában a rokonsági arány csökkenése, melyet rendszerint a nem rokon kapcsolatokkal (pl. barátság) kompenzálnának. Ezzel szemben azt tapasztaljuk, hogy a háztartás nagyságával emelkedik a megkérdezettek barátainak száma. (3.4.5. sz. táblázat)

Minél jobb anyagi helyzetben van valaki, annál több a barátja. Ez a tendencia a középső kvintilisenél megtörik, és ez a nőkre fokozottan igaz. A többi jövedelemcsoportnál jelentősen jobb a felső ötödbe tartozók helyzete, de ebben az esetben is a kor, végzettség, városi lakóhely stb. együttes hatásáról is szó lehet. (3.4.6. sz. táblázat)

Egy országos kapcsolathálózati felmérés szerint a rokonok és barátok aránya az urbanizáció fokának növekedésével tolódik el a barátok javára: míg a kisközségekben 53, a

fővárosban 14 százalék a rokonok aránya (I. Angelusz – Tardos 1990, p. 57). A barátok számának a településtípusok urbanizációs fokával emelkedő átlaga a panelvizsgálat adataiból is kitűnik, bár 1997-ben a tanyákon lakók barátainak az átlaga a legmagasabb (3.4.7. sz. táblázat). (Ebből azonban a kis elemszám miatt nem vonhatunk le messzemenő következtetéseket.)

Az etnikai hovatartozást azért vizsgáltuk meg, mert a köztudatban élő sztereotípa szerint a cigány emberek kiterjedt kapcsolathálózattal bírnak. Az 1997. évi adatok nem mutatnak jelentős különbséget a cigányok és nem cigányok barátainak számában (3.4.8. sz. táblázat). Mindazonáltal lehetséges, hogy a cigány emberek kapcsolatai a szűkebb-tágabb rokoni szálak mentén szerveződnek és valóban kiterjedtebbek, mint a nem cigányok kapcsolatai, viszont ezeket a kapcsolatokat nem a barát terminussal illetik.

Az 1997-ben a „hány barátja van” kérdésre választ adott megkérdezettek 42 százaléka említett kevesebb barátot, mint 1993-ban. A megkérdezettek 61 százaléka tudott mindkét vizsgált évben legalább egy barátot megemlíteni (3.4.9. sz. táblázat). 1993-hoz képest 12 százalékkal nőtt azon megkérdezettek száma, akiknek nincs egyetlen barátja sem.

Kik azok, akik az elmúlt négy év során elvesztették a barátakat? (ld. 3.4.11. sz. táblázat). Ezek az emberek nagyobb arányban nők, inaktívak, kis létszámú háztartásban élők, nyolc általánosnál alacsonyabb végzettségűek, vidékiek, az alsó két jövedelmi ötödbe tartozók, 56 év feletti, községekben lakók. Legkevésbé az aktív, felsőfokú végzettségű, fiatal, a legfelső jövedelmi ötödbe tartozó budapesti lakhelyű emberek veszítették el barátaikat.

A barátok számának csökkenése az általunk vizsgált kategóriák alapján úgy tűnik, hogy mindenkire egyforma eséllyel volt jellemző.

Azon megkérdezettek között, akiknek a vizsgált egyik évben sem volt egyetlen barátjuk sem, felül vannak reprezentálva a nők, az inaktívak, az egy vagy két fős háztartásokban élők, a maximum nyolc osztályt végzettek, az 56 év feletti és a második és harmadik jövedelmi ötödbe tartozók. Az aktív fiatal, közép, illetve felsőfokú végzettségű és a legfelső jövedelmi ötödbe tartozók alulreprezentáltak ebben a csoportban.

A többi megkérdezetteknél nagyobb eséllyel volt mindkét évben legalább egy barátja az aktív, közép- vagy felsőfokú végzettségű, városban lakó, és felső jövedelmi kvintilisbe tartozó embereknek.

3.4.2. A háztartások kapcsolatairól

Az 1997-es egyéni és háztartás kérdőívekben két kérdéscsoport állt rendelkezésünkre, amelyek segítségével a háztartások segítő kapcsolatokban való részvételét, valamint ajándékozási szokásait elemezni tudtuk.

Az adatok segítségével a következő kérdésekre szeretnénk válaszolni:

1. A háztartásoknak a segítő, illetve ajándékozó kapcsolatokban való részvétele szimmetrikus-e, vagy sem? (Az a háztartás, amelyik ad csak ad-e, vagy pedig kap is?)
2. Léteznek-e, és melyek azok a háztartások – a háztartásfők demográfiai és szociológiai jellemzői szerint – amelyek segítséget és/vagy ajándékot csak adnak, vagy csak kapnak, és melyek azok a háztartások, amelyek nem adnak és nem is kapnak?
3. A különböző segítségnyújtási és ajándékozási típusok megoszlása tekintetében vannak-e különbségek a háztartások között a háztartásfők demográfiai és szociológiai jellemzői szerint?

1997-ben az MHP 1993-as adataihoz képest a megkérdezett háztartásokban a segítségkapás és adás arányai csak részben változtak.

Az 3.4.1. sz. ábra szerint mindkét évben a háztartások inkább adtak, mint kaptak segítséget: ez az eredmény hasonló a rendszerváltás következményeit öt posztkommunista országban vizsgáló felmérés eredményéhez (Ferge, 1995), ahol a magyarországi

háztartások is nagyobb arányban számoltak be segítség nyújtásról, mint kapásról. A háztartások úgy érzik, hogy míg ők egyre kisebb arányban számíthatnak külső segítségre, addig ők egyre inkább adnak segítséget. Ennek hátterében a népességre jellemző kissé torzított (elég pesszimista) szubjektív helyzetmegítélés is állhat. 1997-ben mindkét esetben alacsonyabb volt azoknak a háztartásoknak az aránya, amelyek más háztartásokkal valamilyen segítség miatt kapcsolatban álltak egymással.

A háztartások ajándékozással kapcsolatos 1993-as és 1997-es adatait összehasonlítva (3.4.2. sz. ábra) azt látjuk, hogy 1997-ben 1993-hoz képest kicsit csökkent azoknak a háztartásoknak az aránya, akik ajándékot adtak, ugyanakkor jelentősen (7 százalékkal) nőtt azoknak a háztartásoknak az aránya, akik ajándékot kaptak: a háztartások egyre romló anyagi helyzetüknek köszönhetően valószínűleg egyre kevésbé képesek adni, ugyanakkor egyre több az olyan háztartás, amelyik esetleg pénz helyett ajándék (élelmiszer, ruha stb.) formájában kap támogatást.

Az 1997-es adatok alapján elmondhatjuk, hogy a háztartások kapcsolatai a segítség adás-kapás és/vagy az ajándék adás-kapás alapján erősen szimmetrikusnak tűnnek. A háztartások közel kétharmadára jellemző, hogy a háztartáson kívül segítő és ajándékozási viszonyban állnak más háztartásokkal. (A háztartások 34 százaléka nem ad és nem is kap segítséget és ajándékot, 8 százalékuk pedig mind segítséget, mind ajándékot is ad és kap.) Miután a négy képzett változó (segítséget ad, segítséget kap, ajándékot ad és ajándékot kap) közti kapcsolat minden esetben szignifikáns (3.4.12. sz. táblázat) volt, feltételezhetjük, hogy a háztartások egymással kölcsönösségi viszonyban állnak, kapcsolataik szimmetrikusak. Az adatokból az ugyan nem derül ki, hogy vajon a háztartások ugyanannak a háztartásnak adják-e a segítséget/ajándékot, mint amelyiktől kapják, de az elég valószínűnek látszik, hogy javarészt csak azok a háztartások számíthatnak segítségre/ajándékra, akik azt valamilyen formában vissza is tudják adni. Ez viszont azt jelenti, hogy az a háztartás, amelyik esetleg jobban rászorulna segítségre/ajándékra, illet nem kap, mert nem tudja viszonzni, illetve az a háztartás, amelyik adhatna, csak kisebb arányban ad, mert esetleg semmit sem kap helyette cserébe. A magyar kapcsolatok jelentős része az un. hasonlósági-elven alapul, vagyis az emberek rokonai, barátai, ismerősei az egyénhez hasonló (iskolai végzettség, kor stb.) csoportokból kerülnek ki.

A 3.4.13. sz. táblázat a háztartásfők adatai alapján mutatja a háztartások megoszlását aszerint, hogy mely háztartások nem adnak és kapnak, és mely háztartások adnak és/vagy kapnak segítséget és/vagy ajándékot. Az adatok alapján úgy tűnik, hogy segítség és ajándékozás szempontjából azok a legelszigeteltebb (sem nem ad, sem nem kap) háztartások, ahol a háztartásfő idős, alacsony iskolai végzettségű, inaktív és/vagy magányos. Ez a négy tényező valószínűleg egymást erősítve a háztartások helyzetét többszörösen nehezíti. Érdekes ugyanakkor, hogy az elszigeteltséget a jövedelmi helyzet nem igazán befolyásolja.)

A különböző társadalmi-demográfiai mutatók a segítségnyújtás tényével a származást és a települést kivéve minden esetben szignifikáns kapcsolatban állnak. Segítséget szignifikánsan magasabb arányban adnak azok a háztartások, amelyekben a háztartásfő férfi, főleg középkorú, középfokú végzettségű és/vagy aktív. Legkevésbé az egy és két fős háztartások adnak segítséget, valamint azok a háztartások, melyek jövedelmük alapján a középső kvintilisbe tartoznak. Ők lehetnek azok a bérből és fizetésből élő emberek, akiknek a munka mellett semmi másra nem jut idejük és energiájuk. Mint korábban utaltunk rá, a jövedelmi csoportok közül a középső kvintilisbe tartozó megkérdezetteknek van a legkevesebb barátjuk is. Ugyanakkor az alacsonyabb jövedelműek a kevesebb pénzt valószínűleg egyéb módon, különböző segítségekkel próbálják pótolni. A segítségnyújtás és kapás már említett szimmetrikus viszonyát jól mutatják a háztartások segítség kapására vonatkozó adatai. A demográfiai és szociológiai mutatók szerint a háztartásoknak egyetlen olyan csoportja van, amelyik szignifikánsan több segítséget kap: az aktív háztartásfők háztartásai. Azok a háztartáscsoportok tehát, amelyek nagyobb arányban adnak segítséget, azt a leginkább a hozzájuk hasonló háztartásoknak adják. A főleg hasonlóságon alapuló

ismeretségek révén a baráti és ismerősi viszonyban álló háztartások közötti kölcsönös segítségnyújtás inkább érhető, mint az, hogy a családokon belüli háztartásokra sem az aszimmetrikus kapcsolatok a jellemzőek: az inaktív és az idősebbek alacsony támogatottsági arányából úgy tűnik, hogy az öregeket családon belül se igazán segítik. Segítségkapás szempontjából különösen hátrányos helyzetben azok a háztartások vannak, ahol a háztartásfő inaktív. Az összes háztartás megoszlásaival összehasonlítva kicsit magasabb arányban kap segítséget az a háztartás, ahol a háztartásfő nő (2%-kal magasabb az arány a teljes mintához képest), egyedül él (3%), és/vagy fiatal (3%).

Az ajándékozási viszonyok általában hasonlóan, néhány esetben még a segítő kapcsolatoknál szimmetrikusabbnak látszanak. Az ajándék adás és kapás szempontjából is szignifikánsan alacsonyabb azon háztartások aránya, ahol a háztartásfő idős, inaktív és alapfokú végzettségű. Az ajándékozó háztartások között szignifikánsan magasabb a gazdagabb, a két felső jövedelem kvintilisbe tartozó háztartások aránya. Ez arra utal, hogy manapság még nem számottevő az a szolidaritás, amikor a jobb anyagi helyzetben lévők támogatják a rosszabb körülmények között élőket. (Az alacsonyabb jövedelmű háztartások nem kapnak magasabb arányban ajándékot.) A segítség adáshoz hasonlóan az egyszemélyes háztartások adnak legkevésbé ajándékot.

Az elemzés további részében a segítség és ajándékozási típusok megoszlását vizsgáljuk a háztartásfők társadalmi-demográfiai jellemzői alapján (3.4.14-3.4.17. sz. táblázat). A kérdőívben szereplő hat megadott segélytípus megoszlását a segítség adás, illetve kapás szerint az 3.4.3. és 3.4.4. sz. ábra mutatja.

A különböző segélytípusok megoszlása a segítség adása és kapása szempontjából hasonló. A háztartások a segítséget leggyakrabban mezőgazdasági munka, legkevésbé pedig takarítás formájában kapják és adják. A segítségnyújtás típusainak megoszlása a különböző szociológiai és demográfiai mutatók szerint – sok esetben értelemszerűen – változó. Ha a háztartásokat a háztartásfők neme szerint nézzük, akkor a „női” háztartások főleg a gondozás, gyermekmegőrzés területén nyújtanak segítséget. Az „idős” háztartások adottságaikhoz mérten leginkább a mezőgazdasági munkában és a gyermekmegőrzésben (gondozás) nyújtanak segítséget. Mezőgazdasági munkában legmagasabb arányban azok a háztartások adnak segítséget, ahol a háztartásfő alapfokú iskolai végzettségű és/vagy inaktív. A felsőfokú iskolai végzettségű háztartásfők esetében a háztartások gondozás, illetve gyermekmegőrzés formájában nyújtanak leginkább segítséget. A budapesti háztartások a mezőgazdasági munka helyett a vásárlásnál és szállításnál nyújtanak inkább segítséget. A háztartás létszáma jelentősen befolyásolja a segítség adás típusainak megoszlását: az egy fő háztartás a gondozásban/ gyermekmegőrzésben segít, az öt fő feletti (nagy családos) pedig a házépítésben. Ebben az esetben igazi „kalákázásról” lehet szó: a családtagok kétkezi (segéd) munkájukkal építik egy másik család házát, akinek tagjai ezt a segítséget ugyanebben a formában adják majd vissza (3.4.14-3.4.15. sz. táblázat). A segítség kapás esetében a típusok megoszlása a különböző jellegű háztartásoknál a teljes átlaghoz (3.4.4. sz. ábra) képest kiegyensúlyozottabb. Míg a „fiatal” háztartások a segítséget leginkább gyermekmegőrzés formájában kapják, addig az idősek az átlaghoz képest jóval kisebb arányban részesülnek gondozásban, ugyanakkor sokkal magasabb arányban segítenek nekik a vásárlásban/szállításban. (Lehetséges, hogy az idősek másképp értelmezik a gondozás szó fogalmát és azt sem tekintik annak, ami valójában az, de az is előfordulhat, hogy az időseket nem gondozzák, hanem csak ellátják.) A budapesti háztartásoknak a vidékiekhez képest jóval magasabb arányban segítenek szerelésben/javításban és vásárlásban/szállításban. A segítség típusok megoszlása a segítség kapás esetében a háztartásfők jövedelmi helyzete szerint különböző. Jövedelem alapján az alsó kvintilisbe tartozó háztartások inkább gondozás/gyermekmegőrzés formájában kapnak segítséget, míg a magasabb jövedelmű háztartások vásárlás/szállítás formájában. A háztartás nagyságnak a segítségkapás szempontjából is jelentős a szerepe. Az egy fő háztartások a segítséget takarítás és vásárlás formájában kapják. Minél nagyobb a háztartás annál inkább a házépítésben és a gyermekmegőrzésben kap segítséget, az utóbbiban értelemszerűen, hiszen ott van gyerek.

A kérdőívben megadott három ajándéktípus megoszlását attól függően, hogy a háztartás az ajándékot adta vagy kapta, az 3.4.5. sz. és 3.4.6. sz. ábra mutatja. A háztartások leginkább ruhát adnak, élelmiszert és „egyéb” dolgot ennél kisebb, közel azonos arányban ajándékoznak. Ajándékba viszont a háztartások leginkább élelmiszert és ruhát kapnak. Az ajándékok megoszlása a különböző háztartástípusoknál a háztartásfő társadalmi-demográfiai jellemzői szerint főleg az ajándékozás esetében különbözik. Élelmiszert az átlaghoz képest magasabb arányban azok a háztartások adnak, ahol a háztartásfő alapfokú végzettségű, idős és/vagy inaktív. Ruhát inkább a budapesti és/vagy azok a háztartások adnak, ahol a háztartás létszáma több mint négy fő. Miután ruhát ajándékba szintén ezek a háztartások (háztartáslétszáma több, mint 4 fő) kapnak, úgy tűnik, hogy a nagy családok a ruhákat valószínűleg egymásnak adják, így könnyítve ezzel egymáson. Élelmiszert ezzel szemben főleg a kisebb létszámú háztartások kapnak ajándékba.

Összefoglalás

Célunk az volt, hogy feltérképezzük, mennyi tudható meg az egyének társas környezetéről az MHP adataiból, és mi minden nem derülhet ki amiatt, hogy a kapcsolatokról magukról nem rendelkezünk információval. Mivel a kapcsolathálózatok természetéről igen keveset tudhattunk meg, ezért következtetések helyett, inkább csak a kapcsolathálózatokat befolyásoló főbb tendenciákra hívtuk fel a figyelmet. Ezek a tendenciák röviden összefoglalva a következők:

1. A baráti kapcsolathálózat kiterjedése, nagysága nagy mértékben függeni látszik attól, hogy az illető férfi e vagy nő. A férfiak kapcsolathálózatai nagyobb kiterjedésűek.
2. A barátok száma az életkor növekedésével csökken, az iskolai végzettség szintjének emelkedésével nő.
3. A más szempontok szerint is hátrányos helyzetű háztartások (magányos, idős, nyugdíjas) nem vesznek részt az általunk vizsgált támogató kapcsolatokban, aminek okát abban látjuk, hogy erőforrásaik hiányában nem tudnak támogatást nyújtani, és épp ezért nem is igazán kapnak se segítséget, se ajándékot. Az adatok alapján sajnos úgy tűnik, hogy a társadalomból a szolidaritás érzése egyre inkább hiányzik. A vizsgált kapcsolatokban sokkal inkább az adok-kapok elv látszik érvényesülni, ami úgy tűnik nemcsak a baráti, ismerősi, de a családi kapcsolatoknál is döntő szerepet játszik.

A társadalmi-demográfiai mutatók szerint hátrányos helyzetben levő egyének és háztartások tehát kapcsolathálózati szempontból is kedvezőtlen helyzetben vannak.

Irodalomjegyzék

- Angelusz Róbert – Tardos Róbert 1991. Hálózatok, stílusok, struktúrák. Budapest, ELTE Szociológiai Intézete és MKI.
- Ferge, Zs. et al. 1995. Social Costs of Transition. International report. Institute for Human Sciences, Vienna.
- Utasi, Ágnes, 1990: Baráti kapcsolatok. In: Társadalmi riport 1990, szerk: Andorka et al., 475-487. old.

3.4.1. sz. táblázat

Hány barátja van a megkérdezetteknek (%)

	1993 (N=4776)	1997(N=2845)
egy sincs	20	30
1-4 barát	37	40
5-9 barát	17	15
10-20 barát	21	14
20-nál több barát	5	1
Összesen	100	100

3.4.2. sz. táblázat

A barátok számának átlaga iskolai végzettség szerint, 1997-ben

	Teljes minta		férfi/nő átlag aránya	Férfi		Nő	
	N	átlag		N	átlag	N	átlag
8 osztálynál kevesebb	382	2.2	2.2	135	3.3	247	1.5
8 általános	936	4.3	1.6	391	5.6	545	3.4
szakmunkás	583	4.9	1.7	360	5.8	224	3.4
középfokú v.	578	5.4	1.1	240	5.9	338	5.1
felsőfokú v.	291	5.2	1.2	151	5.8	140	4.5
Összesen	2770	4.5	1.5	1276	5.5	1497	3.6

3.4.3.a. sz. táblázat

A barátok számának átlaga életkor szerint, 1997-ben

	teljes minta		férfi/nő átlag aránya	férfi		nő	
	N	átlag		N	átlag	N	átlag
16 -25 év	509	8.3	1.2	256	9.1	254	7.5
26-35 év	468	5.4	1.4	224	6.3	244	4.5
36-45 év	516	4.0	2.1	274	5.2	241	2.5
46-55 év	435	3.4	1.3	201	4.0	234	2.9
56-65 év	361	2.5	1.2	131	2.9	230	2.3
66-75 év	323	2.6	1.8	119	3.6	204	2.0
76 év felett	161	2.1	3.4	72	3.4	89	1.0
Összesen	2773	4.5	1.5	1276	5.5	1497	3.6

3.4.3.b. sz. táblázat**A barátok számának átlaga életkor szerint, 1993-ban**

	teljes minta		férfi/nő átlag aránya	férfi		nő	
	N	átlag		N	átlag	N	átlag
16 -25 év	784	11.3	1.2	386	12.5	398	10.5
26-35 év	691	7.8	1.5	317	9.7	374	6.2
36-45 év	824	7.1	1.6	399	8.8	426	5.4
46-55 év	605	6.5	1.5	253	8.0	352	5.3
56-65 év	699	5.5	2.1	297	8.0	402	3.7
66-75 év	516	4.9	1.9	219	6.7	297	3.5
76 év felett	228	2.4	2.2	77	3.8	151	1.7
Összesen	4346	7.1	1.6	1947	9.1	2399	5.5

3.4.4. sz. táblázat**A barátok számának átlaga a kérdezett családi állapota szerint, 1997-ben**

	teljes minta (N=1451)		férfi/nő átlag aránya	férfi		nő	
	N	átlag		N	átlag	N	átlag
nőtlen, hajadon	559	4.1	1.7	255	5.3	303	3
házas	681	4.2	1.3	303	4.9	378	3.6
elvált	67	4.7	2	(27)	6.7	40	3.3
özvegy	144	4.8	1.8	66	6.4	78	3.4
Összesen	1451	4.5	1.5	651	5.5	799	3.6

3.4.5. sz. táblázat**A barátok számának átlaga a háztartás nagysága szerint, 1997-ben**

	teljes minta		férfi/nő átlag aránya	férfi		nő	
	N	átlag		N	átlag	N	átlag
1 fő (egyedül élő)	256	2.9	1.1	64	3.1	102	2.8
2 fős	707	3.4	1.4	315	4.1	393	2.8
3 fős	590	4.8	1.5	287	5.9	302	3.8
4 fős	652	4.9	1.4	331	5.7	321	4.1
5 fős vagy nagyobb	568	6	1.7	287	7.8	289	4.4
Összesen	2773	4.5	1.5	1284	5.5	1407	3.6

3.4.6. táblázat

A barátok számának átlaga jövedelmi kvintilisek szerint, 1997-ben

	teljes minta		férfi/nő átlag aránya	férfi		nő	
	N	átlag		N	átlag	N	átlag
1 (alsó)	623	4.3	1.3	289	5	333	3.7
2	561	4.5	1.6	255	5.7	306	3.4
3	587	3.7	1.9	251	5.1	336	2.6
4	516	4.6	1.4	234	5.5	282	3.8
5 (felső)	486	5.5	1.3	247	6.3	239	4.6
Összesen	2773	4.5	1.5	1276	5.5	1496	3.6

3.4.7. sz. táblázat

A barátok számának átlaga a település típusa szerint, 1997-ben

	teljes minta		férfi/nő átlag aránya	férfi		nő	
	N	átlag		N	átlag	N	átlag
tanya	27	6.5			*	*	
község	938	4.1	1.7	477	5.2	522	3.1
város	1214	4.3	1.6	557	5.4	658	3.4
Budapest	533	5.4	1.3	230	6.2	304	4.7
Összesen	2712	4.5	1.5	1264	5.5	1484	3.6

*az elemszám kevesebb mint 25 fő

3.4.8. sz. táblázat

A barátok számának átlaga etnikai hovatartozás szerint, 1997-ben

	teljes minta (N=2725)		férfi/nő átlag aránya	férfi (N=1249)		nő (N=1475)	
	N	átlag		N	átlag	N	átlag
cigány	2619	4.5	1.3	1199	5.2	1421	3.9
nem cigány	105	4.5	1.5	51	5.6	54	3.6
Összesen	2724	4.5	1.5	1250	5.5	1475	3.6

3.4.9. sz. táblázat

A megkérdezettek körében a baráttal rendelkezők és nem rendelkezők százalékos aránya 1993-ban és 1997-ben (N=2215)

1993/1997	nincs barátja	van barátja
nincs barátja	12%	7%
van barátja	20%	61%

3.4.10. sz. táblázat

Ki azok, akiknek nincs barátja 1997 ben (%)

	teljes minta		férfi		nő	
	%	N	%	N	%	N
Foglalkoztatottság						
aktív	20	249	15	96	26	154
inaktív	37	547	29	169	42	378
munkanélküli segélyből élő	25	(26)	26	(17)	24	(9)
HT nagyság						
1 fős HT	39	103	18	(12)	46	91
2 fős HT	36	257	29	93	41	165
3 fős HT	27	162	21	62	32	100
4 fős HT	23	152	18	62	27	90
5 fős HT	24	78	15	(23)	33	55
Iskolai végzettség						
8 ált. alatt	55	214	44	59	61	154
8 általános	35	332	24	98	43	234
szakmunkásképző	23	138	19	71	29	66
középfokú	17	102	13	(32)	20	70
felsőfokú	12	(35)	14	(22)	9	(13)
Kor						
16-25 éves	6	(32)	4	(10)	8	(22)
26-35 éves	18	87	12	(28)	23	58
36-45 éves	25	133	19	54	32	79
46-55 éves	37	161	21	60	43	101
56-65 éves	47	172	21	58	49	114
66-75 éves	45	147	34	(40)	51	107
75 év feletti	56	92	43	(31)	66	60
Településtípus						
tanya	27	(9)	23	(4)	30	(5)
község	35	355	25	122	44	233
város, megyeszékhely	27	336	20	112	33	224
Budapest	23	123	19	(44)	25	79
Származás						
nem cigány	29	766	21	261	18	505
cigány	34	(37)	35	(10)	51	(28)

3.4.11. sz. táblázat

A megkérdezettek társadalmi-demográfiai változók szerinti megoszlása a teljes mintában, és a minta speciális alcsoportjaiban (azok körében, akik barátainak száma csökkent, akik elvesztették barátaikat, akiknek sem 1993-ban, sem 1997-ben nem volt barátjuk, és akiknek mindkét vizsgált évben volt barátjuk), százalékban

Mutatók	teljes mintabeli eloszlás		barátok száma csökkent		elvesztette a barátait		egyik évben sem volt barátja		mindkét évben volt barátja	
	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N
Nem										
férfiak	46	1318	46	545	39	208	27	74	51	940
nők	54	1530	54	637	61	340	73	200	49	870
Foglalkoztatottság 1993-ban										
aktív 1993-ban	49	1181	51	598	40	189	37	72	56	916
inaktív 1993-ban	44	1053	42	493	50	253	59	199	38	824
munkanélküli segélyből élő 1993-ban	7	158	8	92	10	(43)	4	(3)	7	69
Foglalkoztatottság 1997-ben										
aktív 1997-ben	44	1248	48	566	32	177	26	103	55	792
inaktív 1997-ben	52	1495	48	566	64	348	72	162	41	541
munkanélküli segélyből élő 1997-ben	74	105	4	51	4	(23)	1	(10)	4	94
HT létszáma										
1 fős HT	9	261	11	127	11	62	15	(41)	8	139
2 fős HT	26	728	28	329	32	174	31	84	23	410
3 fős HT	21	606	20	231	18	99	23	64	22	406
4 fős HT	23	669	25	293	19	108	16	(44)	26	477
5 fős HT	11	325	9	104	9	50	10	(28)	12	208
Iskolai végzettség										
8 ált. alatt	14	388	14	163	25	134	29	80	8	139
8 általános	34	956	28	326	37	211	44	121	23	532
szakmunkásképző	21	607	23	269	18	96	15	(42)	24	424
középfokú	21	596	23	275	15	80	8	(22)	29	465
felsőfokú	10	297	13	149	5	(26)	3	(9)	16	249
Kor										
16-25 éves	19	529	12	138	6	(32)	-	0	16	473
26-35 éves	17	486	17	195	12	65	8	(22)	21	360
36-45 éves	19	528	21	254	17	93	14	(40)	23	356
46-55 éves	15	439	17	206	20	109	19	51	15	237
56-65 éves	13	369	14	161	17	94	29	78	11	167
66-75 éves	12	330	13	151	17	94	19	53	10	154
75 év feletti	6	164	7	77	10	60	11	(31)	4	61
Településtípus										
tanya	1	(32)	1	(12)	1	(7)	1	(2)	1	(17)
község	36	1023	38	449	47	252	37	103	31	589
város, megyeszékhely	44	1242	43	504	39	216	43	119	46	822
Budapest	19	550	18	218	13	73	19	51	22	382
Származás										
nem cigány	96	2689	97	1121	96	510	95	256	97	1732
cigány	4	108	3	(40)	4	(24)	5	(13)	3	57
Jövedelem										
alsó kvintilis	22	646	21	252	27	149	19	52	19	375
2.	20	576	20	238	20	123	26	71	18	350
3.	21	596	20	239	26	137	28	77	19	342
4.	19	534	20	231	17	87	18	50	20	344
felső kvintilis	18	496	19	222	10	51	9	(24)	24	398

3.4.12. sz. táblázat
Korrelációs együtthatók*

	Segítséget AD	Segítséget KAP	Ajándékot KAP
Ajándékot AD	.32	.23	.31
Ajándékot KAP	.25	.32	
Segítséget KAP	.27		

* (Minden esetben $p=.000$)

3.4.13. sz. táblázat

A háztartások megoszlása a háztartásfő társadalmi-demográfiai jellemzői szerint 1997-ben (%)

Mutatók	Teljes minta (N=1381)	Semmit nem ad és kap (N=451)	Segítség		Ajándék	
			AD (N=486)	KAP (N=410)	AD (N=470)	KAP (N=502)
Nem						
férfi	74	72	78	79	72	72
nő	26	28	22	21	28	28
Kor*						
fiatal	11	7	16	14	14	18
középkorú	60	55	64	63	58	62
idős	29	38	20	23	28	20
Iskolai végzettség*						
alapfokú	43	52	28	28	37	34
középfokú	44	40	61	50	46	48
felsőfokú	13	8	11	22	17	18
Foglalkoztatás						
aktív	52	39	62	66	58	65
inaktív	43	56	33	29	40	30
munkanélküli	5	4	5	5	2	5
Település						
Budapest	20	22	24	23	17	20
vidék	80	78	76	77	83	80
Származás						
Nem cigány	96	96	96	98	98	96
Cigány	4	4	4	2	2	4
Jövedelem						
Alsó kvintilis	29	29	30	23	27	32
2.	21	23	17	17	23	22
3.	18	22	14	17	16	15
4.	17	14	20	21	19	16
Felső kvintilis	15	12	19	22	15	15
Háztartás létszáma						
egy fő	19	23	12	13	22	18
két fő	28	30	26	28	22	23
három fő	19	19	27	25	19	19
négy fő	19	15	21	22	23	23
öt fő felett	15	13	14	12	14	17

* A TÁRKI által megadott kategóriák szerint.

3.4.14. sz. táblázat

A különböző segítség megoszlása aszerint, hogy a háztartás a segítséget adta háztartásfő társadalmi-demográfiai jellemzői szerint (%)

Mutatók	(N)	Segítség típusai						Összes
		Gondozás	Házépítés	Mezőgazdasági munka	Szerelés, javítás	Takarítás	Vásárlás, szállítás	
Összes	486	16	16	27	17	9	14	100
Nem								
férfi	381	14	18	28	19	7	14	100
nő	104	27	8	16	7	17	15	100
Kor								
fiatal	77	13	18	25	18	8	18	100
középkorú	309	15	17	27	18	9	14	100
idős	99	28	12	35	9	8	8	100
Iskolai végzettség								
alapfokú	135	16	18	36	12	8	10	100
középfokú	297	14	16	25	21	9	15	100
felsőfokú	54	22	13	20	13	13	19	100
Foglalkoztatás								
aktív	287	14	17	24	19	10	17	100
inaktív	152	24	15	33	13	8	7	100
Település								
Budapest	117	21	13	13	20	13	20	100
vidék	369	15	17	30	17	8	13	100
Jövedelem								
alsó kvintilis	144	14	17	30	16	9	14	100
felső kvintilis	94	17	13	25	15	13	17	100
Háztartás létszáma								
egy fő	60	31	12	27	11	10	9	100
két fő	126	21	13	30	12	10	14	100
három fő	131	14	17	27	19	8	15	100
négy fő	102	12	16	26	21	11	14	100
öt fő felett	67	14	20	27	17	7	15	100

3.4.15. sz. táblázat

A különböző segítség megoszlása aszerint, hogy a háztartás a segítséget kapta a háztartásfő társadalmi-demográfiai jellemzői szerint 1997-ben (%)

Mutatók	(N)	Segítség típusai						
		Gondozás	Házépítés	Mezőgazdasági munka	Szerelés, javítás	Takarítás	Vásárlás, szállítás	Összes
Összes	410	17	17	22	18	10	16	100
Nem								
férfi	295	19	18	24	17	9	14	100
nő	115	14	14	18	22	13	20	100
Kor								
fiatal	57	24	21	13	17	6	19	100
középkorú	237	20	18	25	19	7	11	100
idős	116	10	12	20	17	18	23	100
Iskolai végzettség								
alapfokú	153	13	17	21	17	14	18	100
középfokú	189	21	18	23	19	6	12	100
felsőfokú	69	20	14	19	18	9	20	100
Foglalkoztatás								
aktív	228	22	18	22	18	6	14	100
inaktív	155	12	14	21	18	15	20	100
Település								
Budapest	68	16	14	8	28	12	22	100
vidék	342	18	17	24	16	10	15	100
Jövedelem								
alsó kvintilis	110	25	20	23	15	7	11	100
felső kvintilis	62	11	16	21	20	9	23	100
Háztartás létszáma								
egy fő	90	9	14	17	17	18	24	100
két fő	91	8	13	25	20	13	21	100
három fő	79	26	14	25	22	2	11	100
négy fő	93	24	21	24	15	6	10	100
öt fő felett	57	23	24	20	17	6	10	100

3.4.16. sz. táblázat**A különböző ajándékok megoszlása aszerint, hogy a háztartás az ajándékot adta a háztartásfő társadalmi-demográfiai jellemzői szerint 1997-ben (%)**

Mutatók	(N)	Ajándék típusai			
		Élelmiszer	Ruha	Egyéb	Összes
Összes	470	30	41	29	100
Nem					
férfi	373	30	41	29	100
nő	97	30	43	27	100
Kor					
fiatal	66	29	40	31	100
középkorú	298	27	45	28	100
idős	107	40	31	29	100
Iskolai végzettség					
alapfokú	133	37	36	26	100
középfokú	233	27	43	30	100
felsőfokú	102	27	43	30	100
Foglalkoztatás					
aktív	300	25	45	30	100
inaktív	135	40	31	29	100
Település					
Budapest	108	26	47	27	100
vidék	363	31	40	29	100
Jövedelem					
alsó kvintilis	108	28	42	30	100
felső kvintilis	363	31	40	29	100
Háztartás létszáma					
egy fő	61	33	33	34	100
két fő	134	35	38	27	100
három fő	116	30	39	31	100
négy fő	106	24	48	28	100
öt fő felett	54	25	50	25	100

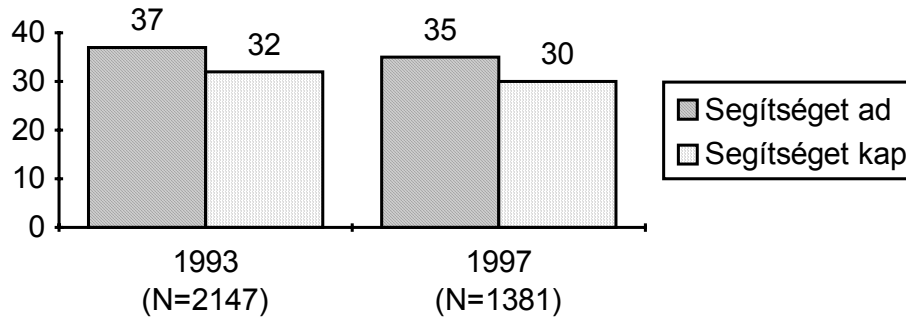
3.4.17. sz. táblázat

A különböző ajándékok megoszlása aszerint, hogy a háztartás az ajándékot kapta a háztartásfő társadalmi-demográfiai jellemzői szerint 1997-ben (%)

Mutatók	(N)	Ajándék típusai			
		Élelmiszer	Ruha	Egyéb	Összes
Összes	501	39	38	23	100
Nem					
férfi	362	38	38	24	100
nő	139	41	36	23	100
Kor					
fiatal	91	42	39	19	100
középkorú	312	38	38	24	100
idős	98	41	34	25	100
Iskolai végzettség					
alapfokú	171	40	37	23	100
középfokú	241	40	36	24	100
felsőfokú	87	35	43	22	100
Foglalkoztatás					
aktív	308	38	38	24	100
inaktív	145	41	36	23	100
Település					
Budapest	100	40	38	22	100
vidék	401	39	37	24	100
Jövedelem					
alsó kvintilis	161	39	37	24	100
felső kvintilis	75	39	38	23	100
Háztartás létszáma					
egy fő	91	43	32	25	100
két fő	117	44	33	23	100
három fő	92	38	36	26	100
négy fő	115	35	41	24	100
öt fő felett	86	35	45	20	100

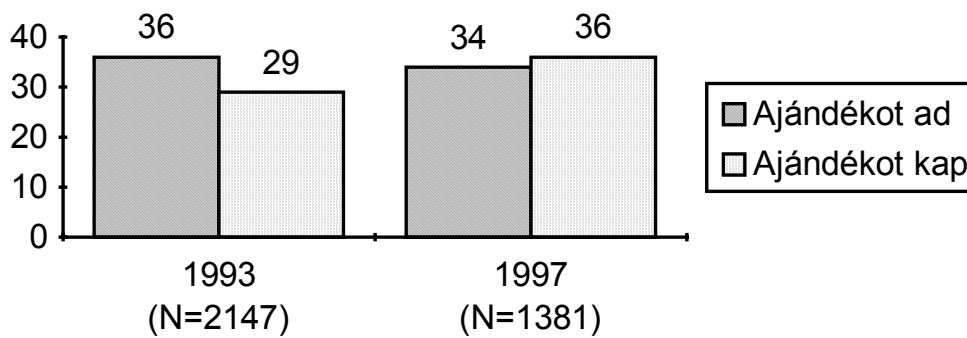
3.4.1.sz. ábra

A háztartások aránya segítség adás és kapás szerint 1993-ban és 1997-ben (%)

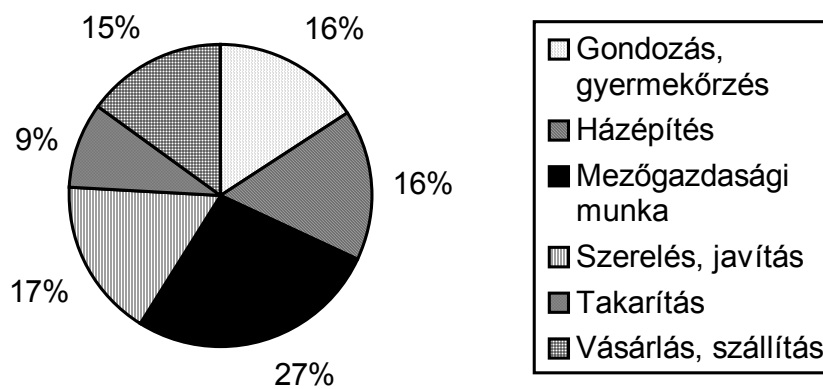
3.4.2.sz. ábra

A háztartások aránya ajándék adás és kapás szerint 1993-ban és 1997-ben (%)

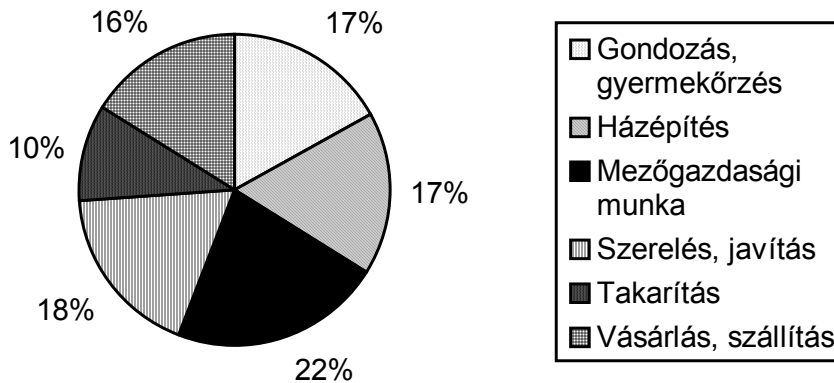
3.4.3. sz. ábra

A segítség adás típusainak megoszlása az összes segítség adás szerint (N=486)

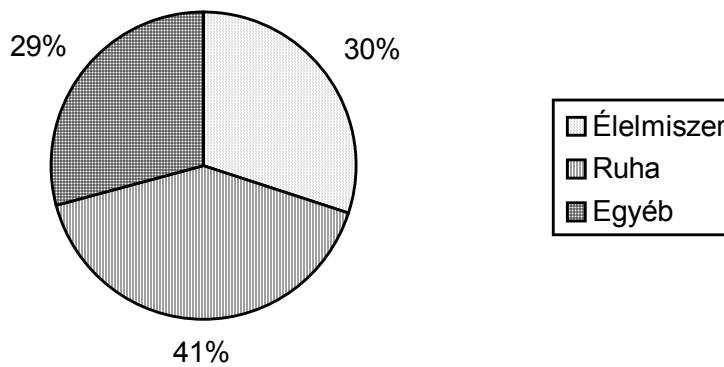
3.4.4. sz. ábra

A segítség kapás típusainak megoszlása az összes segítség kapás szerint (N=410)

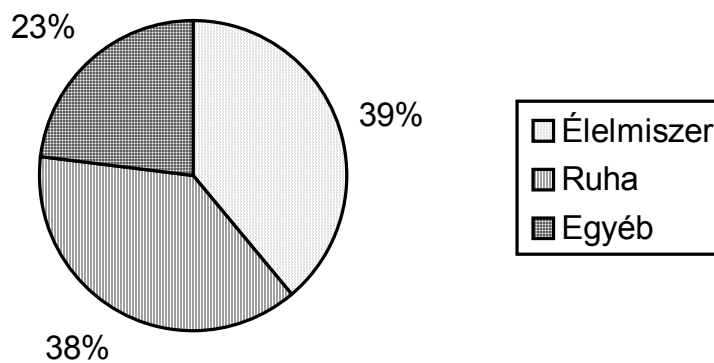
3.4.5.sz. ábra

Ajándéktípusok megoszlása az összes ajándék adás szerint (N= 470)

3.4.6.sz. ábra

Ajándéktípusok megoszlása az összes ajándék kapás szerint (N=501)

4. Vélemények, politikai attitűdök

4.1. A szegénységgel és az állami feladatvállalással kapcsolatos attitűdök (Dögei Ilona – Ferge Zsuzsa)⁶³

4.1.1. Szubjektív szegénység

A szegénység objektív ténye és szubjektív megélése közötti sajátos összefüggéseket az öt országra kiterjedő SOCO⁶⁴ kutatásnál, majd 1996-ban és 1997-ben (a SOCO-tól független mintán) az MHP felvételen belül vizsgáltuk (ld. Ferge, 1997). A három vizsgálatnál az eredmények meglehetősen hasonlóak. A szubjektív szegénység szerinti megoszlások alig változtak. Az 1995 és 1997 közötti csekély elmozdulások (az önmagukat nem szegénynek vallók arányának előbb kis csökkenése, majd növekedése) nem igazán szignifikánsak. Mégis, más adatokkal együtt nézve valószínűsíthető, hogy a társadalom jobb helyzetű csoportjai valamelyest szélesedtek, és helyzetük az átlagosnál jobban is javult (4.1.1. sz. táblázat).

Az objektív és szubjektív szegénység⁶⁵ között továbbra is erős a kapcsolat (4.1.2. és 4.1.3. sz. táblázat). Az egyébként nehezen eldönthető kérdés, hogy a szubjektív szegénység különböző mutatói közül melyik a legalkalmasabb e probléma vizsgálatára. Egy sor hasonló változó egymással és az objektív jövedelmi helyzettel való összefüggését áttekintve úgy tűnik, hogy az általunk feltett nagyon direkt kérdés az esetek többségében erősebb összefüggéseket mutatott számos, a szegénységgel biztosan összefüggő problémával, mint a kevésbé direkt kérdések (például hogy mennyire elégedettek jövedelmükkel, kijönnek-e a pénzből stb.), de további vizsgálódások indokoltak.

A szubjektív szegénység aránya szignifikánsan összefügg minden fontos szociológiai változóval. Először azt a csoportot vizsgáljuk, amelyben a háztartásfő aktív kereső. Az kevésbé meglepő, hogy a betanított- és segédmunkások közül az átlagosnál többen tekintik magukat szegénynek. Legfeljebb az érdemel figyelmet, hogy – jóllehet *keresőkről van szó* – nem fokozatosságot, hanem *egyetlen* törésvonalat találunk – e csoport és a többiek között, ami a leszakadás jele (4.1.4. sz. táblázat). A „nem-szegények” arányánál már inkább érvényesül a fokozatosság. 1996-hoz képest *szignifikánsan nőtt minden csoportban a magukat nem szegénynek tekintők aránya*. Ez akkor is pozitív változás, ha a jövedelmek változása csak részben igazolja az optimistább önelhelyezést. Adataink szerint csak két csoportban volt jelentősebb nominális jövedelem növekedés – a vezetők és az irodai dolgozók csoportjában –, s ebből is csak a vezetők esetében volt érezhető reáljövedelem emelkedés (4.1.5. sz. táblázat). (Az irodai dolgozók helyzetjavulása a „középosztály” lassú

⁶³ A kutatást az OTKA To18535.sz. támogatásával hajtottuk végre.

⁶⁴ Az ún. SOCO kutatás a rendszerváltás társadalmi következményeivel foglalkozik, s a bécsi Institut für die Wissenschaften von Menschen (IWM) égisze alatt folyt, ill. folyik. Az idézett adatfelvétel 1995 január-februárjában történt, országonként véletlenszerűen kiválasztott 1000 háztartásnál. A kutatás vezetői Ferge Zsuzsa, Sik Endre voltak. L. még Ferge et al, 1995.

⁶⁵ Az objektív szegénységet az egy fogyasztási egységre jutó (egyenértékű vagy ekvivalens) jövedelem alapján mértük, a TÁRKI MHP által használt számítási módszerrel: a háztartás összes jövedelmét elosztottuk a háztartás tagjainak súlyozott számával. A szubjektív szegénység mérésére a kérdezettek saját helyzetükre vonatkozó önbesorolását alkalmaztuk. Az erre vonatkozó kérdésünk így hangzott: Mostanában sokat beszélnek nálunk a szegénységről. Ön a családját (háztartását) mennyire tartja szegénynek? – Teljes mértékben szegénynek tartja, – időnként, bizonyos szempontból szegénynek tartja –, vagy egyáltalán nem tartja szegénynek

visszakapaszkodására utal.) A szubjektív szegénységi arányok változásából olyan következtetés is levonható, hogy van valamelyes javulás is, s e mellett az emberek lassan beleszoknak az adott helyzetbe: már azt is pozitívumnak tekintik, ha a helyzet nem romlik tovább.

A teljes népesség körében nem ilyen egyértelmű a helyzet. A háztartásfő iskolai végzettsége szerinti csoportosítás arra mutat, hogy csak a felsőfokú végzettségűek között mutatkozik az előbb említett javulás, ott is inkább a keresetnövekedésnél, mint a szegénységi arányoknál (4.1.6 és 4.1.7. sz. táblázat). A keresők és az össznépesség közötti különbséget jelentős mértékben az magyarázza, hogy a két nagyobb létszámú lakossági csoport közül – ahol ti. a háztartásfő aktív, illetve nyugdíjas – az aktívak helyzete javult az átlagosnál jobban (4.1.8. sz. táblázat). A kisebb csoportok közül a gyesen lévő háztartásfők helyzete az ellátások romlása miatt rosszabbodott. A munkanélküli ellátások sem javultak, de e csoport jövedelme mégis emelkedett – amely furcsaság mögött véletlenek is lehetnek, és az is, hogy a munkanélküliek megtanultak kihasználni bizonyos lehetőségeket. Ugyanakkor ebben a csoportban emelkedett legnagyobb mértékben a magukat szegénynek vallók aránya, ami a helyzet elreménytelenedésére utalhat.

A gyermekes családok szegényedéséről itt csak annyi említendő, hogy (csak a 60 év alatti háztartásfőkkel számolva) a szakadáspont a három és több gyerekeseknél van: egyedül ebben a csoportban jelentős a szubjektíve szegények aránya (4.1.9. sz. táblázat). Ez azért említésre méltó, mert nincs teljesen összhangban a többváltozós elemzések eredményeivel (nyilván azért, mert a többgyermekesek csoportja viszonylag kicsi).

Idén is megismételtük az objektív és szubjektív szegénységre vonatkozó többváltozós elemzést. Az 1996 évi helyzethez hasonlóan 1997-ben is feltűnő, hogy az önmagukban az objektív szociológiai változók magyarázzák jobban az objektív jövedelmi helyzetet, mint a szubjektív szegénységet (0.37 ill. 0.19 R-négyzet). Ugyanakkor – a tavalyi évhez hasonlóan – a gyermekek száma az egyik legerősebb változó az objektív jövedelemnél, és semmi hatása nincs a szubjektív szegénység-érzetre. (Mintha a családok kerülnék, hogy akár gondolatban is a gyerekeket tegyék felelőssé a rossz helyzetért.)

Ebben az évben további regressziós elemzéseket végeztünk új változókkal. A 4.1.10.a és 4.1.10.b. sz. táblázatok ezeket az újabb eredményeket foglalják össze, együtt kezelve „keményebb” és „lágyabb” magyarázó tényezőket. A két típus eltérő strukturálódása világos – az objektív tényezők fontosabbak a jövedelemnél, a szubjektívek a szubjektív szegénységnél. Ami kiemelendő, az annyi, hogy a jövedelem növekedése ill. csökkenése, de kivált bizonyos „politikai” változók, első sorban a rendszerváltozás megítélése nagyon markánsan összefüggnek a szubjektív szegénység érzetével.

Irodalomjegyzék

Ferge Zsuzsa et al. Societies in transition. International report on the social Consequences of the Transition, a survey carried out as part of the SOCO project initiated and coordinated by the Institute for Human Sciences Vienne. Crossnational report on five countries, prepared by Zsuzsa Ferge, Endre Sik, Péter Róbert, Fruzsina Albert. IWM, Vienna, 1995.

Ferge Zsuzsa (1997): A szegénységgel kapcsolatos attitűdök, Az ajtók záródnak (?), MHP Műhelytanulmányok 8.sz. TÁRKI, Budapest, szerk: Sik Endre és Tóth István György

4.1.1. sz. táblázat

A szubjektív szegénység mértéke az 1995. év eleji SOCO vizsgálatban, az 1996 és az 1997. évi MHP-ben⁶⁶

Minta	Teljesen szegény	Olykor szegény	Nem szegény	Együtt	N
SOCO (1995)	18	59	23	100	948
MHP (1996)	17	62	21	100	1744
MHP (1997)	17	61	22	100	1158

4.1.2. sz. táblázat

A szubjektív szegénység szerinti megoszlás az (éves átlagos) ekvivalens jövedelem alapján képzett tercilisekben, %

	Alsó harmad	Középső harmad	Felső harmad	Együtt
1996				
N	514	526	517	1557
teljesen szegény	31	20	3	17
néha szegény	62	66	59	64
nem szegény	7	17	38	19
Együtt	100	100	100	100
1997				
N	344	395	419	1158
teljesen szegény	31	20	3	17
néha szegény	62	66	55	61
nem szegény	7	14	42	22
Együtt	100	100	100	100

4.1.3. sz. táblázat

Az ekvivalens átlagos jövedelem 1996-ban és 1997-ben, Ft és%

	Ekvivalens-havi-jövedelem		
	1996 Ft	1997 Ft	1997/96, %
teljesen szegény	18131	18411	102
néha szegény	25611	26837	105
nem szegény	41163	46496	113
Együtt	27624	29806	108

4.1.4. sz. táblázat

A „teljesen szegények” és „nem szegények” aránya az aktív kereső háztartásfők háztartásaiban, munkajelleg csoportokon belül

⁶⁶ Ez a fejezet a háztartásfők válaszait, illetve szociológiai-demográfiai változóit mutatja be. A számításokhoz a B súlyt használtuk.

	Teljesen szegények aránya% (a csoporton belül)		Nem szegények aránya, % (a csoporton belül)	
	1996	1997	1996	1997
N	47	30	194	188
Vezető, értelmiségi	2	1	47	56
Vállalkozó	4	3	37	49
Irodai dolg.	5	7	26	35
Szaktmunk.	6	4	15	20
Bet., segéd munk	14	13	9	15
Együtt	6	5	25	33

4.1.5. sz. táblázat

Ekvivalens havi jövedelmek és ezek változása a munkajelleg csoportokban

	Ekvivalens havi jövedelem, Ft		1997/96, %	N	
	1996	1997		1996	1997
Vezető, értelmiségi.	45980	60710	132	147	112
Vállalkozó	36745	39680	108	132	74
Irodai dolg.	32378	38519	119	85	72
Szaktmunk.	27300	28861	106	268	178
Bet., segéd munk	22160	23546	106	135	97
Együtt	31862	37393	118	767	533

4.1.6. sz. táblázat

A „teljesen szegények” és „nem szegények” aránya az iskolai végzettség szerinti csoportokon belül

	Teljesen szegények aránya% (a csoporton belül)		Nem szegények aránya, % (a csoporton belül)	
	1996	1997	1996	1997
N	296	200	345	283
8 alatt	30	34	13	10
8 oszt.	30	32	9	11
Szmk.	13	12	18	17
Középfok	9	8	26	29
Felsőfok	3	3	44	51
Együtt	16	16	22	23

4.1.7. sz. táblázat

Ekvivalens havi jövedelmek és ezek változása az iskolai végzettség szerinti csoportokban

	Ekvivalens havi jövedelem			N	
	1996	1997	1997/96, %	1996	1997
8 alatt	19284	19654	102	211	158
8 oszt.	20851	21101	101	321	238
Szmk.	24574	25571	104	428	306
Középfok	31033	32827	106	347	280
Felsőfok	44504	52210	117	263	182
Együtt	27868	29764	107	1570	1164

4.1.8. sz. táblázat

A teljesen szegények aránya és az ekvivalens jövedelem a háztartásfő foglalkozási viszonya szerint

	Teljesen szegények aránya az adott csoportban, %		Ekvivalens havi jövedelem, Ft		1997/96, %	N	
	1996	1997	1996	1997		1996	1997
Aktív	6	6	34336	37256	109	733	547
Nyugdíjas	26	25	22998	23575	103	696	528
Más inaktív (pl. gyés)	24	13	21522	16751	78	(32)	(8)
Munkanélküli	30	44	16520	18461	112	(44)	(39)
Eltartott	41	38	18213	22832	125	(56)	(43)
Együtt	17	16	27855	29753	107	1561	1165

4.1.9. sz. táblázat

A szubjektív szegénység a 18 éven aluli gyermekek száma szerint és ekvivalens jövedelem ((%) és Ft) (60 év alatti háztartásfők)

	0	1	2	3 és több	Együtt
N	366	195	155	71	787
teljesen szegény	13	13	8	28	14
néha szegény	60	62	70	49	61
nem szegény	27	25	22	23	25
Együtt	100	100	100	100	100
Ekvivalens jövedelem, Ft	39724	28557	24784	20840	
Gyermektelen=100	100	72	62	52	

4.1.10.a. sz. táblázat

Az objektív és szubjektív szegénységre vonatkozó lineáris regresszió összefoglaló eredményei (A szignifikánsan ható változók)

	Ekvivalens jövedelem ötödök		Szubjektív szegénység	
R négyzet	0.39		0.33	
Változók	Beta	Sig T	Beta	Sig T
Htfő isk. végzettsége	.32	.0000	.18	.0000
18 éven aluli gyermek	(-).24	.0000		
Htfő korcsoportja	.12	.0003		
Htfő. munkanélküli-e				
Htfő. aktív kereső-e	(-).32	.0000	(-).17	.0000
Elégedett-e életszínvonalával	.07	.0190	.21	.0000
Család anyagi helyzet változott-e múlt évben	.08	.0049	.16	.0000
Elégedett-e jövőbeni kilátással				
Biztonság vagy szabadság fontosabb	(-).08	.0019	(-).08	.0034
Állami felelősség átlaga	(-).08	.0012	(-).06	.0259
Új rendszer jobb vagy rosszabb	(-).06	.0337	(-).10	.0002

4.1.10.b. sz. táblázat

Az objektív és szubjektív szegénységre vonatkozó lineáris regresszió összefoglaló eredményei (A szignifikánsan ható változók)

	Ekvivalens jövedelem ötödök	Szubjektív szegénység
R négyzet	0.39	0.33
Változók		
Htfő isk. végzettsége	++++	++++
18 éven aluli gyermek	(-) +++++	
Htfő korcsoportja	+++	
Htfő. munkanélküli-e		
Htfő. aktív kereső-e	(-)++++	++++
Elégedett-e életszínvonalával	+	++++
Család anyagi helyzet változott-e múlt évben	++	++++
Elégedett-e jövőbeni kilátással		
Biztonság vagy szabadság fontosabb	(-)++	++
Állami felelősség átlaga	(-)++	(-) +
Új rendszer jobb vagy rosszabb	(-) +	(-) +++

4.2. Néhány társadalmi érték megítélése – az állam szerepe (Ferge Zsuzsa – Dögei Ilona)⁶⁷

Régóta foglalkoztat bennünket az a kérdés, hogy hogyan élnek meg az emberek néhány fontos érték változását. Már évekkel ezelőtt megfogalmazódott az a feltételezés, hogy a rendszerváltásban való csalódottságnak, sőt, időben növekvő csalódottságnak (4.2.1. sz. táblázat) egyik fő oka a létbiztonságok meggyengülése lehet. (A biztonságok iránti igény – mint ezt többször igyekeztem bizonyítani (Ferge, 1994., 1996.) – nem az államszocializmus specialitása. Az ember, de mindenképpen a modern ember alapvető szükségletéről van szó.) E kérdés másik oldala a szabadságok megítélése. A rendszerváltás egyik fő mozgatója és legfontosabb nyeresége a szabadságok megnövekedése. Valóban, mint ezt 1993 óta folytatott vizsgálataink mutatják⁶⁸, mindkét érték fontossága roppant nagy – bár nem minden szabadság vagy biztonság fontossága egyforma.

A 4.2.2. sz. táblázat a szabadságok értékelését mutatja be. A kérdés egyik metszete az, hogy mennyire tartanak fontosnak bizonyos szabadságokat (sajtó, vallás, tulajdon stb.), a másik pedig, hogy mennyire látják ezeket biztosítottak. A két év különbséggel vizsgált két független minta eredményei meglehetősen hasonlóak. Gyakorlatilag azonos a fontossági sorrend ((1.) és (4.) oszlop), a biztosítottság sorrendje ((2.) és (5.) oszlop), és ennek következtében azok az arányok is hasonlóak, hogy milyen mértékben látják egyes szabadságokat biztosítottak ((3.) és (6.) oszlop). Ha egyáltalán van változás, akkor az inkább pozitív – néhány fontos szabadság (utazás és sajtószabadság) biztosítottsága nagyobb lett. (A „biztosítottság aránya” gyakran 100% fölött van. Ez nem azt jelenti, hogy sokallják a szabadságok biztosítottságát. Csupán azt, hogy a biztosítottság – pl. a vallásszabadság esetében – megvan, de a vallásszabadságot nem értékeli olyan magasra, mint mondjuk az orvosválasztás vagy a sajtó szabadságát.)

A biztonságok esetében is közel azonosak a két (ismét hangsúlyozzuk, független mintán végzett) felvétel eredményei. A biztonságok fontossága mindkét felvételnél majdnem maximális volt, azaz sokkal kevésbé differenciált, mint a szabadságok fontossága (4.2.3. sz. táblázat, (1.) és (4.) oszlop, a kivétel a „politika kiszámíthatósága”, amelyet talán nem is lehetett jól értelmezni). Ugyanakkor a biztonságok mindkét felvételnél sokkal kevésbé – 50-85%-ban – biztosítottak ((3.) és (6.) oszlop). Lényeges sorrendi vagy aránybeli változások ezúttal sincsenek. Egyetlen olyan biztonság van, amelynek biztosítottsága, a realitással összhangban, mintha szignifikánsan csökkent volna, s ez az egészségügyi ellátásé.

A két érték fontosságának egybevetéséből számítottuk ki a szabadságok és biztonságok „egyenlegét”⁶⁹.

A 4.2.4. sz. táblázat tanúsága szerint a két minta 1995. és 1997. évi eloszlása az „egyenleg” szerint szinte azonos volt. A 4.2.5. sz. táblázat az 1997. évi „egyenlegeket” mutatja be néhány fontos változó szerint. A különbségek szinte önmagukat magyarázzák: az objektíve vagy szubjektíve szegényebbeknek, az alacsonyabb iskolázottságúaknak vagy a rosszabb anyagi helyzetűeknek fontosabbak a biztonságok, mint másnak – és gyakran fontosabbak, mint a szabadságok. Vagy megfordítva, csak a különösen jó helyzetűeknél fordul elő viszonylag nagy arányban, hogy a szabadságok fontosabbak, mint a biztonságok. Azt mindenképpen hangsúlyozni kell, hogy a szabadságok akkor is fontosak, ha rosszabb a helyzet, és a biztonságok a szabadságoknál fontosabbá válnak. A szabadság-átlag csak a

⁶⁷ A kutatás az OTKA TO18535 sz. támogatásával hajtottuk végre.

⁶⁸ Minthogy a korábbi vizsgálatok csak városokra vonatkoztak, itt csak az 1995. évi SOCO eredményekkel hasonlítjuk a mai adatokat. A korábbi évek tendenciái azonban rendkívül hasonlóan az itt bemutatottakhoz.

⁶⁹ A szabadságok fontosságának átlagából egyénenként kivontuk a biztonságok fontosságának átlagát. Minthogy mindkét érték 1 és 7 között mozgott, a különbség maximuma 6. A valóságban az 1-2 fokozat különbségek gyakoriak.

legutolsó, egyben legrosszabb helyzetű csoportnál kerül 4 alá, egyébként mindenütt 6 körül van.

A biztonságok fontosságából következik, hogy sok létkérdésben nagyon nagy szerepet tulajdonítanak a polgárok annak, hogy az állam vállaljon ezen ügyekben felelősséget. Ezek a vélemények egyfelől az időben hihetetlenül konzisztensek (1995-ben, 1996-ban és 1997-ben gyakorlatilag azonosak a sorrendek is, az átlagos osztályzatok is), másfelől igen differenciáltak. Időben csak a gyerekek napközbeni ellátásánál van szignifikáns növekedés, ami nyilván a gyermekintézmények leépülésével függ össze. A 4.2.6. sz. táblázat az átlagos felelősségeket, a 4.2.7. sz. táblázat pedig azt mutatja, hogy milyen arányban mondják, hogy az adott ügyben maximális az állami felelősség. A differenciáltság ez utóbbi adatoknál látszik világosabban: a nyugdíjért pl. 76% szerint felelős az állam maximálisan, a középiskolai oktatásért 50% szerint, a kisgyerekek ellátásáért 27% szerint. Az állami felelősség igénye szinte érzéketlen a szociológiai változókra. A logikusan várható eltérések (kisebb jövedelműek stb. nagyobb állami felelősséget igényelnek) fellelhetők, de alig szignifikánsak.⁷⁰

Ez a többségi egyetértés politikailag megfontolandó kérdéseket vet fel. Ez annál inkább igaz, mert – a most már elég régóta hallható propaganda ellenére – az emberek még mindig hajlandók adót fizetni tisztos ellátásokért. A 4.2.8. sz. táblázat szerint 1996-ban és 1997-ben teljesen azonos arányban mondták a polgárok, hogy az állam csökkentse, emelje, vagy hagyja változatlanul az adókat. Mindkét évben a többség a változatlanság vagy az emelés pártján volt. A 4.2.9. sz. táblázat azt tükrözi, hogy ezek a vélemények sem túlságosan érzékenyek különböző érdekekre. Igaz, az állami felelősségnél valamivel nyilvánvalóbb, hogy a jobb módúak inkább fizetnének kevesebbet, a szegények inkább többet – de a különbségek nem nagyon szignifikánsak.

Irodalomjegyzék

Ferge Zsuzsa (1994): Szabadság és biztonság. 2000, 1994. augusztus

Ferge Zsuzsa (1996) Freedom and Security. International Review of Comparative Public Policy, Vol. 7. 1996. pp. 19-41.

Ferge Zsuzsa – Dögei Ilona (1997): Rövid kiegészítés az adótudatosság kérdéséhez, Az ajtók záródnak (?), MHP Műhelytanulmányok 8. sz. TÁRKI, Budapest, szerk.: Sik Endre és Tóth István György. 143-147. old.

⁷⁰ Részletes regressziós elemzés szerint 7 – általában fontos – „kemény” változó, és ugyancsak 7 „lágymű” változó külön-külön 5-5%-ot magyaráznak a szórásból, s együtt sem sokkal többet.

4.2.1. sz. táblázat

A rendszerváltás megítélése 1995, 1997 – ekvivalens jövedelmi kvintilisek szerint (%)⁷¹

SOCO 1995						
	Alsó	2	3	4	Felső	Együtt
Roszzabb	65	62	47	49	32	51
Ugyanolyan	20	23	29	19	22	23
Jobb	15	16	23	32	46	26
Együtt	100	100	100	100	100	100
MHP 1997						
	Alsó	2	3	4	Felső	Együtt
Roszzabb	78	64	61	59	40	59
Ugyanolyan	15	24	24	24	26	23
Jobb	7	12	15	17	34	18
Együtt	100	100	100	100	100	100

4.2.2. sz. táblázat

A különböző szabadságok fontosságának és biztosítottságának értékelése, 1995 és 1997 (a 7 fokozatú skálák átlagai (1=legkevesebb, 7=leginkább) és %)

SZABADSÁGOK	SOCO, 1995			MHP97		
	Szabad- ság fontos	Szabad- ság biztos	Biztos/ fontos%	Szabad- ság fontos	Szabad- ság biztos	Biztos/ fontos%
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
Orvosválasztás	6.0	6.2	103	5.9	6.0	102
Életmód választás	5.9	5.8	98	5.8	5.7	98
Utazás	5.9	6.3	107	5.7	6.4	112
Vélemény	6.0	5.6	93	5.7	5.7	100
Tulajdon	5.5	5.9	107	5.4	5.8	107
Sajtó	5.6	5.5	98	5.4	5.5	102
Vállalkozás	5.5	5.9	107	5.3	5.7	108
Politikai	5.3	6.0	113	5.3	5.7	108
Vallás	4.9	6.3	129	4.6	6.3	137
Civil szerveződés	4.3	6.0	140	4.3	5.7	133
Párt-szervezés	3.9	6.2	159	4.0	6.0	150
Átlag	5.4	6.7	124	5.2	5.9	113

⁷¹ Ez a fejezet a háztartásfők válaszait, illetve szociológiai-demográfiai változóit mutatja be. A számításokhoz a B súlyt használtuk.

4.2.3. sz. táblázat

A különböző biztonságok fontosságának és biztosítottságának értékelése 1995 és 1997 (a 7 fokozatú skálák átlagai (1=legkevésbé, 7=leginkább) és %)

BIZTONSÁGOK	SOCO, 1995			MHP97		
	Biztonság fontos	Biztonság biztos	Biztos/ fontos%	Biztonság fontos	Biztonság biztos	Biztos/ fontos%
Gyerekek jövője	6.9	3.9	57	6.9	4.0	58
Lakhatás	6.9	5.9	86	6.8	5.7	84
Családi élet	6.9	6.2	90	6.8	6.0	88
Egészségügyi ellátás	6.8	5.5	81	6.7	5.0	75
Jövedelem	6.8	3.5	51	6.8	3.7	54
Közbiztonság	6.8	3.0	44	6.7	3.2	48
Munkabiztonság	6.8	4.9	72	6.6	4.8	73
Politika kiszámíthatósága	5.8	3.6	62	5.7	3.6	62
Átlag	6,7	4,6	69	6.6	4.,5	68

4.2.4. sz. táblázat

A szabadságok és biztonságok fontosságának „egyenlege” (%)

	SOCO 95	MHP 97
Szabadság fontosabb, vagy ugyanolyan fontos, mint biztonság	14	16
Biztonság max. 1 fokozattal fontosabb	33	27
Biztonság 1-2 fokozattal fontosabb	26	27
Biztonság több, mint 2 fokozattal fontosabb	27	30
Összesen	100	100

4.2.5. sz. táblázat

A szabadságok és biztonságok fontosságának „egyenlege” néhány fontosabb változó szerint (%)

	N	Szabadság fontosabb, vagy ugyanolyan fontos, mint biztonság	Biztonság max. 1 fokozattal fontosabb	Biztonság 1-2 fokozattal fontosabb	Biztonság több, mint 2 fokozattal fontosabb	Együtt
Összes	1216	190	330	335	361	
Jöv. tercilis szerint						
1. Alsó	342	12	20	30	38	100
2	392	12	30	28	30	100
3. Felső	418	22	32	24	22	100
Htfő. munkajellege szerint						
Vezető, ért.	119	25	42	19	14	100
Vállalkozó	90	32	26	28	14	100
Irodai dolgozó.	77	20	27	27	26	100
Szaktanácsadó	185	11	29	32	28	100
Bet., segédmunkás	100	11	29	26	34	100
Htfő. iskolai végzettsége szerint						
8 alatt	154	12	18	28	42	100
8 oszt.	244	10	22	25	43	100
Szmk.	323	10	28	34	28	100
Középfok	291	21	30	26	23	100
Felsőfok	200	24	36	23	17	100
Szubjektív szegénység szerint						
Teljesen szegény	197	14	20	26	40	100
Ritkán szegény	729	12	28	29	31	100
Nem szegény	283	25	30	25	20	100
Rendszerváltozás megítélése szerint						
Rosszabb	697	11	25	29	35	100
Ugyanolyan	274	14	28	28	30	100
Jobb	213	30	33	23	14	100
Összes, %		16	27	27	30	100

4.2.6. sz. táblázat

Az állami felelősségvállalás iránti igény mértéke 1995, 1996, 1997 (átlag, ahol 1= Egyáltalán nem felelős, 5= Teljes mértékben felelős)*

		SOCO 1995	MHP 1996	MHP 1997
1.	Megfelelő nyugdíjakért(1)	4,6	4,6	4,7
2.	Fogyatékosok megélhetéséért (4)	4,3	4,5	4,6
3.	Egészségügyi ellátásért (3)	4,4	4,5	4,6
4.	Általános iskolai oktatásért(5)	4,3	4,5	4,5
5.	Munkalehetőségek biztosításáért (2)	4,5	4,4	4,4
6.	Középiskolai oktatásért (6)	4,2	4,2	4,2
7.	6 éven aluli gyerekek gondozásáért (10)	3,6	4,0	4,0
8.	Fiatalok első lakáshoz jutásért (7)	4,2	4,0	4,2
9.	Felsőfokú oktatásért (8)	4,0	3,8	3,8
10.	Gyerekek eltartási költségeiért (9)	3,7	3,5	3,6

Zárójelben a kérdőívben szereplő sorrend

4.2.7. sz. táblázat

Az állami felelősségvállalás iránti igény mértéke 1995, 1996, 1997 (% az összes válaszból 5-ös osztályzat)*

		SOCO 1995	MHP 1996	MHP 1997
1.	Megfelelő nyugdíjakért(1)	75	72	76
2.	Fogyatékosok megélhetéséért (4)	61	69	72
3.	Egészségügyi ellátásért (3)	60	63	67
4.	Általános iskolai oktatásért(5)	55	67	64
5.	Munkalehetőségek biztosításáért (2)	68	62	63
6.	Középiskolai oktatásért (6)	46	48	50
7.	6 éven aluli gyerekek gondozásáért (10)	31	43	44
8.	Fiatalok első lakáshoz jutásért (7)	53	41	42
9.	Felsőfokú oktatásért (8)	44	31	33
10.	Gyerekek eltartási költségeiért (9)	31	25	27

* Zárójelben a kérdőívben szereplő sorrend.

4.2.8. sz. táblázat

Az adóval kapcsolatos vélemények megoszlása, 1996 és 1997

Az állam az adókat	1996	1997
csökkentse	16	16
hagyja változatlanul	55	59
növelje	29	24
összesen	100	100

4.2.9. sz. táblázat

Az adóval kapcsolatos vélemények megoszlása néhány fontosabb változó szerint

	N	Csökkentse az adókat	Maradjon így	Növelje az adókat	Együtt
Összes	825	130	493	202	
Jöv. tercilis szerint					
1. Alsó	219	15	59	26	100
2.	266	16	56	28	100
3. Felső	306	16	64	20	100
Htfő. munkajellege szerint					
Vezető, ért.	83	21	61	18	100
Vállalkozó	62	29	53	18	100
Irodai dolgozó.	52	15	68	17	100
Szakt munkás.	130	15	65	20	100
Bet., segéd munkás	81	17	62	21	100
Htfő. iskolai végzettsége szerint					
8 alatt	95	16	52	32	100
8 oszt.	177	16	54	30	100
Szmk.	213	15	63	22	100
Középfok	206	15	64	21	100
Felsőfok	133	19	58	23	100
Szubjektív szegénység szerint					
Teljesen szegény	124	22	43	35	100
Ritkán szegény	499	12	64	24	100
Nem szegény	201	20	61	19	100
Rendszerváltozás megítélése szerint					
Rosszabb	464	16	59	25	100
Ugyanolyan	207	13	64	23	100
Jobb	143	19	55	26	100
Összes, %		16	60	24	100

4.3. Vélemények a gazdaságról (Lengyel György)

4.3.1. Félelmek a munkanélküliségtől

1997-ben a potenciális munkanélküliek⁷² aránya egynegyed volt.⁷³ Megállt tehát a munkanélküliségtől való félelmek előző két évben tapasztalt növekedése. (4.3.1. sz. táblázat) Mivel a potenciális munkanélküli arány a kilencvenes években sajátos periodicitást mutat – a választások idején csökken, majd félidőben nő –, azt a feltevést fogalmazhatjuk meg, hogy a munkanélküliségtől való félelmek alakulására jelentős hatást gyakorol a gazdaságideológia és a média.

Míg korábban a nők körében 3-5%-kal magasabb volt a potenciális munkanélküli arány, most nem tapasztalunk ilyen különbséget. (4.3.2. sz. táblázat) A munkanélküliségtől való félelem ugyanakkor sokkal inkább jellemzi a falvak és kisvárosok lakóit, mint a nagyvárosiakat. (4.3.3. sz. táblázat) Az előző évben, mikor kiugróan magas potenciális munkanélküli arányt regisztráltunk, a falvak lakóinak helyzete lényegesen rosszabb volt mint a kis- és nagyvárosiaké, s ezeké is elmaradt a fővárosiakétól.

Változatlanul az iskolai végzettség az egyik legjelentősebb tényező, amelyik hatással van a munkanélküliségtől való félelem alakulására. Míg az általános iskolai végzettségűek közel kétötöde, addig a felsőfokú diplomával rendelkezőknek csupán hetede tart attól, hogy munkanélkülivé válik. (4.3.4. sz. táblázat) Az iskolai végzettségnek ez a hatása tavaly mutatott ugrásszerű növekedést 1995-höz képest, s azóta nem változott számottevően.

A foglalkozási megoszlásból ugyanakkor kitűnik, hogy a vezetőket – akik közt a diplomások ugyancsak felülreprezentáltak – inkább jellemzi az állásbiztonság érzete, mint az értelmiségieket. (4.3.5. sz. táblázat) Megfigyelhető továbbá, hogy a szakmunkások és a fehérgalléros adminisztratív alkalmazottak között azonos, az átlag körüli a potenciális munkanélküli arány, míg az előző években a szakmunkások körében az átlagosnál nagyobb volt a munkanélküliségtől való félelem. A szakképzetlenek körében ugyanakkor változatlanul a legnagyobb, az átlagot másfélszeresen meghaladó az ilyen vélekedések aránya. Az önállóak mintegy ötöde tartott attól, hogy vállalkozása megbukik, ez az átlaghoz viszonyított arány tekintetében az előző évekhez képest nem mutat számottevő eltérést.

A munkanélküliségtől való félelem és a jövedelem kapcsolata ugyancsak erős. (4.3.6. sz. táblázat) Ez a hatás az utóbbi években fokozatosan erősödött, s oda vezetett, hogy 1997-ben a felső jövedelmi kvintilisben mintegy egyhatodos, az alsó ötödben ezzel szemben kétötödöt meghaladó volt a potenciális munkanélküli arány.

A magántulajdonban és a külföldi tulajdonban lévő cégek alkalmazottai az átlagnál némiképp biztosabbnak mutatkoznak állásuk megtartásában. (4.3.7.- 4.3.8. sz. táblázat)

Gyenge, de statisztikailag szignifikáns kapcsolatra utal az alkalmazotti létszám és a munkanélküliségtől való félelem összefüggése: a kisvállalkozásoknál dolgozók állásbiztonsága az átlagosnál jobbnak mutatkozik. (4.3.9. sz. táblázat) Ez első pillantásra azért meglepő, mert egy, a jelen vizsgálattal közel azonos időben készült felvétel (TÁRKI, Omnibusz, 1997/III.) azt mutatta ki, hogy a nagyvállalatok esetében jobb az állásbiztonság, s jobbak az előrejutási és jövedelmi esélyek, mint a kisebb cégeknél. Ezek a jelek a belső munkaerőpiac és a gazdaság dualizációja felé mutatnak. Az ellentmondás azonban látszólagos, mivel a különbségek elsősorban a háromszáz főnél többet foglalkoztató nagyvállalatok, valamint a kis- és közepes vállalatok között húzódnak, s az ilyen munkahelyeken dolgozik az alkalmazottak döntő többsége. Ehhez képest a tíz főnél kisebb

⁷² Azokat tekintettük potenciális munkanélkülieknek, akik a legmagasabb (4., ill. 5.) értéket választották a „Tart-e attól, hogy munkanélkülivé válik?” kérdésre válaszolva.

⁷³ A fejezetben a B súlyt használtuk.

létszámú mikrovállalkozások – amelyekben az átlagnál nagyobb a családtagok, rokonok és ismerősök alkalmazása –, valóban kínálhatnak az átlagnál nagyobb állásbiztonságot.

A főbb ágazatok között nincs jelentős eltérés a potenciális munkanélküliek arányát tekintve, csupán a kereskedelem és a szolgáltatás mutat az átlagosnál némiképp kedvezőbb képet. (4.3.10. sz. táblázat) Ezzel szemben egyértelmű az összefüggés iránya a munkahelyváltogatás és az állásbiztonság érzete között. Akik nem változtattak munkahelyet, azok átlag alatt, míg akik másik ágazatba mentek dolgozni pályafutásuk során, azok átlag fölött aggódnak állásuk elvesztése miatt. (4.3.11. sz. táblázat) Azok, akik pályafutásuk során valamikor voltak vezetők, az átlagosnál lényegesen nagyobb biztonságban érzik magukat, de nem annyira, mint azok, akik jelenleg is vezető pozícióban vannak. (4.3.12. sz. táblázat)

Igen erős a kapcsolat az állásbiztonság érzete és aközött, hogy milyen osztályhoz tartozónak érzik magukat a kérdezettek.

Aki a középosztály valamely kategóriájába sorolja magát – s ez az aktív népesség többsége – az átlagos, vagy átlagnál kedvezőbb képet fest az állásbiztonságról, míg azok, akik a munkásosztályba, vagy az alsó osztályba tartozónak érzik magukat, az átlagnál jóval inkább aggódnak állásuk elvesztése miatt. (4.3.13. sz. táblázat)

Kimutatható összefüggés van a munkanélküliség, mint társadalmi jelenség megítélése és a személyes fenyegetettség érzete között. Akik úgy gondolják az aktív népesség köréből, hogy a munkanélküliség az adott gazdasági feltételek között elkerülhetetlen jelenség, azok közt egyötödös, míg akik mindenáron elkerülendőnek érzik, azok közt egyharmados a potenciális munkanélküli arány. (4.3.14. sz. táblázat) Ez a különbség arányaiban tavalyhoz képest nem változott számottevően. Az aktív és inaktív népesség közötti véleménykülönbség tekintetben jelentősebb, mint a dolgozók és a munkanélküliek közötti eltérés. A munkanélküliségről való általános vélekedés továbbá erősebb összefüggést mutat az iskolai végzettséggel, foglalkozással, jövedelemmel, mint a fenyegetettség szubjektív érzete.

4.3.2. A vállalkozói hajlandóságról

A potenciális vállalkozók⁷⁴ aránya 1997-ben a felnőtt népesség körében egyhated, az aktív népesség körében egyhatod volt. (4.3.15. sz. táblázat) Ez lényegében megegyezik az előző évben tapasztalt arányokkal. A dolgozók és a potenciális munkanélküliek vállalkozással kapcsolatos beállítottságában nincs jelentős különbség.

A vállalkozói hajlandóság és az életkor közötti kapcsolat erős: míg a legfiatalabb, húsz év alatti korosztály kétötöde, addig az ötvenöt év fölöttiek kevesebb mint húszada lenne vállalkozó. (4.3.16. sz. táblázat) A férfiak között mind a potenciális vállalkozók, mind pedig a körülményeket mérlegelők aránya lényegesen meghaladja a nők körében tapasztalt arányokat, ami összességében azt eredményezi, hogy a férfiak kétharmada, a nőknek viszont négyötöde utasítja el a vállalkozás gondolatát. (4.3.17. sz. táblázat)

A tavalyi évtől érvényesülő tendencia, hogy a községek és városok népességének vállalkozói hajlandósága között szignifikáns különbség mutatkozik. (4.3.18. sz. táblázat) A városok különböző csoportjaiban átlagos, vagy átlag fölötti, a községekben pedig átlag alatti a potenciális vállalkozói kör aránya.

Mind az iskolai végzettségre (4.3.19. sz. táblázat), mind pedig a foglalkozásra (4.3.20. sz. táblázat) vonatkozó adatok azt támasztják alá, hogy a szakmunkások vállalkozói kedve a legmagasabb. Az elmúlt két évben már a szakképzetlen munkások vállalkozói hajlandósága sem sokkal maradt el az átlagtól, s ez így van 1997-ben is. Ezzel szemben a potenciális vállalkozói arány a nem diplomás fehérgallérosok körében a legalacsonyabb.

A jövedelmi kvintilisek szerinti tagolódásból (4.3.21. sz. táblázat) az derül ki, hogy a vállalkozói hajlandóság a középjövedelmű csoportoknál igen gyenge, míg a két szélső

⁷⁴Potenciális vállalkozónak tekintettük azokat akik a „Szívesen lenne-e vállalkozó?” kérdésre igennel válaszoltak.

kvintilisben az átlagot meghaladó. Különösen az alsó kvintilisben mutatkozik nagy vállalkozó kedv, több mint háromszor nagyobb, mint a középső ötödben.

A tényleges munkanélkülieknek az átlagot jóval meghaladó része, közel harmada, a cigány származásúaknak pedig – akik közt magas a szegények aránya – mintegy negyede jelezte (4.3.22. sz. táblázat), hogy szívesen lenne vállalkozó. Mindez arra utal, hogy a vállalkozás-orientáció egyik legfontosabb motívumává a megélhetési kényszer lépett elő.

A munkahely ágazatai és a vállalkozás között nincs erős összefüggés, csupán a kereskedelemben és szolgáltatásban dolgozóké haladja meg az átlagot, míg a mezőgazdaságban és közszolgáltatásban dolgozók valamelyest átlag alatti érdeklődést mutatnak az önálló boldogulás iránt. (4.3.23. sz. táblázat)

A népesség mintegy harmada értékelte úgy, hogy pályafutása során voltak hullámhegyek-hullámvölgyek, s közöttük a potenciális vállalkozói arány mintegy kétszeresen haladta meg a sima karriert befutók körében tapasztaltakat. (4.3.24. sz. táblázat)

Hasonló összefüggést mutat a családi vállalkozói hagyományok hatása is. Azok esetében, akiknek szülei, nagyszülei között volt vállalkozó, a potenciális vállalkozók aránya közel egynegyedes, míg azok körében, akik nem tartanak számon ilyen családi hagyományt, mintegy egynyolcados. (4.3.25. sz. táblázat)

Osztályidentitás tekintetében az önmagukat a középosztályba és a felső középosztályba sorolók vállalkozói hajlandósága haladta meg jelentősen az átlagot, míg a munkásosztállyal azonosulók körében jóval átlag alatti volt. (4.3.26. táblázat) Mindez, összevetve a szakmunkások körében tapasztalt magas vállalkozói hajlandósággal, úgy lehetséges, hogy az utóbbiak nem elhanyagolható része, több mint kétötöde a középosztállyal azonosult.

4.3.3. Várakozások, bizalom, akciópotenciál

A családok többsége változatlanul úgy érezte, hogy anyagi helyzetük az elmúlt évben romlott. Az így vélekedők aránya azonban a tavalyihoz képest csökkent, összességében tehát az anyagi helyzet megítélésének mérsékelt javulásáról számolhatunk be. (4.3.27. sz. táblázat)

Hasonló tendenciát tükröz a jövőre vonatkozó várakozás a család anyagi helyzetét illetően. Kétötödre csökkent a szubjektív anyagi helyzet romlását várók és egyhatodra nőtt a javulásban bízók aránya az aktív népesség körében. (4.3.28. sz. táblázat) Mivel az utóbbiak aránya csaknem kétszerese azokénak akik ténylegesen javulásról számoltak be, ez egyfajta – az általánosan kedvezőtlen kép mögött munkáló – rejtett optimizmusról tanúskodik.

Erősebb kontúrokkal érvényesül ugyanez a kép a felnőtt népesség egészében. (4.3.29-30. sz. táblázat) A lakosság többsége az anyagi helyzet romlását tapasztalta, mind a saját családra, mind pedig a lakosság egészére vonatkoztatva. A különbségek azonban igen számottevőek: a lakosság egészét illetően sokkal nagyobb az anyagi helyzet romlását feltételezők aránya, mint azoké, akik ezt a saját családjukban tapasztalták, illetve várják. Az eltérések illetően alakulásának egyik feltételezhető oka a közhangulatot befolyásoló média gazdaságképében keresendő.

Életszínvonalával a felnőtt népesség egyharmada, az aktív népesség valamivel több mint egynegyede volt elégedetlen. Különösen magas volt az elégedetlenek aránya a munkanélküliek és a cigány származásúak körében, akik a tartósan szegények között jelentősen felülreprezentáltak. (4.3.31. sz. táblázat)

A politikai és gazdasági intézményekbe vetett bizalom 1993 és 1997 között nem változott számottevően. A lakosság döntő többsége bizalmat mutat a hatalmi ágak alapvető intézményei iránt.

Három olyan intézmény volt, s maradt azonban, amelyekkel szemben a lakosság valamivel több mint fele bizalmatlan: a kormány, a szakszervezet és a parlament. Általános

tendencia, hogy az aktív népesség valamivel nagyobb bizalmatlanságot mutat mint az inaktívak. (4.3.32. sz. táblázat)

Engedélyezett tüntetésen és sztrájkban az aktív népesség mintegy fele, a felnőtt népesség kétötöde venne részt, ezek az arányok 4-6%-os növekedést mutatnak 1993 óta. A nem engedélyezett sztrájkban, tüntetésen, éhségstrájkban való személyes részvételt az emberek döntő többsége elutasította, s a részvételi hajlandóságot mutatók aránya csupán minimálisan, 3-4%-kal nőtt 1993 óta. (4.3.33. sz. táblázat)

A bizalom és a kollektív érdekérvényesítés tekintetében nagyobb különbségek vannak az aktív és inaktív népesség között, mint a dolgozók és a munkanélküliek közt. Az életszínvonalal való elégedettség vonatkozásában azonban a munkanélküliség gyakorolt nagyobb hatást.

A kollektív érdekérvényesítéssel kapcsolatos akciópotenciál egyik fontos összefüggése tehát, hogy ez elsősorban az aktív népességet jellemzi, mivel korszpecifikus jelenség, s bizonyos formák a lakosságnak csak ezt a részét érintik. A munkanélküli, s ezen belül a tartós munkanélküli lét, valamint az, hogy valaki cigány származású-e nem befolyásolják a sztrájkokon, tüntetéseken való részvételi hajlandóságot. (4.3.34. sz. táblázat) Nem mutat összefüggést ez a jelenség a vállalkozói léttel sem. Ezzel szemben a potenciális vállalkozók között az aktív népesség arányát is meghaladó a kollektív érdekérvényesítési formák alkalmazási készsége.

4.3.1. sz. táblázat

A munkanélküliség és a munkanélküliségtől való félelem alakulása(1988-1997, %)

	munkanélküli	potenciális munkanélküli
1988	(0.1)	16
1992	8	32
1993	13	29
1994	11	24
1995	10	28
1996	11	31
1997	9+	25

+forrás: Statisztikai Havi Közlemények, KSH, 1997/6.

4.3.2. sz. táblázat

A „tart-e attól, hogy munkanélkülivé válik” kérdésre adott válaszok megoszlása nemek szerint, 1997-ben (%)*

	nem	igen	összesen	N
férfi	74,4	25,6	100	621
nő	74,8	25,2	100	529

*itt és a továbbiakban az igen az ötfokú skála 4-5., a nem az 1-3. fokozat összevont értékeit tartalmazza.

4.3.3. sz. táblázat

A „tart-e attól, hogy munkanélkülivé válik” kérdésre adott válaszok megoszlása a lakóhely jellege szerint, 1997-ben (%)

	nem	igen	összesen	N
tanya	75,7	24,3	100	(9)
község	71,9	28,1	100	411
város	73,0	27,0	100	335
megyeszékhely	78,1	21,9	100	159
Budapest	79,2	20,8	100	235

4.3.4. sz. táblázat

A „tart-e attól, hogy munkanélkülivé válik” kérdésre adott válaszok megoszlása a képzettségi szint szerint, 1997-ben (%)

	nem	igen	összesen	N
-8 ált.	63,9	36,1	100	(7)
8 ált.	62,7	37,3	100	292
szakmunkásképző	70,5	29,5	100	391
középfokú	77,5	22,5	100	366
felsőfokú	86,1	13,9	100	221

4.3.5. sz. táblázat

A „tart-e attól, hogy munkanélkülivé válik” kérdésre adott válaszok megoszlása foglalkozási csoportok szerint, 1997-ben (%)

	nem	igen	összesen	N
önálló++	80,6	19,4	100	145
vezető, irányító	84,9	15,1	100	138
értelmiségi	82,5	17,5	100	120
adminisztratív	73,2	26,8	100	170
szakmunkás	72,7	27,3	100	323
szakképzetlen	65,1	34,9	100	254

++ tart-e attól, hogy vállalkozása megbukik?

4.3.6. sz. táblázat

A „tart-e attól, hogy munkanélkülivé válik” kérdésre adott válaszok megoszlása jövedelmi csoportok szerint, 1997-ben (%)

	nem	igen	összesen	N
alsó ötöd	56,1	43,9	100	(26)
2. ötöd	68,0	32,0	100	107
3. ötöd	64,7	35,3	100	211
4. ötöd	71,3	28,7	100	317
felső ötöd	83,5	16,5	100	440

4.3.7. sz. táblázat

A „tart-e attól, hogy munkanélkülivé válik” kérdésre adott válaszok megoszlása aszerint, hogy a munkahely állami-e 1997-ben (%)

	nem	igen	összesen	N
teljesen állami	72,8	27,2	100	184
részben állami	71,2	28,8	100	124
magántulajdon	76,9	23,1	100	581

4.3.8. sz. táblázat

A „tart-e attól, hogy munkanélkülivé válik” kérdésre adott válaszok megoszlása aszerint, hogy a munkahely magyar tulajdon-e 1997-ben (%)

	nem	igen	összesen	N
teljesen magyar	73,4	26,6	100	698
részben magyar	77,9	22,1	100	144
nem magyar tulajdon	78,7	21,3	100	73

4.3.9. sz. táblázat

A „tart-e attól, hogy munkanélkülivé válik” kérdésre adott válaszok megoszlása munkahelyi létszám szerint, 1997-ben (%)

fő	nem	igen	összesen	N
-9	79,0	21,0	100	274
10-	73,3	26,7	100	868

4.3.10. sz. táblázat

A „tart-e attól, hogy munkanélkülivé válik” kérdésre adott válaszok megoszlása a munkahely ágazata szerint, 1997-ben (%)

	nem	igen	Összesen	N
mezőgazdaság	72,3	27,7	100	82
ipar	73,1	26,9	100	370
keresk., szolg.	76,3	23,7	100	436
közig., eü, okt.	74,4	25,6	100	261

4.3.11. sz. táblázat

A „tart-e attól, hogy munkanélkülivé válik” kérdésre adott válaszok megoszlása aszerint, hogy hogyan változtatott munkahelyet (1997, %)

	nem	igen	összesen	N
nem változtatott	79,6	20,4	100	272
ugyanabban az ágazatban	75,6	24,4	100	439
másik ágazatba ment	70,1	29,9	100	432

4.3.12. sz. táblázat

A „tart-e attól, hogy munkanélkülivé válik” kérdésre adott válaszok megoszlása aszerint, hogy a kérdezett volt-e vezető pályafutása során (1997, %)

	nem	igen	összesen	N
volt vezető	83,7	16,9	100	302
nem volt vezető	71,4	28,6	100	847

4.3.13. sz. táblázat

A „tart-e attól, hogy munkanélkülivé válik” kérdésre adott válaszok megoszlása a kérdezett osztályidentitása szerint, 1997-ben (%)

hová sorolja magát életformája szerint?	nem	igen	összesen	N
alsó osztály	47,7	52,3	100	(31)
munkásosztály	69,7	30,3	100	402
alsó középosztály	74,6	25,4	100	304
középosztály	80,5	19,5	100	372
felső középosztály+	97,8	2,2	100	26
felső osztály+	79,2	20,8	100	(3)

4.3.14. sz. táblázat

A munkanélküliség mint személyes és mint társadalmi probléma megítélése (a „tart-e attól, hogy munkanélkülivé válik” és „a munkanélküliséget feltétlenül el kell kerülni, vagy a gazdasági problémák megoldása nem lehetséges a munkanélküliség vállalása nélkül” kérdések alapján) 1997-ben (%)

Tart-e attól, hogy munkanélkülivé válik?

A munkanélküliség elkerülendő, vagy vállalandó?	nem	igen	összesen	N
elkerülendő	68,3	31,7	100	507
vállalandó	80,4	19,6	100	591

4.3.15. sz. táblázat

A vállalkozói hajlandóság főbb társadalmi mutatók szerint, 1997-ben

	nem	attól függ	igen	Összesen	N
Felnőtt népesség	73,7	11,4	14,9	100	2561
Dolgozó	68,1	15,8	16,1	100	957
Inaktív	80,4	7,1	12,5	100	1383
Munkanélküli	47,2	21,3	31,5	100	180
Potenciális munkanélküli	70,5	14,4	15,1	100	247

4.3.16. sz. táblázat

A vállalkozói hajlandóság korcsoportok szerint, 1997-ben (%)

Korcsoport	nem	attól függ	igen	Összesen	N
-19	44.2	17.6	38.2	100	209
20-24	52.3	15.8	31.9	100	259
25-29	61.7	20.1	18.2	100	220
30-39	65.7	15.2	19.1	100	399
40-54	74.1	13.2	12.7	100	616
55-60	88.6	5.3	6.1	100	239
61-	96.0	2.3	1.7	100	619

4.3.17. sz. táblázat

A vállalkozói hajlandóság nemek szerint, 1997-ben (%)

	nem	attól függ	igen	Összesen	N
férfi	65,4	14,7	19,9	100	1153
nő	80,6	8,6	10,8	100	1407

4.3.18. sz. táblázat

A vállalkozói hajlandóság a lakóhely jellege szerint, 1997-ben (%)

Lakóhely jellege	nem	attól függ	igen	Összesen	N
tanya	76,0	4,1	19,9	100	(32)
község	79,0	9,8	11,2	100	1039
város	67,3	15,0	17,7	100	737
megyeszékhely	75,5	10,5	14,1	100	284
Budapest	71,2	10,1	18,7	100	470

4.3.19. sz. táblázat

A vállalkozói hajlandóság iskolai végzettség szerint, 1997-ben (%)

Iskolai végzettség	nem	attól függ	igen	Összesen	N
-8 ált.	94,2	2,7	3,1	100	321
8 ált.	78,3	8,4	13,3	100	765
szakmunkásképző	63,6	16,3	20,1	100	629
középfokú	69,3	13,0	17,7	100	600
felsőfokú	69,5	15,1	15,4	100	245

4.3.20. sz. táblázat

A vállalkozói hajlandóság foglalkozási csoportok szerint, 1997-ben (%)

Foglalkozási csoportok	nem	attól függ	igen	Összesen	N
vezető	61,6	21,2	17,2	100	125
értelmiségi	66,3	16,8	16,9	100	108
adminisztratív	74,6	15,0	10,4	100	161
szakmunkás	63,6	18,4	18,0	100	316
szakképzetlen munkás	73,9	9,6	16,5	100	245

4.3.21. sz. táblázat

A vállalkozói hajlandóság jövedelmi csoportok szerint, 1997-ben (%)

Jövedelmi csoportok	nem	attól függ	igen	Összesen	N
alsó ötöd	53,2	16,6	30,2	100	470
2.ötöd	80,8	8,1	11,1	100	507
3.ötöd	83,0	7,2	9,8	100	554
4.ötöd	80,4	11,3	8,3	100	523
felső ötöd	68,6	15,0	16,4	100	461

4.3.22. sz. táblázat

A vállalkozói hajlandóság megoszlása aszerint, hogy a kérdezett cigány származású-e (1997, %)

	nem	attól függ	igen	összesen	N
nem cigány származású	74,2	11,5	14,3	100	2424
cigány származású	67,1	7,4	25,5	100	96

4.3.23. sz. táblázat**A vállalkozói hajlandóság a munkahely ágazata szerint, 1997-ben (%)**

Munkahely ágazata szerint	nem	attól függ	igen	Összesen	N
mezőgazdaság	74,5	12,8	12,7	100	60
ipar	64,0	18,1	17,9	100	331
keresk., szolg.	60,6	16,8	22,6	100	165
közig., okt., eü.	73,6	14,1	12,2	100	399

4.3.24. sz. táblázat**A vállalkozói hajlandóság megoszlása aszerint, hogy a kérdezett pályafutása során voltak-e hullámhegyek-hullámvölgyek (1997, %)****Szívesen lenne-e vállalkozó?**

	nem	attól függ	igen	összesen	N
voltak	69,2	12,9	17,9	100	826
nem voltak	81,6	9,5	8,9	100	1324

4.3.25. sz. táblázat**A vállalkozói hajlandóság megoszlása aszerint, hogy a kérdezett szülei, nagyszülei közt volt-e vállalkozó (1997, %)**

	nem	attól függ	igen	összesen	N
volt	61,1	15,3	23,6	100	2235
nem volt	75,5	10,8	13,7	100	309

4.3.26. sz. táblázat**A vállalkozói hajlandóság megoszlása a kérdezett osztályidentitása szerint, 1997-ben (%)**

hová sorolja magát életformája szerint?	nem	attól függ	igen	összesen	N
alsó osztály	79,1	7,8	13,1	100	229
munkásosztály	76,7	11,2	12,1	100	982
alsó középosztály	73,9	11,1	15,0	100	559
középosztály	69,1	12,4	18,5	100	674
felső középosztály	60,2	13,8	26,0	100	39
felső osztály	37,8	62,2	-	100	(3)

4.3.27. sz. táblázat**Hogyan változott a család anyagi helyzete a kérdezett szerint (1980-1997, aktív népesség, %)**

	romlott	változatlan	javult
1980	11	53	36
1988	47	39	14
1992	51	40	9
1993	60	34	6
1994	46	44	10
1995	54	40	6
1996	58	37	5
1997	52	39	9

4.3.28. sz. táblázat

Hogyan fog változni a család anyagi helyzete a kérdezett szerint (1980-1997, aktív népesség, %)

	romlik	változatlan	javul
1980	10	36	54
1988	51	21	24
1992	48	37	15
1993	50	38	12
1994	27	51	22
1995	60	32	8
1996	47	39	14
1997	42	41	17

4.3.29. sz. táblázat

Hogyan alakult a család és a lakosság anyagi helyzete az elmúlt évben? (%)

	romlott	nem változott	javult	összesen	N
család	56,1	37,5	6,4	100	2825
lakosság	74,4	24,1	1,5	100	2739

4.3.30. sz. táblázat

Hogyan alakul a család és a lakosság anyagi helyzete a következő évben? (%)

	romlik	nem változik	javul	összesen	N
család	46,4	40,3	13,3	100	2661
lakosság	55,7	35,3	9,0	100	2606

4.3.31. sz. táblázat

Elégedett-e életszínvonalával egyes társadalmi csoportok szerint (%)

	nem	is-is	igen	összesen	N
önálló	25,2	49,6	25,2	100	148
vezető	12,9	56,9	30,2	100	140
értelmiségi	17,2	63,9	18,9	100	120
fehérgalléros	23,3	57,0	19,7	100	170
szakmunkás	28,9	55,4	15,7	100	324
szakképzetlen	34,5	54,8	10,7	100	254
munkanélküli	54,2	32,3	13,5	100	190
potenciális vállalkozó	31,2	46,5	22,3	100	382
cigány származású	66,7	22,6	10,7	100	101
felöltt népesség	32,6	48,8	18,6	100	2839
aktív népesség	28,5	54,0	17,5	100	1389

4.3.32. sz. táblázat

**Egyes társadalmi és gazdasági intézményekbe vetett bizalom
(akik nem bíznak az adott intézményben, %, 1993, 1997)**

intézmény	felöltt népesség		foglalkozta-tottak	
	1993	1997	1993	1997
biroság	20	19	20	17
egyház	33	38	34	39
szakszervezet	53	58	52	56
kormány	56	62	56	60
rendörség	30	32	33	35
köztársasági elnök	22	21	23	22
országgyűlés	49	51	51	51
tegyveres erök	25	28	29	30
bankok	31	34	30	31
alkotmánybiroság	21	19	16	14
N	3568	1836	2749	1280

24.3.33. sz. táblázat

**Részt venne-e tüntetésben, sztrájkban?
(az igennel válaszolók aránya, 1993, 1997, %)**

résztt venne-e...	felöltt népesség		foglalkozta-tottak	
	1993	1997	1993	1997
engedélyezett tüntetésben	33	43	40	49
engedélyezett munkahelyi sztrájkban	33	48	37	49
nem engedélyezett tüntetésben	11	15	16	19
nem engedélyezett sztrájkban	9	13	13	16
éhségstrájkban	4	5	4	5
N	3765	1747	2781	1140

4.3.34. sz. táblázat

**Részt venne-e tüntetésen, blokádban?
(az igennel válaszolók aránya társadalmi csoportok szerint, 1997, %)**

részt venne-e...	felnőtt népes- ség	foglal- kozta- tottak	önálló	vezető	értel- miségi	cigány szár- mazású	munka- nélküli	potenciá- lis vállal- kozó
engedélyezett tüntetésen	40	49	45	58	57	40	57	62
nem engedé- lyezett tünte- tésen	16	19	28	17	22	16	21	28
útelzárásban, blokádban	13	16	22	15	12	10	20	26
N	2781	1140	146	117	168	96	184	365

4.4. Elégedettség, lelki problémák, elidegenedés, anómia (Elekes Zsuzsa – Paksi Borbála – Spéder Zsolt)

A Magyar Háztartás Panel minden hullámában feltettük az elégedettség mérésére alkalmazott pontozásos kérdésünket és 1997-ben harmadízben tettük fel a lelki problémát, illetve az anómia, és az elidegenedés mérésére alkalmas kérdéseket. Ezen túl, egy új kérdést is feltettünk: a kérdezetteknek egy ábra/kép kiválasztásával adták meg, hogyan érzékelik anyagi helyzetük változását.⁷⁵

4.4.1. Elégedettség

A szokásoknak megfelelően a megkérdezettek egy 11 fokú skálán fejezték ki elégedettségüket az élet egyes dimenzióiban. Ha az 5 feletti értékeket az elégedettség kifejeződésének tekintjük, akkor azt mondhatjuk, hogy a magyar lakosság 1997-ben elsősorban a munkájával, a lakóköznyezetével, valamint a lakásával volt elégedett (4.4.1. sz. táblázat). A fentieken kívül inkább elégedett mint elégedetlen volt a lakosság az egészségi állapotával és életének eddigi alakulásával.

Az eredmények egybecsengenek a korábbi évek vizsgálati tapasztalataival, amikor szintén a fenti életdimenziók mentén jelentkezett az elégedettség. Az idei év kedvezőtlen tapasztalata viszont, hogy ezekben a hagyományosan elégedettséget jelző életdimenziókban is az elégedettség némi csökkenése mutatható ki. Az 1992-94-es időszakhoz képest ez a csökkenés kifejezetten nagy mértékű, azonban az utóbbi 3 évben (1995-97 között) is megfigyelhető az elégedettség lassú csökkenése.

Ha nem csak az elégedetlenség átlagos mértékét, hanem a válaszok eloszlási görbéinek alakulását is figyelembe vesszük, azt láthatjuk, hogy a munkával, a lakással, ill. a lakóköznyezettel való elégedettségben a görbe csúcsa magasan az átlagérték fölött van (a módusz értéke rendre 8, 8, ill. 10), tehát ezekben a dimenziókban már viszonylag nagy arányban (16-18%-os részarányt képviselve) megjelenik egy kifejezetten elégedettnak tekinthető csoport, amit azonban a többiek átlagosnál jóval kisebb elégedettsége ellensúlyoz, és viszi az átlagokat a korábbi évek értékei alá.

Az elégedettség átlaga 4 és 5 közötti értéket vesz fel a jövőbeni kilátások és az életszínvonal alakulása, valamint a politikai döntésekbe való beleszólás lehetősége esetén. Tehát azt mondhatjuk, hogy e három dimenzió mentén a lakosság már inkább elégedetlennek tekinthető. És végül kifejezetten elégedetlenséget kifejező átlagokat kaptunk a jövedelemmel és az ország gazdasági helyzetével kapcsolatban.

A tendenciákat vizsgálva, azt mondhatjuk, hogy ezekben a dimenziókban meglehetősen stabilnak mutatkozik az elégedetlenség átlagos mértéke, mégis e stabilitás ellenére a jövedelemmel és az életszínvonnallal való elégedetlenség 1997-ben éri el a mélypontot. Az MHP eddigi hullámai során e két dimenzióban mindig magasabb volt az átlagos elégedettség, mint 1997-ben. Némi javulást mutat a politikai döntésekbe való beleszólás lehetősége, és kisebb mértékben csökkent a gazdasági helyzettel való elégedetlenség mértéke is. Végül, figyelemre méltó, hogy 1996-hoz képest nem csökkent a jövőbeni kilátásokkal való elégedettség.

Az elégedetlenség nemenkénti alakulása nem mutat szignifikáns összefüggéseket (4.4.2. sz. táblázat). Kivételt csupán az egészséggel, a jövedelemmel és az ország gazdasági helyzetével való elégedetlenség jelent, amely a nőknél valamelyest gyakoribb. A legtöbb elégedettség mutató alapján elég határozottan megállapítható, hogy elsősorban a fiatalabb 16-30 éves korcsoportokra jellemző inkább az átlagosnál nagyobb arányú

⁷⁵ A fejezetben a B súlyt használtuk.

elégedettség. A munkával, a lakással és a lakókörnyezettel való elégedettség esetén az elégedettség kevésbé kötődik korcsoporthoz.

Az iskolai végzettség alapján azt mondhatjuk, hogy a legalacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők elégedetlenek a leggyakrabban, a felsőfokú végzettséggel rendelkezők átlag feletti arányban elégedettek, a többi iskolai végzettségénél pedig nem állapítható meg összefüggés.

Az iskolai végzettséghez hasonló képet mutatnak a jövedelem szerinti adatok is. Azaz, legnagyobb arányú az elégedetlenség az első, második és gyakran a harmadik kvintilisbe tartozók között, és inkább a felső jövedelmi kvintilisbe tartozók vallják magukat elégedettnek. Kivételt jelent az ország gazdasági helyzetével való elégedetlenség, amely legnagyobb arányú a legalsó és a legfelső jövedelmi csoportokban, és az elégedettség inkább a középső kvintilisekben fordul elő gyakrabban.

4.4.2. Jólét

A jólét szubjektív percepciójának mérésére egy új kérdéstípust vezettünk be. Különböző ábrákat, képeket mutattunk a kérdezetteknek, és arra kértük őket, válasszák ki „mely kép fejezi ki leginkább azt, hogy 1990, a rendszerváltás óta hogyan változott anyagi helyzetük?”. Azt reméltük, hogy ily módon a pontozásos módszernél pontosabbá tehető a szubjektív ítélet megismerése. Vizsgáljuk meg tehát, hogy a rendszerváltás időszakát tekintve hányan tekintették egyik vagy másik ábrát relevánsnak családjuk életszínvonalának jellemzésére (4.4.1. sz. ábra).

A nyolc kép közül három az anyagi helyzet alakulását szokványos módon jeleníti meg. Az első számú⁷⁶ a változatlanságot, a harmadik számú a folyamatos javulást, az ötös számú pedig a folyamatos anyagi romlást mutatja. A hetedik és nyolcadik számú ábra esetében törésszerű lecsúszás, illetve gyors emelkedést regisztrálhatunk. A negyedik és hatodik számú ábra jelentése többféle értelmezést is megenged. Itteni elemzésünk során arra helyeztük a hangsúlyt, hogy a negyedik ábra esetén az utolsó időszakot jelentékeny javulás, a hatodik ábra esetében pedig erőteljes romlás jellemezte. Végül a második ábra a hullámzó/változó anyagi helyzetet jelezheti.

Nem meglepő, hogy a legtöbben (a válaszolók 44%-a) az állandó romlás, lecsúszás ábrájával azonosították anyagi helyzetük alakulását, a kérdezettek csak 5%-a választotta az állandó javulás ábráját. A lakosság döntő többsége tehát az állandó romlás ábráját választotta, a romlás a szubjektív percepciót tekintve sem kizárólagos. A felnőtt lakosság csaknem 15%-a változatlannak tekinti anyagi helyzetét, a maradék egyharmad élesebb váltást, és/vagy törést érzékelt. Közöttük is többen (a válaszolók közel egy ötöde) vannak akiknél a romló tendencia van túlsúlyban. A kérdezettek 14%-a sorolható azok közé, akik az elmúlt években javulást érzekeltek anyagi helyzetükben, valamivel több mint 60%-uknál viszont a romlás tekinthető túlsúlyosnak. Csak kevesen sorolták magukat a hullámzó, vagy „cikk-cakk vonalú” kategóriába.

A fentiek alapján az MHP kutatói által korábban többször hangsúlyozott megállapítást ismételhettük meg, hogy a reáljövedelem-csökkenés időszakában erőteljes differenciálódás ment végbe, és ez megmutatkozik a társadalom tagjainak helyzetértelmezésében. Azok ugyanis, akiknek anyagi helyzete lényegesen javult, és részben azok is, akik úgy ítélik meg, hogy helyzetük változatlan maradt, joggal tekinthetők az átalakulás kedvezményezettjeinek. Másként ők azok, akik ki tudták használni az átalakulás során adódó lehetőségeket.

A jövőben természetesen mindenképpen megvizsgálandó, hogy a panel adatokból számolható jövedelmi dinamika és az ábrák között milyen a kapcsolat.⁷⁷ Hogyan függ össze

⁷⁶ Az ábrán szereplő számok a kérdezéskor használt sorrendet jelölik.

⁷⁷ Ehhez elengedhetetlen a súlyozás korrigálása, longitudinális súlyok kialakítása. A tavalyi adatokat használva szignifikáns a kapcsolat a jövedelmi dinamika és az egyes ábrák választása között.

a szubjektív helyértékelés az 1997-ben mért életszínvonallal való elégedettséggel, és az életszínvonallal való elégedettség 1992 és 1997 közötti változásával (4.4.3. sz. táblázat). Az egyes ábrákat választók mind az elégedettség 1997-es szintjének megítélésében, mind pedig az életszínvonallal való elégedettség változását tekintve szignifikánsan különböznek egymástól. A kapcsolat szorossága az első esetben erőteljesebb⁷⁸, ám sokkal árnyaltabb vizsgálat szükséges ahhoz, hogy megítélhessük, milyen mértékben határozza meg a választást a jelenlegi helyzet, és mennyiben hat rá az elmúlt évek dinamikája.⁷⁹

A továbbiakban csak az egyénre jellemző ismérvek⁸⁰ szerint vizsgáljuk meg, hogy mi jellemzi az egyik vagy másik ábrát választókat. Az elemzéshez a nyolc ábrát négy típusba soroltuk be. Ezek: változatlan helyzetűek (1. ábrát választók), javuló helyzetűek (3., 4., és 8. ábrát választók), romló helyzetűek (5., 6., és 7. ábrát választók), és a hullámzó anyagi helyzetűek (2. ábrát választók).

Az anyagi helyzetüket a rendszerváltozás óta változatlanoknak tekintők inkább falvakban élnek, idősebbek, és öregségi-, vagy özvegyi nyugdíjasok és a felső vezetők (4.4.4.-4.4.7. sz. táblázatok).

A foglalkozási réteghelyzetben elfoglalt előnyös pozíció növeli meg leginkább annak esélyét, hogy az egyén anyagi helyzetét javulásnak érzékelje. Míg a teljes felnőtt lakosság 15%-a sorolta magát ide, addig a felső- és középvezetők 43,7%-a, az önállóak 33,4%-a, az alsó vezetők 26,7%-a és az értelmiségiek 28,1%-a választotta a javuló tendenciát jelölő ábrák valamelyikét. Persze közöttük is vannak akik magukat romló helyzetűnek tekintik, ám megerősíthetjük azt, hogy az árupiaci jelenlét, és a megmaradás a munkaerőpiacon, továbbá a munkapiaci karrier az átalakulás során egyik legfontosabb tényezője a sikeres anyagi életútnak. Azt kell még megjegyezni, hogy a magukat anyagilag sikeresnek tartók inkább a fiatalabb korosztályból kerülnek ki (16-39 évesek), és nagyobb valószínűséggel laknak Budapesten.

A helyzetüket romlónak tartók közé nagy valószínűséggel kerülnek közép- és időskorúak, nyugdíjasok. A nyugdíjasok közül a rokkant nyugdíjasok érzik a legtöbben (több mint 70%-uk), hogy anyagilag vesztesek.

4.4.3. Lelki gondok

A lelki problémák indikátorait bizonyos szempontból tekinthetjük az anómia, illetve az elidegenedés közvetett mutatóinak is, ám semmiképpen nem akarunk egyenlőségjelet tenni a két indikátortípus közé. A korábbi évekhez hasonlóan a lelki állapot problémáit jelző tünetek közül 1997-ben is legjellemzőbb a gyakori kimerültség, letörtség, de gyakori problémának tekinthető, a lakosság majdnem felét érintő, szerencse hiányának érzete is (4.4.8. sz. táblázat). A vizsgált tünetek többsége alapján jelentős javulás feltételezhető 1993 és 1997 között, ami elsősorban 1993 és 1996 között ment végbe. Az elmúlt egy évben a vizsgált tünetek többségének előfordulási gyakorisága csekély mértékű csökkenést, ill., stagnálást jelez, mindössze az „egészség miatti aggodás” mentén figyelhetünk meg némi növekedést.

Valamennyi lelki problémára utaló tünet gyakorisága az életkor előrehaladtával nő. A korábbi két adatfelvétellel való összehasonlítás azt is valószínűsíti, hogy a tünetek gyakoriságában bekövetkezett csökkenés nem egyformán érintette a különböző korosztályokat. Míg a 20-29 évesek korcsoportjában a legtöbb tünet egyértelműen javulást

⁷⁸ Vö. a kapcsolat szorosságát mérő eta-t.

⁷⁹ Mindez fokozottan igaz a jövedelmi szint és dinamika ábrákkal, való összefüggésére, azaz arra, hogy az elmúlt évek változását ki, hogyan élte meg.

⁸⁰ Már említettük, hogy a súlyozás háztartási torzításai miatt az elemzésben nem használjuk a háztartásokra jellemző ismérveket (háztartástípus, gyerekszám stb.), illetve azon egyéni változókat, ahol jelentősége van a háztartásnagyságnak (így például az ekvivalens jövedelem, vagy az egy főre jutó jövedelem esetében).

mutat 1996 és 1997 között, addig a 60-69 évesek körében csupán négy vizsgált tünetnek csökkent az előfordulási aránya (4.4.9. sz. táblázat).

Valamennyi lelki problémára utaló tünet sokkal gyakoribb a nők, mint a férfiak esetében. Ennek persze részben az az oka, hogy az idősök között több a nő. Az 1993 és 1997 között bekövetkezett változás nagyjából hasonlóan érinti mind a két nemet (4.4.9. sz. táblázat).

Lényeges különbség mutatkozik az egyes tünetek előfordulási gyakoriságában iskolai végzettség szerint. A korábbi évek eredményeihez hasonlóan minél magasabb az iskolai végzettség, annál ritkábban fordulnak elő a lelki problémákra utaló tünetek. Míg a felsőfokú végzettségűek körében a legtöbb tünet előfordulása 20% alatti, de egyetlen tünet gyakorisága sem haladja meg a 30%-ot, addig a nyolc osztályos, vagy ennél alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők között a tünetek többsége 30% fölötti gyakorisággal fordul elő, de nem ritka az 50-60% körüli gyakoriság sem (4.4.10. sz. táblázat). Azaz az alacsony iskolai végzettségűek körében a lelki problémákra utaló tünetek általában 2-3-szor nagyobb gyakorisággal fordulnak elő, mint a felsőfokú végzettségűek körében. Tovább differenciálja a képet, ha az időbeni változásokat is figyelembe vesszük. A felsőfokú végzettségűek körében a lelki problémákra utaló tünetek – az egészségi állapot miatti aggodás kivételével – egyértelmű csökkenést mutatnak 1993-hoz és 1996-hoz képest is. Ugyanakkor a nyolc általános iskolai végzettséggel rendelkezők között a vizsgált 9 tünet közül csupán 4 mutat egyértelmű javulást 1996-hoz képest, a másik 5 tünet előfordulási gyakorisága magasabb, mint 1996-ban volt.

A korábbi évekhez hasonlóan szintén szoros összefüggést mutat a jövedelmi helyzet és a lelki problémákra utaló tünetek előfordulása.⁸¹ Az alsó két kvintilisben a lelki problémák gyakorisága két-háromszor akkora, mint a felső kvintilisben. Az 1993. és az 1996. évi eredményekhez képest is mind a két szélső jövedelmi csoportban csökkent a lelki problémákra utaló tünetek előfordulási gyakorisága.

Az adatok településtípusonkénti megoszlása a többi változóhoz képest kisebb különbségeket mutat, azaz valamennyi lelki problémára utaló tünetet legnagyobb gyakorisággal a tanyákon és községekben, legkisebb gyakorisággal pedig a fővárosban élők említik (4.4.11. sz. táblázat). 1993-hoz képest a javulás településtípusonként is egyértelmű. A községekben 1996-hoz képest a legtöbb tünet esetében javulás tapasztalható, ellenben a fővárosban csupán három vizsgált tünet előfordulási gyakorisága csökkent, a többi gyakorisága csekély mértékben nőtt vagy változatlan maradt. Azaz az elmúlt egy évben a főváros és a községek közötti különbség csökkeni látszik ugyan, de ez oly módon következett be, hogy a lelki problémák tüneteinek előfordulása nem javult, sőt, kicsit romlott a fővárosban.

Összességében tehát a lelki problémák érzékelése a vizsgált háttérváltozókkal – nem, település típus, jövedelmi helyzet, iskolai végzettség és korcsoport – mentén erős szignifikáns kapcsolatot mutat. Az 1993. és 1996. évi eredményekkel való összehasonlítás arra is felhívja a figyelmet, hogy a vizsgált időszakban bekövetkezett javulás nem egyformán érintette a társadalom különböző csoportjait. A legalacsonyabb iskolai végzettségűek, az idősök, és részben a fővárosban lakók között ez a javulás nem mutatható ki egyértelműen, sőt bizonyos dimenziók mentén a lelki problémákra utaló tünetek növekedése figyelhető meg.

Az elégedettség alakulása és a lelki problémák indikátorai tehát mintha ellentétes tendenciát mutatnának. Mindez arra utal, hogy a jólét szubjektív összetevőinek eltérő a természete. Vajon milyen tendenciát mutatnak az anómiát és az elidegenedést közvetlenül mérni kívánó kérdések?

4.4.4. Anómia

⁸¹ A hatodik hullám jövedelmi adatait csak előzetesnek tekinthetjük.

Az MHP adatai alapján 1997-ben a magyar társadalom 82%-a tekinti részben vagy teljesen igaznak azt a kijelentést, mely szerint „aki vinni akarja valamire, rákényszerül arra, hogy egyes szabályokat áthágjon” (4.4.12. sz. táblázat). Ez nem csak azt jelenti, hogy a magyar társadalom túlnyomó többsége bizonyos mértékű normaszegést szükségesnek tart, hanem azt is, hogy míg az anómia és elidegenedés legtöbb mutatója tovább csökkent 1997 és 1996 között, addig a szabályok áthágásának szükségessége tovább nőtt. Valamelyest növekedett 1996-hoz képest a „fontos dolgokban tehetetlen vagyok” kérdésre igen választ adók aránya is (4.4.13. sz. táblázat).

A vizsgált mutatók alapján az anómia gyakoribb a nők körében, az alacsony iskolai végzettségűek, a kisebb településen lakók és az alacsony jövedelműek között (4.4.14. sz. táblázat). A normaszegés szükségességének elfogadása csekély mértékben nagyobb arányban jellemzi a férfiakat. A többi dimenzió mentén azt tapasztaljuk, hogy inkább a „közép” viselkedik másként. Azaz a középkorúak és a középfokú iskolai végzettséggel rendelkezők tartják legnagyobb arányban szükségesnek a normaszegést, valamint a harmadik kvintilisbe tartozók tartják a legkisebb arányban szükségesnek azt. Az 1996. és 1997. évi adatok összehasonlítása azt mutatja hogy valamennyi vizsgált dimenzióban nőtt azoknak az aránya, akik a szabályok áthágását szükségesnek tartják.

Az MHP 1997. évi eredményei arra utalnak, hogy az elégedetlenség, a lelki problémák és az anómia ma is a magyar társadalom nagy részét érinti. A legtöbb adat arra utal, hogy az idősebbek, az alacsonyabb iskolai végzettség, az alacsony jövedelemmel rendelkezők és a kisebb településen lakók nagyobb mértékben érintettek e problémák által. A trendeket tekintve továbbra sem tisztult a vegyes kép. Az anómia és a lelki problémák trendje ugyanis 1996 óta nem csökkent tovább, viszont az elégedetlenség jó néhány területen némileg növekedett, különösen a korábban leginkább elégedettséget jelentő dimenziókban. Egyes társadalmi csoportokban nem következett be javulás a lelki problémák terén, és 1993-hoz képest sem csökkent a magyar társadalomban a mertoni anómiát leginkább kifejező normaszegés szükségességének elfogadottsága. Azaz az 1997. évi MHP eredmények erősíteni látszanak az 1996-ban megfogalmazott hipotézist, mely szerint a „visszahúzó” típusú és az „újítás” típusú anómia eltérő tendenciát mutat a jelenlegi Magyarországon.

4.4.1. sz. táblázat

Átlagos elégedettség a különböző dimenziókban, 1992-1997*

Az elégedettség dimenziók	1992	1993	1994	1995	1996	1997	N=(1997)
Életének eddigi alakulásával	5,7	5,5	5,8	5,6	5,7	5,6	2839
Jövedelmével	3,6	3,7	4,0	3,6	3,6	3,4	2840
Életszínvonallal	4,6	4,5	4,9	4,6	4,6	4,5	2482
Jövőbeni kilátásaival	4,2	4,2	4,8	4,4	4,6	4,6	2813
Munkájával	7,4	7,4	7,3	6,5	6,8	6,7	1252
Lakásával	7,1	7,0	7,1	6,6	6,8	6,5	2842
Lakókörnyezetével	7,3	6,9	7,0	6,7	6,7	6,5	2839
Egészségével	-	-	-	-	-	5,8	2841
Az ország gazdasági helyzetével	-	2,3	-	2,4	2,4	2,5	2763
Az állampolgároknak a politikai döntésekbe való beleszólási lehetősége	-	3,8	-	3,8	3,8	4,1	2611

* 0-tól (nagyon elégedetlen) 10-ig (nagyon elégedett) terjedő skálán mérve.

4.4.2. sz. táblázat

Az elégedetlenek aránya 1993-1997 (%)

Az elégedettség dimenziói	1993	1994	1995	1996	1997	N=(1997)
Saját életének eddigi alakulása	21,2	15,0	17,6	17,0	16,7	2839
Életszínvonal	36,9	27,6	33,2	32,5	33,3	2840
Jövedelme	49,0	44,6	50,8	51,5	56,8	2482
Saját jövőbeni kilátásai	41,5	29,6	36,3	32,9	32,9	2813
Munkája (akinek volt)	6,9	6,6	11,5	9,4	9,4	1252
Lakása	11,3	9,7	13,0	10,8	13,4	2842
Lakókörnyezete	13,8	12,3	15,2	13,9	14,8	2839
Egészsége	-	-	-	-	25,3	2841
Az ország gazdasági helyzete	74,0	-	84,0	73,4	71,9	2763
Az állampolgároknak a politikai döntésekbe való beleszólási lehetősége	45,3	-	50,3	46,1	42,0	2611

4.4.3. sz. táblázat

Az életszínvonallal való átlagos elégedettség, az elégedettség változásának átlaga a szubjektív változók csoportjai szerint, 1997-ben

Ábrák	Életszínvonallal való átlagos elégedettség 1997-ben	Életszínvonallal való elégedettség változásának átlaga 1992 és 1997 között
Változatlan	5,1	0,12
Hullámzó	4,7	-0,08
Javuló (egyértelműen)	6,2	0,48
Romló – javuló	5,5	0,04
Romló (egyértelműen)	3,7	-0,60
Javuló – romló	4,9	-0,61
Lépcső lefelé	4,5	-0,32
Lépcső felfelé	5,5	0,37
Átlag	4,5	0,27
Eta	0,35	0,14

4.4.4. sz. táblázat

Hogyan változott a kérdezettek anyagi helyzete a rendszerváltozás óta az egyes településeken, 1997

	Az anyagi helyzet változása 1990 óta				Összesen	N=
	Változatlan	Javuló	Romló	Hullámzó		
Község	22,4	13,3	58,0	6,3	100	972
Kisváros	15,1	15,8	60,8	8,3	100	846
Megyeszékhely	12,0	13,6	70,1	4,2	100	334
Budapest	14,9	22,1	56,6	6,3	100	521
Összesen	17,3	15,9	60,1	6,7	100	

4.4.5. sz. táblázat:

Hogyan változott a kérdezettek anyagi helyzete a rendszerváltozás óta az egyes korcsoportok, 1997

	Az anyagi helyzet változása 1990 óta				Összesen	N=
	Változatlan	Javuló	Romló	Hullámzó		
15-19	16,8	22,0	54,8	6,4	100	180
20-29	18,0	23,6	49,0	9,4	100	482
20-39	12,5	20,1	59,2	8,2	100	455
40-49	1,9	16,4	65,6	5,1	100	509
50-59	18,6	10,8	64,5	6,2	100	427
60-69	22,4	7,9	65,9	3,8	100	313
70-	24,1	8,4	61,0	6,4	100	308
Összesen	17,3	15,9	60,1	6,7	100	
N=	463	424	1607	178		2673

4.4.6. sz. táblázat

Hogyan változott a kérdezettek anyagi helyzete a rendszerváltozás óta a gazdasági aktivitás szerint, 1997

	Az anyagi helyzet változása 1990 óta				Összesen	N=
	Változatlan	Javuló	Romló	Hullámzó		
Alkalmazott	16,4	21,4	54,4	7,8	100	966
Önálló/vállalkozó	10,8	33,4	46,9	8,9	100	104
Munkanélküli	13,9	6,9	73,1	6,1	100	112
Gyes/gyed	14,6	19,5	54,5	11,5	100	117
Öregségi nyugdíjas	21,3	8,3	65,2	5,2	100	650
Rokkant nyugdíjas	13,8	6,6	73,7	5,9	100	214
Özvegyi nyugdíjas	(27,4)	(6,0)	(63,0)	(3,7)	100	61
Tanuló	17,8	25,4	50,4	6,3	100	200
Egyéb	16,7	11,5	66,1	5,6	100	251
Összesen	17,3	15,9	60,1	6,7	100	

4.4.7. sz. táblázat

Hogyan változott a kérdezettek anyagi helyzete a rendszerváltozás óta az egyes foglalkozási csoportokban, 1997

Réteghelyzet	Az anyagi helyzet változása 1990 óta				Összesen	N=
	Változatlan	Javuló	Romló	Hullámzó		
Felső- és középvezető	22,5	43,7	27,1	6,6	100	
Értelmiségi	17,6	28,1	47,0	7,3	100	
Művezető és alsó vezető	14,4	26,7	53,1	5,8	100	72
Önálló és vállalkozó	10,8	33,4	46,9	8,9	100	104
Irodai foglalkoztatott	15,6	19,2	57,4	7,8	100	174
Szakmunkás	15,6	21,8	54,1	6,5	100	301
Betanított- és segédmunkás	19,2	14,2	59,2	7,5	100	276
Parasztság és mezőgazdasági munkás	(9,3)	(14,5)	(62,2)	(13,9)	100	51
Összesen	16,3	22,7	53,0	8,0	100	

4.4.8. sz. táblázat

A lelkiállapot problémáit jelző tünetek elterjedtsége 1993-ban, 1996-ban és 1997-ben

A lelki gondok tünetei	1993	1996	1997
Gyakran kimerült, letört	61,2	51,9	51,1
Gyakori erős szívdobogás	34,2	27,0	25,7
Állandóan izgatott, ideges	30,5	23,6	21,6
Gyakori remegés	21,1	15,7	15,3
Úgy érzi nincs szerencséje	57,3	49,0	47,2
Sokat aggódik egészsége miatt	40,8	30,3	33,0
Összezavarodik, ha egyszerre több tevékenységet kell végeznie	28,8	23,8	22,7
Gyakori erős fejfájás	30,0	25,2	25,4
Félelmeitől, szorongásaitól nem tud megszabadulni	19,8	15,0	14,7

4.4.9. sz. táblázat**A lelki problémák tünetei Magyarországon 1993-ban, 1996-ban és 1997-ben nemek és életkor szerint (%)**

A lelki állapot problémáinak tünetei	férfi			nő			20-29 évesek			60-69 évesek		
	1993	1996	1997	1993	1996	1997	1993	1996	1997	1993	1996	1997
Gyakran kimerült, letört	53,5	42,3	41,6	67,5	60,3	59,2	49,2	35,5	33,6	68,0	65,7	68,2
Gyakori erős szívdobogás	27,3	20,6	19,4	39,8	32,6	31,0	16,7	6,8	5,2	50,2	44,2	42,8
Állandóan izgatott ideges	25,5	20,9	18,2	34,5	26,0	24,5	20,8	12,8	10,5	38,3	36,6	30,3
Gyakori remegés	15,5	11,4	11,7	25,7	19,4	18,4	8,6	3,7	5,7	30,7	32,0	25,2
Úgy érzi nincs szerencséje	54,9	46,0	42,2	59,2	51,6	51,5	48,3	36,1	32,1	66,1	62,1	59,7
Sokat aggódik egészsége miatt	34,0	24,9	27,6	46,4	34,9	37,7	17,0	9,3	9,2	63,8	53,3	54,6
Összekavarodik, ha egyszerre több tevékenységet kell végeznie	22,9	18,7	17,0	33,6	28,2	27,6	20,3	15,8	12,5	35,6	29,0	31,2
Gyakori erős fejfájás	19,8	15,8	16,4	38,3	33,4	33,1	23,3	16,1	17,1	39,3	32,5	32,5
Félelmeitől, szorongásaitól nem tud megszabadulni	13,8	11,6	9,4	24,8	18,0	19,3	15,9	7,6	5,7	27,6	22,8	23,9

4.4.10. sz. táblázat

A lelkiállapot problémáinak tünetei Magyarországon 1993-ban, 1996-ban és 1997-ben jövedelmi helyzet és iskolai végzettség szerint (%)

A lelki állapot problémáinak tünetei	Legalsó kvintilis			Legfelső kvintilis			8 általános iskolai végzettség			Felsőfokú iskolai végzettség		
	1993	1996	1997	1993	1996	1997	1993	1996	1997	1993	1996	1997
Gyakran kimerült, letört	72,7	60,4	58,7	53,3	40,0	34,2	61,7	55,9	60,6	44,4	37,1	29,3
Gyakori erős szívdobogás	44,8	30,8	31,7	25,2	19,1	14,1	38,8	31,4	32,1	20,9	16,6	10,7
Állandóan izgatott ideges	40,3	36,7	30,9	22,1	12,2	12,6	35,2	31,2	28,0	16,5	9,8	8,0
Gyakori remegés	30,4	26,2	21,1	12,6	4,5	3,9	27,1	19,1	18,0	17,9	4,3	4,7
Úgy érzi nincs szerencséje	74,2	64,4	60,3	37,1	31,9	29,2	63,9	59,2	60,5	29,5	25,2	21,7
Sokat aggódik egészsége miatt	61,9	36,0	40,9	29,8	20,5	17,6	43,9	36,1	41,9	24,7	17,7	20,1
Összekavarodik, ha egyszerre több tevékenységet kell végeznie	42,3	33,2	28,8	18,7	14,2	10,6	33,2	31,0	27,5	11,0	12,2	8,2
Gyakori erős fejfájás	39,3	34,4	34,4	22,5	16,6	14,0	22,5	30,0	31,0	17,1	15,2	13,8
Félelmeitől, szorongásaitól nem tud megszabadulni	31,1	25,7	20,5	13,2	7,3	6,0	21,9	19,4	17,6	9,9	7,7	6,8

4.4.11. sz. táblázat**A lelkiállapot problémáinak tünetei Magyarországon 1993-ban, 1996-ban és 1997-ben a lakóhely településtípusa szerint (%)**

A lelkiállapot problémáinak tünetei	községek			Budapest		
	1993	1996	1997	1993	1996	1997
Gyakran kimerült, letört	67,2	58,3	56,9	54,4	45,9	43,0
Gyakori erős szívdobogás	40,0	32,2	31,2	31,1	20,8	21,7
Állandóan izgatott, ideges	36,4	29,1	26,8	23,5	16,6	17,7
Gyakori remegés	27,6	21,3	19,3	15,2	10,3	11,6
Úgy érzi, nincs szerencséje	65,7	58,1	53,0	45,2	39,3	40,3
Sokat aggódik az egészsége miatt	47,3	37,0	39,4	33,9	23,1	23,0
Összekavarodik, ha egyszerre több tevékenységet kell végeznie	34,8	27,5	28,2	21,9	18,4	17,9
Gyakori erős fejfájás	34,5	29,2	28,5	22,9	21,2	21,3
Félelmeitől, szorongásaitól nem tud megszabadulni	24,1	18,5	18,4	16,5	12,0	12,4

4.4.12. sz. táblázat**Az anómia és elidegenedés megnyilvánulásai, 1997**

Anómia és elidegenedés	teljesen igaz	részben igaz	inkább nem igaz	egyáltalán nem igaz	összesen	N
Aki vinni akarja valamire, rákényszerül arra, hogy egyes szabályokat áthágjon	43,9	38,1	10,1	7,9	100,0	2723
Manapság alig tudok eligazodni az élet dolgaiban	16,9	34,1	24,2	24,8	100,0	2818
Sorsom alakulását alig tudom befolyásolni	11,1	38,7	29,6	20,6	100,0	2817
Gondjaim többségén alig tudok enyhíteni	11,6	33,7	30,2	24,5	100,0	2821
Gyakran fontos dolgokban is tehetetlen vagyok	10,1	32,4	29,5	28,1	100,0	2829
Nem tudom problémáimat megoldani	8,1	37,3	26,7	27,9	100,0	2833
A munkámban sem lelem örömet	4,6	15,0	30,0	50,4	100,0	1274
Gyakran érzem magányosnak magam	9,0	13,6	18,7	58,7	100,0	2832
Bízom a jövőmben	30,8	45,3	14,6	9,2	100,0	2810
Amit elhatározok, azt véghez is viszem	30,6	56,3	10,0	3,1	100,0	2825
Jövöm alakulása elsősorban tőlem függ	25,3	48,6	17,9	8,3	100,0	2809

4.4.13. sz. táblázat**Az anómia és elidegenedés megnyilvánulásai, 1993, 1996 és 1997 (%)**

Anómia és elidegenedés	1993		1996		1997	
	teljesen igaz	részben igaz	teljesen igaz	részben igaz	teljesen igaz	részben igaz
Aki vinni akarja valamire, rákényszerül arra, hogy egyes szabályokat áthágjon	38,9	39,0	42,2	37,7	43,9	38,1
Manapság alig tudok eligazodni az élet dolgaiban	24,7	37,2	17,7	35,1	16,9	34,1
Sorsom alakulását alig tudom befolyásolni	16,7	40,3	11,3	39,1	11,1	38,7
Gondjaim többségén alig tudok enyhíteni	15,6	35,5	12,1	32,5	11,6	33,7
Gyakran fontos dolgokban is tehetetlen vagyok	13,7	33,4	9,9	28,9	10,1	32,4
Nem tudom problémáimat megoldani	9,7	42,0	6,9	40,4	8,1	37,3
A munkámban sem lelem örömet	5,7	17,3	5,2	16,9	4,6	15,0
Gyakran érzem magányosnak magam	11,8	14,3	11,2	13,6	9,0	13,6

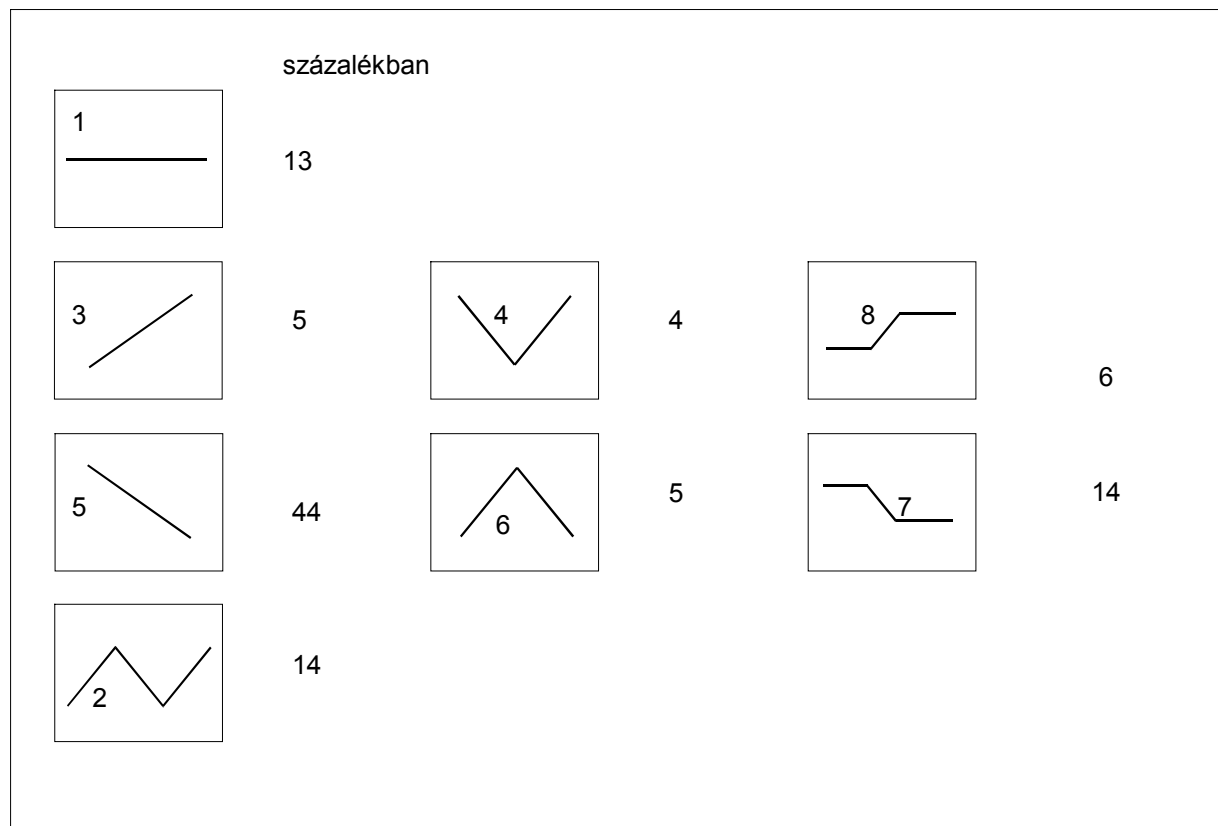
4.4.14. sz. táblázat

A normaszegés szükségességéről alkotott vélemény nemenként, korcsoportonként, iskolai végzettség szerint és az egy főre jutó jövedelem kvintilisei szerint, 1997., %

Aki vinni akarja valamire, rákényszerül arra, hogy egyes szabályokat áthágjon	teljesen igaz	részben igaz	inkább nem igaz	egyáltalán nem igaz	összesen	N
Nem						
Férfi	47,2	36,9	9,0	6,9	100,0	1290
Nő	40,9	39,3	11,0	8,8	100,0	1433
Korcsoport						
6-19	39,4	40,0	11,0	9,6	100,0	202
20-29	43,3	39,6	8,7	8,3	100,0	505
30-39	47,1	40,7	7,2	5,1	100,0	470
40-49	46,9	37,9	10,0	5,2	100,0	513
50-59	50,3	33,2	8,5	7,9	100,0	425
60-69	41,0	36,5	13,7	8,9	100,0	311
70 és több	31,9	39,6	14,8	13,9	100,0	297
Iskolai végzettség						
0-7 osztály	38,6	37,3	13,9	10,2	100,0	329
8 osztály	43,3	39,0	9,3	8,4	100,0	913
Szakmunkásképző	51,5	33,0	8,8	6,7	100,0	593
Középiskola	45,7	38,9	9,5	6,0	100,0	589
Egyetem, főiskola	33,2	45,3	11,5	10,0	100,0	296
Jövedelmi kvintilisek						
1 (legalsó)	42,0	40,8	9,4	7,8	100,0	450
2	41,1	41,5	10,2	7,2	100,0	439
3	41,7	37,4	11,8	9,0	100,0	481
4	45,0	37,5	8,5	9,0	100,0	497
5 (legfelső)	48,8	34,4	10,4	6,4	100,0	475

4.4.1. sz. ábra

Az anyagi helyzet rendszerváltás (1990) óta végbement változásának megítélése 1997-ben (az egyes ábrákat választók százalékos megoszlása)

4.5. Vélemények a cigányokról és az idegenellenesség Magyarországon (Fábián Zoltán)

Az etnikai attitűdökkel kapcsolatos korábbi vizsgálatok egyértelműen azt mutatják, hogy Magyarországon a legelutasítottabb etnikai csoport a cigányság. Esetükben a legnagyobb a társadalmi távolság, s a romákkal szemben még a nyíltan diszkriminatív intézkedéseket is a társadalom jelentős hányada elfogadja (Fábián és Erős, 1996). A következőkben az MHP vizsgálat 1997. évi 6. hulláma alapján azt vizsgáljuk meg, hogy történt-e ezen a téren változás, s ahol ez lehetséges adatainkat a korábbi vizsgálatok eredményeivel vetjük össze. Adatbázisunk alkalmas arra, hogy a cigány és a nem-cigány megkérdezettek véleményét külön-külön vizsgáljuk. Az MHP vizsgálatban hagyományosan az számít „cigánynak”, akit a (nem-cigány) kérdező annak vélt. A környezet kategórizációjából kiinduló definíciónk egyébként bevett gyakorlatnak számít a hazai szociológiában, hiszen például már Kemény István is hasonló módszert alkalmazott a mintavétel során az első magyarországi cigányvizsgálatban. Azonban tisztában vagyunk azzal, hogy a kérdezők kategórizációja sokszor bizonytalan – sőt az idő múltával változhat – és nem feltétlenül esik egybe az egyén szabadon választott identitásával.⁸²

4.5.1. Vélemények a cigányokról

A szociálpszichológiában a leghosszabb múltú fogalmak között szerepel a „társadalmi távolság”. Ennek lényege az, hogy az egyén sajátcsoportja és a különféle külcsoportok közötti társadalmi távolság a sajátcsoport perspektívájából az elfogadott interakciók alapján meghatározható, és így következtethetünk a külcsoportokkal szembeni előítéletek, és a diszkriminatív beállítottságok mértékére. Az ún. Bogardus-skála lényege az: a megkérdezetteknek jelezniük kellett, hogy a megadott csoportokat a skála mely fokozatán fogadnák el. A skála fokozatai a következők:

1. közeli rokonságba keverednék vele házasság útján,
2. bevezetném a klubomba, és jó barátom lenne,
3. szomszédom lehetne,
4. munkatársam lehetne,
5. állampolgára lehetne ugyanannak az országnak, ahol én élek,
6. turistaként ellátogathatna hazám földjére,
7. nem engedném be az országba. (Allport, 1977: p. 79.)

Az MHP vizsgálatban a Bogardus-féle társadalmi távolság skála mindegyik fokozatára nem, csak a két végpontjára vonatkozóan szerepeltek kérdések, s a vizsgált szempontokban a csoportok részben eltérőek voltak. Mindazonáltal a romákra vonatkozóan megbízható következtetéseket vonhatunk le (4.5.1. és 4.5.2. sz. ábra). A megkérdezettek a cigányokat engednék be a legkisebb arányban az országba menekülteként, és esetükben található a házasságra vonatkozó kérdésben a legnagyobb arányú ellenkezés. A többség és a vizsgált csoportok közötti társadalmi távolság tehát a cigányok esetében a legnagyobb. Ezt tapasztaltuk már a korábbi vizsgálatokban is, tehát itt egy időben stabil jelenségről van szó. Ha a *külcsoportok* fogalmát kiterjesztjük a különféle életforma csoportokra, akkor az látszik, hogy a romák a legelutasítottabb *etnikai* kisebbség. Az ellenük megnyilvánuló ellenszenv foka – függetlenül a Bogardus-skála által implikált szituatív tényezőktől – csak a

⁸² Ez plasztikusan megmutatkozik abban, hogy a népszámlálás és a különféle szociológiai survey-k alapján eltérő adatok állnak rendelkezésre a magyarországi romák számarányáról. Mintánkban 3,5 százaléknyi (N=95 fő) olyan 18 évesnél idősebb személy szerepelt, akit a kérdező cigányként azonosított, s a kérdezők további 1,7 százaléknyi megkérdezettől nem tudták eldönteni, hogy cigány avagy sem. Elemzéseinkben a biztosan cigányként azonosított megkérdezetteket tekintjük cigánynak.

homoszexuálisok, AIDS-betegek, és a politikai szélsőségekhez mérhető nagyságrendileg. (Fábián és Sik, 1996.)

Adataink megerősítik azt a klasszikus tételt, miszerint a származás sem befolyásolja jelentősen a külcsoportok preferencia-sorrendjét, nem számítva a sajátcsoportozó viszonyulást. A romákat és a nem-romákat külön elemezve ugyanis az tapasztalható, hogy a romák a csoportok sorrendjét tekintve általában a többséghez hasonlóan vélekednek egy kivétellel – a saját csoportjukhoz pozitívabban viszonyulnak. Háromszor nagyobb arányban (44%) fogadnának be cigány menekültet az országba, és nyolcszor többen (40%) támogatnák, ha rokonuk cigány személlyel kötne házasságot.

A kérdőívben hat, cigányokkal kapcsolatos vélemény- illetve attitűdkérdés szerepelt. Fontos hangsúlyozni, hogy az ezekkel való egyetértés, illetve egyet nem értés nem feltétlenül fejez ki cigányellenes beállítódást. Célunk tehát nem az volt, hogy egy konzisztens, egydimenziós előítéletes attitűdöt mérjünk, hanem bizonyos vélemények és attitűdök elterjedtségét felmérjük, illetve összefüggéseiket megvizsgáljuk.

A válaszok gyakorisági eloszlásai az 4.5.1. sz. táblázatban láthatók, s az eloszlások különféle szociológiai és szociálpszichológiai változókkal való kapcsolatát a függelékben közöljük. (vö. F1-F6. sz. táblázatok) Az első két kijelentés a romák pozitív megkülönböztetésére vonatkozik, s látható, hogy *általában* a pozitív diszkrimináció elve (1. sz. kijelentés) nagyfokú elutasításra talál (87%). A cigányok „anyanyelvi” iskoláztatásáért vállalt áldozatokat (2. sz. kijelentés) már a lakosság harmada (34%) elfogadná, míg az előző kijelentésben foglalt általános elvet csak a kérdezettek egytizede támogatja. A pozitív diszkriminációval kapcsolatos attitűdöket – az etnikai háttér mellett – az iskolai végzettség, a település típusa és a tekintélyelvűség szintje határozza meg, és ezen attitűdök a menekült kérdésben elfoglalt pozícióval is kapcsolatban állnak. A felsőfokú iskolai végzettség, a fővárosi lakóhely, az anti-autoriter beállítottság és a befogadó attitűd a pozitív megkülönböztetést az átlagosnál magasabb arányú egyetértést valószínűsítenek e kérdésekben (F1-F2. sz. táblázatok). Elhamarkodott lenne ezek alapján arra következtetni, hogy a cigányok pozitív megkülönböztetését pusztán a liberális beállítottságú fővárosi értelmiségiek támogatják. Tomka 80-as évek végére vonatkozó vizsgálatában a cigányokhoz fűződő *tényleges* társadalmi távolság alapján azt találta, hogy, akik a cigányokkal barátkoznak, szomszédsági vagy munkatársi kapcsolatban állnak velük, tehát akik a cigányokat jobban ismerik „erőteljesebben követelik a cigányok jogait és támogatását, mint a cigányokkal kapcsolatban nem állók.” (Tomka, 1991: p. 29) A jelen vizsgálatunkban – eszközök híján – ezt a hatást nem tudjuk megerősíteni, mindazonáltal az a hipotézis is megfogalmazható, hogy a források beszűkülésével a társadalmi struktúrában elfoglalt pozíció szerepe felerősödött a 90-es évek folyamán, és a kompetitív helyzetek fokozottabban a pozitív diszkrimináció elvetése irányában hatnak. E kérdés tisztázására jövőbeni vizsgálatoknak kell vállalkozniuk. Mindazonáltal kimutatható, hogy a romák pozitív diszkriminációjának elfogadottsága az utóbbi években csökkent: az 1. sz. kijelentéssel ugyanis 1994-ben még a megkérdezettek 15%-a egyetértett, s ez az arány mint láttuk, 1997-ben csupán 10%.

A 3. és 4. sz. kijelentések a cigányok munkanélküliségével kapcsolatos *véleményekre* vonatkoznak. Több, mint kétszer annyian fogadják el azt a nézetet, hogy a cigányok közül sokan azért nem dolgoznak, „mert segélyekből élnek”, mint azt, hogy azért „mert nem kapnak munkát”. A csoportközi viszonyok terén megfigyelt jelenség az, hogy a sajátcsoport tagjainak pozitív viselkedésének magyarázatában hajlamosak vagyunk *személyes* okokat feltételezni, míg a külcsoportok pozitív viselkedésének magyarázatában inkább a *körülmények* szerepét hangsúlyozzuk. A negatív viselkedés, illetve tulajdonságok esetében az összefüggés fordítottan érvényesül: a sajátcsoport hibáiért, rossz tulajdonságaiért a környezetet okoljuk, a külcsoportok esetében viszont személyes, a csoportra visszavezethető tényezőket keresünk a háttérben (vö. Csepeli, 1997). Nagy valószínűséggel a cigányok munkanélküliségére vonatkozó vélemények eltérő megoszlása mögött is ez a torzítás munkál. Jól megfigyelhető ez akkor, ha a romákat és a nem-romákat külön vizsgáljuk. (F4. sz. táblázat) A romák döntő többsége, 82%-a a strukturális oktatást

(„nem kapnak munkát”) fogadja el, míg a nem-romáknál ez az arány csak 37%. A másik kijelentés esetében, az arányok nagyjából fordítottak (45:85). (F3. sz. táblázat)

A cigányok bűnözésével kapcsolatosan sem fogadja el a közvélemény nagyobb része a strukturális oktuldajdonításon alapuló nézeteket, melyek szerint a romák kriminalitásában a környezeti tényezők meghatározó szerepet játszanak. Ezt mutatják az 5. kérdésre adott válaszok is. (4.5.1. sz. táblázat) Az életkörülmények hatásának hangsúlyozásával – ami egyúttal az etnikai tényező meghatározó szerepének tagadását is jelenti – a lakosság pusztán egyharmada ért egyet. A romák körében viszont fordított a helyzet: 68%-uk egyetért – a valóság komplex természetéhez közelebb álló – strukturális oktuldajdonítással, míg a többiek között a „nem tudom” és a „nem ért egyet” válaszok egyenlő arányban (16-16%) oszlanak meg. Szembetűnő, hogy e kérdésben a magasabb iskolai végzettségűek és az anti-autoriter beállítottságú megkérdezettek nem tűnnek ki nagyobb fokú egyetértési hajlandóságukkal (F5. sz. táblázat).

Majd minden második megkérdezett (47%) helyesli azt, hogy „vannak még olyan szórakozóhelyek, ahová a cigányokat nem engedik be.” A szórakozóhelyekre gyakrabban járó fiatalabb korosztályban, a 18-30 évesek között az egyetértők aránya ennél még némileg magasabb is (vö. F6. sz. táblázat). E nyíltan diszkriminatív attitűd esetében figyelhető meg az, hogy a tekintélyelvű beállítottság kapcsolatban áll az előítéletességgel. Kérdőívünkben szerepelt a tekintélyelvűség mérésére kidolgozott F-skála egy rövidített változata⁸³. Akik e skálán a legmagasabb pontszámot érték el, azokat autoritereknek, a legalacsonyabb pontszámúakat pedig anti-autoritereknek nevezzük. Az autoriterek alárendelődnek a különféle társadalmi tekintélyeknek, személyes szabadságuk jó részét erőskezű, rendpárti vezetőknek engednék át. Mereven ragaszkodnak a társadalmi konvenciókhoz és agresszívan viszonyulnak azokhoz, akik a szemükben nem konvencionálisak. Esetünkben az autoriterek 59%-a, az alacsony F-skála pontszámúak 33%-a értett egyet a cigányokkal szembeni diszkriminatív gyakorlattal. Az iskolai végzettség hatása e kérdésben az „egyet nem értéssel” kapcsolatban egyenes irányú: minél iskolázottabb valaki, annál valószínűbb, hogy nem ért egyet a diszkriminációval. Az egyetértés szempontjából az összefüggés nem lineáris, de elmondható az, hogy a szakmunkásképzőt végzettek helyeslik leginkább a szegregációt, a felsőfokú végzettségűek pedig a legkevésbé (F6. sz. táblázat). Ugyan e kérdésben nem növekedett lényegesen az egyetértés 1994-hez képest, de a cigányokkal szembeni előítéletek növekedésére utal másfelől az, hogy 5%-kal csökkent a diszkriminációt elutasítók aránya.

4.5.2. Az idegenellenesség Magyarországon

Magyarországon 1992 óta kísérik figyelemmel azonos módon a menekültekkel kapcsolatos lakossági attitűdök változását. Rendszeresen feltették a kérdést a megkérdezetteknek, hogy „Ön szerint Magyarországnak (1) minden menekültöt be kell fogadnia, (2) senkit sem szabad befogadnia, vagy (3) van akit igen, van, akit nem?” Azoktól, akik az utóbbi választ adták egy sor etnikai csoportról külön megkérdezték, azt, hogy be kellene-e őket fogadni az országba, avagy sem. (vö. 4.5.3. sz. ábra) E kérdések alapján lehetővé válik az, hogy az idegenekkel, a menekültekkel kapcsolatos elutasító avagy befogadó beállítottságot több szempont szerint megvizsgáljuk. Sik Endre javaslata alapján azokat, akik az első kérdésre azt válaszolták, hogy „senkit sem szabad befogadni” menekültként, nyíltan idegenellenes, xenofób beállítottságúnak tekintjük. A xenofób népesség aránya az évtized első felében erőteljesen növekedett: az 1992-es 15%-ról 40%-ra emelkedett 1995-ig. Mindeközben a mindenkit „befogadók” aránya is összezsugorodott. Ezt követően lecsökkent az idegenellenesek aránya 19%-ra, majd ez évben, 1997-ben újra emelkedő tendenciát mutatott. (4.5.3. sz. ábra)

A változások háttérében álló okokról csak feltételezéseket fogalmazhatunk meg. Az évtized első felében megfigyelt növekvő mértékű xenofóbiát kapcsolatba hozhatjuk a

⁸³ E skálát az Egyesült Államokban dolgozták ki a második világháború után (Adorno et al. 1950). Az általunk használt skála ismertetését lásd: Fábíán és Sik, im; Fábíán és Erős, im.

rendszerátalakítás kedvezőtlen hatásainak felgyülemelésével, csakúgy, mint a gazdasági és politikai menekültek növekvő számával, a külföldiek bűnözésével kapcsolatos sajtóhíradások elszaporodásával. Az idegenellenesség 1996-os csökkenése valamilyen módszertani hibából is fakadhat. Ennek ellentmondani látszik az, hogy nemcsak az 1996-os arány kisebb, de jelenlegi (1997-es) vizsgálatunk is az 1995-ösnél alacsonyabbnak mutatja az idegenellenesség arányát. Ugyan a módszertani magyarázatot nem zárhatjuk ki teljességgel, valószínűbbnek látszik az, hogy a külföldi menekültekkel kapcsolatos attitűdök változását egyéb okok befolyásolják. Ilyen okként szóba jöhet például a menekültekkel kapcsolatos jogszabályi feltételek változása, avagy a délszláv etnikai konfliktust kísérő menekült hullám lecsengése.

A következőkben arra teszünk kísérletet, hogy az idegenellenesség társadalmi meghatározóit többváltozós statisztikai elemzéssel feltárjuk. Lineáris regressziós modelleket állítottunk fel, hogy megfigyelhessük a különféle természetű változók magyarázó erejét a gazdaságilag aktív népesség körében. Az iskolai végzettség hatását külön vizsgáltuk, mert feltételeztük, hogy az idegenellenesség magyarázatában kitüntetett szerepet játszik. Az itt közölt elemzés kidolgozása során számos egyéb megoldás lehetőségét kipróbáltuk, de a modellek illeszkedését tekintve a következő bizonyult „a legjobbnak”.

Magyarázó változóink első csoportját a társadalmi-demográfiai változók képezik. Ezek a következők:

- település típusa (két dichotóm változóval mérve, referencia kategória: falu)
- éves nettó személyes jövedelem (Ft)
- életkor (évek száma)
- vallásosság (a vallási szertartásokon való részvétel gyakoriságával, nyolcfokú skálán mérve)
- foglalkozási presztízs (Treiman-féle sztenderd nemzetközi foglalkozási pontszám)

A változók második csoportjába a szubjektív természetű tényezőket soroltuk:

- az ország gazdasági helyzetével és
- a személyes életszínvonalal való elégedettség (mindkettő változó 0-tól 10-ig terjedő skálán mérve, ahol 10-es érték azt jelenti, hogy „teljesen elégedett”)
- a család anyagi helyzetének változása az elmúlt 12 hónapban, illetve
- a család anyagi helyzetének várható változása a következő 12 hónapban (mindkettő ötfokú skálán mérve, ahol 1=„jelentősen romlott” 5=„jelentősen javult”)
- migrációs készség (1-10 skálán mérve, ahol 1=„soha sem élne más országban” 10=„szívesen élne más országban”)
- félelem a munkanélküliségtől (ötfokú skálán mérve: 1=egyáltalán nem fél 5=nagyon fél)
- autoritarizmus (7 ítemes 1-től 4-ig terjedő F-skálával mérve, a skálát úgy képeztük, hogy kiszámoltuk a négyfokú Likert skálán mért kérdések átlagát és ennek során hiányzó válaszokhoz a kérdések átlagát helyettesítettük be, a skála megbízhatósága: alfa=0,79.)

Annak érdekében, hogy az iskolai végzettség hatásáról árnyalt képet kapjunk az iskolázottságot egy sor dichotóm változóval mértük oly módon, hogy referencia kategóriának a maximum nyolc általános iskolát végzetek csoportját választottuk. A három iskolai végzettséget jelölő „dummy” változó képezi a független változók harmadik csoportját.

A függő változónk az idegenellenesség mértéke. Ezt úgy határoztuk meg, hogy megszámláltuk azt, hogy a felsorolt etnikai csoportok közül hányat nem engedne be az országba a megkérdezett. Ennek során nem vettük figyelembe a „más országban élő magyarokat”, mert őket kevés számú kivételtől eltekintve mindenki beengedné. Így a maradék hat csoport alapján egy nullától hatig terjedő pontszámot kaptunk, s a maximális érték azt jelezte, hogy a megkérdezett senkit sem engedne be a felsorolt csoportok közül.

(Az előző szűrőkérdés „senkit se” válaszaihoz hatos értéket, a „mindenki” válaszhoz nullát rendeltünk.)

Első modellünkbe csak a társadalmi és demográfiai változókat vontuk be. (4.5.2. sz. táblázat, Modell 1) Ezek közül pusztán a jövedelem és a foglalkozási presztízs (idegenellenességet csökkentő) hatása volt statisztikai értelemben jelentős. A társadalmi rétegződésben elfoglalt kedvezőbb helyzet a befogadó attitűdöt erősíti. Szintúgy a városi, és fővárosi lakóhely, a fiatalabb életkor és a szekularizált életforma, de ezek a hatások statisztikailag nem szignifikánsak.

A szubjektív változókkal kibővített modellünk (Modell 2) érvényteleníti a jövedelem és a presztízs jelentőségét, és az egyedüli szignifikáns hatásként a tekintélyelvűség jelenik meg. A magasabb F-skála pontszám kirekesztőbb, xenofób attitűdöt von maga után. Korábbi elemzéseinkben bemutattuk a cigányellenesség kapcsán azt, hogy a tekintélyelvűség az előítéletesség magyarázatában közvetítő szerepet játszik, mivel az F-skála pontszámok a társadalmi-strukturális tényezőkkel egyfelől (Fábián és Erős, im.), másfelől a társadalmi helyzet változásával szoros összefüggést mutat (Fábián és Sik, im.). E társadalomlélektani változó szerepében tehát mind a társadalmi, mind pedig a lélektani hatást fel kell ismernünk.

Kiderült az is, hogy a többi újonnan bevont változó hatása olyan irányú, melyet már előzetesen feltételezni lehetett. Az ország gazdasági helyzetével és az egyén saját életszínvonalával való elégedetlenség, a munkanélküliség fenyegetése, a család anyagi helyzetének bekövetkezett és várható romlása mind a menekültekkel szembeni intoleranciát erősítik, míg a nagyobb fokú migrációs hajlandóság empátiát szül: akik maguk is foglalkoznak a kivándorlás gondolatával, azok a megértőbbek, engedékenyebbek a menekültek iránt. Statisztikai értelemben azonban ezek a hatások nem szignifikánsak.

A 3. sz. modell immáron a változók mindhárom csoportját tartalmazza. Az iskolai végzettséggel kapcsolatos változóink közül egyedül a felsőfokú végzettséget jelző hatása erőteljes és jelentős. A menekültekkel kapcsolatos intolerancia alacsonyabb fokát sem a szakmunkás végzettség, sem pedig a középfokú végzettség nem valószínűsíti. A tekintélyelvűség az iskolázottság hatásának figyelembe vétele mellett is az idegenellenes beállítottság fontos meghatározója maradt annak ellenére, hogy hatása némiképp gyengült.

Mindamellet még a teljes modellünkkel sem tudtuk eredeti célkitűzésünket megvalósítani, nevezetesen azt, hogy a menekültekkel szembeni intoleranciát jelző pontszámok szórásának magas hányadát társadalmi és szociálpszichológiai tényezők figyelembevételével megmagyarázzuk. Teljes modellünk az összes figyelembe vett független változóval együttesen is a függő változó varianciájának mindössze 7%-át ragadta meg. Ez a „kudarcc” – az idegenellenesség „megmagyarázhatatlansága” – újabb kérdések megfogalmazására sarkallhatnak különösen a makrotársadalmi migrációs, politikai és kulturális folyamatok szerepével kapcsolatosan.

Irodalomjegyzék

- Adorno, Theodor W., Else Frenkel-Brunswik, Daniel J. Levinson, R. Navitt Sanford. 1950. *The Authoritarian Personality*. New York: Harper & Row
- Allport, Gordon W. 1977. *Az előítélet*. Budapest: Gondolat.
- Csepeli, György és Endre Sik. 1995. „Changing Content of Political Xenophobia in Hungary – Is the Growth of Xenophobia Inevitable?” in: Fullerton, Maryellen, E. Sik, és J. Tóth (eds.). *Refugees and Migrants: Hungary at a Crossroads*. Budapest: Institute for Political Science. pp. 121-127.
- Csepeli György. 1997. *Szociálpszichológia*. Budapest: Osiris.
- Fábián Zoltán és Erős Ferenc. 1996. „Autoritarizmus és társadalmi tényezők a cigányellenesség magyarázatában.” in: Erős Ferenc (szerk.) *Azonosság és különbözőség. Tanulmányok az identitásról és az előítéletről*. Budapest: Scientia Humana. pp. 182-200. [Lásd még, in: Gábor Kálmán (szerk.) *Ifjúságkutatás*. (Educatio füzetek 2.) 51-68. old]
- Fábián Zoltán és Sik Endre. 1996. „Előítéletesség és tekintélyelvűség.” in: Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György. (szerk.) *Társadalmi Riport 1996*. 381-413. old.
- Tomka Miklós. 1991. „Gazdasági változás és a cigánysággal kapcsolatos közvélemény.” in: Utasi Ágnes és Mészáros Ágnes (szerk.). *Cigánylét*. Budapest: MTA PTI.

4.5.1. sz. táblázat

Vélemények és attitűdök a cigányokkal kapcsolatban: A válaszok%-os megoszlása*

	Nem ért egyet	Egyetért	Nem tudja, Nem válaszol	%
1. A cigányoknak több segítséget kell adni, mint a nem cigányoknak.	87	10	3	100
2. A lakosságnak áldoznia kell arra, hogy a cigányok anyanyelvükön is tanulhassanak az iskolákban, ha akarnak.	61	34	5	100
3. A cigányok közül sokan azért nem dolgoznak, mert segélyekből élnek.	13	83	4	100
4. A cigányok közül sokan azért nem dolgoznak, mert nem kapnak munkát.	57	39	5	100
5. A cigányok között ugyanannyi a bűnöző, mint a hasonló körülmények között élő nem cigányok között.	59	33	8	100
6. Csak helyeselni lehet, hogy vannak még olyan szórakozóhelyek, ahová a cigányokat nem engedik be.	43	47	10	100

Megjegyzés: N=2744.

4.5.2. sz. táblázat

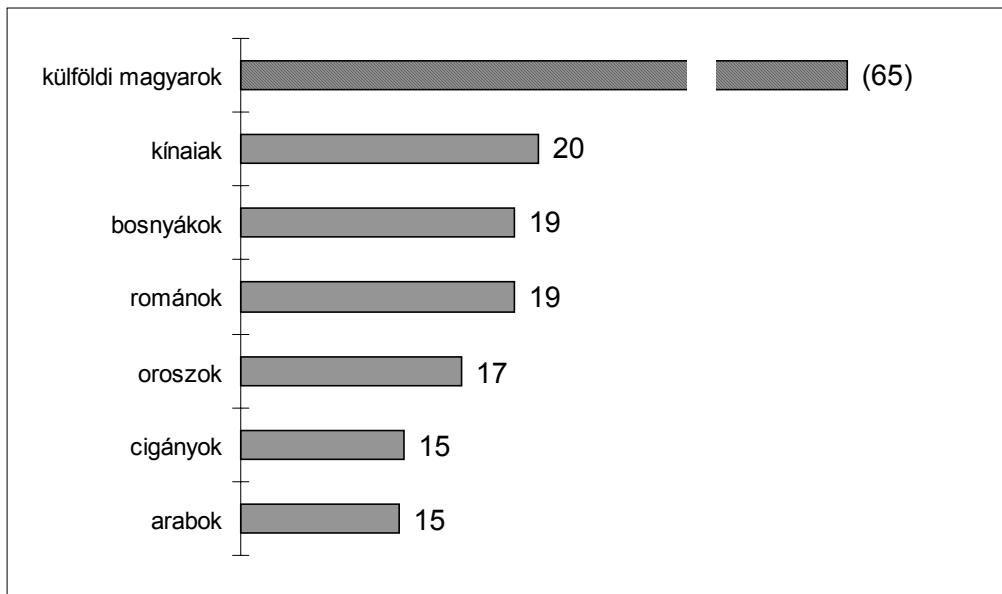
Az idegenellenesség mértékének lineáris regresszió elemzése: sztenderdizált regressziós együtthatók*

	Modell 1		Modell 2		Modell 3	
	Béta	szignifikancia	Béta	szignifikancia	Béta	szignifikancia
<i>település típus</i>						
város	-0,0581	0,11	-0,0491	0,17	-0,0430	0,23
Budapest	-0,0303	0,41	0,0143	0,70	0,0128	0,73
éves személyes jövedelem	-0,0659	0,04	-0,0312	0,34	-0,0178	0,59
életkor	-0,0033	0,92	-0,0335	0,31	-0,0167	0,62
vallásosság	-0,0149	0,64	-0,0296	0,35	-0,0254	0,42
foglalkozási presztízs	-0,1328	0,00	-0,0605	0,08	0,0112	0,79
<i>elégedettség</i>						
az ország gazdasági helyzetével			-0,0398	0,25	-0,0367	0,29
életszínvonalával			-0,0283	0,45	-0,0211	0,57
<i>életszínvonal változása</i>						
elmúlt évben			-0,0377	0,33	-0,0299	0,43
várakozás a jövő évre			-0,0355	0,35	-0,0388	0,30
migrációs hajlam			-0,0354	0,28	-0,0275	0,39
félelem a munkanélküliségtől			0,0414	0,21	0,0375	0,25
tekintélyelvűség			0,1625	0,00	0,1482	0,00
<i>iskolai végzettség</i>						
szakmunkásképző					0,0098	0,83
érettségi					0,0452	0,37
felsőfokú					-0,1440	0,01
R²	0,025		0,056		0,073	

* A változók definícióját lásd a tanulmány szövegében. Az elemzés a gazdaságilag aktív népességre vonatkozik.

4.5.1. sz. ábra

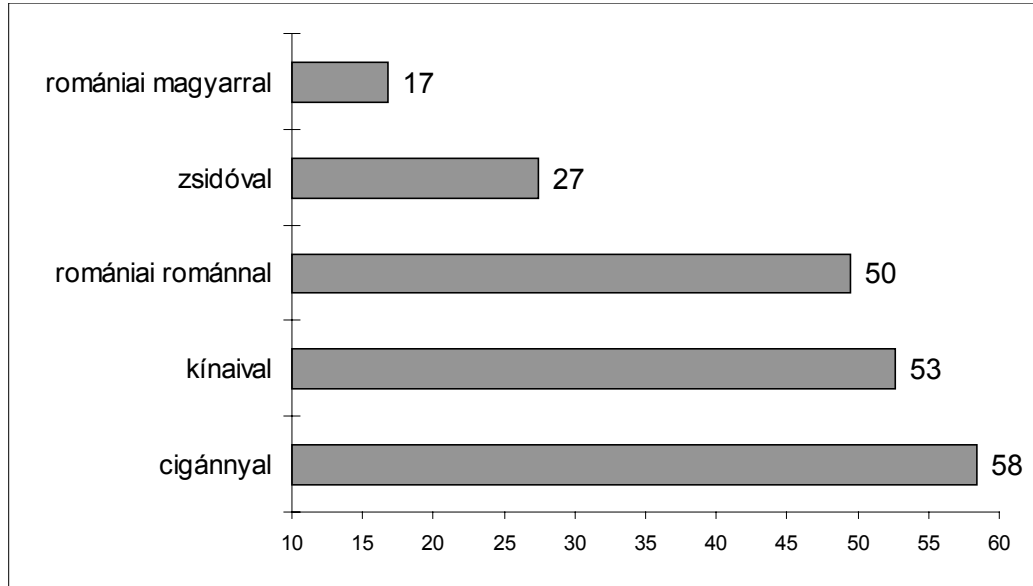
Mely csoportokat engedné be menekültként az országba? Az egyes csoportokat beengedők%-os aránya a teljes népességben, 1997

Megjegyzés: 18 éves és idősebbek megkérdezettek, N=2744.

4.5.2. sz. ábra

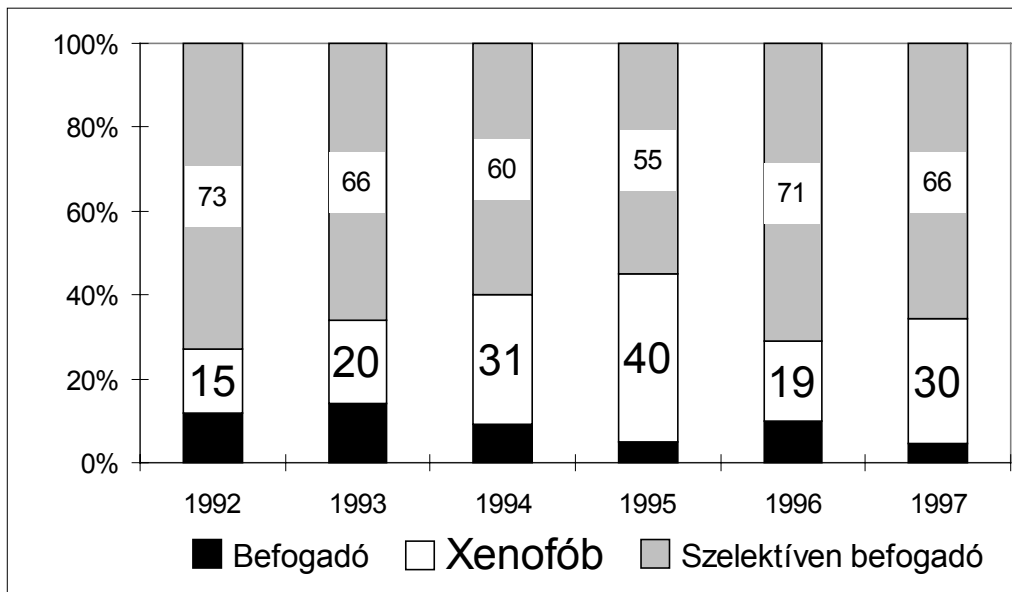
Családtag vagy közeli rokon házassága: Az „ellenezné” válaszok%-os megoszlása

*Megjegyzés: A „határozottan ellenezné” és az „inkább ellenezné” válaszok összevonásával. N=2744.

4.5.3. sz. ábra

A xenofóbia mértékének alakulása Magyarországon, 1992-1997 (%)*

Forrás: Csepeli és Sik, 1995; TÁRKI „Holnap” felvétel, 1996; MHP 6. hullám, 1997, 18 éves és idősebb megkérdezettek (súlyozott N=2671).

Megjegyzés: A vizsgálatban azt a kérdést tettük fel, hogy „mely menedéket kereső csoportokat engedné be az országba?” „Xenofób” kategóriába kerültek azok, akik erre azt válaszolták, hogy „senkit se”.

Függelék a 4.5. sz. tanulmányhoz

F1. sz. táblázat

„A cigányoknak több segítséget kell adni, mint a nem cigányoknak.”

	Nem ért egyet	Egyetért	Nem tudja, Nem válaszol	Ösz- szesen	N
<i>Összesen</i>	87	10	3	100	2744
<i>Csoportosítva:</i>					
<i>Nem</i>					
Férfi	88	10	2	100	1260
Nő	86	10	4	100	1484
<i>Életkor</i>					
18-30	86	11	3	100	638
31-40	90	9	2	100	452
41-50	84	14	2	100	480
51-60	89	9	3	100	426
60 fölött	87	8	6	100	620
<i>Település típus</i>					
Falu	86	9	4	100	1129
Város	89	9	2	100	782
Megyeszékhely	89	8	3	100	309
Budapest	84	14	3	100	525
<i>Etnikum</i>					
Roma	35	55	11	100	95
Nem-roma	89	8	3	100	2602
<i>Iskolai végzettség</i>					
Max. 8 általános	84	11	5	100	1035
Szakmunkásképző	90	7	3	100	710
Érettségi	91	7	2	100	685
Felsőfokú	79	20	1	100	311
<i>Tekintélyelvűség*</i>					
Autoriter	90	9	1	100	703
Anti-autoriter	85	13	1	100	695
<i>Idegenellenesség**</i>					
Xenofób	89	7	4	100	796
Befogadó	64	29	7	100	119

* Tekintélyelvűség szempontjából azokat tekintettük „autoriter”-nek, akinek a rövidített F-skála pontszáma a skála pontok felső quartilisébe tartozott, s „anti-autoriter”-nek tekintettük azokat, akiknek F-skála pontszáma az alsó negyedbe tartozott. Az általunk használt F-skála leírását lásd Fábán és Sik, 1996.

** „Xenofób” kategóriába soroltuk azokat, akik semmilyen csoportot sem engednének be az országba menekültként, „befogadó”-ba pedig azokat, akik mindenkit befogadnának. Lásd még a tanulmány szövegét.

F2. sz. táblázat

„A lakosságnak áldoznia kell arra, hogy a cigányok anyanyelvükön is tanulhassanak az iskolákban, ha akarnak.”

	Nem ért egyet	Egyetért	Nem tudja, Nem válaszol	Ösz- szesen	N
<i>Összesen</i>	61	34	5	100	2744
<i>Csoportosítva:</i>					
<i>Nem</i>					
Férfi	64	32	4	100	1260
Nő	59	36	6	100	1483
<i>Életkor</i>					
18-30	61	34	4	100	639
31-40	60	37	3	100	453
41-50	59	37	4	100	481
51-60	61	35	5	100	425
60 fölött	65	27	9	100	621
<i>Település típus</i>					
Falu	64	30	7	100	1129
Város	60	36	4	100	781
Megyeszékhely	62	34	4	100	309
Budapest	56	40	4	100	526
<i>Etnikum</i>					
Roma	24	63	13	100	95
Nem-roma	63	33	5	100	2602
<i>Iskolai végzettség</i>					
Max. 8 általános	60	31	9	100	1036
Szakmunkásképző	67	30	4	100	710
Érettségi	63	34	3	100	684
Felsőfokú	47	51	1	100	311
<i>Tekintélyelvűség*</i>					
Autoriter	62	36	3	100	703
Anti-autoriter	55	43	2	100	697
<i>Idegenellenesség**</i>					
Xenofób	71	24	6	100	796
Befogadó	44	49	8	100	119

* Lásd az F1. sz. táblázat jegyzeteit.

F3. sz. táblázat

„A cigányok közül sokan azért nem dolgoznak, mert segélyekből élnek.”

	Nem ért egyet	Egyetért	Nem tudja, Nem válaszol	Ösz- szesen	N
<i>Összesen</i>	13	83	4	100	2744
<i>Csoportosítva:</i>					
<i>Nem</i>					
Férfi	13	83	4	100	1259
Nő	12	83	5	100	1484
<i>Életkor</i>					
18-30	13	83	5	100	637
31-40	15	83	2	100	452
41-50	16	82	2	100	482
51-60	11	84	5	100	426
60 fölött	10	84	7	100	620
<i>Település típus</i>					
Falu	11	83	6	100	1129
Város	10	88	2	100	781
Megyeszékhely	16	80	4	100	308
Budapest	18	78	4	100	526
<i>Etnikum</i>					
Roma	43	45	13	100	96
Nem-roma	12	85	4	100	2603
<i>Iskolai végzettség</i>					
Max. 8 általános	12	81	7	100	1036
Szakmunkásképző	12	85	3	100	710
Érettségi	12	85	3	100	685
Felsőfokú	17	80	2	100	312
<i>Tekintélyelvűség*</i>					
Autoriter	9	88	3	100	704
Anti-autoriter	21	76	3	100	695
<i>Idegenellenesség**</i>					
Xenofób	11	84	5	100	796
Befogadó	32	61	7	100	118

* Lásd az F1. sz. táblázat jegyzeteit.

F4. sz. táblázat**„A cigányok közül sokan azért nem dolgoznak, mert nem kapnak munkát.”**

	Nem ért egyet	Egyetért	Nem tudja, Nem válaszol	Ösz- szesen	N
<i>Összesen</i>	57	39	5	100	2744
<i>Csoportosítva:</i>					
<i>Nem</i>					
Férfi	60	37	3	100	1260
Nő	54	40	6	100	1484
<i>Életkor</i>					
18-30	60	37	4	100	638
31-40	55	42	2	100	453
41-50	56	41	4	100	481
51-60	57	38	5	100	426
60 fölött	56	37	8	100	620
<i>Település típus</i>					
Falu	58	36	6	100	1129
Város	58	39	3	100	782
Megyeszékhely	57	38	5	100	308
Budapest	53	44	4	100	526
<i>Etnikum</i>					
Roma	12	82	6	100	94
Nem-roma	59	37	4	100	2602
<i>Iskolai végzettség</i>					
Max. 8 általános	57	37	7	100	1035
Szakmunkásképző	61	36	4	100	711
Érettségi	58	38	3	100	685
Felsőfokú	45	53	2	100	311
<i>Tekintélyelvűség*</i>					
Autoriter	60	37	3	100	702
Anti-autoriter	53	45	3	100	696
<i>Idegenellenesség**</i>					
Xenofób	63	32	5	100	796
Befogadó	44	50	7	100	119

* Lásd az F1. sz. táblázat jegyzeteit.

F5. sz. táblázat

„A cigányok között ugyanannyi a bűnöző, mint a hasonló körülmények között élő nem cigányok között.”

	Nem ért egyet	Egyetért	Nem tudja, Nem válaszol	Ösz- szesen	N
<i>Összesen</i>	59	33	8	100	2744
<i>Csoportosítva:</i>					
<i>Nem</i>					
Férfi	62	31	6	100	1260
Nő	56	34	10	100	1484
<i>Életkor</i>					
18-30	56	38	6	100	638
31-40	57	36	7	100	453
41-50	61	32	7	100	481
51-60	62	32	7	100	426
60 fölött	59	27	14	100	620
<i>Település típus</i>					
Falu	53	36	11	100	1129
Város	62	32	7	100	781
Megyeszékhely	61	33	6	100	309
Budapest	66	29	6	100	525
<i>Etnikum</i>					
Roma	16	68	16	100	95
Nem-roma	61	32	8	100	2602
<i>Iskolai végzettség</i>					
Max. 8 általános	52	36	13	100	1036
Szakmunkásképző	59	34	7	100	710
Érettségi	66	29	5	100	685
Felsőfokú	65	30	6	100	311
<i>Tekintélyelvűség*</i>					
Autoriter	52	41	7	100	703
Anti-autoriter	65	31	4	100	696
<i>Idegenellenesség**</i>					
Xenofób	61	30	9	100	796
Befogadó	45	45	10	100	119

* Lásd az F1. sz. táblázat jegyzeteit.

F6. sz. táblázat

„Csak helyeselni lehet, hogy vannak még olyan szórakozóhelyek, ahová a cigányokat nem engedik be.”

	Nem ért egyet	Egyetért	Nem tudja, Nem válaszol	Ösz- szesen	N
<i>Összesen</i>	43	47	10	100	2744
<i>Csoportosítva:</i>					
<i>Nem</i>					
Férfi	43	49	8	100	1260
Nő	44	45	12	100	1484
<i>Életkor</i>					
18-30	41	54	5	100	638
31-40	49	42	9	100	453
41-50	49	44	7	100	482
51-60	40	51	9	100	426
60 fölött	39	42	19	100	621
<i>Település típus</i>					
Falu	41	46	14	100	1129
Város	45	48	7	100	781
Megyeszékhely	37	54	9	100	308
Budapest	51	42	7	100	525
<i>Etnikum</i>					
Roma	78	12	10	100	96
Nem-roma	42	49	10	100	2603
<i>Iskolai végzettség</i>					
Max. 8 általános	39	46	15	100	1035
Szakmunkásképző	39	54	7	100	710
Érettségi	47	46	7	100	684
Felsőfokú	61	34	5	100	311
<i>Tekintélyelvűség*</i>					
Autoriter	34	59	7	100	704
Anti-autoriter	61	33	6	100	695
<i>Idegenellenesség**</i>					
Xenofób	32	57	11	100	796
Befogadó	68	19	13	100	119

* Lásd az F1. sz. táblázat jegyzeteit.

5. Szavazói magatartás és politikai attitűdök (Fábián Zoltán)

A második világháború után kialakult európai pártrendszerek egyik sajátosságaként szokás kiemelni a stabilitást, a változás hiányát. Ennek több oka van: egyfelől a pártrendszerek háttérében álló politikai törésvonalak gyökerei a huszadik század első feléig nyúlnak vissza, arra az időszakra, amikor a tömegdemokráciákra jellemző modernizációs konfliktusok megjelentek.

Úgy tűnt, az első szabad választások után a kialakult magyar pártrendszer meghatározóit is mélyebben, a kommunizmus hatalomra kerülését megelőző időszakhoz visszanyúlva lehet megtalálni: „Amikor a szociológus kommentátor 1989-1990-ben megkísérelte, hogy előrejelezze a politika várható fordulóit, úgy érezhette magát, mint néző a színházban, a függöny felgördülése előtt. Jónéhányan törtük a fejünket, mi zajlik a függönyök mögött negyven év államszocialista kísérlete után, egy olyan kor után, amikor a népi politikai akarat választásokon vagy más nyilvános fórumon való kinyilvánítására nem volt lehetőség. Nos, amikor 1990 márciusában-áprilisában a függöny végre negyven év szünet után felgördült, nem kevesen megrökönyödve tapasztaltuk, hogy a függöny mögött egy >>csendélet<< konzerválódott, mintha ugyanonnan indulna a magyar politika, ahol negyven évvel korábban megakadt; mintha negyven év államszocializmusa nyomtalanul tűnt volna el a magyar politika történetéből.” (Kolosi et al., 1991: pp. 6-7.)

Nos, a második szabad parlamenti választás látványosan bebizonyította, hogy az államszocializmus időszaka a politikatörténet szempontjából Magyarországon sem egyfajta Csipkerózsika-álom volt csupán. Olyan generációk léptek a politika színpadára, melyeknek semmilyen személyes tapasztalata nem volt az egypártrendszer előtti időszakról, és megnőtt a szerepe az olyan politikai törésvonalaknak, melyek az elmúlt negyven esztendő társadalmi megosztottságából eredeztethető. (Körösényi, 1996)

Bár 1994 után is ugyanazon pártok jutottak parlamenti képviselethez, mint 1990-ben, a jelentős politikai átrendeződés jelezte, a posztkommunista pártrendszer stabilitása igen csak törékeny, és a pártok mélyebb társadalmi beágyazottságához elvezető konszolidációs folyamat még hosszú időt igényelhet. (Tóka, 1994)

Rose (1995) szerint a kelet-közép-európai új demokráciák megkülönböztető sajátossága éppen abban rejlik, hogy a kommunizmus utáni rendszerek politikai főszereplője a „demobilizált szavazó”, aki alacsony részvételi hajlandósággal, ingatag pártpreferenciával és kiforratlan (többnyire negatív) politikai azonosságtudattal jellemezhető. A tipikus posztkommunista szavazó él azon szabadságával, hogy nem várják el tőle kötelező jelleggel a szavazáson való részvételt, s mivel a politikát jobbra úri huncutságnak tartja, egészen addig, amíg közvetlen érdekei nem sérülnek, nem is vesz részt abban semmilyen formában. Úgy gondolja ugyanis, hogy az előző rezsimhez képest semmivel sem lett nagyobb esélye arra, hogy befolyásolja a kormány cselekedeteit. Inkább azt tudja biztosan, hogy voksát kikre nem adja, abban viszont bizonytalan, hogy ha egyáltalán elmegy szavazni, akkor mely pártot választja. Döntését így többnyire az utolsó pillanatra halasztja, s választását a kampány hangulata határozza meg.

Mint a következőkben bemutatjuk, a demokratikus intézményrendszertől elidegenedett posztkommunista választó képe sok szempontból jól illik a magyar viszonyokra is.

Az európai pártrendszerek választási részvételi adataihoz hasonlítva, valóban az tűnik ki, hogy a kommunista rezsimök összeomlását megpecsételő választásokról meglepően sokan távolmaradtak. (5.1. sz. ábra) Ugyan a távolmaradás mértéke az európai adatok tükrében sem látszik drámaian magasnak, érdemes felidézni Lipset gondolatmenetét a demokratikus részvételről, illetve annak hiányáról. Az „olyan helyzetekben, melyek a tagokat nagyarányú részvételre készítetik, nagyobb esélye van a demokráciának, vagyis egy hatékony

ellenzékiesség fenntartásának, mintha csak keveseket érdekelne a politikai élet, és csak néhányan vennének benne részt. A hatalmon levőkhöz képest az ellenzéknek óriási hátrányt jelent, ha passzív érdektelen polgárokat kell megszólítani és aktivizálni. Viszont egy olyan társadalmat, amelyben a népesség nagy része a politikai küzdőtéren kívül áll, sokkal inkább fenyeget a robbanás veszélye, mint egy olyat, ahol a polgárok rendszeresen szerepet vállalnak olyan tevékenységekben, melyek kapcsán úgy érezhetik, hogy életüket befolyásoló döntésekben vesznek részt.” (Lipset, 1995: p. 208)

A Lipset által említett „robbanás” kockázata Magyarországon az átalakulás első két esztendejében, 1990 és 1992 között volt a legnagyobb. Ekkor rövid idő alatt 500 ezer fölé emelkedett a munkanélküliek száma, felgyorsult az infláció, és a lakosság reáljövedelme csökkent. Mindezek hatására a középrétegek jövedelmi-anyagi helyzete megroppant, növekedtek a jövedelmi egyenlőtlenségek, és a lakosság jelentős része elszegényedett. Ebben az időszakban a negatív társadalmi folyamatok és a bizalom hiányban szenvedő demokratikus intézményrendszer közötti feszültség valóban felvillantotta a konfliktusok kiéleződésének veszélyét, amint azt az ún. taxis blokád példája mutatta. Ebben az időszakban a választók részvételi hajlandósága meredeken lezuhant. (5.2. sz. ábra)

A részvételi hajlandóság hosszabb távú trendjét szemlélve érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy a bár kimutatható a részvételi szándék ciklikus ingadozása, az 1994 utáni időszakban az apátia sosem volt olyan mély, mint az első parlamenti, rendszerváltás utáni időszakban. 1994-et követően minden vizsgált időpontban a jogi-adminisztratív érvényességhez szükséges 50%-os küszöb körül mozgott a potenciális részvételi arány. Másfelől viszont az ábra 1997-es értéke alatta marad az előző ciklus megfelelő időszakában regisztrált 55-60%-os aránynál. Ez vélhetőleg abból adódik, hogy 94-ben egy tiltakozó szavazás volt, és a szavazók mobilizálása korán elkezdődött.

Hibás volna, ha a magyarországi „demobilizált szavazó” portréját csupán a szavazási hajlandóság kérdésére szűkítenénk le. A demokratikus részvétel fogalmába a polgárok aktivitásának számtalan formája beletartozik, még azok is, amelyek sokszor a törvényesség határán mozognak. Megfigyelhető, hogy amikor az egyén személyes érdekei kerülnek veszélybe, akkor a polgárok nagyon is mobilizálhatók: a demokratikus részvétel egyéb formáihoz (aláírásgyűjtés, tüntetés, blokád stb.) folyamodnak, s nem várnak a legközelebbi választásokig, amikor is az általánosan hangoztatott motívumok, melyek részvételre ösztönözhetnek, az egyén számára túlságosan absztraktnak tűnnek. (5.1. sz. táblázat)

Míg 1993 és 1997 között növekedett a tiltakozási potenciál, az intézményekbe vetett bizalom meglehetősen alacsony szinten maradt, sőt az alkotmánybíróság kivételével a bizalomhiány növekedésének jelei láthatók. (5.3. sz. ábra)

A pártpreferenciák és a szavazói magatartás stabilitása

A szavazói táborok állandóságát, illetve változását plasztikusan jeleníti meg az ún. illékonyági mutató (volatility index). Ha két időpont között nem történik változás, akkor a jelzőszám értéke 0, ha „teljes átrendeződés” megy végbe, akkor pedig 100. Képlettel kifejezve:

$$V_t = \frac{1}{2} * \sum_{i=1}^n |\Delta p_{i,t}|,$$

ahol n az olyan releváns szavazói csoportok száma, melyek a t , illetve a $t-1$ időpontban megtartott választásokon szerepeltek. Delta p_i a p_i párt által megszerzett szavazati arány változása.

Azok kedvéért, akik idegenkednek a matematikai formuláktól, szemléltessük az index kiszámításának módját egy (nem teljesen) fiktív példával. Tételezzük fel például, hogy a kétpártrendszerű Liliputban választásokon mérkőznek meg a riválisok. Előbb („ $t-1$ időpontban”) az összes szavazatot a magas sarkúakra („ p_1 párt”) adják le, majd az azt

követőn („t időpontban”) pedig az alacsony sarkúakra (p2 párt). Az egyik párt 100%-ot nyert, a másik ugyanennyit veszített. A változás mértéke abszolút mértékben összesen 200%, ezt megfeleztve kapjuk a maximális 100-as értéket.

Az 5.4. sz. ábra segítségével beláthatjuk, hogy miért tűnhet a régiókat jellemző politikai turbulencia a liliputi példához hasonlóan a kisebb mértékű változásokhoz szokott nyugati megfigyelők számára.

Az illékonysági indexet kiszámíthatjuk az MHP vizsgálat pártpreferencia adatain is. (5.2. sz. táblázat)

Az illékonysági mutató értékei azt jelzik, hogy az 1990-94 közötti időszakban nagyobb mértékű átrendeződések zajlottak, mint a jelenlegi parlamenti ciklus idején. Az előző időszak négy esztendőre számított átlaga 18,2, míg az utóbbi három esztendőé 13,8.

Végezetül függelékben közöljük a szavazói táborok közötti átmenet mátrixokat, melyekből rekonstruálhatók a korábbi elemzéseinkben nem érintett időszakok politikai trendjei, illetve a táborok egymáshoz viszonyított relatív nyitottsága és zártsága. (F1-F2. sz. táblázatok)

Irodalomjegyzék

- Angelusz Róbert és Tardos Róbert. 1996. „Választási részvétel Magyarországon 1990-1994.” *Kézirat* Budapest: ELTE.
- Csepeli György. 1994. „Ki lesz a révész?” in: Gábor Luca, Levendel Ádám, Stumpf István. (szerk.) *Parlamenti választások 1994*. Budapest: Osiris-Századvég. 199-206. old.
- Fábián Zoltán és Tóth István György. 1996. „Szavazói táborok és szavazói mobilitás, 1990-95.” in: Sik Endre és Tóth István György. (szerk.) 1996. *Társadalmi Páternozster, 1992-1995. Jelentés a Magyar Háztartás Panel 4. hullámának eredményeiről*. Budapest: BKE, KSH, TÁRKI. 152-165. old.
- Kolosi Tamás, Szelényi Iván, Szelényi Szonja és Bruce Western. 1991. „Politikai mezők a posztkommunista átmenet korszakában.” *Szociológiai Szemle* (1): 5-34. old.
- Körösényi András. 1996. „Nómenklatúra és vallás. Törésvonalak és pártrendszer Magyarországon.” *Századvég* (1): 67-93. old.
- Lane, Jan-Erik and Svante O. Ersson. 1991. *Politics and Society in Western Europe*. London, Newbury Park, New Delhi: Sage Publications.

5.1. sz. táblázat

A politikai tiltakozással kapcsolatos attitűdök, 1993-97: „Ha valami olyan dolog történne az országban, ami komolyan sérti az Ön személyes érdekeit ...” – Az „igen” válaszok százalékos aránya

	1993	1997	Változás
fordulna-e segítségért TV-hez, rádióhoz, újsághoz?	47	46	-1
<i>részt venne-e ...</i>			
engedélyezett tüntetésen?	33	38	5
engedélyezett munkahelyi sztrájkban?	34	39	5
engedélyezett országos sztrájkban?	32	37	4
nem engedélyezett tüntetésen	11	15	4
nem engedélyezett sztrájkban?	9	12	3
úteltárásban, blokádban?	8	12	5
felkelésben?	3	4	1
éhségstrájkban?	4	4	-1
épületek elleni fegyveres támadásban?	2	2	0
személyek elleni fegyveres támadásban?	2	2	0

Megjegyzés: A 18 évesnél idősebb megkérdezettekre számolva.

5.2. sz. táblázat

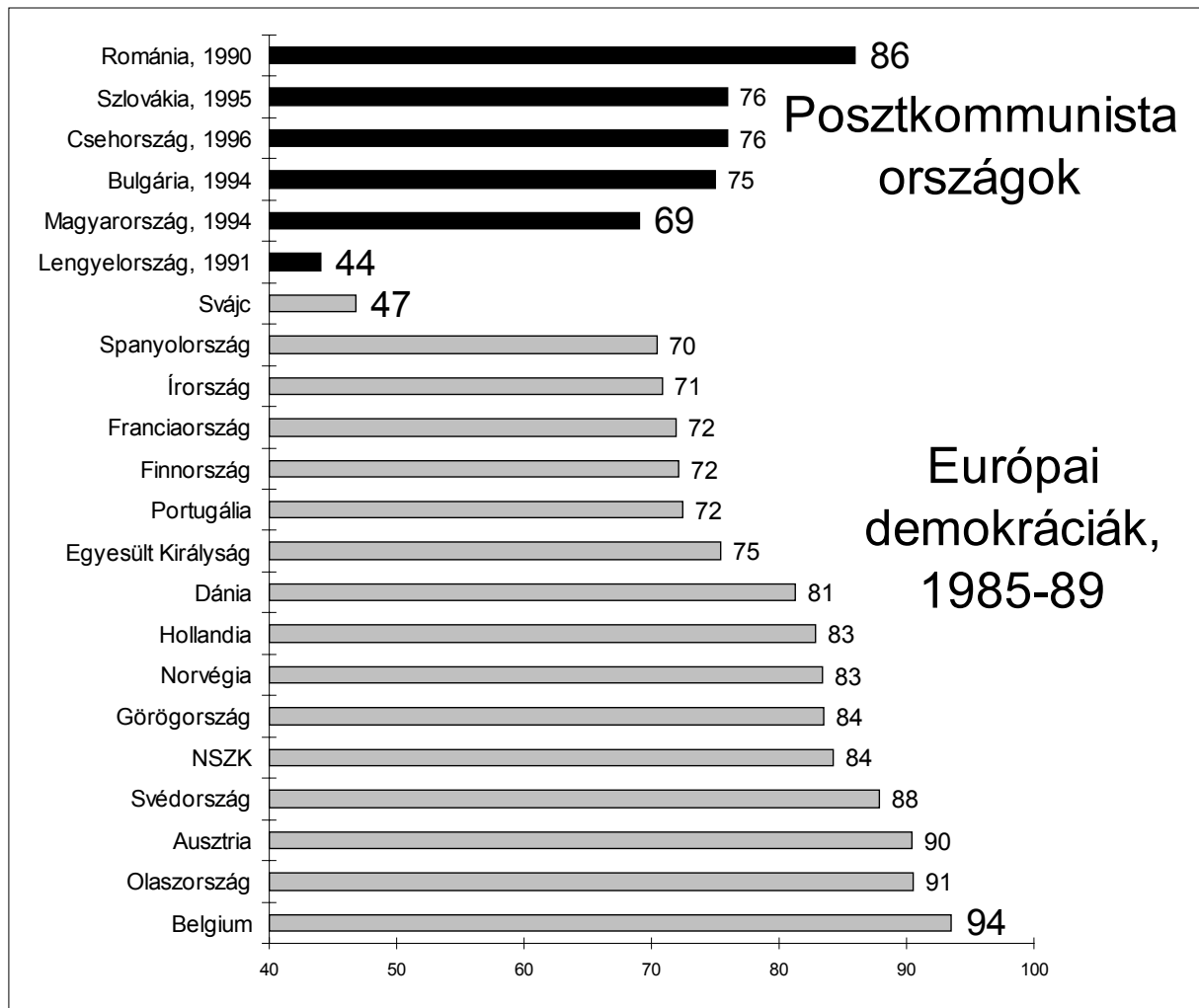
A pártpreferenciák változása és illékonyági mutatója (1990-97)

	1990 (92)	1992	1993	1994 (95)	1995	1996	1997*
MDF	25	8	7	7	5	3	2
SZDSZ	15	5	5	14	9	7	5
FKGP	8	5	5	8	10	10	13
MSZP	6	6	11	29	14	17	14
Fidesz	9	21	23	6	6	6	14
KDNP	4	4	3	4	4	4	2
Egyéb párt	5	3	6	4	5	4	5
Nem szavazott / szavazna	29	48	41	28	46	50	44
Összesen	100	100	100	100	100	100	100
<i>Illékonyág (V) az előző időponthoz viszonyítva</i>		31,4	9,3	32,0	22,5	6,7	12,4

* Az 1997-es adatokat e tanulmányban a szokásos szempontok (életkor, nem, településtípus, iskolai végzettség) szerint súlyoztuk.

5.1. sz. ábra

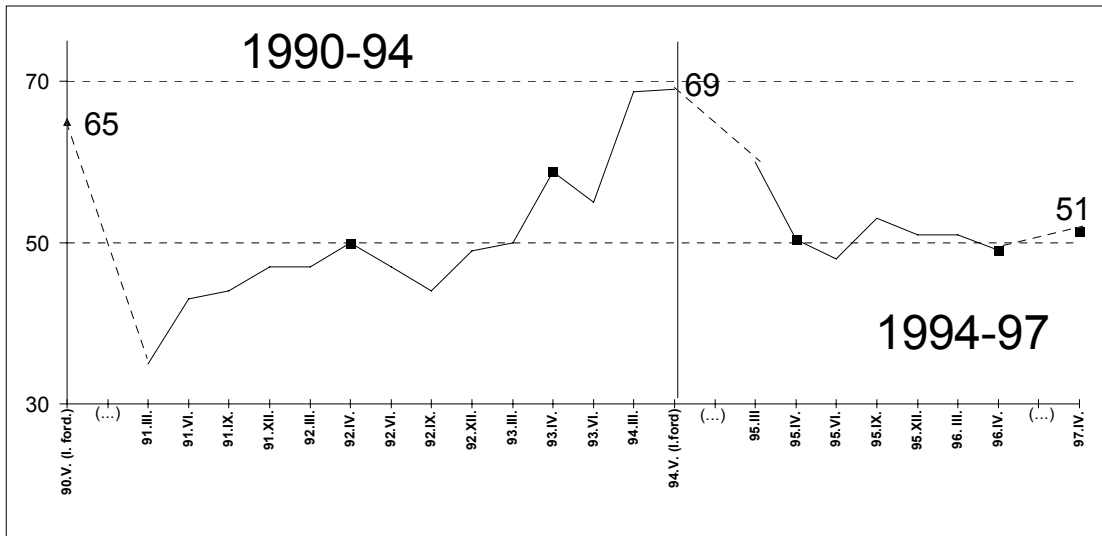
Választási részvétel Európában (1985-89) és néhány posztkommunista országban (1990-94)

Forrás: Angelusz és Tardos, 1996; Lane és Ersson, 1991.

5.2. sz. ábra

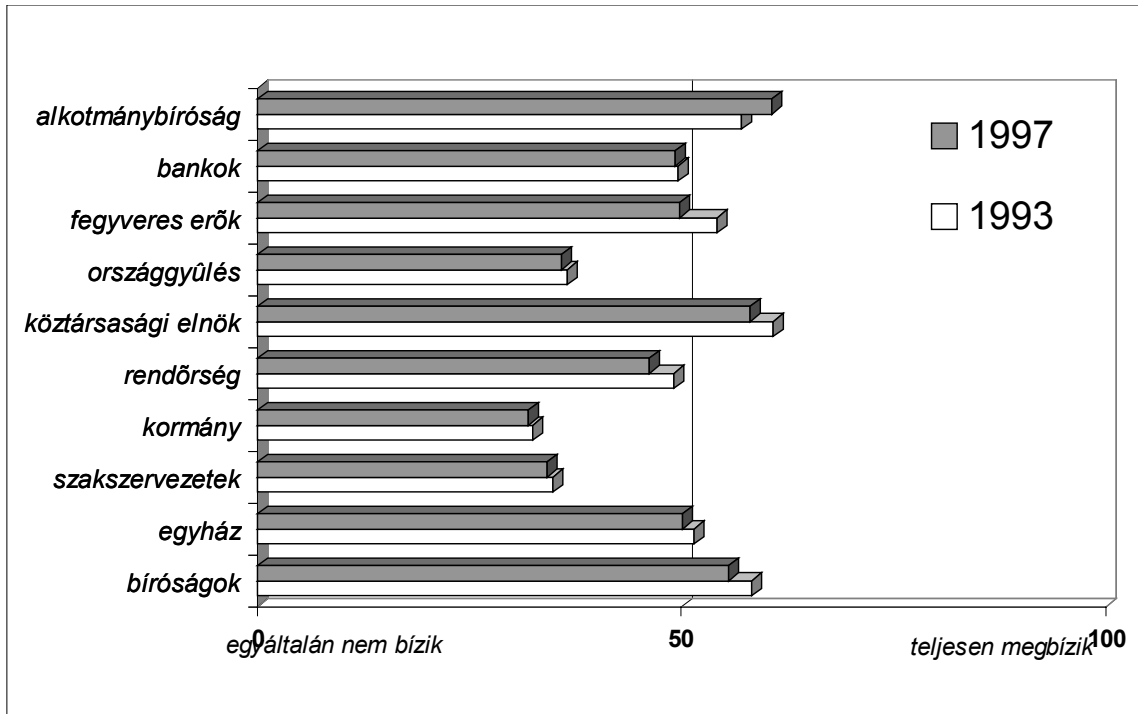
Választási részvétel és részvételi hajlandóság Magyarországon: A „biztos szavazók” aránya, 1990-97

Forrás: Szonda Ipsos adatok (1991. III. – 1993. VI. hó), közli Csepeli, 1994; MHP 1. 2. 4. 5. 6. hullám (IV. hónap adatai, ■ jellel megkülönböztetve); RWA-felvétel, 1994 (III. hó); TÁRKI-Holnap felvétel, 1996. (III. hó); valamint a választási részvételi adatok (1990. V. és 1994. V. hó).

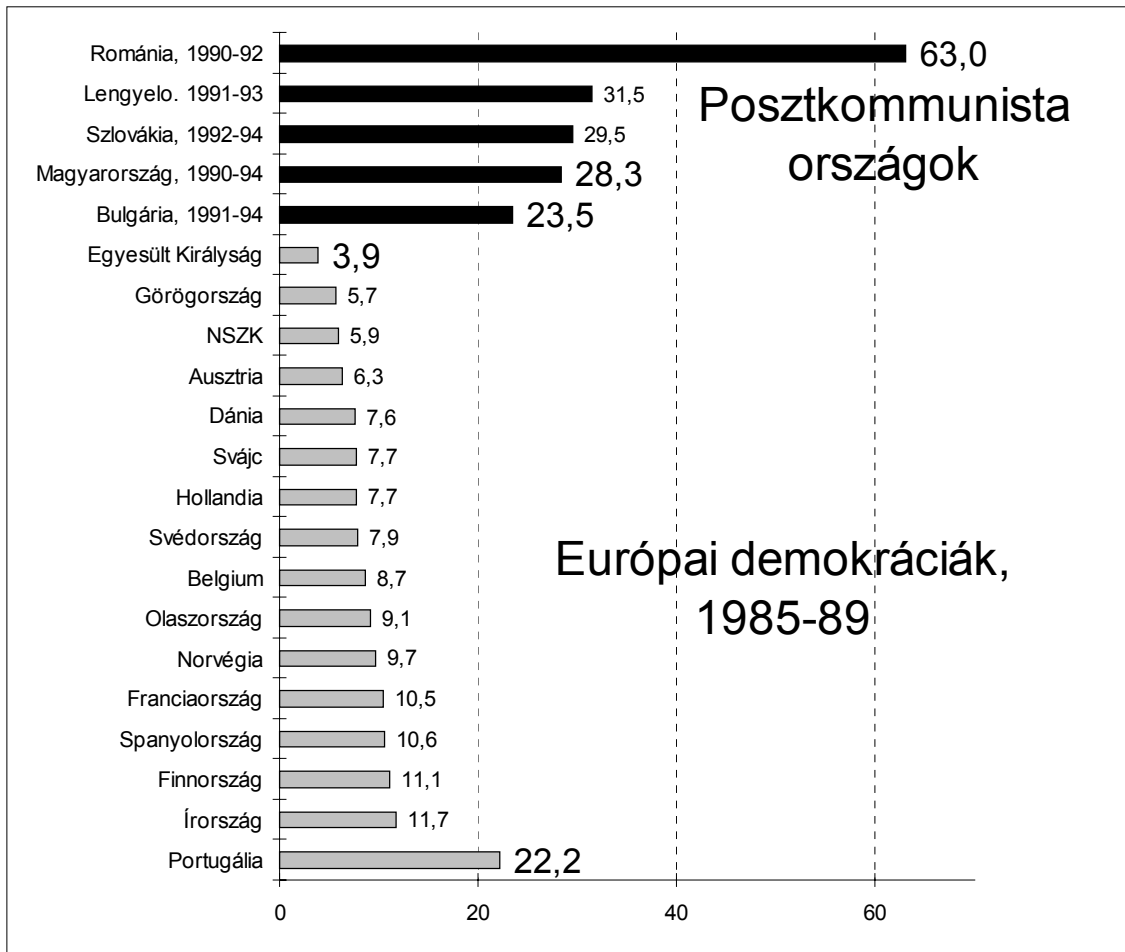
5.3. sz. ábra

Az intézményekbe vetett bizalom indexe, 1993-97

Megjegyzés: A 18 évesnél idősebb megkérdezettekre számolva.

5.4. sz. ábra
Az illékonyági index értékei az európai pártrendszerekben

Forrás: Rose, 1995; Tóka, 1994; Lane és Ersson, 1991.

Függelék az. 5. sz. tanulmányhoz

F1. sz. táblázat

Az 1995-ös pártpreferencia csoportok kilépési arányai, 1996

	MDF	SZDSZ	FKgP	MSZP	Fidesz	KDNP	Egyéb párt	Nem szavazó	Össze- sen	N
MDF	36	6	7	6	7	6	10	21	100	125
SZDSZ	1	46	4	10	9	1	2	28	100	222
FKgP	3	1	49	5	3	4	5	30	100	250
MSZP	0	1	1	80	1	0	2	14	100	365
Fidesz	1	5	7	5	45	1	1	37	100	155
KDNP	2	2	5	3	5	49	2	32	100	98
Egyéb párt	0	1	11	5	5	1	38	40	100	104
Nem szavazó	1	3	6	7	3	2	2	76	100	1115

F2. sz. táblázat

Az 1996-os pártpreferencia csoportok kilépési arányai, 1997

	MDF	SZDSZ	FKgP	MSZP	Fidesz	KDNP	Egyéb párt	Nem szavazó	Össze- sen	N
MDF	39	6	12	2	15	6	6	15	100	52
SZDSZ	3	44	5	7	14	1	3	23	100	113
FKgP	2	1	56	4	7	2	2	29	100	199
MSZP	0	4	4	64	6	1	3	17	100	301
Fidesz	1	2	9	2	76	0	2	9	100	118
KDNP	8	1	8	1	13	26	8	36	100	78
Egyéb párt	3	1	6	4	17	4	48	17	100	71
Nem- szavazó	1	2	9	5	8	1	3	72	100	902

Függelékek

1. Függelék – A hatodik hullám adatfelvétele (Nagy Róbert – Tarjányi József)

A panel és a követés

A Magyar Háztartás Panel azon az elven alapszik, hogy követünk (évről-évre ismételt felkeresünk és megkísérlünk megkérdezni) minden olyan 15 évesnél idősebb személyt, aki az első hullám megkérdezett háztartásainak tagja volt. A feladatot nehezíti, hogy az első hullámban szereplő, de azóta az adott háztartásból kivált személyeket is követjük, s azokat a felnőtteket is megkíséreljük megkérdezni, akik vele egy háztartásba kerültek.

Mindegyik mintába tartozó háztartásban minden hullámban (évente) megkérdezzük egy háztartás kérdőívet a háztartás ügyeiben kompetens személytől, és egy-egy egyéni kérdőívet minden olyan családtagtól, aki betöltötte 16-dik életévét. Azokról a felnőtt személyekről, akik az adatfelvétel ideje alatt nem érhetők el, egy „helyettesítő” kérdőívet kérdezzük meg, amelyben rögzítjük főbb adatai változását.

A követés szempontjából a következő esetek lehetségesek:

A háztartások szintjén:

- mind az öt eddigi hullámban megkérdezett háztartások
- a második hullámban ideiglenesen kieső háztartások (válaszmegtagadó, de a válaszadásnak ismételt megnyerhető háztartások, vagy ismeretlen helyre költözött, de kideríthető, és a harmadik hullámban ismételt megkeresett háztartások). A hatodik hullámban sem alkalmaztuk ezt a „visszatevéses” módszert, rossz hatékonysága és módszertani problémák miatt.
- valamelyik hullámban véglegesen kieső háztartások (egy személyes háztartások esetén a meghalt személyek, több személyes háztartások esetén az egységesen válsztagadók, a kideríthetetlen lakcímű eltűntek)
- az új háztartások (az első hullám megkérdezett háztartásából kilépő személy új háztartása)

A személyek szintjén:

- mind az öt eddigi hullámban (akár egyéni, akár helyettesítő kérdőívvel megkérdezett) 15 évesnél idősebb személyek
- ahogy a háztartások esetében, az ideiglenesen, egy hullámban nem válaszoló személyek (ilyenek lehetnek az ideiglenesen távol lévők, a kérdésnek ismét megnyerhető válsztagadó személyek, akik aktív háztartások tagjai, az ideiglenesen válsztagadók)
- a véglegesen kieső személyek (meghaltak, eltűntek, válsztagadók, vagy éppen a követett személy által alakított új háztartásának felnőtt tagjai, ha a követett személy ebből a háztartásból is tovább lép).
- az új belépők:
 - a megkérdezett háztartások 16 évet betöltött fiataljai

- a szétváló háztartásokból kikerült személyek által alakított új háztartások 15 évesnél idősebb tagjai.

Az adatbázisban az összes személy egy esetként szerepel, **akinek háztartását valamelyik hullámban megkérdeztük**, függetlenül attól, hogy az illetővel személy szerint készült-e kérdőív bármelyik hullámban.

Tehát önálló eset az is, aki mind a négy hullámban egyéni kérdőívre válaszolt, mint ahogy önálló eset a valamelyik hullámban kiesett háztartás 16 éven aluli tagja. Ebből következik, hogy a nyilvántartott személyek száma fokozatosan nő, amellet, hogy a megkérdezett személyek és háztartások száma (a belépők és új háztartások ellenére) fokozatosan csökken.

Az adatfelvétel technikai kérdései

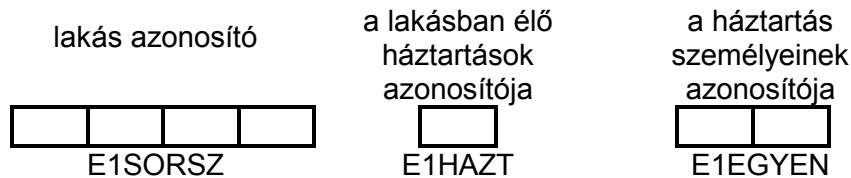
A hatodik hullám adatfelvételének előkészületei már 1997 januárjában elkezdődtek. Az év elején bonyolítottuk le az új kérdőívek összeállításával kapcsolatos szakmai vitákat, állítottuk össze a kérdőívek első változatát.

Ebben az időszakban ellenőriztük végig – és ahol szükséges volt, javítottuk – a kérdezettek nyilvántartását.

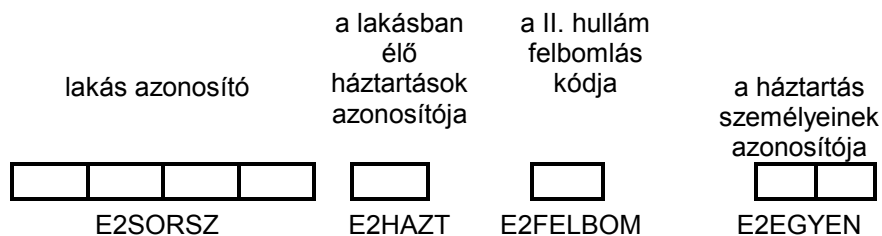
A Panel-kapcsolattartást a tavalyihoz hasonlóan kezeltük. Idén sem küldtünk tájékoztató füzetet, helyette a kérdező a család felkeresésekor adta át a Mozgó Világ 1997/4-es számú kiadványát ajándékként, amely tartalmazta az előző évi adatfelvétel azon adatait, amelyek érdeklődésre tarthattak számot.

A Panel-követés legnagyobb gondja számunkra a kérdezett háztartásokban lévő személyek azonosítása. A kidolgozott azonosító-rendszer a kérdezők számára nehezen érthető és sok hibalehetőséget tartalmaz.

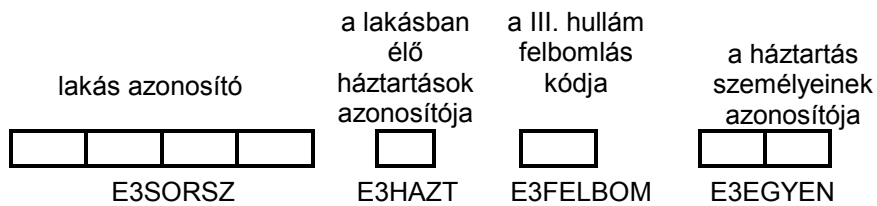
A mintába került személyek azonosításának bázisa az első hullám lakás-háztartás-személyi sorszáma:

A háztartás sorszám a második hullámban egy jeggyel, az ún. felbomlás kóddal egészült ki, ami azt jelezte, hogy az első hullámban megkérdezettek közös háztartásban maradtak-e, vagy szétváltak-e több háztartásra.

A harmadik hullámban a második hullám háztartás-azonosítóját és felbomlás kódját egy kétjegyű háztartás-azonosítóba olvastottuk össze, ezt követte a III. hullám felbomláskódja:

A további hullámokban az előző hullám felbomláskódja beolvad a háztartás-azonosítóba, ezt egészíti ki az új hullám felbomláskódja.

A felbomláskód bevezetésére alapvetően azért volt szükség, mert a második hullámban is azonosítanunk kellett a közös háztartásban élőket, mégpedig úgy, hogy egyben azonosítsuk az első hullámos forrás-háztartást is. Mivel a Panel-tagok személyi azonosítójának szerves része a lakás-háztartás azonosító, a változásokat úgy kellett jeleznünk, hogy az első hullám azonosítója megmaradjon.

A személyi azonosítók adminisztrációs hibáinak csökkentésére a harmadik hullámban vezettük be (azóta is ezt követjük) azt, hogy a kérdezők nem külön listát kaptak a felkeresendő személyekről, amely alapján nekik kellett kitölteni egy üres háztartáslapot, hanem a megkeresett háztartás adatait a pontos személyi azonosítókkal együtt előre rányomtattuk a háztartáslapra és a kérdezőnek csupán a változásokat kellett adminisztrálnia.

Abban az esetben, ha a kérdező olyan háztartással találkozott, ahonnan kiváltak, elköltöztek személyek, a megkeresés menete a következő volt.

Ha a kivált személy a kérdező kerületében maradt (akár a szomszéd lakásban, akár az adott települések valamelyikén) a kérdező ment utána. Az új helyszínen az eredeti háztartáslap alapján kitöltött egy „ÚJ HÁZTARTÁSOK HÁZTARTÁSLAPJA” nevű, az eredetivel elűtő színű, üres háztartáslapot.

Ha a kivált személy a kerületen kívülre költözött, az adatokat telefonon, vagy levélben kellett továbbítani instruktorának, vagy a központba.

Az I.-III. hullámokban sok gondot okozott, hogy voltak kérdezők, akik felbomlottnak tekintették azokat a háztartásokat is, ahonnan kivált egy-vagy több személy, de ismeretlen helyre, vagy külföldre távoztak, vagyis a Magyar Háztartás Panel szempontjából megszűntek létezni. Ez az eset ugyan szó szerint értelmezhető „felbomlás”-nak, hiszen az eredeti háztartás valóban felbomlott, csak hogy számunkra a felbomlás azáltal nyer értelmet, ha a kivált személy olyan új háztartásban él tovább, ahol követni tudjuk. (Ez ugyanis a felbomláskód értelme, hogy a kivált személyt mint egyént is, mint új háztartás tagját is azonosítani tudjuk.)

Az idén is, a tavalyival megegyezően, kizárólag azon családok esetében nem 0 a felbomláskód, ahol valaki „kivált” a háztartásból, a címe ismert és új Háztartáslap készült róla” (Háztartáslap, miért nem válaszolt kódjai közül a 6.)

Az adatfelvétel április 14-én kezdődött és május 5-ig tartott. A kérdezést két főállású instruktor irányításával 16 körzeti instruktor és 107 kérdező végezte el. Az egyéni kérdőív átlagideje 38 perc, a háztartás kérdőív 40 perc volt.

A panel-kérdezés szituációját javíthatja, ha a háztartásokhoz ugyanaz a kérdező tér vissza évről évre. Amennyire ezt lehetőségeink megengedik, törekszünk is erre.

A következő táblázat azt mutatja, hogy az utóbbi öt hullámban hány kérdező járt azoknál háztartásoknál, amelyek mind az öt hullámban aktívak voltak.

kérdezők száma	háztartás darabszáma	százalékos arány
1	241	18,9
2	359	28,2
3	396	31,1
4	203	15,9
5	74	5,8

A kérdezők munkájának ellenőrzése – a már kialakult TÁRKI-s adatfelvételi gyakorlatnak megfelelően – idén is több fázisban történt. A kérdőívek és háztartások és személyek nyilvántartásának módszereiről, a kérdőívek és segédanyagok használatáról írásos útmutató készült, amelyet minden kérdező megkapott. A kérdezők betanításának részeként az első néhány háztartás kérdőív anyagát az instruktor a kérdező jelenlétében nézte át. Így a kérdező hibáit már a kezdeti időszakban észrevehette és kijavíthatta. Felhívhatta a kérdező figyelmét az esetleges félreértésekre, megválaszolhatta a kérdező problémáit.

Az elvégzett munkát a kérdező az instruktorának adta le, aki teljes kitöltéskontroll és a szükséges javítások után továbbküldte az utómunkákat végző (a kérdőívek kitöltését ellenőrző, kódoló és rögzítő) szakemberhez. Az instruktorok feladata volt még a kérdezők személyes ellenőrzése, ami gyanús esetekben kötelező volt, más esetekben pedig szűrőpróbaszerűen történt.

Minden instruktor egy utómunkásnak adta le a kész dokumentumokat. Ezzel többek között azt is biztosíthattuk, hogy minden kérdező teljes anyaga nem csak instruktora, hanem csak egy utómunkás kezén ment át. Sokszor ez utóbbi is ismerte már annyira – így könnyebben javította is – a kérdező tipushibáit, mint az instruktor. Az utómunkás összegyűjtötte a kérdező hibáit, amely eredménye azután visszakerült az instruktorokhoz.

Az utómunkás is elvégzett egy teljes kitöltéskontrollt, lekódolta, majd lerögzítette a kérdőívet.

Az adatok rögzítése SPSS/PC Data Entry programmal történt.

A 15 utómunkástól a rögzített anyagok átvétele SPSS/PC-n készült átvevőprogramokkal történt, ami lefutásával sorszámellenőrzéseket, és egyéb logikai ellenőrzéseket végzett el. Az utómunkás csak akkor tekinthette a munkáját befejezettnek, ha az ellenőrző programok már nem jeleztek hibát.

A file-k összerakása után a teljes anyag részletes ellenőrzése, és ha szükséges volt, javítása jelentette az adatfelvételi szakasz lezárását.

A minta vizsgálatánál a tavalyi teljes mintanagyságból indultunk ki.

Az elmúlt 3 év mintaalakulása a következő:

	1995	1996	1997
megkeresett háztartások száma összesen	2279	1921	1669 ⁸⁴
ebből a kiesett háztartások száma	287	177	277
válaszoló háztartások száma	1992	1744	1392 ⁸⁵
ezekben élt: felnőtt	4445	3904	3087
16 év alatti	1056	922	717
összesen	5501	4826	3804
átlagos háztartásnagyság	2,8	2,76	2,73
a felnőttek közül teljes kérdőív	4156	3636	2855
helyettesítő kérdőív	257	231	203
nem válaszolt/nincs helyettesítő	32	37	31

Idén 1669 háztartást kerestünk fel és 1392 esetben készült el a háztartás kérdőív, a háztartás-csökkenés 277, a felkeresett háztartások 16,5%-a.

A tavaly közreműködő háztartások közül 378 (21,6%) háztartás esett ki valamilyen okból.

A háztartások kiesése az átlagosnál magasabb volt Budapesten (38,4%) .

A kiesett háztartások több mint fele (54,0%) ismét válaszmegtagadó. Ezután az ismeretlen helyre költözött (14,7%), majd a „meghalt” kiesési ok következik (10,2%).

Véglegesen kiesett 378 háztartás és az ezekben élő 1045 személy.

Az adatfelvétel során kiesett személyek két csoportba sorolhatók:

- azok a személyek, akik kiesett háztartásokba tartoznak (N=1045),
- azok a személyek, akik aktív háztartásokban estek ki (N=208).

Az aktív háztartásokból véglegesen kieső személyek a kiesés oka szerint:

meghalt	52 fő
ismeretlen helyre költözött	110 fő
átkerült egy másik kérdezett háztartásba	3 fő
kivált a ht.-ből, de nem volt az első hullám tagja, így nem követjük	43 fő
összesen	208 fő

A válaszoló háztartásokban is voltak olyan személyek, akik valamilyen okból nem válaszoltak.

⁸⁴ Az előző évihez képest 75 háztartással kevesebb, mert azokat a háztartásokat nem kerestük fel, amelyek 1996- ban úgy nyilatkoztak, hogy jövőre nem kívánnak közreműködni a kutatásban.

⁸⁵ Ez a szám magában foglalja ebben az évben bekerült 19 új háztartást, melyekben 53 személy él.

Ezen **ideiglenesen** kiesett személyek megoszlása a kiesés oka és aszerint, hogy készült-e róluk helyettesítő kérdőív

	nem készült helyettesítő	készült helyettesítő	összesen
Válaszképtelen	3	41	44
Válaszmehtagadó	21	104	125
Ideiglenesen távol	3	57	60
összesen	27	202	229

Az **aktív háztartáson belüli válaszmehtagadók** (N=125) kétharmada férfi, egyharmada nőtlen, illetve hajadon.

2. Függelék – Magyar Háztartás Panel 6. hullámának súlyozása (Csizér Kata – Tarjányi József)

A 6. hullámhoz két egyéni és egy háztartás súlyt készítettünk. A kutatók a tanulmányaikban megjelölik, hogy melyik súlyt használták.

A 6. hullám súlyozásánál a mintát úgy kezeltük, mintha egyszeri mintavétel lenne, ezért nem készítettünk panelkopást ellensúlyozó longitudinális súlyokat. A súlyozást az egyénekre (3058 fő) és háztartásokra (1392 db) végeztük el.

F2.1. hullám egyéni keresztmetszeti súlyai (A)

Külső információként az 1996. évi Mikrocenzust használtuk (F2.1. sz. táblázat). A mintát négy dimenzió együttes eloszlásának segítségével súlyoztuk.

A négy dimenzió (F2.2. sz. táblázat):

1. Nem: férfiak és nők
2. Településtípus: Budapest, város, község. A városokhoz soroltuk a megyeszékhelyeket, a községekhez pedig a tanyákat.
3. Iskolai végzettség: Alapfokú: ebbe a kategóriába kerültek azok, akiknek befejezett általános iskolájuk, vagy annál alacsonyabb iskolai végzettségük van.
Középfokú: befejezett középiskola, vagy befejezett szakmunkás-képző
Felsőfokú: befejezett főiskola vagy befejezett egyetem.
(Felmerült, hogy a befejezett főiskolát soroljuk a középszinthez, azonban a Mikrocenzus bontása ezt nem teszi lehetővé. Lehetséges lett volna a szakmunkásképzőt az alapfokba sorolni, de ez az iskolatípus a 60-as évek végétől egyértelműen a középfokhoz tartozik.)
4. Korcsoport:
Fiatalok: 29 éves vagy ennél fiatalabbak
Középkorúak: 30-59 év közöttiek
Idősek: 60 éves vagy ennél idősebbek.

Felmerülhet a kérdés, hogy miért ez a leegyszerűsítő besorolás. A súlyozáshoz 3058 egyén adatait vehettük figyelembe. Ennél a mértékű összevonásnál értük el, hogy minden cella „élég nagy” esetszámmal szerepeljen a súlyozásban.

A súlyváltozót úgy kaptuk meg, hogy a Mikrocenzus és a Panel cellánkénti totál százalékos hányadosát vettük.

A F2.3. sz. táblázat tartalmazza cellánként a súlyozás előtti eloszlást abszolút számokban, a súlyváltozó értékét, és a súlyozott eloszlást abszolút számokban.

Ezt az egyéni súlyt a **SULY97** változó tartalmazza.

F2.2. 6. hullám egyéni keresztmetszeti súlyai (B)

Az imént leírt súlyal előálló, elsősorban jövedelmi adataink nem voltak teljesen kielégítőek. A háztartási összjövedelem dinamikája elmaradt a külső viszonyításként használt, fogalmilag korrigált makrostatisztika alapján számszerűsített nominális változástól. A jövedelmi szintjének elmaradása is magasnak bizonyult. Magyaráztaként a gazdasági aktivitási összetétel nem megfelelő illeszkedése szolgált, aminek korrigálására lehetőséget adott az 1996. évi Mikrocenzus. Az így nyert adatok a jövedelem szintjének – az A súly

használatával kapotthoz képesti – emelkedését (a háztartási összjövedelem 9-10 ezer forinttal magasabb), következésképp a makroadatokhoz közelebbi (az előzőnél 2 százalékponttal magasabb) dinamikai változást eredményeztek.

A mintát négy dimenzió együttes eloszlásának segítségével súlyoztuk, azonban az iskolai végzettség helyett a foglalkozási viszonyt használtuk. (F2.4. és F2.5. sz. táblázat)

A négy dimenzió:

1. Nem: férfiak és nők

2. Településtípus: Budapest és vidék. A vidékhez tartoznak a megyeszékhelyek, a vidéki városok, a községek és a tanyák.

3. Foglalkozási viszony: Alkalmazottak (pontosabban nem vállalkozó foglalkoztatottak), vállalkozók és inaktívak. A vállalkozókhoz soroltuk a közreműködő tulajdonosokat, az önállókat, az alkalmi munkából élőket, a szövetkezeti tagokat és a segítő családtagokat. Inaktívakhoz kerültek a nyugdíjasok, munkahellyel nem rendelkező gyesen, gyeden lévők, illetve sorkatonák, a háztartásbeliek, a tanulók, az első ízben munkát keresők, illetve egyéb eltartottak.

4. Korcsoport:
Fiatalok: 29 éves vagy fiatalabbak
Középkorúak: 30-59 év közöttiek
Idősek: 60 éves vagy idősebbek.

A súlyváltozót úgy kaptuk meg, hogy a Mikrocenzus és a Panel cellánkénti totál százalékos hányadosát vettük.

A F2.6. sz. táblázat tartalmazza cellánként a súlyozás előtti eloszlást abszolút számokban, a súlyváltozó értékét, és a súlyozott eloszlást abszolút számokban.

Ezt az egyéni súlyt a **GVSULY** változó tartalmazza.

F2.3. 6. hullám háztartás keresztmetszeti súlyai (C)

Csakúgy, mint az egyéni súlyok esetében, a háztartás súlyok elkészítésénél is külső információként az 1996-os Mikrocenzus adatait vettük figyelembe.

A háztartás súlyok elkészítéséhez két változót használtunk fel. Az egyik a település típusa volt, a másik a háztartás tagok száma (F2.7. és F2.8. sz. táblázat).

1. Település típusa: Budapest, város, község. A városokhoz soroltuk a megyeszékhelyeket, a községekhez pedig a tanyákat.

2. Háztartás tagok létszáma: 1, 2, 3, 4, 5 vagy több.

A súlyváltozót úgy kaptuk meg, hogy a Mikrocenzus és a Háztartás Panel cellánkénti totál százalékos hányadosát vettük.

A F2.9. sz. táblázat tartalmazza a cellánkénti a súlyozás előtti eloszlást abszolút számokban, a súlyváltozó értékét, és a súlyozott eloszlást abszolút számokban.

A háztartás súlyokat a **HSULY97** változó tartalmazza.

F2.4. Ellenőrzés

A X. illetve a F2.11. sz. táblázat tartalmazza a háztartás súly (HSULY97) és a kétféle egyéni súly (GVSULY4D illetve SULY97) összehasonlítását a településtípus (F2.10. sz. táblázat) és a háztartás létszám (F2.11. sz. táblázat) megoszlása szerint.

A F2.12. illetve a F2.13. sz. táblázat pedig az iskola végzettség, illetve a foglalkozási viszony eloszlását hasonlítja össze a két egyéni súly mellett.

F2.1. sz. táblázat
Nem, településtípus, iskolai végzettség és életkor – Mikrocenzus 1996.

		FÉRFI						
		A település típusa						
		Budapest		város		község		
Korcsop.	Isk.végzettség	abszolút szám	totál százalék	abszolút szám	totál százalék	abszolút szám	totál százalék	
Fiatal	alapfok	61534	0,74904325	169631	2,06489022	161097	1,96100724	
	középfok	125145	1,52336947	304099	3,70174703	231682	2,82022682	
	felsőfok	16675	0,20298203	28037	0,34128978	8072	0,09825913	
Középk.	alapfok	68311	0,83153855	228589	2,78257624	310746	3,78265987	
	középfok	185371	2,25649065	499162	6,07621680	398944	4,85627959	
	felsőfok	99147	1,20690010	147406	1,79434896	42478	0,51707770	
Idős	alapfok	77217	0,93994982	225952	2,75047648	281299	3,42420639	
	középfok	31646	0,38522154	48303	0,58798446	17166	0,20895889	
	felsőfok	43603	0,53077214	40453	0,49242771	10659	0,12975025	
Össz.		708649	8,62626754	1691632	20,59195768	1462143	17,79842588	3862424
Százalék								47,01665110

F2.1. sz. táblázat folytatása

		NŐ						
		A település típusa						
		Budapest		város		község		
Korcsop.	Isk. végzettség	abszolút szám	totál százalék	abszolút szám	totál százalék	abszolút szám	totál százalék	
	alapfok	61620	0,75009011	162016	1,97219408	152933	1,86162822	
Fiatal	középfok	123770	1,50663182	284633	3,46479062	197699	2,40655736	
	felsőfok	23793	0,28962827	35684	0,43437545	13571	0,16519755	
	alapfok	105052	1,27878069	348327	4,24012719	428402	5,21486698	
Középk.	középfok	207219	2,52244275	458335	5,57923645	255628	3,11171753	
	felsőfok	100839	1,22749654	144884	1,76364907	44980	0,54753413	
Idős	alapfok	184536	2,24632633	411229	5,00582288	454394	5,53126331	
	középfok	48445	0,58971300	47701	0,58065642	10829	0,13181963	
	felsőfok	25423	0,30946999	17157	0,20884933	3490	0,04248320	
Össz.		880697	10,72057950	1909966	23,24970149	1561926	19,01306790	4352589
Százalék								52,98334890
Férfi+Nő								8215013

F2.2. sz. táblázat
Nem, településtípus, iskolai végzettség és életkor – MHP 1997.

		FÉRFI						
		A település típusa						
		Budapest		város		község		
Korcsop.	Isk. végzettség	abszolút szám	totál százalék	abszolút szám	totál százalék	abszolút szám	totál százalék	
Fiatal	alapfok	46	1,50425114	39	1,27534336	56	1,83126226	
	középfok	57	1,86396337	88	2,87769784	82	2,68149117	
	felsőfok	8	0,26160889	8	0,26160889	2	0,06540222	
Középk.	alapfok	16	0,52321779	44	1,43884892	74	2,41988228	
	középfok	112	3,66252453	133	4,34924787	141	4,61085677	
	felsőfok	54	1,76586004	43	1,40614781	16	0,52321779	
Idős	alapfok	25	0,81752780	60	1,96206671	96	3,13930674	
	középfok	42	1,37344670	42	1,37344670	34	1,11183780	
	felsőfok	46	1,50425114	10	0,32701112	8	0,26160889	
összesen		406	13,27665141	467	15,27141923	509	16,64486593	1382
Százalék								45,19293656

F2.2. sz. táblázat folytatása

		NŐ						
		A település típusa						
		Budapest		város		község		
Korcsop	Isk. végzettség	abszolút szám	totál százalék	abszolút szám	totál százalék	abszolút szám	totál százalék	
Fiatal	alapfok	30	0,98103336	48	1,56965337	45	1,47155003	
	középfok	64	2,09287116	86	2,81229562	83	2,71419228	
	felsőfok	14	0,45781557	11	0,35971223	3	0,09810334	
Középk.	alapfok	35	1,14453891	79	2,58338784	115	3,76062786	
	középfok	128	4,18574232	148	4,83976455	114	3,72792675	
	felsőfok	58	1,89666449	52	1,70045782	24	0,78482668	
Idős	alapfok	83	2,71419228	126	4,12034009	168	5,49378679	
	középfok	67	2,19097449	41	1,34074559	18	0,58862001	
	felsőfok	27	0,88293002	7	0,22890778	2	0,06540222	
összesen		506	16,54676259	598	19,55526488	572	18,70503597	1676
Százalék								54,80706344
Férfi + Nő								3058

F2.3. sz. táblázat

Súlyozás előtti és utáni abszolút számok a nem, településtípus, iskolai végzettség és életkor szerint

FÉRFI										
A település típusa										
Budapest										
város										
község										
Korcsop	Isk. végzettség	súlyozatlan abszolút szám	súly	súlyozott abszolút szám	súlyozatlan abszolút szám	súly	súlyozott abszolút szám	súlyozatlan abszolút szám	súly	súlyozott abszolút szám
Fiatal	alapfok	46	0,50	23	39	1,62	63	56	1,07	60
	középfok	57	0,82	47	88	1,29	113	82	1,05	86
	felsőfok	8	0,78	6	8	1,30	10	2	1,50	3
Középk.	alapfok	16	1,59	25	44	1,93	85	74	1,56	116
	középfok	112	0,62	69	133	1,40	186	141	1,05	149
	felsőfok	54	0,68	37	43	1,28	55	16	0,99	16
Idős	alapfok	25	1,15	29	60	1,40	84	96	1,09	105
	középfok	42	0,28	12	42	0,43	18	34	0,19	6
	felsőfok	46	0,35	16	10	1,51	15	8	0,50	4
összesen		406			467			509		1382
össz. (súlyozott)				264			629			545
										1438

F2.3. sz. táblázat folytatása

		NŐ									
		A település típusa									
		Budapest			város			község			
Korcsop	Isk. végzettség	súlyozatlan abszolút szám	súly	súlyozott abszolút szám	súlyozatlan abszolút szám	súly	súlyozott abszolút szám	súlyozatlan abszolút szám	súly	súlyozott abszolút szám	
Fiatal	alapfok	30	0,76	23	48	1,26	60	45	1,27	57	
	középfok	64	0,72	46	86	1,23	106	83	0,89	74	
	felsőfok	14	0,63	9	11	1,21	13	3	1,68	5	
Középk.	alapfok	35	1,12	39	79	1,64	130	115	1,39	159	
	középfok	128	0,60	77	148	1,15	171	114	0,83	95	
	felsőfok	58	0,65	38	52	1,04	54	24	0,70	17	
Idős	alapfok	83	0,83	69	126	1,21	153	168	1,01	169	
	középfok	67	0,27	18	41	0,43	18	18	0,22	4	
	felsőfok	27	0,35	9	7	0,91	6	2	0,65	1	
Összesen		506			598			572			1676
össz. (súlyozott)				328			711			581	1620
Férfi +Nő											3058
Férfi +Nő (súlyozottan)											3058

F2.4. sz. táblázat

Nem, településtípus, gazdasági aktivitás és életkor – Mikrocenzus 1996.

		FÉRFI				
		A település típusa				
		Budapest		Vidék		
Korcsop.	Gazd. aktivitás	abszolút szám	totál százalék	abszolút szám	totál százalék	
Fiatal	alkalm.	87103	1,04064294	407270	4,86576407	
	vállalk.	16139	0,19281697	72074	0,86108744	
	nem aktív	113698	1,35838054	488434	5,83545218	
Középk.	alkalm.	201388	2,40603652	836640	9,99556278	
	vállalk.	64406	0,76947578	240528	2,87365262	
	nem aktív	87035	1,03983052	550157	6,57287344	
Idős	alkalm.	3560	0,04253228	4487	0,05360739	
	vállalk.	668	0,00798078	2501	0,02988012	
	nem aktív	148238	1,77103920	616844	7,36960094	
Össz.		722235	8,62873552	3218935	38,45748099	3941170
Százalék						47,08621651

F2.4. sz. táblázat folytatása

		NŐ				
		A település típusa				
		Budapest		Vidék		
Korcsop.	Gazd. aktivitás	abszolút szám	totál százalék	abszolút szám	totál százalék	
	alkalm.	77646	0,92765762	294460	3,51799271	
Fiatal	vállalk.	8494	0,10148010	30525	0,36469037	
	nem aktív	137000	1,63677580	583949	6,97659554	
	alkalm.	213405	2,54960685	771482	9,21710266	
Középk.	vállalk.	34572	0,41304097	112879	1,34859573	
	nem aktív	165133	1,97288830	796195	9,51235551	
Idős	alkalm.	1266	0,01512524	1334	0,01593766	
	vállalk.	246	0,00293903	1703	0,02034620	
	nem aktív	256892	3,06915772	941763	11,25149550	
Össz.		894654	10,68867162	3534290	42,22511187	4428944
Százalék						52,91378349
Férfi+Nő						8370114

F2.5. sz. táblázat
Nem, településtípus, gazdasági aktivitás és életkor – MHP 1997.

		FÉRFI				
		A település típusa				
		Budapest		Vidék		
Korcsop.	Gazd. aktivitás	abszolút szám	totál százalék	abszolút szám	totál százalék	
Fiatal	alkalm.	50	1,63505559	117	3,82603009	
	vállalk.	9	0,29431001	28	0,91563113	
	nem aktív	52	1,70045782	130	4,25114454	
Középk.	alkalm.	118	3,85873120	235	7,68476128	
	vállalk.	35	1,14453891	61	1,99476782	
	nem aktív	29	0,94833224	155	5,06867233	
Idős	alkalm.	21	0,68672335	7	0,22890778	
	vállalk.	2	0,06540222	5	0,16350556	
	nem aktív	90	2,94310007	238	7,78286462	
összesen		406	13,27665141	976	31,91628515	1382
Százalék						45,19293656

F2.5. sz. táblázat folytatása

		NŐ				
		A település típusa				
		Budapest		Vidék		
Korcsop.	Gazd. aktivitás	abszolút szám	totál százalék	abszolút szám	totál százalék	
Fiatal	alkalm.	44	1,43884892	113	3,69522564	
	vállalk.	5	0,16350556	8	0,26160889	
	nem aktív	59	1,92936560	155	5,06867233	
Középk.	alkalm.	137	4,48005232	282	9,22171354	
	vállalk.	14	0,45781557	24	0,78482668	
	nem aktív	70	2,28907783	226	7,39045128	
Idős	alkalm.	11	0,35971223	4	0,13080445	
	vállalk.	3	0,09810334	4	0,13080445	
	nem aktív	163	5,33028123	354	11,57619359	
összesen		506	16,54676259	1170	38,26030085	1676
Százalék						54,80706344
Férfi + Nő						3058

F2.6. sz. táblázat

Súlyozás előtti és utáni abszolút számok a nem, településtípus, gazdasági aktivitás és életkor szerint

		FÉRFI						
		A település típusa						
		Budapest			Vidék			
Korcsop	Gazd. aktivitás	súlyozatlan abszolút szám	súly	súlyozott abszolút szám	súlyozatlan abszolút szám	súly	súlyozott abszolút szám	
Fiatal	alkalm.	50	0,64	32	117	1,27	149	
	vállalk.	9	0,66	6	28	0,94	26	
	nem aktív	52	0,80	42	130	1,37	178	
Középk.	alkalm.	118	0,62	74	235	1,30	306	
	vállalk.	35	0,67	24	61	1,44	88	
	nem aktív	29	1,10	32	155	1,30	201	
Idős	alkalm.	21	0,06	1	7	0,23	2	
	vállalk.	2	0,12	0	5	0,18	1	
	nem aktív	90	0,60	54	238	0,95	225	
összesen		406			976			1382
össz. (súlyozott)				265			1176	1441

F2.6. sz. táblázat folytatása

		NŐ						
		A település típusa						
		Budapest			Vidék			
Korcsop	Gazd. aktivitás	súlyozatlan abszolút szám	súly	súlyozott abszolút szám	súlyozatlan abszolút szám	súly	súlyozott abszolút szám	
Fiatal	alkalm.	44	0,64	28	113	0,95	108	
	vállalk.	5	0,62	3	8	1,39	11	
	nem aktív	59	0,85	50	155	1,38	213	
Középk.	alkalm.	137	0,57	78	282	1,00	282	
	vállalk.	14	0,90	13	24	1,72	41	
	nem aktív	70	0,86	60	226	1,29	291	
Idős	alkalm.	11	0,04	0	4	0,12	0	
	vállalk.	3	0,03	0	4	0,16	1	
	nem aktív	163	0,58	94	354	0,97	344	
összesen		506			1170			1676
össz. (súlyozott)				326			1291	1617
Férfi + Nő								3058
Férfi + Nő (súlyozott)								3058

F2.7. sz. táblázat

A település típusa és a háztartás létszáma – MHP 1997.

Háztartás létszám	A település típusa						
	Budapest		város		község		
	abszolút szám	totál százalék	abszolút szám	totál százalék	abszolút szám	totál százalék	
1	123	8,83620690	99	7,11206897	85	6,10632184	
2	125	8,97988506	163	11,70977011	129	9,26724138	
3	95	6,82471264	80	5,74712644	91	6,53735632	
4	58	4,16666667	98	7,04022989	83	5,96264368	
5+	34	2,44252874	53	3,80747126	76	5,45977011	
összesen	435	31,25000000	493	35,41666667	464	33,33333333	1392

F2.8. sz. táblázat

A település típusa és a háztartás létszáma – Mikrocenzus 1996.

Háztartás létszám	A település típusa						
	Budapest		város		község		
	abszolút szám	totál százalék	abszolút szám	totál százalék	abszolút szám	totál százalék	
1	253454	6,55007908	428820	11,08210922	327873	8,47330908	
2	238984	6,17612702	480024	12,40538780	372846	9,63555827	
3	154170	3,98425628	352631	9,11313665	258172	6,67200761	
4	109783	2,83715125	307415	7,94460754	258146	6,67133568	
5+	41154	1,06355376	127182	3,28679823	158826	4,10458253	
összesen	797545	20,61116739	1696072	43,83203945	1375863	35,55679316	3869480

F2.9. sz. táblázat

Súlyozás előtti és utáni abszolút számok a település típusa és a háztartás létszáma szerint

	A település típusa									
	Budapest			város			község			
Háztartás létszám	súlyozatlan abszolút szám	súly	súlyozott abszolút szám	súlyozatlan abszolút szám	súly	súlyozott abszolút szám	súlyozatlan abszolút szám	súly	súlyozott abszolút szám	
1	123	0,74	91	99	1,56	154	85	1,39	118	
2	125	0,69	86	163	1,06	173	129	1,04	134	
3	95	0,58	55	80	1,59	127	91	1,02	93	
4	58	0,68	39	98	1,13	111	83	1,12	93	
5+	34	0,44	15	53	0,86	46	76	0,75	57	
összesen	435			493			464			1392
össz. (súlyozottan)			286			611			495	

F2.10. sz. táblázat

A háztartások megoszlása településtípus szerint különféle súlyozás mellett

	SÚLYOK		
	HSULY97	SULY97 háztartásfő	GVSULY4D háztartásfő
Településtípus	százalékos megoszlás	százalékos megoszlás	százalékos megoszlás
Budapest	20,6	20,2	19,8
Város	43,8	44,8	41,3
Község	35,7	35,1	38,8

F2.11. sz. táblázat**A háztartások létszámának megoszlása különféle súlyozás mellett**

	SÚLYOK		
	HSULY97	SULY97 háztartásfő	GVSULY4D háztartásfő
HÁZTARTÁSOK LÉTSZÁMA (fő)	százalékos megoszlás	százalékos megoszlás	százalékos megoszlás
1	26,1	18,9	18,8
2	28,3	28,1	27,8
3	19,8	19,4	19,7
4	17,4	19,2	19,7
5+	8,5	14,3	13,9

F2.12. sz. táblázat**Az iskolai végzettség megoszlása különféle súlyozás mellett**

	SÚLYOK	
	SULY97	GVSULY4D
ISKOLAI VÉGZETTSÉG	százalékos megoszlás	százalékos megoszlás
nem járt	0,6	0,5
1-3 osztály	1,2	1,1
4-5 osztály (1 polg.)	2,7	2,2
6-7 osztály (2-3 polg.)	9,6	8,1
8 általános (4 polg.)	33,2	28,1
szakmunkásképző	21,5	25,1
befejezett középiskola	20,9	24,0
befejezett főisk., techn.	5,9	6,4
befejezett egyetem	4,4	4,4

F2.13. sz. táblázat**A foglalkozási viszony megoszlása különféle súlyozás mellett**

	SÚLYOK	
	SULY97	GVSULY4D
FOGLALKOZÁSI VISZONY	százalékos megoszlás	százalékos megoszlás
alkalmazott	37,5	34,7
vállalkozó	4,6	5,1
társas váll., szervezetzeti tag	1,7	1,9
munkanélküli	3,8	4,0
inaktív kereső	37,5	37,9
eltartott	6,2	6,5
tanuló	8,6	10,0

A kötet szerzőinek címe:

Albert Fruzsina	tudományos munkatárs	MTA Pszichológiai Intézet
Bedekovics István	főcsoportvezető	Magyar Nemzeti Bank
Csanádi Gábor	tanszékvezető	ELTE Szociológiai és Szociálpszichológiai Intézet
Csizér Kata	gyakornok	TÁRKI
Dávid Beáta	PhD hallgató	ELTE
Dögei Ilona	tudományos munkatárs	ELTE Szociálpolitikai Tanszék
Elekes Zsuzsa	docens	BKE Szociológia és Szociálpolitikai Tanszék
Fábián Zoltán	tudományos munkatárs	MTA Pszichológiai Intézet
Ferge Zsuzsa	egyetemi tanár	ELTE Szociálpolitikai Tanszék
Kolosi Tamás	elnök-igazgató	TÁRKI
Lengyel György	tanszékvezető	BKE Szociológia és Szociálpolitikai Tanszék
Nagy Gyula	docens	BKE Emberi Erőforrások Tanszék
Nagy Róbert	munkatárs	TÁRKI
Paksi Borbála	adjunktus	BKE Pedagógia Tanszék
Sik Endre	tudományos tanácsadó	TÁRKI
Spéder Zsolt	adjunktus	BKE Gazdaságpolitikai Tanszék
Szép Katalin	főtanácsos	KSH
Tarjányi József	osztályvezető	TÁRKI
Tóth István György	igazgató	TÁRKI
Tóth István János	munkatárs	MTA Közgazdaságtudományi Intézet
Varga Júlia	docens	BKE Emberi Erőforrások Tanszék
Vukovich György	elnöki tanácsadó	KSH

Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, 1093 Budapest, Fővám tér 8.

ELTE Szociológiai és Szociálpszichológiai Intézet, 1088 Budapest, Pollack Mihály tér 10.

ELTE Szociálpolitikai Tanszék, 1088 Budapest, Múzeum krt. 4/c.

Központi Statisztikai Hivatal, 1024 Budapest, Keleti Károly u. 5-7.

Magyar Nemzeti Bank, 1054 Budapest, Szabadság tér 8-9.

MTA Közgazdaságtudományi Intézet, 1112 Budaörsi út 45.

MTA Pszichológiai Intézet, 1076 Budapest, Teréz krt. 13.

Társadalomkutatói Informatikai Egyesülés, 1132 Budapest, Victor Hugo u. 18-22.

A vizsgálat 6. hullámának támogatói:

A támogatást nyújtó	A támogatás célja
Budapest Bank	bankkártya és megtakarítás kérdésblokk és ezek elemzése
Budapesti Távhőszolgáltató Rt. szervezésében: Főv. Távhőszolgáltató Rt. Főv. Vízművek Rt. Főv. Csatornázási Művek Rt. Főv. Gázművek Rt.	budapesti adatok elemzése
ELTE Szociálpolitikai Tanszék	lakossági vélemények az állam feladatairól kérdésblokk
MTA Politikatudományok Intézete, Stratégiai Kutatási Programok 3. sz. projektje	lakossági vélemények az állam feladatairól kérdésblokk
Magyar Nemzeti Bank	megtakarítás kérdésblokk és elemzése
OTKA	általános támogatás (T018269)
Integrációs Stratégiai Munkacsoport (Bel- és Igazságügyi Bizottság-Schengen-Munkacsoport)	előítélet kutatás
Integrációs Stratégiai Munkacsoport (Munkaerőpiac és Migráció Munkacsoport)	migráció kutatás
Parlament Módszertani Iroda	a tanulmánykötet sokszorosítása

Magyar Háztartás Panel

A Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Szociológia Tanszéke és a Társadalomkutatási Informatikai Egyesülés (TÁRKI) közös kutatása.

A kutatás tématanácsa:

Andorka Rudolf	rektor, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem (BKE)
Kolosi Tamás	elnök-igazgató, Társadalomkutatási Informatikai Egyesülés (TÁRKI)
Lengyel György	tanszékvezető, BKE Szociológia Tanszék
Sik Endre	tudományos tanácsadó, a kutatás főmunkatársa, TÁRKI
Spéder Zsolt	egyetemi adjunktus, BKE Gazdaságpolitikai Tanszék
Tóth István György	igazgató, kutatásvezető, TÁRKI

Munkatársak:

Czeglédi Tibor	adatkezelő munkatárs
Fábián Zoltán	tudományos munkatárs
Révész Erika	kutatásszervező
Tarjányi József	adatfelvételi vezető

Műszaki szerkesztő: Pallagi Ilona
Társadalomkutatási Informatikai Egyesülés
1132 Budapest, Victor Hugo u. 18-22.
tel: 1497 - 531 és 1497 - 988 fax: 1290 - 470